

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Filologie – český jazyk

Mgr. Věra Dvořáčková

**Přínos ÚJČ ČSAV a jeho předchůdců české
lingvistiky (Dějiny ÚJČ ČSAV a jeho
předchůdců ve světle archivních pramenů)**

**The Contribution of UJC CSAV and Its
Predecessors to the Czech
Linguistical Science
(History of UJC CSAV and Its Predecessors as
Seen in Archival Materials)**

Disertační práce

vedoucí práce - Doc. RNDr. Karel Oliva, Dr.

2011

Děkuji doc. RNDr. Karlu Olivovi, Dr., za odborné, laskavé a inspirativní vedení mé disertační práce. Poděkování patří též oběma konzultantům PhDr. Jarmile Bachmannové, CSc., a PhDr. Janu Balharovi, CSc., a také všem pamětníkům a dalším odborníkům za poskytnutí cenných informací, připomínek a komentářů.

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

ABSTRAKT

V letošním roce 2011 slaví Ústav pro jazyk český (ÚJČ) sté výročí vzniku svého přímého předchůdce, Kanceláře *Slovníku jazyka českého* (KSJČ), která administrativně zastřešila ambiciózní lexikografický projekt, na němž již od roku 1905 pracovala lexikografická a dialektologická komise České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění (od roku 1918 Česká akademie věd a umění). Ačkoli byla v meziválečném období podniknuta řada kroků, které měly vést k založení státního jazykovědného ústavu, tj. instituce, kde by byl soustředěn všestranný výzkum jazyka a systematická péče o národní jazyk, zejména z finančních důvodů nebyl Ústav pro jazyk český založen již před druhou světovou válkou, ale až v roce 1946. O šest let později vznikla Československá akademie věd (ČSAV), jejíž součástí se stal také ÚJČ. Jeho organizační struktura podléhala mnoha změnám, jichž příčinou nebyly pouze čistě lingvistické potřeby, ale také dobové události, související s upevňováním totalitního komunistického režimu. Vrcholní straníční představitelé mnohdy zasahovali také do personálních záležitostí pracoviště, ovlivňovali charakter vědeckého bádání i běžný chod Ústavu. Výsledky práce ÚJČ, jichž bylo ve vymezeném období (tj. 1911-1992) dosahováno v jednotlivých lingvistických disciplínách, však navzdory všem nepříznivým okolnostem (nejčastěji politického a finančního rázu) dosahovaly zpravidla velmi vysoké odborné úrovně a velmi dobře reprezentovaly českou jazykovědu v Československu i v zahraničí. Tato práce si klade za cíl předložit první komplexní syntézu dějin ÚJČ ČSAV a jeho předchůdců (KSJČ a ÚJČ České akademie věd a umění), přičemž postihuje informace nejen všeobecně známé (zasazené do celkového kontextu historie pracoviště), ale také informace méně známé, či zcela neznámé, získané především na základě studia rozsáhlých archivních fondů, jež bylo třeba podrobit kritice historické i kritice z hlediska lingvistiky jako vědy.

KLÍČOVÁ SLOVA

Kancelář *Slovníku jazyka českého*, Ústav pro jazyk český, Pražská škola, marxistická jazykověda, gramatika, fonologie, slovo tvorba, stylistika, lexikologie, lexikografie, terminologie, fonetika, dialektologie, studium vývoje jazyka, onomastika, matematická lingvistika.

ABSTRACT

This year the Institute of the Czech Language AS CR (Ustav pro jazyk cesky AV CR) is celebrating the 100th anniversary of foundation of its direct predecessor, the Office of the Dictionary of the Czech Language (Kancelar Slovníku jazyka ceskeho, KSJC) which provided the administrative background for an ambitious lexicographic project launched already in 1905 by the committee for lexicography and dialectology the Czech Academy of Emperor Franz Joseph for sciences, literature and art, to become the Czech Academy for Sciences and Art (CAVU) in 1918. Although much was done between the wars to establish a state-funded language institute, i.e. an institution which would unify the all-encompassing research of language and systematic work with the national language, for financial reasons the Czech Language Institute was established only in 1946. Six years later, the Czechoslovak Academy of Sciences (CSAV) was founded and incorporated, among others, the Institute of the Czech Language. During the years, the structure of the Institute underwent various changes which were not merely a response to linguistic needs but also to the events of the time relating to the strengthening of the totalitarian communist power. Top Communist Party officials often interfered with personnel matters of the Institute and controlled research as well as the daily operation of the Institute. Despite all these adverse circumstances, which were mostly of political and/or financial nature, the scientific results of the UJC in the period of 1911–1992 in the linguistic disciplines were usually of a very high standard and did a lot to represent Czech linguistics in Czechoslovakia and abroad. This paper aims at presenting the first comprehensive synthesis of the history of the UJC CSAV and its predecessors, namely KSJC and UJC CAVU, while gathering not only commonly known facts in the general context of the Institute's history but also information which is less familiar or completely unknown and has been obtained from vast research of archival funds which required critical evaluation in terms of history as well as the science of linguistics.

KEY WORDS

Office of the Dictionary of the Czech Language, Institute of the Czech Language, Prague school, Marxist linguistics, Grammar, Phonology, Word Formation, Stylistics, Lexicology, Lexicography, Terminology, Phonetics, Dialectology, Study of language development, Onomastics, Mathematical linguistics.

OBSAH

1. ÚVOD.....	11
2. ROZBOR PRAMENŮ A LITERATURY.....	14
2.1 ARCHIVNÍ PRAMENY.....	14
2.2 TIŠTĚNÉ PRAMENY.....	17
2.3 LITERATURA.....	17
2.3.1 Historiografická literatura.....	17
2.3.2 Odborná literatura.....	18
2.4 ÚSTNÍ SVĚDECTVÍ.....	18
3. INSTITUCIONÁLNÍ MIMOUNIVERZITNÍ BÁZE VĚDY V ČESKÝCH ZEMÍCH.....	21
4. KANCELÁŘ SLOVNÍKU JAZYKA ČESKÉHO.....	28
4.1 SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO.....	28
4.2 KANCELÁŘ V HLÁVKOVĚ PALÁCI.....	29
4.3 DIALEKTOLOGICKÁ A PRAVOPISNÁ KOMISE.....	31
4.4 SBĚR SLOVNÍKOVÉHO MATERIÁLU.....	31
4.5 EXCERPCE ODBORNÉ TERMINOLOGIE.....	35
4.6 PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA A OBDOBÍ PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY.....	35
4.7 STÁTNÍ JAZYKOVÝ ÚSTAV.....	40
4.8 PERSONÁLNÍ SITUACE KANCELÁŘE.....	41
4.9 STĚHOVÁNÍ KANCELÁŘE.....	43
4.10 DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA.....	45
4.11 CESTA KE VZNIKU ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ.....	46
5. ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ ČAVU (1946–1952).....	49
5.1 VZNIK A ORGANIZACE ÚJČ.....	49
5.2 ODDĚLENÍ LEXIKOGRAFICKÉ.....	51
5.3 ODDĚLENÍ DIALEKTOLOGICKÉ.....	53
5.4 ODDĚLENÍ PRO STUDIUM NOVÉ SPISOVNÉ ČEŠTINY.....	55
5.5 ODDĚLENÍ PRO ZKOUMÁNÍ VÝVOJE ČESKÉHO JAZYKA.....	57
5.6 ODDĚLENÍ TERMINOLOGICKÉ.....	58
5.7 ODDĚLENÍ BIBLIOGRAFICKÉ.....	59
5.8 ČASOPISY.....	60
5.9 SPOLUPRÁCE SE SLOVENSKEM.....	61
6. ORGANIZAČNÍ STRUKTURA ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ ČSAV.....	62
6.1 UMÍSTĚNÍ PRACoviŠTĚ.....	62
6.2 VIII. SEKCE FILOLOGICKO-LITERÁRNÍ ČSAV.....	64
6.3 VĚDECKÉ KOLEGIUM JAZYKOVĚDY ČSAV.....	64
6.4 ODDĚLENÍ PRO VĚDY SPOLEČENSKÉ ČSAV.....	67
6.5 ORGÁNY ÚJČ ČSAV.....	68
6.6 VĚDECKÁ ODDĚLENÍ ÚJČ ČSAV 1953–1982.....	74
6.7 REORGANIZAČNÍ ZMĚNY V SOUSTAVĚ ODDĚLENÍ ÚJČ V OSMDEŠÁTÝCH LETECH.....	82
6.8 ORGANIZAČNÍ ZMĚNY V LETECH 1990–1992.....	85
6.9 JAZYKOVĚDNÉ SDRUŽENÍ (JS).....	87
6.10 VLIV POLITICKÝCH UDÁLOSTÍ NA PERSONÁLNÍ SLOŽENÍ ÚJČ.....	88
7. NÁSTIN TEORETICKO-METODOLOGICKÉHO RÁMCE LINGVISTICKÉ PRÁCE V POVÁLEČNĚM ČESKOSLOVENSKU.....	92
8. GRAMATIKA V ÚJČ ČSAV.....	97

8.1 FONOLOGIE.....	97
8.2 MORFOLOGIE A SYNTAX	98
8.3 TEXTOVÁ GRAMATIKA	101
8.4 VALENČNÍ SLOVNÍK	101
8.5 PŘEKLADY	102
8.6 KVANTITATIVNÍ POPIS GRAMATIKY.....	102
8.7 SEMINÁŘE.....	102
8.8 AKADEMICKÁ MLUVNICE ČEŠTINY	102
8.9 SLOVOTVORBA.....	104
9. STYLISTIKA A TEXTOVÁ LINGVISTIKA V ÚJČ ČSAV	107
9.1 STYLISTIKA	107
9.2 TEXTOVÁ LINGVISTIKA	111
10. JAZYKOVÁ KULTURA V ÚJČ ČSAV	115
10.1 POPULARIZAČNÍ ČINNOST	117
10.2 SLUŽBY VEŘEJNOSTI	119
10.3 SPOLUPRÁCE S VYSOKÝMI ŠKOLAMI.....	123
10.4 PRAVIDLA ČESKÉHO PRAVOPISU (PČP).....	124
11. LEXIKOLOGIE A LEXIKOGRAFIE V ÚJČ ČSAV	126
11.1 LÍSTKOVÝ LEXIKÁLNÍ ARCHIV.....	126
11.2 PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO	128
11.3 SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO	129
11.4 SLOVNÍK LEXIKÁLNÍHO STANDARDU	130
11.5 SLOVNÍK SPISOVNÉ ČEŠTINY PRO ŠKOLU A VEŘEJNOST	131
11.6 AKADEMICKÝ SLOVNÍK CIZÍCH SLOV	132
11.7 K DALŠÍM ČINNOSTEM ODDĚLENÍ.....	133
11.7.1 Publikace teoretických lexikologických a lexikografických poznatků.....	133
11.7.2 Spolupráce na dalších ústavních i mimoústavních slovnících.....	134
11.7.3 Spolupráce s nelingvistickou veřejností	136
11.7.4 Popularizační činnost	136
12. TERMINOLOGIE V ÚJČ ČSAV.....	138
12.1 TERMINOLOGICKÉ KOMISE	138
12.2 ODBORNÉ NÁZVOSLOVÍ	139
12.3 HORNICKÝ SLOVNÍK.....	140
12.4 ARCHIV ODBORNÉHO NÁZVOSLOVÍ	141
12.5 TERMINOLOGICKÉ PŘÍRUČKY	142
12.6 SLOVNÍK SLOVANSKÉ LINGVISTICKÉ TERMINOLOGIE	142
12.7 SPOLUPRÁCE S NELINGVISTICKÝMI PRACOVÍŠTI.....	143
13. FONETIKA V ÚJČ ČSAV	146
13.1 ORTOEPIE	147
13.2 VÝZKUM FYZIOLOGICKÉ ČINNOSTI MLUVIDEL PŘI FONACI Z HLEDISKA FONETICKÉHO	148
13.3 ANALÝZA A SYNTÉZA ŘEČI.....	150
13.4 Z DALŠÍCH PRACÍ.....	151
13.4.1 Spolupráce s domácími pracovišti	151
13.4.2 Spolupráce se zahraničními pracovišti	153
14. DIALEKTOLOGIE V ÚJČ ČSAV.....	155
14.1 ČESKÝ JAZYKOVÝ ATLAS	157
14.2 ARCHIV LIDOVÉHO JAZYKA	158
14.3 MĚSTSKÁ MLUVA	159
14.4 ZAHRANIČNÍ VÝZKUM.....	159

14.5 SLOVANSKÝ JAZYKOVÝ ATLAS (OLA)	159
14.6 KARPATSKÝ JAZYKOVÝ ATLAS (OKDA)	160
14.7 EVROPSKÝ JAZYKOVÝ ATLAS (ALE).....	161
14.8 VÝZKUM MLUVY ROMŮ	162
14.9 POPULARIZAČNÍ ČINNOST, SLUŽBY VEŘEJNOSTI.....	163
15. STUDIUM VÝVOJE JAZYKA V ÚJČ ČSAV	164
15.1 STAROČESKÝ SLOVNÍK.....	164
15.2 KNIŽNÍ PUBLIKACE	169
15.3 EDICE.....	170
15.4 SPOLUPRÁCE S JINÝMI PRACOVIŠTI.....	171
16. MATEMATICKÁ (KVANTITATIVNÍ) LINGVISTIKA V ÚJČ ČSAV	173
16.1 „PŘÍPRAVNÉ“ OBDOBÍ	173
16.2 ČESKÝ AKADEMICKÝ KORPUS	175
16.3 PUBLIKOVÁNÍ VÝSLEDKŮ PRÁCE ODDĚLENÍ	176
16.4 FREKVENČNÍ A RETROGRÁDNÍ SLOVNÍKY, KVANTITATIVNÍ CHARAKTERISTIKY FUNKČNÍCH STYLŮ.....	178
16.5 PERIODICKÉ SBORNÍKY	180
16.6 SPOLUPRÁCE S DALŠÍMI PRACOVIŠTI	180
16.7 KONTAKT SE ZAHRANIČÍM.....	181
17. ONOMASTIKA V ÚJČ ČSAV	183
17.1 TOPONOMASTIKA	184
17.1.1 Soupis pomístních jmen (PJ)	186
17.2 ANTROPONOMASTIKA.....	189
17.3 ONOMASTICKÁ TERMINOLOGIE.....	190
17.4 ONOMASTIKA VE SLUŽBÁCH VEŘEJNOSTI	191
17.5 SLOVANSKÝ ONOMASTICKÝ ATLAS.....	193
18. MECHANOGRAFICKÁ LABORATOŘ ÚJČ ČSAV.....	194
19. SEKRETARIÁT REDAKČNÍ RADY PRO VYDÁVÁNÍ SPISŮ J. A. KOMENSKÉHO (KABINET PRO VYDÁNÍ DÍLA J. A. KOMENSKÉHO) PŘI ÚJČ ČSAV.....	197
20. ÚTVAR VĚDECKÝCH INFORMACÍ ÚJČ ČSAV	199
20.1 BIBLIOGRAFICKO-DOKUMENTAČNÍ ÚSEK	199
20.2 KNIHOVNA	202
21. ÚSTAVNÍ ČASOPISY A VĚDECKÉ SBORNÍKY ÚJČ ČSAV.....	203
21.1 NAŠE ŘEČ	203
21.2 SLOVO A SLOVESNOST.....	204
21.3 PERIODICKY VYDÁVANÉ SBORNÍKY	206
21.3.1 Travaux linguistiques de Prague a Prague Studies in Mathematical Linguistics	206
21.3.2 Série Linguistica	206
22. ČLENSTVÍ PRACOVNÍKŮ ÚJČ ČSAV V MEZINÁRODNÍCH ORGANIZACÍCH ..	209
23. ZÁVĚR	214
24. PRAMENY A LITERATURA	228
24.1 PRAMENY	228
24.2 LITERATURA	228
25. SEZNAM PŘÍLOH.....	244
26. PŘÍLOHY.....	245

SEZNAM ZKRATEK

AILA - Association Internationale de Linguistique Appliquée
ALE – Atlas linguarum Europae
AO – Acta onomastica
ASJ – Atlas slovenského jazyka
AV – Akademie věd
CIPL - Comité International Permanent des Linguistes
ČAVU – Česká akademie věd a umění
ČJA – Český jazykový atlas
ČJL – Český jazyk a literatura
ČKS – Český komitét slavistů
ČR – Česká republika
ČSAV – Československá akademie věd
ČSAZV – Československá akademie zemědělských věd
ČsR – Československá rusistika
ČSR – Česká socialistická republika
FF – Filozofická fakulta
FIT - Fédération Internationale des Traducteurs
hl. m. – hlavní město
ICOS - The International Council of Onomastic Sciences
ISO/TC - International Standard Organization — Technical Committee
ISPhS - International Society of Phonetic Sciences
JS – Jazykovědné sdružení
JÚLŠ – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra
JÚSA – Jazykovedný ústav Slovenské akademie
KCJ – Kabinet cizích jazyků
KSČ – Komunistická strana Československa
KSJČ – Kancelář Slovníku jazyka českého
LF – Listy filologické
MČ – Mluvnice češtiny
MěNV – Městský národní výbor
MFF – Matematicko-fyzikální fakulta
MKS – Mezinárodní komitét slavistů
MKSO – Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku
NDR – Německá demokratická republika
NŘ – Naše řeč
NSR – Německá spolková republika
OKDA – Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas
OLA – Občeslavjanskij lingvističeskij atlas
OSN – Organizace spojených národů
OV – okresní výbor
OZ – Onomastický zpravodaj
PČP – Pravidla českého pravopisu
PJ – pomístní jména
PSJČ – Příruční slovník jazyka českého
PŠ – Pražská škola
RAN (РАН) - Россійская академия наук
RKZ – Rukopisy královédvorský a zelenohorský
ROH – Revoluční odborové hnutí

RVHP – Rada vzájemné hospodářské pomoci
SaS – Slovo a slovesnost
SAV – Slovenská akademie věd
SAVU – Slovenská akademie věd a umění
SlavPrag – Slavica Pragensia
SlavSlov – Slavica Slovaca
SLE - Societas linguistica Europaea
SLP - Société de Linguistique de Paris
SPFFBU - Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university
SPN – Státní pedagogické nakladatelství
SSČ – Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost
SSJČ – Slovník spisovného jazyka českého
SSR – Slovenská socialistická republika
SSSR – Svaz sovětských socialistických republik
StB – Státní bezpečnost
TLP – Travaux linguistiques de Prague
TPhS - Transactions of the Philological Society
ÚJČ – Ústav pro jazyk český
UK – Univerzita Karlova
UNESCO - United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
ÚNV – Ústřední národní výbor
USA – United States of America
ÚVTEI - Ústředí vědeckotechnických a ekonomických informací
VKJ – Vědecké kolegium jazykovědy
VÚP – Výzkumný ústav pedagogický
ZMK – Zpravodaj Místopisné komise
ZV – závodní výbor

1. ÚVOD

„ ... nenajdete, myslím, nic konkrétnějšího ani obecnějšího než jazyk, čím byste vymezili tajemnou podstatu národa.“¹

Práce s názvem Přínos Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd a jeho předchůdců české lingvistiky (s podtitulem Dějiny ÚJČ ČSAV a jeho předchůdců ve světle archivních pramenů) si klade za cíl zpracovat a zhodnotit nejdůležitější výsledky činnosti Kanceláře Slovníku jazyka českého (KSJČ), Ústavu pro jazyk český České akademie věd a umění (ÚJČ ČAVU) a Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd (ÚJČ ČSAV) na podkladě institucionálního organizačního rámce s přihlédnutím k zásadním dobovým událostem nejčastěji vědeckého a politického charakteru, které významně ovlivnily vědeckou a výzkumnou práci i běžný chod sledovaných institucí.

Výběr tématu je nasnadě ze tří důvodů. Jedním je letošní sté výročí založení Kanceláře Slovníku jazyka českého, přímého předchůdce akademického ústavu, jehož práce byla v ÚJČ dále rozvíjena zejména v podobě dokončování *Příručního slovníku jazyka českého* (PSJČ) a doplňování novočeského lexikálního archivu, využívaného napříč ústavními odděleními i odbornou veřejností. Druhým důvodem je absence souhrnného zpracování dějin ÚJČ, instituce, věnující se všestrannému vědeckému výzkumu českého národního jazyka, která v průběhu zde vymezeného období zaujímala v oblasti bohemistiky i obecné lingvistiky centrální postavení. Vyplývalo to jak z tehdejší podstaty organizace vědy a výzkumu v Československu, tak z přítomnosti silných osobností české jazykovědy, stojících za vznikem většiny vynikajících teorií a individuálních i kolektivních, bohemistických i obecnějazykových prací, které patřily, patří a vždy budou patřit do pomyslné výkladní skříně české lingvistiky.

Třetí důvod souvisí s hlavní metodou práce, jež byla při koncipování předkládaného textu použita. Tato práce vychází primárně z výzkumu rozsáhlých archivních materiálů, jejich kritického zhodnocení a interpretace. Archivní prameny vztahující se k dějinám ÚJČ, byť neobyčejně informačně bohaté, nebyly dosud pro dané téma nijak využity, mj. i proto, že klíčový (a nejobsáhlejší) fond ÚJČ ČSAV je stále neuspořádaný.

Vedle výzkumu archivních fondů, jejichž obsah předurčil i časové vymezení práce lety 1911-1992, byla jako další metoda použita interpretace vzpomínek a poznatků pamětníků,

¹ ČAPEK, Karel. *Marsyas či-li na okraj literatury 1919–1931*. 4. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 257.

jednak ve vzájemné konfrontaci a jednak v konfrontaci se získanými fakty z archivních dokumentů.

Práce je z časového hlediska členěna do tří hlavních oddílů: Kancelář Slovníku jazyka českého, Ústav pro jazyk český České akademie věd a umění a Ústav pro jazyk český Československé akademie věd. Předchází jim nástin počátků institucionálního rámce (mimouniverzitního typu) vědy v českých zemích.

Oddíl o KSJČ zachycuje formálně období let 1911–1946, i když ve skutečnosti začíná již rokem 1905, kdy byly podniknuty první přípravné kroky k zahájení prací na plánovaném *Slovníku jazyka českého* (jenž byl později realizován pod názvem *Příruční slovník jazyka českého*). Jsou zde obsaženy podkapitoly věnující se činnosti lexikografické komise ČAVU (zvláště sběru slovníkového materiálu a pracím koncepčním) a okrajově též činnosti dialektologické a pravopisné komise ČAVU. Pozornost je věnována i záležitostem finančního a lokalizačního charakteru Kanceláře a také úsilí o vznik akademického jazykovědného ústavu, který by zabezpečil systematické vědecké bádání v oblasti jazykovědné bohemistiky.

Kapitola o ÚJČ ČAVU zahrnuje krátké období let 1946–1952, období existence prvního československého ústavu tohoto typu, zastřešujícího několik vědeckých oddělení. Ta se zabývala výzkumem českého národního jazyka ze synchronního i diachronního pohledu. Činnost i výsledky činnosti těchto oddělení jsou zde stručně charakterizovány.

Časově i materiálově nejrozsáhlejší je kapitola o ÚJČ ČSAV, tj. o období let 1952–1992. Nejprve je tu sledován vývoj složité organizační struktury ústavu (která se často měnila), a to v kontextu vyšších akademických organizačních celků (sekce, kolegia, oddělení věd). Postihnuty jsou i personální změny na pozici ředitele, vědeckého tajemníka, zástupce ředitele a vedoucích oddělení. Je však třeba přiznat, že v několika málo případech se v této části nepodařilo získat kompletní informace. Na závěr podkapitoly o organizační struktuře byla přidána neméně významná pasáž o personálních změnách v ÚJČ ČSAV, které byly způsobeny politickými motivy, zvláště v období tzv. normalizace.

Úvod k podkapitolám o vlastní odborné činnosti ústavu tvoří nástin teoreticko-metodologického rámce československé poválečné jazykovědy (se zvláštním přihlédnutím k ÚJČ), ovlivněné především pražským funkčním strukturalismem a povinně prosazovanou marxistickou jazykovědou. Následně je pozornost soustředěna na jednotlivé, v Ústavu pěstované lingvistické disciplíny, podle nichž byla zpravidla pojmenovávána i příslušná oddělení. Do první z těchto podkapitol, o gramatice, jsou přitom včleněny i pasáže o fonologii a slovtvorbě, neboť tyto obory byly vedle gramatiky ve vlastním slova smyslu ponejvíce rozvíjeny právě pracovníky v gramatickém oddělení. V této práci nejsou blíže

charakterizována oddělení, zabývající se rusistikou, slavistikou, paleoslovenistikou a konfrontační lingvistikou, která byla do struktury ÚJČ poněkud neorganicky začleněna v roce 1983 v rámci velké reorganizace společenských ústavů ČSAV. Rozvíjení těchto nebohemistických disciplín se nadto na počátku devadesátých let vrátilo na půdu obnoveného Slovanského ústavu.

Na závěr kapitoly o ÚJČ ČSAV jsou připojeny podkapitoly o útvaru vědeckých informací s knihovnou, o ústavních časopisech a vědeckých sbornících a o členství pracovníků Ústavu v mezinárodních organizacích.

K vlastnímu textu jsou připojeny přílohy, které ve formě vybraných archivních dokumentů dokreslují život ústřední bohemistické instituce v letech 1911, resp. 1946–1992.

2. ROZBOR PRAMENŮ A LITERATURY

2.1 ARCHIVNÍ PRAMENY

Pramenná základna k dějinám Ústavu pro jazyk český (ÚJČ) se nachází v Archivu Akademie věd ČR (Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.).

Z hlediska chronologické posloupnosti je třeba na prvním místě zmínit fond České akademie věd a umění (ČAVU), jehož součástí jsou mj. dokumenty lexikografické a dialektologické komise ČAVU. V jednotlivých zápisech ze schůzí této komise v letech 1905–1918 lze vysledovat všechny přípravné kroky vedoucí ke vzniku Kanceláře *Slovníku jazyka českého* a seznámit se s běžnou agendou této Kanceláře a způsobem vedení excerpčních a koncepčních prací stojících za zpracováváním budoucího *Příručního slovníku jazyka českého*.

Dále je v Archivu AV ČR uložen zpracovaný a inventarizovaný fond Ústavu pro jazyk český ČAVU, který čítá osm kartonů. Ty obsahují jednací protokoly z let 1927–1944 a spisy, obsahující záležitosti organizačního i odborného charakteru (založení a vývoj instituce, pracovní porady, součinnost se společenskými a jinými organizacemi, personálie, vědeckou a vědecko-organizační činnost, ekonomické záležitosti, umístění a vybavení pracoviště, zahraniční styky a publikační, ediční a vědecko-popularizační činnost). Fond se materiálově vztahuje nejen k Ústavu pro jazyk český ČAVU, ale také k jeho předchůdci, Kanceláři *Slovníku jazyka českého*.

Pro dějiny Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd (ČSAV) je k dispozici jednak sbírka základních dokumentů ČSAV, jednak fondy nadřízených orgánů a vlastní fond ÚJČ ČSAV.

Ze sbírky základních dokumentů ČSAV jsou to především zákony o ČSAV, organizační řády ÚJČ a zprávy o činnosti pracoviště. Zákony o ČSAV byly vydávány v informačních příručkách o Akademii. Za 40 let existence ČSAV byly přijaty a uvedeny v platnost tyto zákony a zákonné úpravy: zákon č. 52/1952 Sb., o Československé akademii věd, z 29. 10. 1952, zákon č. 53/1957 Sb. z 31. 10. 1957 (kterým se měnil zákon z roku 1952), zákon č. 54/1963 Sb., o Československé akademii věd, z 9. 7. 1963, zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění (kterým se měnil a doplňoval zákon č. 54/1963 Sb.) č. 26/1970 Sb. z 19. 3. 1970, zákon (jenž měnil a doplňoval zákon č. 54/1963 Sb., o ČSAV, ve znění zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 26/1970 Sb.)

č. 91/1977 Sb. z 15. 12. 1977. Dále jde o vyhlášku Československé akademie věd o výchově nových vědeckých pracovníků a o studijních pobytech č. 53/1977 Sb. z 9. 9. 1977 a o vyhlášku Československé akademie věd č. 5/1986 Sb. z 16. 12. 1985, kterou se měnila a doplňovala vyhláška č. 53/1977 Sb., o výchově nových vědeckých pracovníků a o studijních pobytech.

Cenným zdrojem informací jsou organizační řády ÚJČ, které pocházejí z let 1962, 1972 (a jeho úprava z roku 1978), 1985, 1988 a 1991. ÚJČ, stejně jako všechna ostatní pracoviště Akademie, musel pravidelně odevzdávat Presidiu ČSAV výroční zprávy o činnosti. V průběhu doby se měnila jejich struktura i typ a množství zpracovávaných informací, což souviselo jednak se změnami struktury ČSAV, jednak se změnami požadavků na podobu těchto zpráv. V důsledku přelomových událostí v Československu na konci osmdesátých let minulého století nejsou dochovány výroční zprávy z let 1991 a 1992. Ve srovnání se zprávami do roku 1988 jsou i roky 1989 a 1990 podchyceny výrazně stručnější formou.

Mezi fondy nadřízených orgánů je nutno počítat především fond Presidium ČSAV (1952–1992), fond Sekce VIII. filologicko-literární ČSAV (1952–1961), fond Vědecké kolegium jazykovědy ČSAV (1962–1992) a fond Sekretariáty oddělení věd I., II., III. ČSAV (1962–1963, 1976–1992).

V zápisech ze zasedání Presidia² ČSAV jsou zmínky o Ústavu pro jazyk český, nejčastěji v souvislosti s odvoláním či jmenováním ředitele Ústavu, s kontrolou činnosti instituce či doporučeními ze strany vedení ČSAV.

Fond Sekce VIII. filologicko-literární ČSAV zahrnuje pro období 1952–1961 záležitosti všech ústavů, které byly v daném období do této sekce začleněny, na pozadí skutečností významných pro celou Akademii. Pro vlastní činnost ÚJČ je přitom nejcennější inventární jednotka č. 22 v kartonu č. 11, kde jsou uloženy zejména plány vědeckých úkolů, zprávy o činnosti, informace o umístění Ústavu a jeho organizační struktury, návrhy na zřízení některých pracovních útvarů při ÚJČ, ediční plány, kontrola docházky zaměstnanců, jejich kvalifikační zařazení a platy, zápisy z jednání vědecké rady Ústavu apod. V dalších kartonech je pak možné dohledat další informace, např. o kontaktech se zahraničím, o účasti na konferencích, o spolupráci s vysokými školami, o publikační činnosti a také o nejrůznějších (pro ÚJČ více či méně důležitých) rozhodnutích předsednictva filologicko-literární sekce.

² V minulosti způsob psaní velkého/malého písmene kolísal, proto se v této práci řídím současnou kodifikací.

Ve smyslu nové zákonné úpravy (viz výše) bylo od roku 1962 primárním zastřešujícím orgánem ÚJČ Vědecké kolegium jazykovědy (VKJ)³, které v tomto smyslu nahradilo VIII. sekci, tudíž ve fondu Vědecké kolegium jazykovědy ČSAV lze nalézt pro období let 1962–1992 povětšinou informace téhož charakteru jako pro období předchozí (tj. nacházející se ve fondu VIII. sekce filologicko-literární). Největší rozdíl mezi oběma fondy tkví v tom, že zatímco fond VIII. sekce je zpravidla členěn podle jednotlivých jazykovědných a literárněvědných pracovišť a věnuje se tak převážně jejich činnosti, vztahuje se většina informací v archivních materiálech VKJ k vlastní činnosti kolegia.

Fond Sekretariáty oddělení věd I., II., III. ČSAV (1962–1963, 1976–1992) obsahuje záležitosti koordinace činnosti akademických pracovišť a vědeckých kolegií. Informace důležité pro organizační záležitosti i vědeckou práci ÚJČ, které se zde nacházejí, nepřinášejí nic nového oproti fondu VKJ.

Ve vztahu k tématu této práce je informačně nejvíce nosný fond Ústavu pro jazyk český ČSAV⁴, který je velmi rozsáhlý a bohužel zatím nezpracovaný (bez inventáře)⁵. Je uložen v 80 kartonech s písemnostmi organizačního charakteru a obsahuje také materiálovou základnu *Příručního slovníku jazyka českého* a vybrané rukopisné materiály dialektologické a onomastické, uložené v kartonech i kartotékách. Kromě skutečnosti, že se daný fond nachází v nezpracované podobě, bez archivních pomůcek usnadňujících práci s fondem, bylo třeba se vypořádat ještě s druhou, mnohem závažnější překážkou, a sice absencí některých typů materiálů a všech pramenů z některých let.

Ke schválení první skartace písemností vzniklých činností ÚJČ ČSAV došlo v roce 1987, kdy archiv převzal v neúplné podobě písemný materiál z let 1948–1971⁶. Po smrti ředitele ÚJČ Jana Petra ovšem proběhla v roce 1990 v Ústavu živelná skartace, při níž se ztratila většina úředních písemností z osmdesátých let, a akademický archiv převzal v roce 1995 jen torzovité materiály. Ústav pro jazyk český tak nemá částečně (a v některých případech dokonce vůbec) zdokumentovanou svou činnost z období let 1976–1990⁷, o období let 1991 a 1992 (viz výše o sbírce základních dokumentů ČSAV) ani nemluvě.

K dalším archivním pramenům, i když ne stěžejním, které bylo možné v této práci využít, patří fondy operativních a kontrarozvědných svazků bývalé Státní bezpečnosti,

³ V minulosti způsob psaní velkého/malého písmene kolísal, proto se v této práci řídím současnou kodifikací.

⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno.

⁵ K dispozici je pouze soupis, který pořídila Věra Dvořáčková.

⁶ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, Záznam o převzetí písemností, 11. 9. 1987.

⁷ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, Spisová prohlídka, 25. 9. 1997.

konkrétně fond Vyšetřovací spisy. Je zde mj. obsažen spis o politickém procesu, jehož obětí se stal i pracovník ÚJČ, dialektolog František Ondráš.

2.2 TIŠTĚNÉ PRAMENY

K tištěným pramenům lze řadit interní brožuru ÚJČ⁸ se stručnou charakteristikou instituce, brožury o ČSAV a výše zmíněné zákony.

2.3 LITERATURA

Literaturu k danému tématu lze členit do dvou kategorií: 1) literatura historiografická a 2) vlastní odborná literatura, která je zároveň předmětem popisu a hodnocení.

2.3.1 Historiografická literatura

Z historiografické literatury je možné uvést drobnou publikaci vydanou k výročí vzniku Ústavu pro jazyk český z Kanceláře *Slovníku pro jazyk český* v roce 1946⁹. Významnou je kniha *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*¹⁰, kde je kromě pěti stran o historii Ústavu pro jazyk český věnován prostor jednotlivým lingvistickým disciplínám, a také práce o Československé akademii věd z roku 1967¹¹, v níž je jedna kapitola vyhrazena československé jazykovědě v letech 1952–1966. Obecný pohled na dějiny vědy v českých zemích pak poskytuje publikace *Bohemia docta*¹² a akademickými dějinami se zabývají práce *Sto let České akademie věd a umění*¹³ a *Česká akademie věd a umění 1891–1991*¹⁴.

⁸ ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY (interní brožura ÚJČ). 1996.

⁹ 25 LET ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ. 1911 / 1946 / 1971: K 25. VÝROČÍ ZALOŽENÍ ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ A K 60. VÝROČÍ VYTVOŘENÍ AKADEMICKÉ KANCELÁŘE SLOVNÍKU JAZYKA ČESKÉHO. Praha: ÚJČ, 1971.

¹⁰ PLESKALOVÁ, Jana; KRČMOVÁ, Marie; VEČERKA, Radoslav; KARLÍK, Petr (eds.). *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Academia, Praha 2007, 683 s., ISBN 978-80-200-1523-5.

¹¹ PLUHAR, Jaroslav (ed.). *Československá akademie věd - Slovenská akadémia vied 1952–1966*. Praha: Academia 1967, 325 s.

¹² MÍŠKOVÁ, Alena; FRANC, Martin; KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Bohemia docta*. Praha: Academia, 2010, 529 s., ISBN 978-80-200-1809-0.

¹³ 100 LET ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ V PRAZE: 1891-1991. Praha: Academia, 1991, 50 s., ISBN 80-200-0392-4.

¹⁴ POKORNÝ, Jiří; NOVOTNÝ, Jan (eds.). *Česká akademie věd a umění 1891–1991: sborník příspěvků k 100. výročí zahájení činnosti*. Czech Academy of Sciences and Arts 1891–1991: Collection of papers published at the occasion of the Academy's 100th anniversary. Praha: Historický ústav AV ČR, 1993, 190 s., ISBN 80-85268-29-9.

Ve sbornících a periodikách je zastoupení tematiky ÚJČ mnohem širší než v odborné literatuře. Článek z dějin ÚJČ byl zpravidla publikován v souvislosti s výročí založení instituce, případně jejího předchůdce, a to ponejvíce v časopisech *Naše řeč* a *Slovo a slovesnost*, a dále ve *Zprávách ČSAV* či v *Bulletinu ČSAV*. K nejzávažnějším a nejobsažnějším příspěvkům tohoto druhu patří články Bohuslava Havránka¹⁵, Josefa Filipce¹⁶, Jaroslava Machače¹⁷ či Danešovo a Dokulilovo poohlédnutí za čtvrtstoletím existence ÚJČ¹⁸. K problematice dějin ÚJČ se vztahují také studie, jež jsou součástí sborníků z konferencí *Věda v českých zemích za druhé světové války*¹⁹, *Věda v Československu v letech 1945–1953*²⁰, *Věda v Československu v letech 1953–1963*²¹ a *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*²², kde jsou zpravidla obsaženy i kapitoly věnované české jazykovědě v příslušných letech nebo alespoň obecně Československé akademii věd.

2.3.2 Odborná literatura

Za odbornou literaturu vztahující se k dějinám ÚJČ pokládám vlastní knižní a časopiseckou odbornou produkci Ústavu pro jazyk český, která vznikala na základě vědecké činnosti pracovníků jednotlivých oddělení ÚJČ.

2.4 ÚSTNÍ SVĚDECTVÍ

Na tomto místě je třeba uvést, že jsem nepostupovala klasickou metodou „oral history“, ale vyžadovala jsem komentáře vždy k jednotlivým odborným otázkám, které vycházely z příslušných archivních pramenů.

Velmi cenné pro vznik této práce byly poznámky, připomínky a komentáře vybraných pamětníků a odborníků v jednotlivých lingvistických disciplínách, příp. dílčích odborných oblastech. Byli jimi Jarmila Bachmannová (dialektologie, organizační záležitosti ÚJČ), Jan

¹⁵ HAVRÁNEK, Bohuslav. Dvojí jubileum Ústavu pro jazyk český – pětadvaceti leté a šedesátileté. *Věstník ČSAV* 1971, roč. 80, s. 311–324.

¹⁶ FILIPEC, Josef. Z prehistorie a historie Ústavu pro jazyk český ČSAV. *NŘ* 1981, roč. 64, č. 5, str. 225–232.

¹⁷ MACHAČ, Jaroslav. Vznik a vývoj prvního českého jazykovědného pracoviště. (K 60. výročí založení Kanceláře Slovníku jazyka českého). *NŘ* 1971, roč. 54, č. 4, s. 190–200.

¹⁸ DANEŠ, František; DOKULIL, Miloš. Čtvrt století Ústavu pro jazyk český. *NŘ* 1971, roč. 54, č. 4, s. 201–212.

¹⁹ BARVÍKOVÁ, Hana et al. (eds.). *Věda v českých zemích za druhé světové války*. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1998, 425 s., ISBN 80-902464-1-9.

²⁰ ZILYNSKÁ, Blanka; SVOBODNÝ, Petr (eds.). *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Praha: Karolinum, 1999, 563 s., ISBN 80-7184-959-6.

²¹ BARVÍKOVÁ, Hana (ed.). *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Praha: Arenga, 2000, 591 s., ISBN 80-86404-00-5.

²² KOSTLÁN, Antonín. *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2002, 605 s., ISBN 80-7285-020-2.

Balhar (dialektologie, fungování brněnské pobočky ÚJČ), Emílie Bláhová (organizační záležitosti pracoviště *Staroslověnského slovníku* v rámci ÚJČ), Růžena Buchtelová (fonetika), Marie Čechová (organizace Olympiád v českém jazyce), František Daneš (organizační záležitosti ÚJČ), Hana Goláňová (novočeský lexikální archiv ÚJČ), Jana Hoffmannová (stylistika a textové lingvistika, organizační záležitosti ÚJČ), Milada Homolková (výzkum vývoje jazyka), Ladislav Janovec (gramatika), Helena Karlíková (organizační záležitosti etymologického oddělení v rámci ÚJČ), Miloslava Knappová (onomastika), Václav Konzal (organizační záležitosti pracoviště *Staroslověnského slovníku* v rámci ÚJČ), Vladimír Mejstřík (synchronní lexikologie a lexikografie), Marie Nováková (bibliografie, knihovna, organizační záležitosti ÚJČ), Libuše Olivová Nezbedová (onomastika), Zdena Palková (fonetika), Jana Papcunová (bibliografie, knihovna), Běla Poštolková (terminologie), Albena Rangelova (synchronní lexikologie a lexikografie), Ivana Svobodová (jazyková kultura), Naďa Svozilová (organizační záležitosti prací na valenčním slovníku), Josef Šimandl (gramatika, fonologie, slovtvorba) a Ludmila Uhlířová (matematická lingvistika). Jejich role byla z hlediska zhodnocení (příp. přehodnocení) informací dostupných v archivních pramenech a doplnění chybějících informací nezastupitelná.

Velmi cenné jsou rovněž výpovědi pamětníků zachycené v třídílné publikaci *Rozhovory s českými lingvisty*²³, které celkový obraz postavení ÚJČ ČSAV v české, resp. československé lingvistice dokresluje.

Veškeré archivní prameny, jichž bylo pro tuto práci využito, procházely několikerým hodnocením: v první řadě bylo nutné provést kritiku relevantních písemností ze všech fondů. Bylo především nezbytné posoudit význam jednotlivých informací, zbavit nosné informace nánosů ideologicky podbarvených frází a stranické rétoriky a ověřit jejich přesnost a pravdivost vzájemnou konfrontací časově korespondujících pramenů. Tím byla i verifikována dosavadní existující odborná literatura. Dalším doplňujícím pramenem byly výpovědi pamětníků (a dalších odborníků), které významně obohatily text práce a přispěly k posouzení komplikovanějších jazykovědných problémů z oblastí, kde byly písemné prameny torzovité. V neposlední řadě musela být provedena kritika z hlediska vlastní lingvistiky jako vědy, tj. analýza různé interpretace jednotlivých dokumentů, které jsou

²³ CHROMÝ, Jan; LEHEČKOVÁ, Eva (eds.). *Rozhovory s českými lingvisty I*. Praha: Dauphin 2007, 379 s., ISBN 978-80-7272-107-8.

CHROMÝ, Jan; LEHEČKOVÁ, Eva (eds.). *Rozhovory s českými lingvisty II*. Praha: Dauphin, 2009, 343 s., ISBN 978-80-86903-95-8.

CHROMÝ, Jan; LEHEČKOVÁ, Eva (eds.). *Rozhovory s českými lingvisty III*. Praha: Dauphin, 2010, 349 s., ISBN 978-80-87481-06-6.

čtenáři předkládány, v nich pak každé zaznamenané věty ve vztahu k české bohemistice. Pro práci s prameny po roce 1948 je inspirativní práce Vladimíra Macury²⁴, která podává cenný vhled do užívaných frází ovlivněných dobovou ideologií a pomáhá je dešifrovat. V tomto ohledu měli nezastupitelnou úlohu také pamětníci, s jejichž pomocí bylo možné nahlédnout za kulisu úředních dokumentů a alespoň dílem rekonstruovat období, pro která pramenné (i jakékoli jiné) materiály chybějí. Tento postup pak do jisté míry určil formu i celkový obsah předkládané práce. Jedná se o první pokus o komplexní pohled na dějiny ÚJČ z hlediska jeho přínosu pro českou lingvistiku, a to v maximálním možném vyváženém rozložení výsledků jednotlivých jazykovědných disciplín a výsledků konkrétní činnosti.

²⁴ MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Praha: Pražská imaginace, 1992, 351 s., ISBN 978-80-200-1669-0.

3. INSTITUCIONÁLNÍ MIMOUNIVERZITNÍ BÁZE VĚDY V ČESKÝCH ZEMÍCH

„Jako každé lidské dílo i věda byla a je vytvářena jednotlivci, kteří na společnou práci navazovali a kteří se ku prospěchu této práce různě sdružují.“²⁵

Za první předzvěst pozdější „české akademie věd“ lze považovat dvě uskupení, zatím ještě velmi neformálního charakteru: skupinu známou jako Societas či Sodalitas litteraria Maierhofiana, která vznikla v Olomouci na přelomu 15. a 16. století kolem kanovníka a probošta Augustina Olomouckého – Käsenbrota, a literární družinu Jana st. Hodějovského z Hodějova, rozvíjející svou činnost v polovině 16. století. Z hlediska bohemistiky však byla významná i skupina kolem Daniela Adama z Veleslavína, působící na konci 16. století, která měla nemalý podíl na kultivaci a povznesení českého jazyka.²⁶

Někdy mezi lety 1769–1774 byla v Praze založena Soukromá česká společnost pro pěstování matematiky, vlasteneckých dějin a přírodních věd přičiněním mineraloga a geologa Ignáce Borna. Péčí společnosti začal v roce 1775 vycházet sborník *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen zur Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte und der Naturgeschichte*.²⁷ Ještě na sklonku 18. století dalo právě toto vědecké sdružení vzniknout nejprve České společnosti nauk, přejmenované k roku 1790 na Královskou českou společnost nauk (KČSN) – Königliche Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften. Zejména zásluhou Josefa Dobrovského se KČSN (a s ní i Praha) stala v této době centrem slavistiky.

V letech 1861–1863 publikoval Jan Evangelista Purkyně (vedle Josefa Jungmanna hlavní propagátor pěstování vědy v české řeči) na stránkách přírodovědeckého časopisu *Živa* svůj spis s názvem *Akademia*. Veřejnosti tak předložil svou představu koncepce institucionálního zabezpečení vědy v podobě akademie coby souboru vědeckých a výzkumných ústavů, svobodně se věnujících bádání ve svém oboru.²⁸ Velký důraz rovněž přikládal nutnosti dostatečného materiálního zajištění těchto ústavů, neboť národ

²⁵ WICHTERLE, Otto. Věda – lidské dílo. IN *100 let české akademie věd a umění v Praze: 1891–1991*. Praha: Academia, 1991, ISBN 80-200-0392-4, s. 5.

²⁶ KOSTLÁN, Antonín. Prosazování myšlenky akademie věd v českých zemích raného novověku (16.–18. století). IN MÍŠKOVÁ, Alena; FRANC, Martin; KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Bohemia docta*. Praha: Academia, 2010, 529 s., ISBN 978-80-200-1809-0.

²⁷ BERAN, Jiří. Sto let od slavnostního zahájení činnosti České akademie věd a umění. IN *100 let české akademie věd a umění v Praze: 1891–1991*. Praha: Academia, 1991, ISBN 80-200-0392-4, s. 11.

²⁸ NIKLÍČEK, Ladislav; KOSTLÁN, Antonín. Vývoj českých vědeckých institucí a spolků do 80. let 19. století a návrh akademie věd J.E.Purkyně. IN MÍŠKOVÁ, Alena; FRANC, Martin; KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Bohemia docta*. Praha: Academia, 2010, ISBN 978-80-200-1809-0, s. 157.

„který tu skrblí, sám sebe k nižšímu stupni odsuzuje“²⁹. Institucí, která se přitom měla stát základem budoucí akademie, bylo podle Jana Evangelisty Purkyně české národní muzeum. Tento velkolepý, detailně propracovaný plán nebyl sice v dané době (především z politických a finančních důvodů) uskutečnitelný, nicméně samotná myšlenka již v zapomnění neupadla.

O pár let později český architekt a stavitel Josef Hlávka, jenž byl mj. poslancem zemského sněmu a říšské rady, obratnými kroky zajistil založení české akademie politickou podporu a svým obrovským jměním také finanční jistotu. Již v roce 1888 věnoval k samotnému vzniku vrcholné vědecké instituce dvě stě tisíc zlatých. Když zřízení české akademie udělil povolení 23. ledna 1890 císař František Josef I., nestálo vzniku české reprezentativní vědecké instituce již nic v cestě.

18. května 1891 ve dvanáct hodin v poledne zahájila slavnostně svou činnost Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Stalo se tak tři dny po zahájení monumentální pražské Jubilejní výstavy v Panteonu Musea Království českého za přítomnosti císařova bratra, arcivévody Karla Ludvíka (jenž se stal zároveň protektorem nově vzniklé instituce), tří ministrů vídeňské vlády a nejvýznamnějších představitelů pražského veřejného života. 18. květen 1891 byl pak současně datem slavnostního otevření čerstvě dostavěné muzejní budovy vévodící horní části Václavského náměstí, kam bylo mj. umístěno také sídlo České akademie.

Prvním předsedou České akademie byl ustaven její štědrý mecenáš Josef Hlávka. Základní členění Akademie již od jejího vzniku spočívalo ve čtyřech třídách, přičemž první tři byly vyhrazeny vědě (třída věd společenských, třída věd přírodovědných, třída filologická) a čtvrtá umění. Společenské vědy měly přitom jednoznačnou převahu z hlediska počtu členů. III. filologická třída, která vydala např. Gebauerovu *Historickou mluvnici*, se navíc mohla pochlubit nejrozsáhlejší ediční činností.³⁰

Na slavnostním shromáždění dne 10. listopadu 1918 byla Česká akademie Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění přejmenována na Českou akademii věd a umění (ČAVU), k výraznějším změnám ve stanovách však i přes mnohé snahy za první československé republiky nedošlo. Vzhledem k zaměření této práce není bez zajímavosti, že v pořadí čtvrtým předsedou se stal univerzitní profesor v oboru staroindická filologie a srovnávací jazykověda Josef Zubatý (funkci zastával v letech 1923–1931), který stál také

²⁹ PURKYNĚ, Jan Evangelista. *Sebrané spisy IX. Věda, výchova, společnost, studie a úvahy*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1965, 371 s.

³⁰ POKORNÝ, Jiří. Česká akademie věd a umění do roku 1918. IN MÍŠKOVÁ, Alena; FRANC, Martin; KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Bohemia docta*. Praha: Academia, 2010, 529 s., ISBN 978-80-200-1809-0.

u zrodu Kanceláře *Slovníku jazyka českého*. Jako generální sekretář ČAVU působil v letech 1937–1942 profesor srovnávací indoevropské jazykovědy Oldřich Hujer.

Josef Zubatý byl také prvním předsedou III. třídy filologické (1916–1923) a jeho dva nástupci na této pozici se rovněž podíleli na vzniku slovníkové Kanceláře: bohemista a slavista František Pastrnek (v čele III. třídy ČAVU 1923–1940) a bohemista Emil Smetánka (předsedou III. třídy 1940–1942). Posledními dvěma předsedy III. třídy byli slavista Josef Vajs (1942–1946) a klasický filolog a archeolog Antonín Salač (1946–1952).³¹

Z hlediska bádání v oblasti bohemistiky je důležité zmínit i existenci některých komisí při III. třídě ČAVU. Ke komisím lexikografické, dialektologické (tyto dvě působily společně v letech 1905–1919 jako lexikografická a dialektologická komise) a fonografické (vznikla v roce 1928) přibyla za okupace v roce 1941 komise pro gramatickou terminologii, která však měla jen velmi krátké trvání, a 1942 komise ortoepická. Pro bohemistiku byly významné i komise společné více třídám, např. pravopisná komise, místopisná komise, komise pro vydávání spisů J. A. Komenského, komise pro soupis rukopisů apod.

Období nacistické okupace přineslo české vědě značná omezení, která se nevyhnula ani ČAVU. Ačkoli organizačně a personálně se toho příliš nezměnilo, řada prací byla pozastavena či omezena. Na druhou stranu se Česká akademie stala útočištěm řady studentů a vědeckých a univerzitních pracovníků, které oficiálně pověřila mj. výpomocí na rozpracovaném *Příručním slovníku jazyka českého*, čímž je mnohdy zbavila povinnosti totálního nasazení.³²

Po druhé světové válce došlo v rámci Akademie k několika zásadním reorganizačním změnám, které ve své podstatě směřovaly k soustředění veškeré české i slovenské vědecké činnosti v jedinou instituci, plně podřízenou státu. Již od prvních poválečných let byly zřizovány nové ústavy: v roce 1946 byla Kancelář *Slovníku jazyka českého* přetransformována v Ústav pro jazyk český, o dva roky později vznikl Ústav pro českou literaturu, na počátku padesátých let byl v Hostivaři uveden do provozu Ústav pro nukleární fyziku, jehož vznik i následná činnost byly ožehavým politickým tématem³³. V roce 1949 vzniklo Ústředí vědeckého výzkumu, v jehož rámci bylo v následujícím roce založeno sedm tzv. ústředních

³¹ MÁDLOVÁ, Vlasta. ČAVU v nové republice. IN MÍŠKOVÁ, Alena; FRANC, Martin; KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Bohemia docta*. Praha: Academia, 2010, ISBN 978-80-200-1809-0, s. 382.

³² BERAN, Jiří. Sto let od slavnostního zahájení činnosti České akademie věd a umění. IN *100 let české akademie věd a umění v Praze: 1891–1991*. Praha: Academia, 1991, ISBN 80-200-0392-4, s. 17.

³³ Českoslovenští komunisté usilovali v oblasti nukleární fyziky o výhradní spolupráci se Sovětským svazem, jehož výzkum v této oblasti byl ovšem maximálně přísně utajován. Zároveň zde však figuroval jistý zájem o československý uran ze sovětské strany.

ústavů: matematický, fyzikální, astronomický, geologický, chemický, polarografický a biologický.

Vypracováním stanov budoucí československé akademie byl pověřen dlouholetý právní poradce ČAVU JUDr. Tomáš Černý, který primárně vycházel ze způsobu organizace vybraných evropských akademií. Na návrh tehdejšího prezidenta České akademie Zdeňka Nejedlého se nakonec vzorem pro budoucí ČSAV stala Akademie věd SSSR.

Na základě usnesení vlády dne 15. 1. 1952 byla ustavena Vládní komise pro vybudování ČSAV v čele s Ladislavem Štollem. Jedním ze dvou místopředsedů komise se stal Bohuslav Havránek³⁴, významný český lingvista, spolupracovník Kanceláře *Slovníku jazyka českého* a posléze Ústavu pro jazyk český (od roku 1953 jeho ředitel). Výsledkem činnosti komise bylo vypracování zákona o Československé akademii věd coby nejvyšší československé vědecké instituce. Zákon, podle jehož úvodního ustanovení se ČSAV považuje za přímou nástupkyni České akademie věd a umění a Královské české společnosti nauk, byl přijat Národním shromážděním ČSR 29. října 1952. Na základě jmenování prezidentem republiky byl 12. listopadu téhož roku uveden do funkce předsedy Presidia ČSAV Zdeněk Nejedlý.

Vznik ČSAV představoval zánik většiny dosavadních vědeckých institucí, především již zmíněných České akademie věd a umění (ČAVU) a Královské české společnosti nauk (KČSN), ale také Masarykovy akademie práce (MAP) a Československé národní rady badatelské (ČSNRB). Zrušeny či podřízeny plné kontrole ČSAV byly prakticky všechny ostatní vědecké společnosti a spolky. Reorganizací prošel např. i Pražský lingvistický kroužek (PLK), světově proslulé centrum českého strukturalismu. K roku 1954 byl PLK přetvořen na Jazykovědný kroužek při ČSAV³⁵, který dal o dva roky později vzniknout Jazykovědnému sdružení ČSAV³⁶. O velké programové i personální kontinuitě pracovišť ČSAV můžeme hovořit zejména v případě Ústavu matematických strojů ČSAV (původně Ústav pro matematiku ČAVU), Ústavu pro jazyk český ČSAV (původně Kancelář *Slovníku jazyka českého* při ČAVU, od 1946 Ústav pro jazyk český ČAVU) a většiny komisí.³⁷

³⁴ Druhým místopředsedou byl matematik Vojtěch Jarník.

³⁵ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů. Československá akademie věd. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1954.

³⁶ Pod záštitou Rady vědeckých společností ČR funguje dodnes.

³⁷ SCHWIPPEL, Jindřich. ČAVU a ČSAV: Otázka kontinuity a diskontinuity I. IN POKORNÝ, Jiří; NOVOTNÝ, Jan (eds.). *Česká akademie věd a umění 1891–1991: sborník příspěvků k 100. výročí zahájení činnosti. Czech Academy of Sciences and Arts 1891–1991: Collection of papers published at the occasion of the Academy's 100th anniversary*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1993, 190 s., ISBN 80-85268-29-9.

Kritériem pro výběr členů do nově vzniklé centrální vědecké organizace byl „tvůrčí vědecký přínos, vědecké dílo a kladný vztah k lidovědemokratickému státu“.³⁸ Z toho jednoznačně vyplynulo, že lidé, kteří v minulosti přišli do sporu s akčními výbory či aktivně vyjadřovali své sympatie vůči politické opozici, byli ihned z návrhů na členství v ČSAV vyloučeni. Nutno však dodat, že zde byla nakonec učiněna řada výjimek.³⁹

Od počátku existence ČSAV byly její vědecké ústavy, laboratoře a kabinety rozřazeny podle svého zaměření do osmi sekcí: I. matematicko-fyzikální, II. geologicko-geografické, III. chemické, IV. biologicko-lékařské, V. technické, VI. historicko-filozofické, VII. pro ekonomii a právo, VIII. pro jazyk a literaturu.⁴⁰ Na počátku šedesátých let došlo v organizační struktuře k několika významnějším změnám: v zájmu hlubší diferenciaci vědních oborů byly sekce na základě usnesení ze dne 10. října 1961 zrušeny a byly nahrazeny vědeckými kolegiemi, jejichž počet se až do roku 1992, kdy ČSAV a tedy i kolegia zanikly, pohyboval kolem 20⁴¹. Kromě vrcholných představitelů pracovišť ČSAV zasedli v kolegiích také přední zástupci vysokých škol a resortních výzkumných ústavů. Ve stejném období byla do ČSAV začleněna Československá akademie zemědělských věd a plnému podřízení ČSAV se musela přizpůsobit Slovenská akademie věd (pouze však do konce roku 1968).

První roky existence ČSAV byly příznačné potlačováním svobody vědeckého bádání. Vedle povinnosti rozpracovávat mnohdy scestné teorie a metody výzkumu a kritizovat zvláště předválečné koncepce vědecké práce stál nad veškerými rozhodnutími byrokratický aparát, bez jehož souhlasu nebylo možné prakticky nic. Dosud čile rozvíjené kontakty se zahraničím se dostaly zcela do područí aktuální československé zahraničněpolitické orientace, takže jejich faktická likvidace na sebe nenechala dlouho čekat.

Po tuhých letech padesátých přišlo v českých (resp. československých) dějinách období charakteristické pozvolna se prosazujícími demokratizačními tendencemi (a to ve všech oblastech veřejného života), období, kdy představitelé vědy a kultury začali výrazně ovlivňovat celospolečenské dění. Na pracovištích ČSAV byla vypracována koncepce ekonomické reformy, postulována potřeba modernějšího politického systému,

³⁸ Archiv AV ČR, VLK ČSAV, karton č. 1, sign. 1, Z dopisu VLK vědeckým organizacím.

³⁹ MÍŠKOVÁ, Alena. ČAVU a ČSAV: Otázka kontinuity a diskontinuity II. POKORNÝ, Jiří; NOVOTNÝ, Jan (eds.). *Česká akademie věd a umění 1891–1991: sborník příspěvků k 100. výročí zahájení činnosti. Czech Academy of Sciences and Arts 1891–1991: Collection of papers published at the occasion of the Academy's 100th anniversary*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1993, 190 s., ISBN 80-85268-29-9, s. 104.

⁴⁰ BERAN, Jiří. Perspektivy a dobová i dějinná omezení Československé akademie věd v období jejího vzniku. IN ZILYNSKÁ, Blanka; SVOBODNÝ, Petr (eds.). *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Praha: Karolinum, 1999, 563 s., ISBN 80-7184-959-6, s. 126.

⁴¹ MÍŠKOVÁ, Alena. Vývoj mimouniverzitní vědy v Československu a ČSAV po roce 1945. IN MÍŠKOVÁ, Alena; FRANC, Martin; KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Bohemia docta*. Praha: Academia, 2010, 529 s., ISBN 978-80-200-1809-0.

propracovávány moderní sociologické teorie a metody, přehodnocován jednostranný výklad českých dějin apod.⁴² Také v oblasti mezinárodní vědecké spolupráce došlo v šedesátých letech ke znatelnému oživení. Dokladem toho bylo i pořádání několika světově významných konferencí, mezi něž lze počítat např. i pražský VI. mezinárodní kongres fonetických věd v roce 1967 či VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze, který proběhl v podstatě současně s pohnutými srpnovými událostmi roku 1968. Byl rovněž zahájen proces revize kádrových opatření z 50. let a k práci zasedly rehabilitační komise.

Srpnová invaze vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968 však veškeré demokratizační snahy v Československu zcela zmařila. Vedení ČSAV vzneslo proti vojenské okupaci opakované protesty a o to více pak dolehla na Akademii a její jednotlivé představitele tvrdá „normalizační“ opatření, v jejichž důsledku byla vědecká práce v Československu značně okleštěna a v některých (zvláště společenskovědních) oborech zcela paralyzována. ČSAV byla následně plně podřízena státním orgánům a politicky nepohodlní pracovníci byli nuceni odejít, nebo byli při své práci všelijak omezováni a znevýhodňováni. Pracně znovuzískané mezinárodní kontakty se státy mimo východní blok byly opětovně zpřetrhány.

Teprve po roce 1989 došlo k zásadním změnám ve způsobu organizace a vedení vědeckých a výzkumných pracovišť ČSAV, kterou v souvislosti s rozpadem Československa nahradila k 1. 1. 1993 Akademie věd České republiky.

První, komplexněji pojatou českou vědeckou institucí byla Královská česká společnost nauk (KČSN), založená ve druhé polovině osmnáctého století. O sto let později vznikla Česká akademie Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, přejmenovaná se vznikem samostatné Československé republiky v roce 1918 na Českou akademii věd a umění (ČAVU). Vedle KČSN a ČAVU vznikla na počátku dvacátých let také Masarykova akademie práce (MAP), sdružující technické obory, a Československá národní rada badatelská (ČSNRB), která se soustředila především na koordinaci styků se zahraničními vědeckými organizacemi. Všechny zmíněné instituce byly v roce 1952 nahrazeny Československou akademií věd, která zahrnovala prakticky veškerý mimouniverzitní základní výzkum. Období let 1948–1989 bylo (nejen) v oblasti vědy bohužel výrazně poznamenáno politickým a ideologickým tlakem. Česká věda se musela podrobovat zásahům státních orgánů a rozsáhlým omezením ze strany vládnoucího režimu, což jejímu rozvoji samozřejmě neprospělo. Šedesátá léta sice

⁴² MÍŠKOVÁ, Alena. Vývoj mimouniverzitní vědy v Československu a ČSAV po roce 1945. IN MÍŠKOVÁ, Alena; FRANC, Martin; KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Bohemia docta*. Praha: Academia, 2010, 529 s., ISBN 978-80-200-1809-0.

vzbuzovala určité naděje mj. i na svobodu v oblasti vědy a výzkumu, avšak následovala tzv. normalizace, jejíž hrozivé důsledky mohly být odstraňovány až v polistopadové době.

4. KANCELÁŘ SLOVNÍKU JAZYKA ČESKÉHO

„Díla takového jest potřebí proto, že právě v XIX. stol. se jazyk český rozvil měrou před tím nikdy nebývalou a že tento rozvoj dosud nebyl slovníkářsky prozkoumán, ač zkoumání toto kromě ceny vědecké má i značný význam praktický a ač jiní národové v tomto směru již znamenitě pokročili.“⁴³

4.1 SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO

Roku 1891 byla založena Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění (od roku 1918 Česká akademie věd a umění), přičemž již od samého počátku si jako jeden z hlavních úkolů stanovila přípravu velkého výkladového slovníku národního jazyka. Návrh univerzitního profesora Františka Pastrnka, učiněný jménem lexikografické a dialektologické komise Akademie, aby III. třída ČAVU podnikla přípravné kroky k vydání *Slovníku jazyka českého*, byl podán 19. března roku 1905.

29. října 1905 se František Pastrnek písemně otázal všech členů III. třídy ČAVU, zdali se chtějí účastnit porad o chystaném lexikografickém díle, přičemž zájem projeвили: František Štěpán Kott, Josef Zubatý, Jan Kvičala, Robert Novák, Jan Urban Jarník, Bohdan Zahradník, Albert Pražák, František Bílý, Antonín Havlík, Václav Flajšhans a Jan Václav Novák. Jejich návrhy, podněty a připomínky byly projednávány na schůzích 14. a 21. listopadu 1905, 5. prosince 1905, 5. ledna 1906 a 6. února 1906 a výsledkem jednání byly konkrétně stanovené zásady prací na slovníku.

Podle nich měl v budoucích letech vzniknout slovník obsahující česká slova všech dob, užívaná „v písemnictví i v lidové mluvě české, moravsko-slezské a slovenské“. Každé heslo mělo být opatřeno etymologickým, hláskoslovným a tvaroslovným výkladem, případnými synonymy a opozity, systematicky sestaveným významovým vývojem a příslušnými doklady, přičemž měl být v každém případě použit nejstarší možný doklad a u slov zaniklých také poslední, nejnovější doklad.

Na první rok přípravných prací, tj. rok 1906, vyčlenila III. třída České Akademie *Slovníku jazyka českého* 1000 korun.⁴⁴ Organizování přípravných prací bylo svěřeno lexikografické a dialektologické komisi, ustanovené při III. třídě České Akademie. Ta si jako

⁴³ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, inv. č. 4, karton č.1, Zpráva Komise lexikografické a dialektologické ministerstvu kultu a vyučování, 18. 6. 1913.

⁴⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, inv. č. 3, karton č.1, Zpráva lexikografické a dialektologické komise o Pastrnkově návrhu na započetí přípravných prací ke „Slovníku jazyka českého“, 19. 3. 1905.

nejdůležitější přípravné úkoly vytkla sběr lexikografického materiálu z literatury i z lidové mluvy, použití dosavadních slovníků, vyvíjení tlaku na to, aby byla publikována kritická vydání starých spisů, vytvoření seznamu těch českých spisovatelů, jejichž jazyk je možné chápat jako reprezentativní vzorek svého období, a konečně vědecké zpracování *Slovníku jazyka českého*.

Rovněž bylo stanoveno, že veškerá excerpta budou vypisována na lístky šestnáctířkového formátu. Na každé cedulce budou kromě vlastního hesla připojeny též poznámky hláskoslovné, tvaroslovné a syntaktické, výklad významu, doklad v potřebném rozsahu a pramen výpisu. Dobrovolně se přihlásivším excerptorům byla dána na zkoušku excerptce výrazů určitého písmene povětšinou z *Národních báchorek* Boženy Němcové.

4.2 KANCELÁŘ V HLÁVKOVĚ PALÁCI

Na žádost Františka Pastrnka z roku 1910 nabídl 5. ledna 1911 Jan Schneider, administrátor Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, Kanceláři *Slovníku jazyka českého* dvě varianty prostor v Hlávkově paláci s tím, že je třeba si do konce ledna 1911 vybrat.⁴⁵ Zvolena byla finančně i dispozičně příznivější možnost, tedy dvě místnosti v I. patře za nájemné 500 K ročně. Jiří Polívka a Josef Zubatý navrhli pořídit do kanceláře nábytek podle záhřebského a mnichovského vzoru a vyzvali Františka Pastrnka, aby na náklady Akademie podnikl do Záhřebu a Mnichova cestu pro všestrannou lexikografickou informaci.⁴⁶

Počínaje dnem 14. května 1911 byla tak část bývalého správcovského bytu pronajata lexikografické a dialektologické komisi, která tím získala kancelář pro svůj projekt *Slovníku jazyka českého*. Vzniklo tak ryze slovníkářské pracoviště, jež zacílilo svou pozornost na důkladnou a pečlivou přípravu díla, které by se stalo důstojným reprezentantem národního jazyka a české kultury vůbec.

Vedením dozoru nad pracemi Kanceláře byl lexikografickou a dialektologickou komisí pověřen František Pastrnek a sekretářem Kanceláře byl již 4. února 1911 jmenován student posledního ročníku filologie František Trávníček. Ten si po úvodních měsících práce v Kanceláři v březnu 1912 na návrh Jana Jakubce vyhledal na výpomoc při agendě dalšího studenta, Jana Juřicu, kterému přidělil jako odměnu 20 K měsíčně. Od školního roku

⁴⁵ Archiv AV ČR, Fond ČAVU, inv. č. 28, sign. 11.4, Protokol č. 108 ze zasedání III. třídy České Akademie z 29. 3. 1911.

⁴⁶ Archiv AV ČR, Fond ČAVU, inv. č. 462, sign. 340.4, Zápis o schůzi lexikografické a dialektologické komise ČAVU, 5. 1. 1911.

1912/1913 byl pak jako stálý excerptor (zvláště starších časopisů) přijat Leopold Zubr, „kandidát vinohradského gymnázia“⁴⁷, který měl v případě potřeby rovněž vypomáhat při běžné agendě Kanceláře.

10. června 1911 se uskutečnila první schůze členů lexikografické a dialektologické komise v nově pronajatých prostorách Hlávková paláce a o čtrnáct dní později proběhly volby, při nichž byl předsedou komise zvolen František Pastrnek a jejím jednatelem Emil Smetánka.

Z nadání Hlávkových obdržela Kancelář *Slovníku jazyka českého* v roce 1911 pro svou činnost pět tisíc korun, stejně jako i v roce následujícím.⁴⁸ Na základě osobní intervence prezidenta Akademie Antonína rytíře Randy na ministerstvu vyučování bylo Kanceláři dále přislíbeno ročně cca 5000 K počínaje rokem 1913.⁴⁹ Ve výsledku obdrželi lexikografové na rok 1913 od ministerstva čtyři tisíce korun.

V předválečném a meziválečném období čerpali čeští lexikografové inspiraci a zkušenosti od zahraničních kolegů, pracujících rovněž na nějakém větším slovníkářském díle. Dálo se tak prostřednictvím studijních cest, přijímání zahraničních návštěv a vyžádaných dopisů z institucí věnujících se podobným lexikografickým počínům. Do Záhřebu a Mnichova se měl původně o velikonočních prázdninách 1911 vypravit František Pastrnek. Do Mnichova, kde se intenzivně pracovalo na vytvoření *Thesauri linguae latinae*⁵⁰, jel však nakonec Josef Zubatý, který kromě toho zajel pro užitečné poznatky také do Krakova, kde se zpracovával slovník polský. Na Zubatého doporučení byl ještě roku 1911 zhotoven pro excerpní lístky regál s lepenkovými krabicemi.

Josef Janko se seznámil se slovníkem švédským a německým⁵¹. Slovanská slovníková pracoviště v Bělehradě, Záhřebu, Krakově a Petrohradě pak na českou žádost zaslala Praze v roce 1911 vlastní koncepční a pracovní zásady a instrukce zejména ohledně excerptování a do Záhřebu se osobně přijel podívat v roce 1923 Bohuslav Havránek.⁵² V meziválečném

⁴⁷ Tento termín byl používán pro studenty před absolutoriem.

⁴⁸ FILIPEC, Josef. Z prehistorie a historie Ústavu pro jazyk český ČSAV. *NŘ* 1981, roč. 64, č. 5, s. 226.

⁴⁹ Archiv AV ČR, Fond ČAVU, inv. č. 462, sign. 340.4, Zápis o schůzi lexikografické a dialektologické komise ČAVU, 3.2.1912.

⁵⁰ Archiv AV ČR, Fond Ústavu pro jazyk český ČAVU, karton č. 7, inv. č. 140, Referáty J. Zubatého o „Thesauru Linguae Latinae v Mnichově“, 1911.

⁵¹ Archiv AV ČR, Fond Ústavu pro jazyk český ČAVU, karton č. 7, inv. č. 141, Pokyny pro sbírání dokladů pro „Slovník Švédské akademie“, 1911.

⁵² Archiv AV ČR, Fond ČAVU, karton č. 7, inv. č. 142, Referát o přípravných pracech (sic!) Srbské královské akademie v Bělehradě k „Slovníku jazyka srbského“ a o práci na „Slovníku Jihoslovanské akademie záhřebské“, 1923.

období naopak do Prahy zavítali např. Jan Martsevič Endzelin z Rigy či Alexandar Belić z Bělehradu.

4.3 DIALEKTOLOGICKÁ A PRAVOPISNÁ KOMISE

V prosinci 1912 vyzvalo Kolo moravských spisovatelů lexikografickou a dialektologickou komisi, aby se v chystaném slovníku přihlíželo též k moravským nářečím. Na schůzi komise 19. 12. 1912 byla tato výzva okomentována slovy: „Žádost [...] vzata s politováním na vědomí, poněvadž jde o požadavek samozřejmý.“

O necelých sedm let později se z původní společně organizované lexikografické a dialektologické komise České akademie osamostatnila dialektologická komise, jejíž personální a finanční zajištění bylo ještě o poznání problematičtější než u Kanceláře *Slovníku jazyka českého*, potažmo komise lexikografické. Dotace jí udílené byly zpočátku omezeny výhradně na podpory prázdninových akcí v terénu, což však nebylo nijak jednotně řízeno, navíc touto činností vznikající archiv se z valné části pro budoucí zpracování nezachoval. Především kvůli finanční stránce věci neuspěl ani František Trávníček se svou snahou utvořit na Moravě centrum pro systematický výzkum moravských a slezských nářečí. Malou jiskřičkou naděje na rozvinutí skutečného nářečního výzkumu byl vznik dialektologické komise při Matici moravské, čímž bylo umožněno vydávání monografických prací v edici *Moravská a slezská nářečí*; samotné terénní práce však proběhly pouze jednou.

Značně neuspořádaná byla i situace v pravopisné, taktéž zcela autonomní, komisi České akademie, která od roku 1916⁵³ vydávala *Naši řeč*. Až brusičsky zaměřená redakce tohoto časopisu (zvláště od třicátých let ve spojitosti se jmény Františka Bílého a Jiřího Hallera) se však, zejména v otázkách normy a kodifikace, ostře rozcházela s Kanceláří *Slovníku jazyka českého*.⁵⁴

4.4 SBĚR SLOVNÍKOVÉHO MATERIÁLU

V březnu roku 1911 byly přijaty pevné zásady pro sběr slovníkového materiálu. Kvůli jednotnosti výpisků od jednotlivých excerptorů sestavila lexikografická

⁵³ První ročník NŘ je ročník 1917, ovšem první číslo prvního ročníku spatřilo světlo světa již na počátku prosince 1916, tedy s předstihem, aby byla co nejdříve získána zpětná vazba od veřejnosti. Na konci prosince 1916 pak bylo první číslo prezentováno na zasedání ČAVU.

⁵⁴ HAVRÁNEK, Bohuslav. Vybudování nové československé akademie věd a Ústav pro jazyk český. NŘ 1953, roč. 36, č. 1–2, s. 23.

a dialektologická komise III. třídy České akademie *Pravidla pro výpisy s Ukázkami výpisných lístků a Soupis zkratek*.⁵⁵ Návrhy gramatických zkratk vypracoval František Trávníček a lexikografická komise stanovila, aby byl přednesený seznam doplněn podle vzoru Weigandova *Deutsches Wörterbuch* zkratkami všeobecnými, etymologickými a syntaktickými. Po publikaci *Dodatků a oprav* z roku 1913 vyšla v roce 1917 aktualizovaná *Pravidla*, jimiž se excerpce pro budoucí *Příruční slovník jazyka českého* řídila.

Na rozdíl od předchozího rozhodnutí se přešlo z šestnácterkového na osmerkový formát excerpčních lístečků. (Jeden z excerptorů, August Sedláček, autor patnáctidílného monumentálního díla *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, nabídl Slovníku kromě svých excerpce také svůj formát a papír od firmy Kašpara Eggerta ze Stubenbachu⁵⁶. Jeho příspěvky byly sice uvítány, ale formát excerpčních karet zůstal osmerkový a dodavatelem zůstala firma Votoček.) Heslo mělo být psáno vždy do levého horního rohu a na každém lístku měl být pouze jediný doklad. Vypisování se týkalo všech slov v dílech, která byla komisí určena k totální excerpce. V ostatních dílech bylo třeba každý odchylný význam slov doložit hojnými a zřejmými doklady. Zvláštní pozornost pak byla věnována ojedinělým, zřídka se vyskytujícím výrazům. V případě potřeby použít v dokladu obšírný kontext byla excerpujícímu ponechána možnost dodat jeho část vlastními slovy, případně jej přerývaně sestavit podle pramene. Excerpovány měly být i odlišné tvary (např. začla, zapla, ...), doklady odlišné kvantity (např. myšlenka – myšlénka), doklady hláskoslovně různé (např. porcelán – porculán) apod.⁵⁷

Sběr materiálu pro budoucí slovník se dál prostřednictvím lístkových výpisků z české prózy, básnických sbírek, odborné literatury, novin a časopisů. Vypisováno bylo vše včetně předmluvy, úvodu, titulního listu, věnování, obsahu i poznámek. Excerpovalo se přitom jednak podle autorů a jednak podle let. Do první skupiny byli řazeni tzv. vynikající spisovatelé, z jejichž děl vznikaly speciální slovníky. Druhým způsobem, tj. podle let, byli excerpováni autoři méně významní, a to tak, že od nich bylo pro každý rok vybráno 10–15 děl co možná nejrozmanitějšího charakteru.

Při vypisování podle let byla excerptorům k dispozici tzv. síta. Šlo o abecední soupisy slov s výkladem významu/významů objevivších se u konkrétních autorů, která již znovu nebylo třeba v dílech určitého období vypisovat. Excerpce literatury z let 1770–1807 tak vynechávala slova obsažená ve slovníku spisů z r. 1770, spisy z let 1808–1828

⁵⁵ ČERVENÁ, Vlasta. O lexikálním archívu Ústavu pro jazyk český ČSAV. *NŘ* 1981, roč. 64, č. 1, s. 15.

⁵⁶ Dnešní Prášíly na Šumavě.

⁵⁷ Archiv AV ČR, Fond ČAVU, inv. č. 462, sign. 340.4, Zápis ze schůze lexikografické a dialektologické komise ČAVU, 4. 3. 1911.

se konfrontovaly se slovníkem Krameriova *Přítele lidu*, ze spisů z let 1828–1854 se již nevypisovaly výrazy ze slovníku Václava K. Klicpery, pro období 1854–1878 byla sítem Němcové *Babička*. Nerudovy *Povídky malostranské* byly filtrem pro literaturu z roku 1878.⁵⁸

Vlastní vyhledávání a vypisování slov pro lexikální archiv probíhalo trojím způsobem: 1) excerpcování úplně představovalo excerpci každého slova v každém významovém odstínu, přičemž každý tento významový odstín měl být zaznamenán právě jednou; 2) excerpcování částečné pomíjelo běžná slova v jejich běžném významu, s výjimkou případů, kdy bylo takové slovo užito v neobvyklé či nesprávné vazbě; 3) tzv. paběrkování bylo založeno na vypisování jazykových zvláštností. Vedle toho probíhalo též excerpcování odborné, tj. z odborných textů se excerpovaly jen odborné názvy.

Texty, jež měly být excerpcovány, byly povětšinou pořizovány v antikvariátech a excerptorům byly společně s jednotnými osmerkovými lístky zasílány jako výpůjčka. Čas od času se Kanceláři naskytla možnost získat výhodně některé knihy i jiným nežli antikvárním způsobem. Za velmi příznivé ceny nabídko Kanceláři knihy k odprodeji například Národopisné museum československé. Česká matice technická lexikografické komisi nějaké slovníky dokonce darovala a kuratorium Náprstkova muzea půjčovalo komisi pro excerptory některé knihy, které nebylo možno v dané době koupit. V roce 1916 dovolil ředitel pražské městské knihovny Antonín Sova půjčovat Kanceláři i knihy, které se jinak veřejnosti nepůjčovaly, a v témže roce také strahovský knihovník Cyril Straka souhlasil s půjčováním knih osobám pověřeným k tomu Kanceláři.⁵⁹

Při excerpcování starších novin a časopisů platila obecně zásada, že byly vybírány jen zvláštnosti a u novin se všechny ročníky excerpovaly jen tehdy, byla-li redaktorem význačná osobnost, např. Kramerius, Palkovič, Havlíček či Čelakovský. Pokud v časopisech vyšly práce vynikajících spisovatelů, byly pro excerpci stanoveny zásady, že vydal-li autor knihu krátce po časopiseckém uveřejnění, měla být excerpcována kniha, ovšem byl-li spisovatel sám redaktorem periodika, excerpcoval se časopis. Pokud však autor vydal knihu dlouho po uveřejnění své práce v časopise, případně došlo-li k novému zpracování knihy, excerpcoval se časopis a odchylky pozdějšího zpracování se zaznamenávaly na lístcích.

Hotová excerpta podléhala kontrole zpočátku jen výběrově, od roku 1912 byla na návrh Josefa Jakubce překontrolována každá karta, zdali je v souladu s excerpcními pravidly. Následně bylo podniknuto třídění lístků v jednotlivých heslech tak, aby doklady

⁵⁸ HODURA, Quido. Lístkové výpisky k českému slovníku. *NŘ* 1935, roč. 19, č. 1, s. 3–4.

⁵⁹ Archiv AV ČR, Fond ČAVU, inv. č. 462, sign. 340.4, Zápis ze schůze lexikografické a dialektologické komise ČAVU, 12. 3. 1916.

sešedší se k příslušnému heslu z různých pramenů byly srovnány podle významových odstínů v pořadí, jak již měly jít za sebou v definitivním zpracování.

Návrh seznamu autorů, jejichž díla měla být excerpována úplně, stejně jako stanovení edic⁶⁰, braných při excerpce za základ, předložil František Trávníček a revizi po něm provedli Jan Jakubec, poté Jaroslav Vlček, následně Emil Smetánka a definitivní verze byla nakonec schválena celou lexikografickou komisí. Po první světové válce sestavil nový seznam literatury k excerpování Václav Ertl.

K dalším přípravným pracím pro *Slovník jazyka českého* patřily také výpisy z dosavadních slovníků a schraňování kdekoli uveřejněných příspěvků k etymologickému výkladu českých slov. Z již existujících slovníků se pro vypisování za klíčové braly Gebauerův *Slovník staročeský*, Jungmannův slovník a Kottův slovník (ač ten požadavkům na vědecký slovník příliš nevyhovuje).

Dobrovolně se hlásící excerptoři byli až na výjimky přijímáni z řad středoškolských profesorů, kandidátů profesury a studentů vyšších ročníků slovanské filologie. V případě přihlásivších se nefilologů trvala Kancelář na předložení nějakého dokladu svědčícího o jejich způsobilosti k práci s jazykem, příp. jim dala vyexcerpovat menší pramen na zkoušku a jejich první lístky si vymínila ihned zkontrolovat.

Výše honoráře excerptorů byla stanovena podle sazby zavedené při mnichovském *Thesauru linguae latinae*, kde se platilo 5 pfennigů za lístek, a sice 3 haléře za každý lístek, jejichž celkový počet nepřesáhl 2.500, a to ze spisů, jež byly excerpovány úplně a jež nebyly shledány jako obtížné; 4 haléře za každý lístek při excerpce dosahující celkově počtu 2.500 a více a také za každý lístek při excerpování částečném; 5–6 haléřů se vyplácelo za každý lístek při nesnadném excerpování částečném. V roce 1917 bylo schváleno zvýšení těchto honorářů: základní honorář se zvýšil na 4 haléře za lístek, avšak bylo-li k témuž úkolu více než 2.500 lístků, narostla odměna na 5 haléřů, stejně jako při excerpování částečném. Po šesti haléřích byly ohodnoceny lístky vznikající při velmi nesnadném excerpování, např. ze švabachového textu.

Původní koncepce slovníku počítala s vytvořením tezauru, nicméně v roce 1913 došlo k jejímu přehodnocení: budoucí slovník měl zahrnovat všechna slova užívaná od poslední čtvrtiny osmnáctého století v literatuře básnické, vědecké a v písemnostech jednacích.

⁶⁰ Týkalo se to děl, která byla k dispozici v různých vydáních péčí různých editorů.

Myšlenka na vytvoření tezauru národního jazyka byla tak sice na nějaký čas upozaděna, avšak vzkříšení se dočkala se vznikem Ústavu pro jazyk český po skončení druhé světové války, když zaujala místo mezi hlavními úkoly nového pracoviště.

4.5 EXCERPCE ODBORNÉ TERMINOLOGIE

Návod pro sběratele odborné terminologie sestavil Emil Smetánka. Jeho návrh byl komisí s menšími úpravami přijat, opatřen úvodem o činnosti komise, o dosud vykonané práci a o zamýšlené excerpce odborné terminologie a s ukázkami vytištěn v počtu 500 kusů. Tato informační a zároveň agitační příručka byla na konci roku 1913 zaslána všem vysokoškolským profesorům, docentům, všem členům Akademie a Národohospodářského ústavu k radám a připomínkám i jako pobídka k případné spolupráci. Jen do dubna 1914 přišlo 23 odpovědí, mezi nimiž bylo 15 přihlášek ke spolupráci.

Vedle jednotlivců projevíly zájem o spolupráci na slovníkovém zpracování odborné terminologie také některé odborné spolky, např. Jednota právnická, která souhlasila s excerpováním na lístky lexikografické komise a podle jí určených zásad, Česká matice technická, Spolek včelařů či Jednota hudebních stavů.

Zástupci České matice technické a ostatních technických spolků vytvořili slovníkový výbor, který v součinnosti s lexikografickou komisí sbíral materiál pro chystaný *Slovník jazyka českého* i pro chystaný mnohojazyčný slovník technický (česko-německo-francouzsko-anglicko-italsko-rusko-polsko-srbochorvatský), který měl být vydán v několika samostatných abecedách pro jednotlivé technické obory. Ke spolupráci se na výzvu přihlásilo téměř padesát excerptorů, převážně profesorů a docentů české techniky, a také Spolek českých průmyslníků textilních, Jednota českých matematiků a fysiků a Spolek českých úředníků železničních.

4.6 PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA A OBDOBÍ PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

První světová válka zasáhla negativně i činnost Kanceláře *Slovníku jazyka českého*, a to jak personálně (interní i externí pracovníci byli povoláváni do armády), tak finančně, když byly subvence určené *Slovníku jazyka českého* kráceny či zcela zastaveny. Problém nastal i s vrácením knih, půjčených excerptorům, kteří válku nepřežili.

K 16. lednu 1915 nastoupil František Trávníček vojenskou službu a jako jeho zástupce byl ustaven František Oberpfalcer. V březnu 1915 František Pastrnek žádal Presidium

Akademie, aby za Františka Trávníčka podalo žádost o dovolenou od vojenské povinnosti, avšak nebylo mu vyhověno. Zamítnuta byla i žádost generálního sekretáře Akademie na podnět zemského inspektora Bílého u vojenského velitelství ve stejné záležitosti. Poté, co byl při červnových přehlídkách uznán schopným k domobranecké službě také František Oberpfalcer, musela být Kancelář koncem června 1915 dočasně zavřena (cca na tři měsíce). Presidiu Akademie se podařilo vymoci si pro posledního člena Kanceláře alespoň odklad nástupu vojenské služby z 21. 6. na 15. 7., aby stihl dokončit nejnaléhavější záležitosti pracoviště.

Ani finanční situace Kanceláře nebyla za války právě příznivá. Vzhledem k částečně vyřízeným či vůbec nevyřízeným žádostem o obnovu podpory na ministerstvu kultu a vyučování, zemské správní komisi české, zemském výboru moravském, na všech třech třídách Akademie i nadání Hlávkových byly na konci války a v bezprostředním poválečném období veškeré finanční prostředky Kanceláře již vyčerpány. Dosavadní excerptoři se sice uvolili pokračovat v práci i nadále, bez nároku na okamžité vyplacení honoráře, ovšem jejich tempo výrazně zvolnilo, takže členové Kanceláře poté, co zkontrolovali vše, co bylo externími spolupracovníky dodáno, začali rovněž excerptovat.

K poněkud úsměvnějším, i když ne úplně příjemným starostem za první světové války patřila záležitost kolem jistého pana Sylvy Jiřího Karlíka, který v roce 1916 požádal Českou Akademii o vrácení svých dřívějších dopisů a zohlednění svých rad a připomínek ohledně *Slovníku jazyka českého*. Byla mu zaslána odpověď, že jeho dopisy z roku 1910 Kancelář nemá, pozdější si může přijít opsat. Podle usnesení III. třídy Akademie byly s díky odmítnuty veškeré jeho další zásilky, rady a pokyny. „Pan Karlík nepřišel (opsat si své dopisy, pozn. autora), ale za to poslal Kanceláři nový dopis, kde jí vyčítal jazykové nesprávnosti v denní zprávě Národních listů o Slovníku. Bylo mu s důrazem vysvětleno, že zpráva ta z Kanceláře nepochází a že všechny jeho výtky a návrhy byly zbytečné. Poněvadž pan Karlík dal o sobě uveřejnit, že slovník se chystá podle jeho návrhů, poslal dr. Vydra krátký článek na vysvětlenou redakci Zlaté Prahy“.⁶¹

Určité potíže s externími excerptory trvaly i po skončení první světové války. V roce 1920 na prosincové schůzi lexikografické a dialektologické komise zaznělo: „Spolupracovníků externích má kancelář t. č. 96, v čísle tom jsou však zahrnuti i excerptoři, kteří nedávají známky života, ač je kancelář opět a opět upomíná, volíc formu stále

⁶¹ Archiv AV ČR, Fond ČAVU, inv. č. 462, sign. 340.4, Zápis ze schůze lexikografické a dialektologické komise ČAVU, 27.3.1916.

důraznější. Jejich neoblomnost je pro kancelář tím mrzutější, že knihy jim do práce – namnoze velmi dávno – dané, jsou majetkem různých knihoven pražských, které zasypávají kancelář urgencemi a hrozí odnětím práva výpůjčního. Poněvadž ani hrozba právním vymáháním u těchto dlužníků neoblomila jejich necitelnost k upomínkám, prosí kancelář o radu, jakým způsobem by mělo být na ně dokročeno“.⁶² Liknaví excerptoři byli následně upomínáni právním zástupcem České akademie, ovšem nakonec neúčinnější se ukázala metoda osobní návštěvy těchto spolupracovníků některým členem Kanceláře.

Meziválečné období bylo mj. příznačné i navázáním spolupráce mezi českými a slovenskými jazykovědci, resp. lexikografy. V roce 1921 požádala Matice slovenská lexikografickou komisi prostřednictvím svého tajemníka Františka Heřmanského o vypracování metodiky práce na chystaném slovenském slovníku a zároveň o „půjčení“ Bohuslava Havránka k řízení přípravných prací. Slovenským kolegům byla odeslána již vypracovaná pravidla pro český slovník, ovšem ohledně Bohuslava Havránka bylo konstatováno, že jej „nemůže kancelář trvale pohřešovati a že je v zájmu věci samé nutno, aby si Matice slovenská na práce lexikální vyhledala rodilého Slováka, filologicky vzdělaného.“⁶³ Zároveň komise nabídla možnost, aby vybraný slovenský filolog nabíral po nějakou dobu zkušenosti v pražské Kanceláři.

Navzdory vyvinutému úsilí v prvorepublikovém období nevznikl z Kanceláře státní jazykovědný ústav, nicméně došlo alespoň k finanční konsolidaci KSJČ. Žádost o zvýšení roční dotace pro *Slovník* z dosavadních 100 000 na 150 000 K byla nejen vyslyšena, ale na základě jednání mezi vládou a ČAVU v letech 1928–1929 byla dokonce povolena zvýšená subvence pro KSJČ ve výši 200 000 K. Na činnost KSJČ přicházely též drobnější příspěvky obce, země a Městské spořitelny.

V roce 1932 tak mohly být po letech přípravných prací započaty vlastní lexikografické práce. Interními redaktory *Slovníku* byli jmenováni Kvido Hodura a Alois Získal a do hlavní redakce pak Emil Smetánka, Oldřich Hujer a Miloš Weingart.

Již na konci dvacátých let došlo k závažné koncepční změně: bylo rozhodnuto vytvořit synchronní tzv. slovník příruční o rozsahu pěti až šesti tisíc stran, zachycující jazyk posledních přibližně 50–60 let. Vzhledem k tomu byl nakonec využit jen materiál z let 1870–1934 (z dřívějšího období pak pouze díla klasická, obecně známá a stále čtená).

⁶² Archiv AV ČR, Fond ČAVU, inv. č. 462, sign. 340.4, Zápis ze schůze lexikografické a dialektologické komise ČAVU, 21. 12. 1920.

⁶³ Archiv AV ČR, Fond ČAVU, inv. č. 462, sign. 340.4, Zápis ze schůze lexikografické a dialektologické komise ČAVU, 14. 11. 1921.

Do *Příručního slovníku jazyka českého* se tak v dokladové části dostali zejména tito autoři: Jakub Arbes, Jindřich Šimon Baar, Václav Beneš-Třebízský, Božena Benešová, Petr Bezruč, Sigismund Bouška, Emanuel Bozděch, Otakar Březina, Karel Čapek, Josef Čapek, Karel Matěj Čapek-Chod, Jan Čarek, Svatopluk Čech, František Ladislav Čelakovský, Otakar Červinka, Gustav Dörfl, Josef Durdík, Jaroslav Durych, Xaver Dvořák, Viktor Dyk, Josef Ehrenberger, Karel Jaromír Erben, Jaroslav Goll, Vítězslav Hálek, Bohumil Havlasa, Karel Havlíček Borovský, Jan Herben, František Herites, Ignát Herrmann, Adolf Heyduk, Jaroslav Hilbert, Karel Hlaváček, Josef Holeček, Bohumil Holý, Josef Hora, Otakar Hostinský, Jan Jakubec, Hanuš Jelínek, Čestmír Jeřábek, Růžena Jesenská, Alois Jirásek, Josef Jungmann, Josef Kalousek, Bohdan Kaminský, Jiří Karásek ze Lvovic, Antonín Klášterský, Václav Kliment Klicpera, Karel Klostermann, Bohuslav Knösl, Josef Jiří Kolár, Ján Kollár, Josef Kopta, Václav Kosmák, Miroslav Krajník, Eliška Krásnohorská, Petr Kříčka, Rudolf Jaroslav Kronbauer, Božena Kunětická-Viková, Jaroslav Kvapil, Jan Laichter, Karel Leger, Věnceslava Lužická, Jiří Mahen, Karel Hynek Mácha, Svatopluk Machar, Jaroslav Maria, Tomáš Garrigue Masaryk, Josef Matějka, Rudolf Mayer, Rudolf Medek, Josef Merhaut, Alois Mrštík, Vilém Mrštík, Antonín Mužík, Bolemír Nebeský, František Nečásek, Božena Němcová, Jan Neruda, Stanislav Kostka Neumann, Vítězslav Nezval, A. C. Nor, Arne Novák, Teréza Nováková, Václav Novotný, Ivan Olbracht, František Palacký, Josef Pekař, Ferdinand Peroutka, Gustav Pflieger, Sofie Podlipská, František Pravda, Gabriela Preissová, Arnošt Procházka, František Serafínský Procházka, Marie Pujmanová, Ladislav Quis, Karel Václav Rais, Antonín Rezek, František Ladislav Rieger, Jan Rokyta, Jaroslav Seifert, Karel Sezima, Ferdinand Schulz, Josef Václav Sládek, Karel Sladkovský, Antonín Sova, Josef Jiří Stankovský, Antal Stašek, Ladislav Stroupežnický, František Sušil, Karolína Světlá, František Xaver Svoboda, Růžena Svobodová, Vojtěch Šafařík, František Xaver Šalda, František Ferdinand Šamberk, Matěj Anastasia Šimáček, Josef Karel Šlejhar, Alois Vojtěch Šmilovský, Fráňa Šrámek, Václav Štech, Josef Štolba, Václav Štulc, František Adolf Šubert, Josef Šusta, František Táborský, Otakar Theer, Anna Maria Tilschová, Václav Vladivoj Tomek, Josef Kajetán Tyl, Josef Uher, František Augustin Urbánek, Vladislav Vančura, Jaroslav Vlček, Vojtěch Vlček, Jan Vrba, Jaroslav Vrchlický, František Vymazal, Zikmund Winter, Jan z Wojkowicz, Jiří Wolker, František Zákřejs, Václav Zelený, Julius Zeyer.⁶⁴

K novinám a časopisům, z nichž bylo rovněž čerpáno, patří: *Athenaeum*, *Čas*, *Časopis českého musea*, *Červen*, *Host*, *Kmen*, *Krok*, *Květy*, *Literární listy*, *Literární noviny*, *Lumír*,

⁶⁴ HODURA, Quido. Lístkové výpisky k českému slovníku. *NŘ* 1935, roč. 19, č. 1, s. 4–5.

Moderní revue, Naše doba, Novina, Osvěta, Paleček, Přítomnost, Rozpravy Aventina, Ruch, Smetana, Světozor, Tvorba, Volné směry, Zlatá Praha.⁶⁵

V roce 1933 bylo pro chystaný slovník zpracováno pět vzorových hesel: *cesta* (doložená cca dvěma tisíci excerpčních lístků), *po* (cca 6 000 dokladů), *sám* (cca 1 600 dokladů), *případný* (cca 110 excerpčních lístečků), *vyvolati* (cca 500 dokladů). Z celkového množství 10 210 lístků bylo užito 422, tj. každého dvacátého čtvrtého. Tato hesla byla pořízena z veškerého nasbíraného materiálu, tj. i z excerpt pocházejících z děl starších roku 1878.

V průběhu roku 1934 byla na zkoušku zpracovávána všechna hesla od písmene Ž, aby členové Kanceláře mohli otestovat všechny koncepční zásady. Míra úplnosti sebraného materiálu se přitom zjišťovala tak, že se vybrané rozmanité texty z nejnovější literatury, nezpracované v materiálu Kanceláře, srovnávaly s tím, co měla slovníková redakce k dispozici v lexikálním archivu. Úplnost látky byla následně shledána dostatečnou.

V roce 1934 byl postup nadcházejících prací stanoven v tomto pořadí: vypracování vzorových hesel; srovnání materiálu vybraného k použití do jedné abecedy; výběr hesel; vytvoření soupisu hesel s poznámkami, kde je třeba rozhodnutí o správnosti; doplnění hesel podle potřeby z Kotta, odbornou terminologií z Masarykova slovníku aj.; přidělení hesel redaktorům; zpracování hesel. Poté, co redaktor vypracoval heslo, měli jej všichni členové Kanceláře přečíst a redaktor s ředitelem na základě jejich připomínek zpracovali heslo definitivní. To bylo předloženo vrchní redakci (Smetánka, Hujer, Weingart), přičemž o sporných věcech rozhodovala podle potřeby celá komise.

U příležitosti stého výročí započetí vydávání Jungmannova překladového slovníku⁶⁶ začal ve Státním nakladatelství v roce 1935 vycházet *Příruční slovník jazyka českého (PSJČ)* (jehož zpracovatelé měli k dispozici přibližně pět milionů a pět set tisíc excerpčních lístečků), plně v součinnosti s nově stanovenou koncepcí: „Příruční slovník chce především předvésti v plné úplnosti nynější slovní zásobu jazyka“⁶⁷, avšak vzhledem k obrovskému množství nashromážděného materiálu se zvětšeným rozsahem. Proto nakonec během 22 let vzniklo celkem devět dílů a ještě tzv. Dodatky, které však nakonec nebyly vydány. Excerptní práce pokračovaly i v průběhu publikace slovníku, čímž vznikala tzv. dodatková kartotéka.

⁶⁵ HODURA, Quido. Lístkové výpisky k českému slovníku. *NŘ* 1935, roč. 19, č. 1, s. 5.

⁶⁶ JUNGSMANN, Josef. *Slovník česko-německý*. 5 sv. Praha: České museum, 1835–1839.

⁶⁷ PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO. Díl 1, A–J. Praha: Státní nakladatelství 1935–1937.

Na základě nasbíraných zkušeností formuloval v roce 1938 ředitel Kanceláře *Slovníku jazyka českého* Alois Získal první českou a slovenskou lexikografickou teorii, již publikoval na stránkách *Slova a slovesnosti*⁶⁸.

4.7 STÁTNÍ JAZYKOVÝ ÚSTAV

Snahy o schválení a uskutečnění transformace Kanceláře na jazykovědný ústav a o přechod tohoto pracoviště pod plnou státní správu začaly bezprostředně po skončení první světové války nabírat na síle. Josef Zubatý již ve své instalační rektorské řeči dne 3. prosince 1919 oznamoval, že snad neprozrazuje úředního tajemství, jestliže poví, že se už kladou základy jazykového ústavu státního.⁶⁹ Již v červnu 1919 byl totiž poradním sborem filologickým při ministerstvu školství a národní osvěty schválen návrh na zřízení státního ústavu pro jazyk československý.

V roce 1920 formulovaly lexikografická komise a III. třída České akademie memorandum se žádostí o převzetí KSJČ do státní správy, určenou ministerstvu školství a národní osvěty, protože finanční náročnost projektu *Slovníku jazyka českého* výrazně převyšovala možnosti III. třídy ČAVU a v rozpočtu ministerstva na rok 1921 se nadto počítalo s 50 000 korunami na zřízení ústavu pro jazyk československý, který měl vzniknout postátněním a rozšířením Kanceláře. Podle původního návrhu měla nová instituce sestávat ze tří oddělení: prakticky jazykového, lexikografického a dialektologického. Po stránce prakticky jazykové měla být úkolem péče o správné užívání jazyka československého ve veřejném životě, zvláště v institucích a podnicích podřízených pravomoci nebo vlivu státu, a rozšíření správného užívání jazyka do všech vrstev národa. Lexikografické oddělení mělo mít na starosti vědecké zpracování veškerého slovního bohatství jazyka na celém jeho jazykovém území, ve všech složkách národa a v celém dobovém rozsahu. A konečně z hlediska dialektologického se měl ústav zaměřovat především na shromažďování, třídění a opatrování všestranného materiálu potřebného k poznání a prozkoumání všech nářečí jazyka československého.⁷⁰

Úkoly měly být plněny pravidelným vydáváním příručních slovníků spisovného jazyka, soupisů nesprávných výrazů a pravidelných periodických publikací pro vzdělávání a třibení jazyka; dále snahou o vytvoření úplné a jazykově správné řeči a úřední a vůbec

⁶⁸ ZÍSKAL, Alois. Příspěvky k lexikografické teorii a praxi. *SaŠ* 1938(a), roč. 4, s. 19–27.

⁶⁹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, inv. č. 6, karton 1, Jednání o založení „Ústavu pro jazyk československý.

⁷⁰ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, inv. č. 6, karton 1, Žádost III. třídy ČAVU ministerstvu školství a národní osvěty o vyplacení 50.000 K, 1921.

odborné terminologie; péčí o správné užívání mateřského jazyka na školách (zvláště jazykovou cenzurou učebnic a dalších učebních pomůcek); péčí o jazykovou správnost novin, časopisů, zákonů a nařízení formou upozorňování redakcím, úřadům apod.; vydáním velkého vědeckého slovníku spisovného jazyka českého i slovenského a tezauru jazyka československého; sledováním lexikálního vývoje a vývoje jazyka pro doplňování slovníků už vydaných i pro udržování lexikografického archivu obecně přístupného; soustavným a úplným bádáním v oblasti všech československých nářečí a opatrováním dialektologických sbírek⁷¹.

Kancelář dokonce vypracovala podle dosavadního stavu nákladů pro rok 1922 čtyři podrobné varianty rozpočtu případného jazykového ústavu, avšak ministerstvo na žádost zareagovalo návrhem, že KSJČ při České akademii existenčně zajistí, nikoli však jako státní instituci, čímž odmítlo i nejlacinější z předložených rozpočtových variant. V roce 1922 si tak Václav Ertl posteskl, že „není dost peněz v republice československé na jazyk československý“.⁷²

Na přelomu let 1928 a 1929 se o návrhu statutu státního ústavu pro jazyk československý opět jednalo, a to na půdě České akademie věd a umění i ministerstva školství a národní osvěty. III. třída ČAVU v roce 1929 shledala návrh statutu z počátku dvacátých let za stále vyhovující, nicméně na základě zkušeností lexikografické komise s vedením Kanceláře a redakce *Naší řeči* již bylo zřejmé, že by zřízení ústavu bylo mnohem nákladnější, než jak bylo dříve navrhováno. Aktuální doba celosvětové hospodářské krize však tomuto požadavku právě nenahrávala, a tak opět zůstal pouze v rovině teoretické.

4.8 PERSONÁLNÍ SITUACE KANCELÁŘE

Původní sbor lexikografů, členů lexikografické a dialektologické komise, ve složení František Pastrnek, Josef Zubatý, František Bílý, Václav Flajšhans, Josef Havlík, Josef Janko, Jiří Polívka a Emil Smetánka, se scházel přibližně jednou měsíčně a práci na slovníku nejen řídil, ale ji i sám realizoval. V květnu 1915 vyhověl Oldřich Hujer pozvání účastnit se schůzí komise a přispívat tak svou radou k budování *Slovníku*, přičemž ještě téhož roku byl zvolen členem lexikografické a dialektologické komise ustavené při III. třídě Akademie.

Jediný interní člen Kanceláře, působící zde již od roku 1911, byl František Trávníček, přijatý v době posledního ročníku svého studia filologie. Na návrh Jana Jakubce byly v roce

⁷¹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, inv. č. 6, karta č. 1, Návrh statutu Státního ústavu pro jazyk československý, 1923.

⁷² ERTL, Václav. Ústav pro jazyk československý. *NŘ* 1922, roč. 6, č. 4, s. 97–112.

1912 pro kontrolu všech došlých výpisků přibrány dvě pomocné studentské síly, Jan Juřica a Leopold Zubr.

V červnu 1915 byl ovšem František Trávníček stejně jako jeho zástupce v Kanceláři, František Oberpfalcer, nucen v důsledku vývoje válečných událostí nastoupit vojenskou službu, což vedlo k dočasnému přerušení všech lexikografických prací. Koncem září 1915 vyzval proto Josef Zubatý Bohumila Vydra, profesora obchodní akademie, a Miloše Weingarta, profesora malostranského gymnázia, zda by nechtěli pokračovat v práci na *Slovníku*, načež oba ihned souhlasili. Začali pracovat nejdříve po třech hodinách týdně, postupně se dostali až na deset hodin za týden. K nim přibyla ještě jedna mladší pomocná síla, jíž se stal Bohuslav Havránek, a to od listopadu 1915 s úvazkem osmi hodin týdně.

K pomocným pracím byl v roce 1916 do Kanceláře přibrán suplující učitel František Chmelař, jehož práce spočívala zejména v pořizování soupisů a vyřizování posílek. Na pracovišti vypomáhal šest týdnů v červnu a červenci.

K 15. 10. 1916 byl k prohlížení lístků přijat suplující učitel Alois Získal na cca 9 hodin týdně a roku 1917 posílil kancelářský tým Václav Ertl. Od 1. 11. 1918 začali být Miloš Weingart, Bohumil Vydra, Bohuslav Havránek a Alois Získal titulováni jako členové redakce akademického *Slovníku jazyka českého*.

Externě s Kanceláří spolupracovalo zvláště při excerpci ještě několik desítek středoškolských profesorů a vysokoškolských studentů českého jazyka, jejichž počet kolísal přibližně mezi 80 až 125.

Po skončení první světové války byl uveden do funkce vůbec první ředitel KSJČ, jímž se v roce 1919 stal Václav Ertl (do té doby byla obsazována pouze pozice předsedy dialektologické a lexikografické komise). Když o deset let později zemřel, nahradil jej ve funkci dosavadní člen Kanceláře Quido Hodura. Kromě nového ředitelského obsazení došlo v roce 1929 i k dalším personálním změnám. Poloviční úvazek Bohuslava Havránka, který odešel na katedru slavistiky brněnské univerzity, připadl Aloisi Získalovi, majícímu do té doby pro práce na *Slovníku* rovněž dovolenou na polovinu svého učitelského úvazku. V témže roce poskytlo ministerstvo školství placenou dovolenou pro práci v Kanceláři Václavu Machkovi (který však počínaje rokem 1932 odešel coby novopečený docent na brněnskou univerzitu), Jiřímu Hallerovi a Přemyslu Hájkovi, v průběhu třicátých let pak například Františku Oberpfalcerovi, Josefu Kořínkovi, Ladislavu Janskému, Josefu Kurzovi, Janu Kubištovi, Václavu Polákovi či Karlu Sochorovi.

V meziválečném období se řadu posil podařilo získat také v tzv. akci pro podporu nezaměstnané inteligence⁷³. Účelem této akce bylo poskytnout nezaměstnaným absolventům vysokých škol s ukončeným vzděláním, výjimečně též absolventům středních a odborných škol, pokud měli dokončenou další přípravu pro konkrétní povolání, příležitost k provedení přesně vymezených úkolů v rámci vědeckých a výzkumných ústavů, popř. úřadů apod. Navržené úkoly a objednané práce přitom nesměly být součástí běžného provozu nebo pravidelné agendy úřadu nebo ústavu. Do Kanceláře *Slovníku jazyka českého* se takto dostali např. Marie Brožová, Teresie Steppanová, Eduard Prandstetter, Jarmila Minaříková, Ladislav Aubrecht či Josef Leopold Dvořák. Měsíční výplaty a účtování stipendií prováděla do roku 1937 Ústřední Matice školská, od listopadu 1937 účtárna ministerstva školství a národní osvěty.

Druhá světová válka zasáhla do personální situace Kanceláře poměrně radikálně. Někteří pracovníci byli totálně nasazeni, 3. 10. 1943 Václav Polák, Karel Peške, Zdeněk Nosek a Jiří Haller (ten byl však ze zdravotních důvodů osvobozen), 23. 10. 1943 byla zatčena Nataša Kálalová, která musela zbytek války strávit v koncentračním táboře v Malé pevnosti v Terezíně).⁷⁴

K 31. 12. 1945 byli v KSJČ zaměstnání jednak státní profesori s úplnou dovolenou pro *Slovník* (Alois Získal, Ladislav Janský, Karel Sochor, Alois Jedlička, Rudolf Havel, Miloš Helcl, František Kopečný, Jaromír Bělič), dále zaměstnanci Akademie placení Kanceláři *Slovníku* (Jaroslava Zámešková, Marie Vodehnalová, Karel Peške, Vlasta Krsková, Věra Holečková) a mimořádní a občasní zaměstnanci (Eduard Prandstetter, František Vojta, Vilemína Klímová, Václav Jirků, Miroslav Koblí, Jaroslav Kolomazník, Vladimír Vávra a Miroslav Zaspal).

4.9 STĚHOVÁNÍ KANCELÁŘE

V roce 1914 odeslala lexikografická a dialektologická komise III. třídy Akademie žádost o další vhodnou místnost pro Kancelář *Slovníku*, neboť počet knih a excerpt stále narůstal a dosavadní prostory v Hlávkově paláci již přestávaly kapacitně vyhovovat. Zejména v důsledku válečných událostí nebyla III. třída schopná tento požadavek kladně vyřídit, a tak

⁷³ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, inv. č. 41, karton 2. Akce na podporu nezaměstnané inteligence, 1934–1940.

⁷⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, inv. č. 46, karton 2. Totální nasazení, 1944.

se v roce 1916 dotázal František Pastrnek paní Sahulové, manželky správce Hlávkova paláce, která obývala sousední pokoje, zda by mohla odstoupit Kanceláři jednu ze svých místností.

Paní Sahulová nabídla k nájmu pokoj sousedící s Kanceláři za 100 K čtvrtletně s tím, že svůj nábytek postaví do předsíně. Komise by tedy platila za oba pokoje 850 K ročně. Miloš Weingart k tomu podotkl, že „... nabídka je přemrštěně drahá; nebylo sice lze zjistiti ceny bytu pí Sahulové, ale jiný uvolněný byt v Hlávkově paláci o dvou pokojích s příslušenstvím stojí K 960, tedy o málo více, než žádá pí Sahulová, ač prostory (sic!) obsahuje téměř dvakrát tolik! Kromě toho je nyní v kanceláři na závadu nevhodné umístění, nečistota v předsíni, ustavičný hluk v sousední pěvecké škole a nedbalé uklízení pí Sahulové, která si vyžádala za posluhu měsíční odměny 20 K, ale práce své nevykonává náležitě. V uvážení těchto okolností komise rozhodla se vypověděti 1. května pí Sahulové a přestěhovati kancelář o prázdninách 1916. Zatím budiž vyhlédnut nový byt.“⁷⁵

Další žádost o novou kancelář pro Kancelář *Slovníku* směřovala k městské pražské radě, která komisi nabídla třípokojový byt v Haštalské ulici č. 23 (č.p. 758–1031) za 794 K ročně. 30. 7. 1916 tak proběhlo stěhování do Haštalské, ovšem zdejší prostory se ukázaly být značně nevyhovujícími, zejména z hlediska potřeby uložení velkého množství knih a excerpt, takže již počátkem srpna 1916 se KSJČ přestěhovala do třípokojového bytu v Bílkově ulici č. 18. Tento byt stál celkem 1280 K ročně, přičemž subvence Obce pražské činila 400 K. Na stejnou adresu byla v roce 1916 rovněž umístěna redakce nového časopisu *Naše řeč*.

V roce 1929 požádala III. třída Akademie znovu o vhodnější místnosti pro Kancelář, přičemž navrhovala prostory po Historickém semináři v Klementinu, protože tam byla umístěna univerzitní knihovna, na níž byla práce na *Slovníku jazyka českého* značně závislá, ovšem bývalá jezuitská kolej útočiště Kanceláři neposkytla.⁷⁶

Na přelomu dvacátých a třicátých let narostlo množství uložených excerptních lístků do takové míry, že bylo zapotřebí pomýšlet na další přesun KSJČ. Zatímco dovolené zatížení na metr čtvereční v domě v Bílkově ulici bylo 400 kg, jeden regál excerptních lístků zabírající plochu právě jednoho čtverečního metru vážil 1200 kg a další plné skříně kolem 500 kg. V roce 1931 získala Kancelář po letech hledání vhodného místa prostory v Letenské ulici č. 5 (naproti dnešnímu sídlu ÚJČ) v domě továrníka Arthura Fuchse, kde měla

⁷⁵ Archiv AV ČR, Fond ČAVU, inv. č. 462, sign. 340.4, Zápis ze schůze lexikografické a dialektologické komise ČAVU, 27. 3. 1916.

⁷⁶ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 6, inv. č. 129, Místnosti pro SJČ po arcibiskupském semináři a teologické fakultě v Klementinu, 1929.

k dispozici již osm pracoven. Zdejší stropy podepřené klenbami přitom vylučovaly přetížení slovníkovými regály.⁷⁷

V červnu a červenci 1941 se Kancelář opětovně stěhovala, tentokrát do bývalé Svatováclavské záložny v Karlově ulici 26, a v roce 1944 byl z důvodu nebezpečí leteckých útoků na Prahu přestěhován celý lexikální archiv do Mníšku pod Brdy, do jedné z budov mníšeckého statku (č. p. 190), patřící paní Alžbětě Hukalové, za činži 400 K ročně. Původně byly ve hře také průhonický či tuchoměřický zámek, které byly však již přeplněny. Také jednání s ministerstvem vnitra o umístění v zámku liteňském nebo mníšeckém ztroskotalo pro nedostatek místa a pro nesouhlas příslušné vyklizovací úřadovny. Stěhování do Mníšku proběhlo 22. 4. 1944 za pomoci firmy K. Holan a veškerý personál Kanceláře *Slovníku* se stěhovacích prací účastnil, aby se vše stihlo v onom jednom dni. Za opatrovatele klíče, zapečetěného v obálce, byl ustanoven p. Mikula, nájemce statku bydlící přímo v budově č. p. 190. Do pražské kanceláře pak byly přiváženy jen ty části kartoték, kterých bylo pro zpracovávání aktuální části rukopisu zapotřebí.⁷⁸

4.10 DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA

Za druhé světové války byly práce na novém slovníku nejen výrazně zpomaleny, ale prakticky po celou dobu nacistické okupace hrozilo jejich ukončení, a dokonce i zničení již vytištěných svazků. Zásahu na tom, že hotové slovníkové sešity nakonec nebyly odvezeny do stoupy, měl zejména zemský inspektor Jaroslav Zima.⁷⁹ Totální nasazení či věznění některých členů KSJČ plynulosti prací rovněž neprospělo. Cenzura slovník důsledně oklešťovala, zasahovala zejména vůči dokladům slovníkových hesel. Řada autorů se ocitla na černé listině, např. Karel Čapek, Ivan Olbracht, Vladislav Vančura, Marie Majerová, Karel Poláček, František Langer, Zdeněk Nejedlý ad., stejně tak i jednotlivé citáty, např. „Prorocství, jimiž se český lid v dobách protivenství utěšoval, rozšiřovalo se hojnými patisky“ (Alois Jirásek).⁸⁰

⁷⁷ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 6, inv. č. 131, Stěhování Slovníku jazyka českého, 1930.

⁷⁸ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 6, inv. č. 136, Přestěhování sbírek (excerpčního materiálu) z Prahy do Mníšku, 1944.

⁷⁹ ROUDNÝ, Miroslav. *Kancelář slovníku jazyka českého za války*. IN BARVÍKOVÁ, Hana et al. (eds.). *Věda v českých zemích za druhé světové války*. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1998, 425 s., ISBN 80-902464-1-9, s. 81.

⁸⁰ *25 LET ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ: 1911 / 1946 / 1971: K 25. VÝROČÍ ZALOŽENÍ ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ A K 60. VÝROČÍ VYTVOŘENÍ AKADEMICKÉ KANCELÁŘE SLOVNÍKU JAZYKA ČESKÉHO*, Praha: ÚJČ, 1971, s. 14.

Nepřízni osudu čelili členové Kanceláře s důvtipnou obratností a zakázané spisovatele uváděli pod krycími jmény či zkratkami. Tak kupříkladu pro Ivana Olbrachta bylo užíváno označení *Zeman* (Olbrachtovo původní jméno), pro Marii Majerovou zkratka *Bart.* (Bartošová bylo Majerové dívčí jméno), *Lid. nov.* (Lidové noviny) pro Karla Čapka, *Dr. pr.* (nakladatelství Družstevní práce) pro Vladislava Vančuru, *Sfinx* či *F. Borový* (názvy tehdejších nakladatelských domů) pro Vítězslava Nezvala či *G. Vol.* (nakladatel Gustav Voleský) pro Františka Langera. Zkratka *Masar.* byla určena citátům Edvarda Beneše, zatímco Masarykovy citáty byly označeny zkratkou *Mas.*⁸¹

Nejen práce na slovníku a lexikální archiv byly za druhé světové války ohroženy. Velkému nebezpečí byli vystaveni také pracovníci přímo v kanceláři, když ředitel Alois Získal našel v jedné z odkládacích prostor pohozenou pistoli. Aby hrozbu eliminoval, pistoli rozebral a po součástkách odnesl do odpadků.⁸²

Dokladem vlastenectví, solidarity a obětavosti lexikografického kolektivu za druhé světové války byl i příspěvek 31 000 korun věnovaných rodinným příslušníkům uvězněných a popravených vlastenců. Od června 1940 do prosince 1942 odevzdával ředitel Alois Získal (příp. jeho zástupce Ladislav Janský) měsíčně tisíc korun z peněz poukazovaných Kanceláři *Slovníku* ministerstvem školství jako subvence do rukou ministerského rady Karla Hrdiny. Peníze vykazované jako odměny za mimořádné excerpční práce některých spolupracovníků *Slovníku* putovaly dále k postiženým rodinám.⁸³

Za druhé světové války došlo poprvé od vzniku pracoviště k jeho stratifikaci na oddělení. V roce 1940 bylo zřízeno: 1) oddělení redakční, 2) oddělení pisařů na stroji a kancelářských prací, 3) oddělení k rovnání abeced, 4) oddělení terminologické.

4.11 CESTA KE VZNIKU ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ

Je zřejmé, že již řadu let před skutečnou institucionalizací plnila KSJČ kromě vytváření vědeckého slovníku národního jazyka řadu dalších úkolů příslušejících jazykovému ústavu: starala se o sbírání odborného názvosloví všech oborů za součinnosti externích

⁸¹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 7 a 8, inv. č. 157, Cenzurované sešity „slovníku jazyka českého“, 1940–1941.

⁸² ROUDNÝ, Miroslav. *Kancelář slovníku jazyka českého za války*. IN BARVÍKOVÁ, Hana et al. (eds.). *Věda v českých zemích za druhé světové války*. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1998, 425 s., ISBN 80-902464-1-9, s. 82.

⁸³ ROUDNÝ, Miroslav. *Kancelář slovníku jazyka českého za války*. IN BARVÍKOVÁ, Hana et al. (eds.). *Věda v českých zemích za druhé světové války*. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1998, 425 s., ISBN 80-902464-1-9, s. 84–86.

spolupracovníků, odborníků v jednotlivých disciplínách (např. filozofie, práva, teologie, hudby, biologie, zoologie, botaniky, geologie, chemie, fyziky, meteorologie, archeologie, obchodu, národního hospodářství, železniční dopravy, poštovníctví, sportu a tělovýchovy, vojenství, textilnictví, techniky a technologie, lesnictví, myslivectví, zahradnictví, zemědělství aj.); obracela svou pozornost k dialektům místním i sociolektům, aby mohla určovat významová prostředí jednotlivých slov, pronikajících odtud do spisovného jazyka; zjišťovala výrazová prostředí různých funkčních stylů; rozmnožovala, pořádala a opatrovala milionové excerpční sbírky; připravovala materiál pro pravidla pravopisu i ortoepie; starala se až do okupace o velmi slušnou jazykovou úroveň filmových titulků; poskytovala bezplatně ústně, písemně i telefonicky pomoc ve věcech jazykové správnosti úřadům, veřejným institucím i jednotlivcům a vedla seznam jazykových odborníků, které bylo možno jako spolehlivé doporučit veřejnosti k větším jazykovým revizím.

Kromě bohatého archivu excerpčních lístků pro chystaný novočeský slovník (5,5 milionu kusů) byl v místnostech KSJČ uschován také rukopisný materiál staročeského slovníku Gebauerova (48 krabic), slovník z pozůstalosti Josefa Zubatého, slovník ze všech staročeských památek vydaných v Akademii (42 krabic) ad. Tohoto materiálu hojně užívali nejen univerzitní studenti, ale i zahraniční badatelé (např. Per Skans ze Švédska či Paul Kiparski z Finska).

Již v červnu roku 1945 sestavil Vladimír Šmilauer předběžný návrh na zřízení „Ústavu jazyka českého“, kde hovoří o tom, že původní Ertlův návrh z počátku dvacátých let opouští, neboť si budoucí ústav nepředstavuje jako státní instituci s velkou, i zákonodárnou mocí, protože to by vyžadovalo velký úřednický aparát, znamenalo by to nové pracovní zatížení pro univerzitní bohemisty, vedlo by to ke sporům kompetenčním, ev. i osobním. Podle Šmilauera má jít o instituci čistě pracovní, která by měla být přiřčena k III. třídě ČAVU a to na základě dosavadních akademických institucí, tj. Kanceláře *Slovníku jazyka českého*, bibliografické komise, redakční rady *Naší řeči* a jazykové poradny, a vědecké vedení ústavu by mělo patřit III. třídě ČAVU prostřednictvím jejich komisí (lexikografické, bibliografické, dialektologické, pravopisné, ortoepické, pro vydávání staročeských památek atd.). Tyto komise by měly každý rok po dohodě s předsednictvem ústavu stanovit pracovní úkoly a následně kontrolovat jejich provedení. Vladimír Šmilauer dále navrhoval, aby měl ústav tato oddělení: Oddělení *Slovníku jazyka českého*, Bibliografické oddělení, Oddělení staročeské,

Oddělení pro strukturální zkoumání češtiny, Oddělení pro studium nové češtiny, Oddělení péče o jazyk a Oddělení dialektologické.⁸⁴

⁸⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 1, inv. č. 7, Předběžný návrh na zřízení Ústavu pro jazyk český, 1945.

5. ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ ČAVU (1946–1952)

„Založení ústavu po temnu nacistické okupace bylo i potvrzením faktu každým zvláště v době válek i v době národního ohrožení cítěného, že národní jazyk je za všech okolností citlivým a význačným charakteristickým rysem národa, kulturním dědictvím, za které bojovaly generace, orgánem, který zachycuje celý rozvětvený život národní společnosti ve všech oborech její činnosti a ve všech etapách jejího vývoje (...).“⁸⁵

5.1 VZNIK A ORGANIZACE ÚJČ

Bezprostředně po druhé světové válce se zdála být situace české a slovenské jazykovědy velmi slibná. Významnou roli v tom sehrálo nově nabyté (ba i rozšířené) institucionální zabezpečení lingvistické činnosti díky znovuootevření vysokých škol a založení ÚJČ (v roce 1946), který zejména díky Bohuslavu Havránkovi nabyt v československém jazykovědném prostředí centrálního postavení.

30. června 1945 se uskutečnila 98. schůze lexikografické komise III. třídy České akademie věd a umění (za účasti Emila Smetánky, Bohuslava Havránka a Aloise Získala) v bytě Emila Smetánky na Smíchově, kde zaznělo: „Kancelář Slovníku jazyka českého je typem ústavu, jaké zřizovati při Akademii pokládá se nyní za účelné“, což bylo vysloveno současně s požadavkem, aby tato kancelář „ve vhodnou dobu byla přeměněna v ústav“, jehož úkoly by byly rozšířeny „o zkoumání dialektů místních i sociálních a o všechny otázky týkající se spisovného jazyka“.⁸⁶ Ke schválení tohoto návrhu došlo 25. července 1945 v plénu III. třídy ČAVU a 6. února 1946 byl Ústav pro jazyk český založen. 16. prosince 1946 vyjádřila svůj souhlas rovněž správní komise ČAVU. Došlo tak k naplnění již předválečné snahy o vytvoření pracoviště, jehož činnost by obnášela všestranný vědecký výzkum současného spisovného jazyka ve všech jeho rovinách, stejně tak i rozvíjení a propracovávání jazykovědné teorie a metodologie v součinnosti s vývojem ve světové lingvistice.

Ještě před zřízením Ústavu se v některých novinách objevily zprávy o tom, že také Kruh přátel českého jazyka chystá založit samostatný ústav pro jazyk český, o čemž jeho činovníci referovali při audienci u prezidenta republiky. Československá vláda tak již v roce 1945 věnovala milion korun budoucímu ústavu a právě Kruhu přátel českého jazyka

⁸⁵ FILIPEC, Josef. Z prehistorie a historie Ústavu pro jazyk český ČSAV. *NŘ* 1981, roč. 64, č. 5, s. 228.

⁸⁶ Archiv AV ČR, Fond ČAVU, 98. schůze lexikografické komise III. třídy ČAVU, 1945.

na povzbuzení činnosti. Na 99. zasedání lexikografické komise III. třídy České akademie dne 16. května 1946 však avizovaný záměr Kruhu dementoval jeho člen Vladimír Šmilauer.

Ředitelem nově vzniklého Ústavu pro jazyk český (ÚJČ) při České akademii věd a umění se stal dosavadní ředitel KSJČ Alois Získal, přičemž vědecká práce ÚJČ byla řízena širší bohemistickou komisí, složenou ze členů komisí lexikografické, dialektologické a pravopisné, v čele s akademickým referentem Ústavu, Bohuslavem Havránkem, který byl 8. června 1948 uveden do funkce společného předsedy všech tří komisí a jehož postavení se stalo pro českou poválečnou jazykovědu klíčovým.

Původní organizační členění nově vytvořeného akademického ústavu zahrnovalo pouze tři oddělení, která však byla velmi záhy doplněna o další. K 6. únoru 1946 tak vzniklo 1. oddělení lexikografické a terminologické, 2. oddělení pro dialekty místní a sociální, 3. oddělení pro teoretické studium spisovného jazyka a jeho vrstev, pro kodifikaci a praxi. Náplní práce prvního oddělení v oblasti lexikografické bylo doplňování slovníkových sbírek, dokončení *Příručního slovníku jazyka českého*, práce na doplňcích a opravách PSJČ, zpracování dvoudílného normativního a synonymického slovníku, dokončení Gebauerova staročeského slovníku a také ambiciózní projekt *Thesauru jazyka českého*. V oblasti terminologické mělo pak prvně zmíněné oddělení dokončit zpracování odborné terminologie pro PSJČ a připravit hesla včetně historických odborných termínů pro tezaurus. Oddělení dialektologické se věnovalo shromažďování a třídění gramatického a lexikálního materiálu a dosud vyšlých publikací, sbírání a pořádání gramatických a lexikálních dialektologických jevů pomocí sítě externích spolupracovníků, soustavnému vedení terénních prací a monografickému zpracovávání jednotlivých dialektů. Posledně jmenovanému oddělení bylo stanoveno vypracování teoretické mluvnice, studium jednotlivých vrstev spisovného jazyka a stanovení normy spisovného jazyka. Dále se mělo zabývat praktickou kodifikací spisovné češtiny, sestavit pravopisná a ortoepická pravidla, poskytovat bezplatné rady týkající se jazykové správnosti a v neposlední řadě též zřídit sbor tzv. dobrých znalců spisovného jazyka, zaučit je a vykonávat nad nimi dohled.

Ačkoli se podařilo prosadit záměr na vytvoření akademického ústavu věnujícího se české jazykovědné bohemistice, nesnáze organizačního a pracovního charakteru, s nimiž se musela potýkat slovníková Kancelář, do jisté míry přetrvávaly. Předně šlo o skutečnost, že ÚJČ neměl vlastní stálé vědecké síly, jeho pracovníci byli středoškolskými profesory na částečné nebo úplné dovolené, udělované vždy na jeden školní rok. Až počínaje rokem 1949 získali oficiální pracovní zařazení jako správní zaměstnanci ministerstva školství.

5.2 ODDĚLENÍ LEXIKOGRAFICKÉ

Lexikografické oddělení (do roku 1951 součástí společného lexikografického a terminologického oddělení) bylo logicky prvním oddělením nově vzniklého Ústavu, neboť v něj byla přetransformována Kancelář *Slovníku jazyka českého*. Plynule se pokračovalo především ve zpracovávání a vydávání *Příručního slovníku jazyka českého* (pod vedením Ladislava Janského), a to i díky tomu, že slovníkové sbírky, uložené v posledních několika měsících druhé světové války v Mníšku pod Brdy, nebyly převozem, nálety ani jinak poškozeny a v roce 1946 se vrátily do místností Kanceláře *Slovníku* v Karlově ulici.

Další organické doplňování lexikálního archivu novými excerpceci směřovalo k podchycení nejnovější literatury umělecké, odborné a se zvýšenou pozorností též politické. Od roku 1948 byla výrazně upřednostňována literatura marxisticko-leninská a budovatelská. Bohuslav Havránek stanovil, že výběr literatury k excerpování bude provádět čtyřčlenná excerpční komise v čele s Milošem Dokulilem a jí připravený seznam bude vždy předložen všem ostatním členům Ústavu, aby se k jeho případnému doplnění mohli vyjádřit. Zároveň s tím dal vale většině dosavadních excerpce, když prohlásil, že „... často je těžko žádat, aby penzista byl pokrokový“. V roce 1951 byla ukončena úplná excerpce, a zatímco byla připravována nová excerpční pravidla, byli dosavadní excerpceři přiděleni k pracím na retrográdním slovníku.

V roce 1950 upozornil Bohuslav Havránek na to, že některé citace v dosud vyšlých dílech PSJČ jsou již nyní považovány za nevhodné obsahem či autorem. Za nevyhovující označil například Jaroslava Durycha, Jakuba Demla, Ferdinanda Peroutku, Jaroslava Marchu či Rudolfa Medka. Zcela nepřijatelní byli z pozice nového režimu jedni z prvních poulnorových emigrantů Ivan Blatný a Milada Součková, kteří byli považováni za národní zrádce. Jako nežádoucí však byli označeni například také Svatopluk Machar, Viktor Dyk, A. C. Nor či Václav Černý. Nevhodnými byly shledány časopisy *Přítomnost*, *Kritický měsíčník*, *Hvězda*, *Ahoj*, *České slovo*. Proto Bohuslav Havránek navrhl, aby rukopis těch částí PSJČ, které mají teprve vyjít, byl, ještě než přijde do sazby, prohlédnut se speciálním zaměřením na autory a politickou stránku. K provedení takového úkolu navrhl Karla Hausenblase, protože prý právě vyšel z fakulty a nejlépe tak ovládá marxismus-leninismus. Kontrolu autorů politicky nevhodných svěřil Haně Marešové.⁸⁷

⁸⁷ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 2, inv. č. 18, Protokol o pracovní schůzce zaměstnanců ÚJČ. 31. 3. 1950.

V roce 1950 vznikl v rámci lexikografického oddělení menší úsek mající za úkol přípravu „normativního dvoudílného nebo trojdílného slovníku“ (dnešní čtyřdílný *Slovník spisovného jazyka českého*) pod vedením Miloše Helcla. Materiálovou základnu tvořil novému slovníku stále vycházející *Příruční slovník jazyka českého*, z něhož byla ve vhodném omezení přejímána hesla s výklady slovního významu, doplňovaná o nově vzniklé výrazy a významy, „zejména pokud je přineslo lidově demokratické zřízení v oblasti hospodářské, politické a kulturní“.⁸⁸ Citáty z PSJČ nebyly do nového slovníku přejímány, s ohledem na ekonomičnost a přehlednost byly uváděny pouze stručné příklady na nejběžnější užívání, dále vazby, ve výběru ustálená spojení a v závěru výčet synonym a antonym. Zpracovávalo se též poučení o pravopise, tvarosloví a výslovnosti se zřetelem k praktické potřebě uživatele spisovného jazyka. Otázka výslovnosti cizích slov byla přitom řešena v součinnosti s výsledky práce akademické ortoepické komise.⁸⁹

Plán na vytvoření teuzauru českého jazyka byl postupně upozad'ován, až se od něj nakonec zcela ustoupilo.

⁸⁸ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton 2, inv. č. 17, Zpráva o společné schůzi lexikografické, dialektologické a pravopisné komise III. třídy České akademie věd a umění v Praze, 19. 10. 1948.

⁸⁹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 2, inv. č. 20, Zápis o pracovní schůzi ÚJČ – posouzení návrhu zásad a vypracování hesel pro chystaný normativní slovník, 1951.

5.3 ODDĚLENÍ DIALEKTOLOGICKÉ

Dalším oddělením ÚJČ se od roku 1946 stalo pod vedením Jaroslava Voráče oddělení dialektologické, které úzce spolupracovalo s brněnským střediskem dialektologického výzkumu ve slovanském semináři zdejší filozofické fakulty a samozřejmě s dialektologickou komisí ČAVU. V centru pozornosti tohoto oddělení byl průzkum současného stavu nářečí na území Čech a Moravy (s výjimkou dříve poněmčeného pohraničí, kde v dané době probíhala nová česká kolonizace). Pracovníci Ústavu připravili dotazníky pro jednotlivé nářeční oblasti a následně je expedovali k místním obyvatelům.⁹⁰ Podle návrhů Bohuslava Havránka, Oldřicha Hujera, Vladimíra Šmilauera, Václava Vážného, Adolfa Kellnera, Jaromíra Běliče, Aloise Gregora, Františka Kopečného a Františka Svěráka byly připraveny *Dotazník pro česká nářečí severovýchodní*, *Speciální dotazník pro severovýchodní česká nářečí*, *Zvláštní dotazník pro okrajová území severovýchodních nářečí českých*, *Dotazník pro nářečí středočeská (se zřetelem k obecné češtině)*, *Dotazník pro česká nářečí jihozápadní*, *Zvláštní dotazník pro nářečí jihočeská*, *Zvláštní dotazník pro nářečí západočeská*, *Zvláštní dotazník pro okrajové oblasti západočeské, především pro úsek od Chodska až po Klatovsko*, *Zvláštní dotazník pro okrajové jihočeské nářečí doudlebské*, *Dotazník pro česká nářečí jihovýchodní*, *Dotazník pro nářečí hanácká*, *Dotazník pro nářečí moravskoslovenská (tj. pro Slovácko a Valašsko)*, *Dotazník pro nářečí lašská*.⁹¹

Rozesílání dotazníků se přitom dělo dvěma způsoby, jednak přes zemskou radu osvětovou, která s doporučujícím oběžníkem s pokyny rozeslala dotazníky osvětovým inspektorům, kteří je přidělili osvětovým pracovníkům (po 5 na 1 okres), a jednak přes okresní školní výbory na všechny školy obecné a měšťanské jednotlivých okresů.⁹² Dotazníky byly též rozdávány na filozofické a pedagogické fakultě pražské univerzity a na různých učitelských kurzech. Jen v samotných Čechách se vrátilo takřka 19 500 vyplněných dotazníků, které obsahovaly celkem 200 otázek s přednostním zaměřením na hláskové a tvaroslovné jevy. Vyplňovatelé byli přitom poučeni, aby si všímali věkových a sociálních rozdílů, jež se uplatňují při výskytu jevů. O tom, že se tento průzkum setkal s velkým zájmem veřejnosti, svědčí 93–95% vrácených vyplněných dotazníků.

⁹⁰ Archiv ÚJČ ČAVU, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 4, inv. č. 87, Zpráva dialektologické sekce o dotazníkové akci, 1948.

⁹¹ KLOFEROVÁ, Stanislava. *Dialektologie*. IN PLESKALOVÁ, Jana; KRČMOVÁ, Marie; VEČERKA, Radoslav; KARLÍK, Petr (eds.). *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Academia, Praha 2007, ISBN 978-80-200-1523-5, s. 357–358.

⁹² Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 4, inv. č. 85, Oběžníky pro okresní školní výbory o výzkumu českých nářečí, 1917–1945.

V září 1947 pak bylo započato s výzkumem přímo v terénu (za pomoci místních učitelů), kdy docházelo k ověřování údajů zachycených v dotaznících. Zjišťovala se ohniska jazykových nářečních jevů, jejich územní rozšíření, hranice jednotlivých nářečí podle základních diferenčních znaků a prováděla se kontrola dosavadních informací o českých nářečích.

Výsledky dotazníkových anket byly zaznamenávány do kartotéky jevů, odkud se přenášely na mapy hranic katastrálních území (tzv. generální mapy), jichž bylo u ministerstva financí objednáno 41 exemplářů. Psal o nich Jaroslav Voráč v *Naší řeči* v letech 1949–1954 zejména v cyklu s názvem *K jazykovému zeměpisu Čech* i dalších článkách⁹³. Korespondenční ankety se také staly hlavním materiálovým východiskem při výběru položek do *Dotazníku pro výzkum českých nářečí* i pro dotazník nadnárodního *Slovanského jazykového atlasu* (další mezinárodní projekty, *Karpatský jazykový atlas* a *Evropský jazykový atlas* se mohly opírat už o výsledky výzkumu pro *Český jazykový atlas*).

⁹³ Např. VORÁČ, Jaroslav. Zpráva o výzkumu českých nářečí. *NŘ* 1949, roč. 33, č. 1–2., s. 29–30.; VORÁČ, Jaroslav; MAZLOVÁ, Věra. O dnešním stavu nářečí na bývalém menšinovém ostrůvku stříbrském. *NŘ* 1950, roč. 34, č. 1–2, s. 13–18.

5.4 ODDĚLENÍ PRO STUDIUM NOVÉ SPISOVNÉ ČEŠTINY

Oddělení pro studium nové spisovné češtiny vedené Aloisem Jedličkou, posléze Františkem Váhalou, které zahájilo svou činnost dotazníkovou anketou k vybraným gramatickým jevům, jež měla posloužit jako podklad pro nejnnutnější kodifikační zásahy, poskytovalo nejrůznější jazykové služby veřejnosti:

K péči o jazykovou kulturu přispíval mj. značně oblíbený Jazykový koutek Československého rozhlasu, vedený Aloisem Jedličkou, na němž se podíleli všichni pracovníci ÚJČ (doma zpracovávali jednotlivá témata) a který byl denně (kromě neděle), vždy pět minut před ranními zprávami v 7 hodin, vysílán od 29. září 1946.⁹⁴ Obecně přístupnou a zajímavou formou se zde probíraly pravopisné, hláskové, tvaroslovné a syntaktické jevy českého jazyka, nová slova a sousloví v češtině a jejich významy, aktuální otázky odborného názvosloví či otázky slohové.⁹⁵ Ke stému výročí úmrtí Josefa Jungmanna v roce 1947 zařadil nadto Československý rozhlas do svého programu přednáškový cyklus ÚJČ, kde o Jungmannově činnosti a významu pro národní jazyk a kulturu přednášeli Bohuslav Havránek, Felix Vodička (z Ústavu pro českou literaturu), Ladislav Janský a Alois Jedlička.

Veřejnosti sloužila rovněž nově zavedená jazyková poradna, která zodpovídala telefonické, korespondenční i ústní dotazy institucí i jednotlivých osob. Pro rozhlasové (a později i televizní) hlasatele a redaktory byly pořádány specializované kurzy českého jazyka.

Významnou měrou se toto oddělení podílelo také na vytváření nových školních osnov českého jazyka a autorsky (František Váhala, Alois Jedlička, Miloš Helcl) i na nových učebnicích češtiny vydávaných Výzkumným ústavem pedagogickým (nejprve pro gymnázia, postupně i pro další typy škol). Za pomoci i některých členů ostatních oddělení ÚJČ provádělo oddělení pro studium nové spisovné češtiny jazykovou úpravu nových poválečných zákonů a nařízení ministerstev vnitra a spravedlnosti (rodinné právo, trestní zákon, trestní řád, trestní zákon správní, trestní řád správní, občanský zákoník) a vysvětlivek k celnímu sazebníku ministerstva financí. Řediteli ÚJČ byla svěřena revize textů předsednictva ministerské rady a jednotlivých ministerstev a poradenství v oblasti jazykové správnosti

⁹⁴ 25 LET ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ: 1911 / 1946 / 1971: K 25. VÝROČÍ ZALOŽENÍ ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ A K 60. VÝROČÍ VYTVOŘENÍ AKADEMICKÉ KANCELÁŘE SLOVNÍKU JAZYKA ČESKÉHO, Praha: ÚJČ, 1971, s. 16.

⁹⁵ HAVRÁNEK, Bohuslav. Dvojí jubileum Ústavu pro jazyk český – pětadvacetileté a šedesátileté. *Věstník ČSAV* 1971, roč. 80, s. 318.

při těchto institucích. František Váhala, Karla Kozlová a posléze i Hana Marešová tvořili komisi pro úpravu filmových textů.

Dva členové oddělení, Ladislav Janský a Karel Sochor, působili také jako jazykoví poradci zemského národního výboru v žádostech o změny příjmení (např. bratr básníka Jiřího Ortena Otto Ohrenstein získal díky své žádosti nové příjmení Ornest). Dohlíželi na to, aby nově povolovaná příjmení byla opravdu česká a organicky tvořená, i když ne každý měl pro jejich rozhodnutí pochopení. Poté, co například odmítli schválit nové jméno Orlík Karlu Ohnesorgovi, museli následně čelit jeho dopisům plným osobních útoků a hrozeb.

K povinnostem oddělení pro studium nové spisovné češtiny patřilo též vedení několika rubrik správné češtiny v časopisech a věstnících a po převzetí časopisu *Naše řeč* též jeho technické vedení.

Komunistický převrat v Československu roku 1948 poznamenal celou společnost. Dokladem toho, že se i české jazykovědné bádání pod hlavičkou Ústavu pro jazyk český muselo pro zachování sebe sama novým poměrům přizpůsobit, je i upozornění Bohuslava Havránka, které zaznělo na jím svolané pracovní schůzce zaměstnanců ÚJČ v březnu roku 1950: „... nelze si myslet, že by členové Ústavu mohli žít v jakémisi politickém závětrí; Ústav nesmí být rezervou minulé situace, nýbrž musí také stát v bojovém postavení. Je nutné, aby Jedlička vedl věc (pozn. aut.: Jazykový koutek Československého rozhlasu) po stránce odborné a Váhala po stránce politicko-aktuální. Tento poměr musí být i ve vnitřní práci slovníku a také dialektologické oddělení si musí všímat nových teorií a je tu nutná přestavba.“⁹⁶ O politicky vynucených zásazích do dokladových citátů *Příručního slovníku jazyka českého* a do výběru excerpční literatury již byla řeč.

⁹⁶ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 2, inv. č. 18, Protokol o pracovní schůzce zaměstnanců Ústavu pro jazyk český, 31. 3. 1950.

5.5 ODDĚLENÍ PRO ZKOUMÁNÍ VÝVOJE ČESKÉHO JAZYKA

V roce 1948 bylo z původního oddělení lexikografického a terminologického vyčleněno oddělení pro zkoumání vývoje českého jazyka (pod vedením Jiřího Daňhelky, vystřídaného v roce 1951 Františkem Ryšánkem), jemuž připadlo především dokončení Gebauerova staročeského slovníku.

Oddělení zabývající se vývojem starého českého jazyka mělo k dispozici lístkové kartotéky Jana Gebauera (48 krabic), excerpta Josefa Zubatého (32 krabic), Václava Flajšhane a Oldřicha Hujera, slovník ze všech staročeských památek vydaných v Akademii (42 krabic) a přes 400 studentských prací ze semináře Emila Smetánky. Tento materiál začal být pořádán a rozšiřován již v roce 1947 s primárním cílem dokončit Gebauerův *Slovník staročeský*.⁹⁷ Protože se zamýšlelo ve vzdálenější budoucnosti zpracovat také tezarus českého jazyka, mělo se vedle budování lexikálního archivu, obsahujícího excerpta do 15. století, pracovat i na materiálové základně pro období 15.–18. století. Základním předpokladem přitom bylo zachycení menších časových či věcných úseků (např. slovník bratrské češtiny) a jazyka některých výrazných osobností (např. slovník češtiny Jana Amose Komenského).⁹⁸

Členové oddělení se v rámci přípravných lexikografických prací podíleli na kritických vydáních některých staročeských památek. Jiří Daňhelka vydal například *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic*⁹⁹, *Novou radu Smila Flašky z Pardubic*¹⁰⁰, *Kroniku Trojánskou*¹⁰¹ či *Husitské skladby budyšínského rukopisu*¹⁰². Společně s Václavem Vážným připravil edici *Výbor textů staročeských*¹⁰³ pro studenty slovanské filologie na pražské univerzitě.

⁹⁷ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 2, inv. č. 17, Jednání o zahájení prací pro vydání staročeského slovníku, 1948.

⁹⁸ V šedesátých letech byla koncepce původně zamýšleného tezauru přehodnocena, přičemž nový plán zahrnoval zpracování tří samostatných historických slovníků: slovník staré češtiny do roku 1500, slovník střední češtiny (16.–18. století) a historický slovník novočeský od konce 18. století.

⁹⁹ DAÑHELKA, Jiří (ed.). *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic*. Praha: Československý spisovatel, 1950, 208 s.

¹⁰⁰ DAÑHELKA, Jiří (ed.). *Smil Flaška z Pardubic. Nová rada*. Praha: Orbis, 1950, 102 s.

¹⁰¹ DAÑHELKA, Jiří (ed.). *Kronika Trojánská*. Praha: Československý spisovatel, 1951, 316 s.

¹⁰² DAÑHELKA, Jiří (ed.). *Husitské skladby budyšínského rukopisu*. Praha: Orbis, 1952, 230 s.

¹⁰³ DAÑHELKA, Jiří; VÁŽNÝ, Václav (eds.). *Výbor textů staročeských*. Praha: Seminář pro slovanskou filologii Karlovy university, 1948, 379 s.

5.6 ODDĚLENÍ TERMINOLOGICKÉ

V návaznosti na prvorepublikovou excerpce odborného názvosloví byla již od roku 1945 systematicky organizována též činnost terminologická s cílem kodifikovat české odborné názvosloví. V roce 1951 bylo ze společného lexikografického a terminologického oddělení vyčleněno samostatné oddělení terminologické pod vedením Karla Sochora, jež spolupracovalo s nejrůznějšími terminologickými komisemi při tvorbě a stabilizaci odborných názvů v oborech teoreticky i prakticky odborných.¹⁰⁴

Zároveň si toto oddělení vytvářelo svůj vlastní terminologický archiv. Ve stálém styku s odbornými externími spolupracovníky (od roku 1947 jimi byli Josef Fischer a Helena Kratochvílová, státní profesori příkázání ministerstvem ÚJČ jako pomocné vědecké síly) byla přijímána a revidována zpracovaná hesla, zadávána excerpce širší odborné terminologie a jednotlivých oborů podle toho, jak se projevovала potřeba a jak vycházela jednotlivá odborná díla a popularizující příručky. Excerpovány byly zejména nové publikace sociologické, národohospodářské a technické.

Průběžná excerpce terminologického oddělení se týkala kulturní a politické části *Lidových novin*, zemědělské části *Zemědělských novin*, mládežnické a sportovní terminologie v *Mladé frontě*, odborářské terminologie v *Práci*, publikací ministerstva průmyslu a vnitřního obchodu a ministerstva zemědělství při zachycování terminologie výroby a distribuce, *Zásobovacího věstníku* vydávaného ministerstvem sociální péče, *Sbírky zákonů a nařízení*, *Celního sazebníku*, *Průmyslového věstníku* ad.

Oddělení fungovalo také jako poradce generálního sekretariátu hospodářské rady při předsednictvu vlády (zejména v oblasti terminologie podnikového účetnictví), ministerstev, četných jiných úřadů, národních podniků (např. podniku Narpa v oblasti papírnického názvosloví) apod. Odpovídalo též na dotazy odborníků ve věcech terminologických, např. v oblasti názvosloví směnečného práva, sklářství či poštovního dálnopisu.

V roce 1952 např. ve spolupráci s ministerstvem vnitřního obchodu zorganizovalo oddělení akci na počestění jídelních lístků, jež spočívala v sestavení základního seznamu názvů jídel pro jídelní lístky restaurací a závodních jídel.

¹⁰⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 2, inv. č. 20, Plán osamostatnělého terminologického oddělení 1951.

5.7 ODDĚLENÍ BIBLIOGRAFICKÉ

V roce 1949 vzniklo při ÚJČ také oddělení bibliografické s vedoucím Zdeňkem Tylem, který společně s Josefem Kurzem chystal bibliografii bohemistických prací pro *Rocznik slawistyczny* a pro pětiletou *Bibliografii české lingvistiky za roky 1945–1950*, která roku 1955 vyšla.¹⁰⁵ Roku 1949 tak bylo navázáno na prvorepublikové práce na bibliografii české jazykovědy, přerušené roku 1929.¹⁰⁶

¹⁰⁵ HAVRÁNEK, Bohuslav. Dvojitý jubileum Ústavu pro jazyk český – pětadvacetileté a šedesátileté. *Věstník ČSAV* 1971, roč. 80, s. 319.

¹⁰⁶ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 66, Souhrnná zpráva o zaměření organizace a činnosti Ústavu pro jazyk český ČSAV, 1960.

5.8 ČASOPISY

Z jednání Aloise Získala, Miloše Helcla a Karla Sochora dne 12. 3. 1948, které předcházelo schůzi akčního výboru České akademie věd a umění, vyplynul jako jeden ze závěrů tento požadavek: „[...] žádáme, aby se akademická *Naše řeč* stala orgánem našeho akademického Ústavu. Je toho tím více zapotřebí, že *Naše řeč* ignoruje vůbec činnost Ústavu, zaujímá proti němu nepříznivé stanovisko a některé z článků nemají úroveň požadovanou od orgánu Akademie. Celková tendence *Naší řeči* je vědecky konservativní a budí ve veřejnosti nesprávný dojem o stavu a výsledcích současného jazykovědného bádání, zejména pokud jde o otázky jazykové správnosti. Domníváme se, že je v zájmu všech uživatelů našeho jazyka a prestiže Akademie, aby se *Naše řeč* stala orgánem v dnešní době pokrokovým.“¹⁰⁷ Na základě této i dalších žádostí bylo úsilí o začlenění *Naší řeči* pod Ústav pro jazyk český dovedeno k úspěšnému konci.

Od ledna 1949 tak III. třída ČAVU převzala plně do svých rukou časopis *Naše řeč*, vydávaný již od roku 1916 Českou Akademií, jehož redakční rada tak byla nadále složena pouze z členů ČAVU a jednoho z vědeckých pracovníků ÚJČ. Tato rada byla ustanovována III. třídou ČAVU na návrh širší bohemistické komise a IV. třída ČAVU pak do ní taktéž navrhla jednoho ze svých členů. Hlavního redaktora stanovovala rovněž širší bohemistická komise po návrhu redakční rady na dobu tří let, přičemž prvním byl zvolen Václav Vážný. Technickou stránku vedení časopisu měl na starosti redakční tajemník, vybíraný z oddělení pro studium nové spisovné češtiny ÚJČ.¹⁰⁸ Prvním výkonným redaktorem *Naší řeči* v rámci ÚJČ se stal František Daneš (do ročníku 39/1956) a vedoucím redaktorem Bohuslav Havránek, jehož v roce 1953 vystřídal Alois Jedlička (od ročníku 36/1953).

Od roku 1951 se součástí Ústavu pro jazyk český stává také časopis *Slovo a slovesnost*, který byl původně vydáván Pražským lingvistickým kroužkem a který již od roku 1936 vedl Bohuslav Havránek. Výkonným redaktorem se stal v roce 1951 Miloš Dokulil, vystřídaný roku 1956 Marií Těšitelovou.

¹⁰⁷ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 2, inv. č. 27, Návrhy ÚJČ do schůze akčního výboru České akademie, 12. 3. 1948.

¹⁰⁸ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 7, inv. č. 150, Převzetí redakce „*Naše řeč*“ ČAVU, 1948.

5.9 SPOLUPRÁCE SE SLOVENSKEM

V roce 1950 nacházíme počátky soustavné spolupráce ÚJČ s jeho slovenským protějškem, předchůdcem dnešního Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra. V prosinci 1950 a v lednu 1951 se v Bratislavě uskutečnily první dvě schůzky mezi zástupci Ústavu pro jazyk český a Jazykovedného ústavu Slovenské akademie (JÚSA). Byla dohodnuta spolupráce zejména v oblasti řešení pravopisných otázek a otázek týkajících se materiálu, zásad a způsobu práce na budoucím normativním slovníku.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 5, inv. č. 93, Zápis o poradě Jazykovedného ústavu SAVU – stanovení zásad spolupráce, 1950.

6. ORGANIZAČNÍ STRUKTURA ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ ČSAV

Na třetí plenární schůzi Vládní komise pro vybudování Československé akademie věd (ČSAV) dne 30. března 1952 bylo definitivně rozhodnuto o vzniku této vědecké instituce.¹¹⁰ Vědečtí a odborní pracovníci byli do budování ČSAV zapojeni tak, že byli přizváni ke spolupráci v přípravných komisích pro jednotlivé obory. Pro český jazyk se těchto prací účastnili Bohuslav Havránek, František Trávníček, Adolf Kellner, Václav Vážný a Jaromír Bělič.¹¹¹

Na základě rozhodnutí ze 17. listopadu 1952 došlo k 1. lednu 1953 k začlenění Ústavu pro jazyk český do struktur ČSAV. Prvním ředitelem nově ustaveného Ústavu pro jazyk český ČSAV byl jmenován Bohuslav Havránek. Protože byl však ředitelem externím (působil totiž jako rektor Vysoké školy ruského jazyka a literatury a jako profesor Filologické fakulty Karlovy univerzity¹¹²), byla nově zřízena pozice vědeckého tajemníka¹¹³, jímž se stal František Daneš, vystřídaný v roce 1956 Stanislavem Králíkem, který působil předchozí dva roky jako vědecký tajemník v brněnské pobočce ÚJČ. Zástupcem ředitele byl ustaven vedoucí pracoviště ÚJČ v Brně Adolf Kellner, který však ještě roku 1953 zemřel a jeho pozici zaujal František Trávníček. Jako poradní orgán ředitele vznikla vědecká rada, jež zahrnovala vedoucí pracovníky ÚJČ a také významné lingvisty působící na vysokých školách.¹¹⁴

6.1 UMÍSTĚNÍ PRACOVIŠTĚ

V roce 1951 byly Ústav pro jazyk český ČAVU a Státní archeologický ústav při ministerstvu školství, věd a umění (pozdější Archeologický ústav ČSAV) společně přemístěny do budovy v Letenské ulici č. 4, která tehdy patřila ministerstvu školství. V době začlenění obou ústavů do struktur ČSAV bylo naplánováno budování nástavby mansard v Letenské v popisných číslech 122 a 123, tj. na křídlech ÚJČ i Archeologického ústavu, v případě potřeby se též počítalo s uvolněním soukromých bytů v části budovy, kde sídlil

¹¹⁰ Zákon, který legislativně zajistil vznik ČSAV coby nejvyšší vědecké instituce Československé republiky, je Zákon o ČSAV č. 52 Sb. z 29. 10. 1952.

¹¹¹ Archiv AV ČR, Fond VIII, sekce filologicko-literární ČSAV, karton č. 2, inv. č. 1. Zpráva o činnosti VIII. sekce Vládní komise pro vybudování ČSAV od jejího vzniku do září 1952.

¹¹² Archiv AV ČR, Fond VIII, sekce filologicko-literární ČSAV, karton č.11, inv. č. 22. Systemizace vědeckého tajemníka ÚJČ ČSAV, 16. 1. 1959.

¹¹³ Tato pracovní pozice se na pracovišti již ustálila a vědečtí tajemníci působili v ÚJČ i za interních ředitelů.

¹¹⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, karton č. 1, inv. č. 14, Návrhy na reorganizaci ČAVU, 1952.

ÚJČ.¹¹⁵ Zatímco se stavbou mansard na křídle „archeologů“ bylo započato již v roce 1954, Ústavu pro jazyk český byla tato stavební úprava nejprve z finančních důvodů odložena na rok 1955 a v lednu 1955 byla z technických důvodů (kvůli nízké nosnosti stropů) zcela zrušena. Situace se následně dále vyhroutil, když Archeologický ústav navrhl Presidiu ČSAV úplné vystěhování ÚJČ z Letenské 4, kdežto ÚJČ požadoval spravedlivější přerozdělení místností ve zmíněné budově mezi oba ústavy.¹¹⁶ V roce 1960 se Presidiu ČSAV podařilo najít řešení, přijatelné pro oba ústavy, i když se pro ÚJČ ukázalo pouze jako dočasné. ÚJČ převzal 19 nových místností v Pálffyho paláci ve Valdštejnské ulici č. 14 (v Letenské jich měl přitom i nadále k dispozici 28), kam umístil oddělení pro studium vývoje jazyka, ústavní knihovnu, část lexikálního archivu (zejména archiv odborného názvosloví), Fonetický kabinet a sekretariát pro vydávání spisů J. A. Komenského. Mimo to se v Pálffyho paláci konaly ve velké a malé zasedací síni pracovní porady a shromáždění zaměstnanců Ústavu a také školení vědeckých aspirantů (a to i z jiných ústavů).¹¹⁷ Od roku 1966 zde byl také útvar vědeckých informací a od 1967 zde sídlila i nově vzniknuvší mechanografická laboratoř. Již od zahájení činnosti vědeckých kolegií v roce 1962 tu úřadovala také kancelář Vědeckého kolegia jazykovědy.

Rok 1971 pro ÚJČ znamenal další (nikoli však poslední) velké stěhování, a to navzdory námitkám opírajícím se zejména o náročná i nákladná adaptační opatření, provedená právě v prostorách Pálffyho paláce. Pálffyho palác byl totiž shledán jako vhodné sídlo pro nově zřízený Ústav marxismu-leninismu, jemuž musel ÚJČ ustoupit. Za 952 metrů čtverečních ve Valdštejnské 14 dostal Ústav 10 místností o celkové rozloze 394 m² na Staroměstském náměstí č. 15. Nejnutnější úpravy zdejších, danému účelu (zvláště potřebám knihovny a lexikálního archivu) nepříliš vyhovujících prostor zajišťovalo Ředitelství výstavby pracovišť ČSAV ve spolupráci se Správou účelových zařízení ČSAV.¹¹⁸ Již v roce 1977 nicméně naléhal odbor bytového hospodářství Národního výboru hl. m. Prahy na vyklizení tohoto objektu z důvodu plánované rekonstrukce.¹¹⁹

Umístění pracovišť Ústavu pro jazyk český v následujícím období podléhalo velkému množství změn. Ty, které bylo možné dohledat a ověřit, zachycuji přímo u jednotlivých oddělení (viz níže).

¹¹⁵ Archiv AV ČR, Fond ČAVU, karton č. 6, inv. č. 139, Dislokace vysokých škol a vědeckých ústavů, 1951.

¹¹⁶ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, karton č. 17, inv. č. 33, Dopis Bohuslava Havránka Presidiu ČSAV z 13. 6. 1955.

¹¹⁷ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAC, karton č. 11, inv. č. 21, Investice, výstavba, umístění pracovišť, 1954–1961.

¹¹⁸ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 18, Dislokace v ÚJČ, 1971.

¹¹⁹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 54, Dislokace v ÚJČ, 1977.

6.2 VIII. SEKCE FILOLOGICKO-LITERÁRNÍ ČSAV

Společně se založením ČSAV vznikly v jejím rámci rovněž k 17. listopadu 1952 tzv. sekce. Byly to kolektivní vědecké sbory členů Akademie, sdružených podle vědních oborů. Podléhaly přímo Presidiu ČSAV a měly za úkol řídit a koordinovat vědeckou činnost pracovišť (a jejich zaměstnanců) pod ně spadajících. Původně byly čtyři, přičemž čtvrtá sekce společenských věd¹²⁰ zastřešovala všechny obory společenských věd a ekonomie a bylo do ní pojato šest existujících ústavů z resortu ministerstva školství, vědy a umění a ČAVU (Státní historický ústav, Státní archeologický ústav, Ústav pro jazyk český, Ústav pro českou literaturu, Slovanský ústav a Orientální ústav). Po půl roce však z důvodu nesourodosti těchto sdružených subjektů došlo k rozdělení čtvrté sekce na tři: šestou (historicko-filozofickou), sedmou (ekonomicko-právní) a osmou (filologicko-literární). Posledně jmenovaná za vedení Presidia ČSAV organizovala a řídila vědeckou činnost svých členů a sedmi filologicky a literárně orientovaných akademických pracovišť: Ústavu ruského jazyka, literatury a dějin SSSR (posléze Československo-sovětského institutu), Orientálního ústavu, Slovanského ústavu, Ústavu pro českou literaturu, Ústavu pro jazyk český, Kabinetu pro moderní filologii a Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská.¹²¹ Prvním předsedou filologicko-literární sekce se v roce 1952 stal František Trávníček, nejpozději k roku 1959 nahrazený sinologem Jaroslavem Průškem. Při VIII. sekci jazyka a literatury fungovala mj. *komise pro vypracování edičních zásad pro popularisaci a kritické edice staročeských památek*¹²², s níž spolupracovali také lingvisté z ÚJČ.

6.3 VĚDECKÉ KOLEGIUM JAZYKOVĚDY ČSAV

K 31. 12. 1961 byly v rámci reorganizace ČSAV všechny sekce zrušeny a jejich funkci převzala nově vzniknuvší vědecká kolegia.¹²³ Ta byla základními akademickými orgány s celostátní působností v jednotlivých vědních oborech, která z odborného i politického hlediska dohlížela na práci nejen pracovišť ČSAV, ale i vysokých škol a dalších vědeckovýzkumných pracovišť v zemi. Stejně jako bývalé sekce podléhala i kolegia přímo

¹²⁰ Její vlastní činnosti předcházela práce subsektce filologicko-literární patřící do sekce společenských věd Vládní komise pro vybudování Československé akademie věd.

¹²¹ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, karton č. 4, inv. č. 13, Seznamy pracovišť 1952–1961.

¹²² Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů. Československá akademie věd. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1954.

¹²³ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce ČSAV – filologicko-literární, karton č. 3, inv. č. 10, Závěrečná zpráva o ukončení činnosti sekce.

Presidiu ČSAV.¹²⁴ K náplni jejich činnosti patřila zejména kontrola vědeckovýzkumných prací v příslušném oboru, řešení zásadních otázek organizačního, personálního (a též kádrového), příp. finančního a technického zabezpečení jednotlivých pracovišť, a v neposlední řadě byla i orgány zajišťujícími realizaci stranických a vládních usnesení na jimi řízených pracovištích. Vědecká kolegia také ovlivňovala ediční činnost, zahraniční vědecké kontakty a posuzovala důležitost a efektivnost mezinárodní vědecké spolupráce. Poradními a pracovními úseky kolegií byly oborové komise.

Prvním předsedou Vědeckého kolegia jazykovědy (VKJ) byl Jaromír Bělič, jehož v roce 1970 vystřídal Miloš Dokulil. O šest let později byl novým předsedou jmenován Karel Horálek a v roce 1979 byl do čela VKJ dosazen Jan Petr. Ten se však ve druhé polovině osmdesátých let stal členem Presidia ČSAV, což bylo podle akademických stanov v rozporu s členstvím (natož s vedoucí funkcí) v kolegiu, a tak jeho pozici ve VKJ převzala v roce 1988 Helena Běličová. Posledním, kdo byl pověřen vedením VKJ, byl Igor Němec (v roce 1990).

Vědeckému kolegiu jazykovědy přímo podléhaly ÚJČ s připojeným Fonetickým kabinetem ČSAV a Sekretariátem redakční rady pro kritické vydávání díla J. A. Komenského v Praze, pobočka ÚJČ v Brně, Ústav slovenského jazyka SAV v Bratislavě a Katedra jazyků ČSAV v Praze.

Po roce 1989 vydalo Presidium ČSAV mj. nové směrnice pro činnost jednotlivých vědeckých kolegií, podle nichž mělo VKJ např. přispívat k odstraňování pozůstatků totalitní ideologie, v personálních otázkách přihlížet k odborným i morálním předpokladům pracovníků, podpořit rozvoj nových progresivních lingvistických metod, do té doby neprávem opomíjených či nedostatečně uplatňovaných (zejména metod sociolingvistických a metod z oblasti matematické lingvistiky), a rozvoj výuky cizích jazyků. Změny nevyhnutelně nastaly i ve způsobu ediční práce, když si nakladatelství Academia mohlo začít ve větší míře vybírat tituly.¹²⁵

Již v roce 1991 konstatovali sami členové VKJ, že existence tohoto kolegia není za stávající situace příliš opodstatněná, neboť pro nutnost vyřízení velkého množství administrativních a organizačních úkonů (nadto spadajících i do kompetence jiných orgánů,

¹²⁴ Archiv AV ČR, Fond VKJ ČSAV, karton č. 1, inv. č. 1, Prozatímní organizační a jednací řád vědeckých kolegií ČSAV z roku 1962.

¹²⁵ Archiv AV ČR, Fond VKJ ČSAV, karton č. 3, inv. č. 21, Zápis ze zasedání vědeckého kolegia jazykovědy dne 4. června 1990.

např. komisí, vědeckých rad, vědeckých společností apod.) již nezbyvá čas na vlastní odbornou činnost.¹²⁶

Narozdíl od Vědeckého kolegia historie se však VKJ rozhodlo před vydáním nového zákona o ČSAV svoji existenci zatím neukončit kvůli hrozbě právního vakua, např. v případě obhajob kandidátských prací, kde rozhodující slovo příslušelo právě kolegiím¹²⁷.

Činnost všech vědeckých kolegií tak byla završena ukončením existence ČSAV k 31. 12. 1992. Ještě na samém sklonku roku 1992 požádal předseda ČSAV předsedy kolegií o zaslání jmen těch členů ČSAV (tj. akademiků, členů-korespondentů a čestných členů), kteří by dle jejich uvážení za předchozí politicky motivované vyřazení z oficiálního vědeckého života měli dostat „mimořádnou finanční odměnu“. Protože však nikdo z tehdy žijících jazykovědců nebyl členem ČSAV, navrhl předseda VKJ na tuto odměnu Josefa Vachka, který právě z politických důvodů nebyl členem ČSAV nikdy jmenován. Presidium návrh schválilo, ovšem později vyšlo bohužel najevo, že na vyplacení těchto kompenzací nemá Akademie prostředky.¹²⁸

Poradními a pracovními úseky kolegií byly oborové a úsekové komise a referentské skupiny. Jejich počet a názvy se velmi často měnily (docházelo k zániku, obnově či začlenění komisí pod jiné kolegium či zcela jiné pracoviště), proto zde uvádím pouze ty, jimž bylo dopřáno delšího trvání a jež byly z pohledu ÚJČ nejdůležitější. Patřily sem zejména komise bohemistická, komise pro slavistiku a srovnávací jazykovědu, komise pro obecnou lingvistiku, československá terminologická komise lingvistická, komise pravopisná (v roce 1981 organizačně začleněná pod ÚJČ), komise místopisná (od roku 1982 přejmenovaná na komisi onomastickou), komise ediční, komise pro vydávání staročeské bible, komise pro aplikovanou lingvistiku (která v roce 1970 změnila název na komisi matematické lingvistiky a její aplikace) či komise pro konfrontační výzkum češtiny a slovenštiny. Ve všech těchto komisích měl ÚJČ své zastoupení, a to i ve většině subkomisí komise obecnějazykovědné (v subkomisi pro lingvistickou terminologii, pro fonetiku, pro interdisciplinární vztahy jazykovědy apod.).

V souvislosti s reorganizací ČSAV přibyly k VKJ v první polovině osmdesátých let další oborové komise, např. komise pro rusistiku, komise pro anglistiku a germanistiku (později komise pro západní filologii), komise pro orientalistiku apod., a v roce 1989 byly ustaveny např. komise pro historickosrovnávací jazykovědu, komise pro sociolingvistiku

¹²⁶ Archiv AV ČR, Fond VKJ ČSAV, karton č. 5, inv. č. 65, Návrh společného memoranda VKJ a VK věd o umění o postavení vědeckých kolegií, které bylo určeno vedení ČSAV, 1990–1991.

¹²⁷ Archiv AV ČR, Fond VKJ ČSAV, karton č. 3, inv. č. 21, Zápis z 5. zasedání VKJ ČSAV dne 18. 9. 1991.

¹²⁸ Archiv AV ČR, Fond VKJ ČSAV, karton č. 3, inv. č. 21, Zápis ze schůze VKJ z 13. 12. 1992.

a psycholingvistiku, komise pro textovou lingvistiku, komise pro vyučování mateřskému jazyku a jazykovou kulturu apod.

6.4 ODDĚLENÍ PRO VĚDY SPOLEČENSKÉ ČSAV

Oddělení věd byla poprvé zřízena již v roce 1962 jako pomocné orgány Presidia ČSAV pro koordinaci činnosti pracovišť a vědeckých kolegií. Šlo o Oddělení věd I. matematicko-fyzikálních a technických, II. chemických a biologických, III. společenských. V této době však ještě tyto útvary neměly dlouhého trvání a hned roku následujícího zanikly.

Nově byla oddělení věd zřízena v roce 1976 při sekretariátu Presidia ČSAV a fungovala až do roku 1992. Jejich prostřednictvím předseda Akademie řídil práci ředitelů ústavů a oddělení věd měla nadto řídit přípravu pracovních plánů pracovišť a kontrolovat jejich plnění, dohlížet na materiálně-technické a personální zabezpečení jednotlivých ústavů, hodnotit efektivnost jejich vědeckého výzkumu a využití jeho výsledků v praxi apod.¹²⁹ Původně vzniklo 1) Oddělení pro vědy matematicko-fyzikální, technické a vědy o Zemi a vesmíru, 2) Oddělení pro vědy chemické a chemicko-technologické, 3) Oddělení pro vědy biologické, zemědělské a lékařské a 4) Oddělení pro vědy společenské, kam spadal ÚJČ.¹³⁰

Počet oddělení věd se však do zániku ČSAV ještě několikrát změnil, kolísal mezi 3 až 5, nejčastěji existovala tři (I. matematicko-fyzikálních a technických věd, II. chemických a biologických věd, III. společenských věd; resp. I. Oddělení věd o neživé přírodě, II. Oddělení věd o živé přírodě a chemických věd, III. Oddělení společenských věd, kam spadaly Archeologický ústav, Československo-sovětský institut, Ekonomický ústav, Kabinet prognóz, Kabinet pro studia řecká, římská a latinská, Orientální ústav, Pedagogický ústav J. A. Komenského, Psychologický ústav, Slezský ústav, Ústav československých a světových dějin, Ústav pro českou a světovou literaturu, Ústav pro etnografii a folkloristiku, Ústav pro filozofii a sociologii, Ústav pro výzkum společenského vědomí a vědeckého ateismu, Ústav státu a práva, Ústav teorie a dějin umění a ÚJČ¹³¹). Řízením každého z oddělení byl Presidiem ČSAV pověřen vždy jeden z místopředsedů ČSAV.

¹²⁹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 61, Dopis akademika J. Kožešníka Karlu Horálkovi, řediteli ÚJČ ČSAV, 14. 10. 1976.

¹³⁰ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 60, Zápis ze zasedání ústavní rady ÚJČ ČSAV konané 13. 12. 1976.

¹³¹ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů. Československá akademie věd: Informační příručka. Praha: Academia, 1986.

6.5 ORGÁNY ÚJČ ČSAV

Na rozdíl od většiny ostatních ústavů začleněných k počátku roku 1953 do struktur ČSAV, které byly nově utvářené, byl ÚJČ již vnitřně uspořádaný, disponoval určitým počtem zkušených vědeckých pracovníků a dobře promyšlenou koncepcí činnosti, v souladu s níž již probíhaly konkrétní práce. Ústavu se dostalo vlastní hospodářské správy čerpající prostředky z rozpočtu Akademie a díky tomu odpadla neustálá ekonomická nejistota, kdy bylo třeba každoročně žádat o různé externí dotace a subvence a doufat v jejich úspěšné vyřízení.

ÚJČ byl přímo podřízen Presidiu ČSAV a na jeho vědeckou činnost a organizační záležitosti dohlížela nejprve VIII. sekce filologicko-literární, od roku 1962 Vědecké kolegium jazykovědy. Po roce 1976 usměrňoval činnost pracoviště primárně místopředseda ČSAV pověřený řízením Oddělení společenských věd a od roku 1991 Výbor presidia pro řízení pracovišť ČSAV.¹³²

Ředitel

Ředitel ÚJČ ČSAV zastupoval své pracoviště navenek. Byl vždy jmenován a odvoláván Presidiem ČSAV, před rokem 1962 na návrh filologicko-literární sekce, od roku 1962 do roku 1985 na základě návrhu Vědeckého kolegia jazykovědy.¹³³ Od roku 1985 byl budoucí ředitel Presidia navrhován předsedou ČSAV. Za veškerou činnost pracoviště odpovídal ředitel osobně Presidiu a předsedovi ČSAV.

Na postu ředitele ÚJČ ČSAV (funkční období ředitele bylo pět let) se v průběhu jeho existence vystřídali:

- 1. Bohuslav Havránek** působil ve funkci ředitele ÚJČ ve dvou po sobě navazujících funkčních obdobích: 6. 2. 1953 – 9. 12. 1964.
- 2. František Daneš** byl ve svém prvním ředitelském období v rozmezí 9. 12. 1964 – 30. 6. 1970, přičemž na základě rozhodnutí Presidia ČSAV byl dotyčný odvolán z funkce ředitele a prozatímním vedením ÚJČ byl pověřen Miloš Dokulil¹³⁴.
- 3. Miloš Dokulil** byl prozatímním ředitelem ÚJČ v době od 30. 6. 1970 do 30. 11. 1972. K 30. 11. 1972 byl z této funkce odvolán¹³⁵.
- 4. Karel Horálek** zastával post ředitele ÚJČ v období 1. 12. 1972¹³⁶ – 30. 6. 1978¹³⁷.

¹³² Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů. Organizační řád ÚJČ ČSAV, 1991.

¹³³ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů. Organizační řád ÚJČ ČSAV, 1972.

¹³⁴ Archiv AV ČR, Fond Presidium ČSAV, 3. zasedání Presidia ČSAV, 24. 6. 1970.

¹³⁵ Archiv AV ČR, Fond Presidium ČSAV, 39. zasedání Presidia ČSAV, 8. 11. 1972.

¹³⁶ Archiv AV ČR, Fond Presidium ČSAV, 39. zasedání Presidia ČSAV, 8. 11. 1972.

¹³⁷ Archiv AV ČR, Fond Presidium ČSAV, 7. zasedání Presidia ČSAV, 19. 9. 1978.

5. Jan Petr byl ředitelem ÚJČ jmenován k 1. 7. 1978 a v této pozici setrval ve dvou, po sobě jdoucích funkčních obdobích (opětovně byl jmenován od 1. 4. 1984). Jeho působení na tomto postu končí 13. 12. 1989 jeho dobrovolnou smrtí.

6. František Daneš se znovu stal ředitelem k 1. 6. 1990¹³⁸ (i když vedením ÚJČ byl pověřen již od 21. 12. 1989). V této své funkci byl potvrzen i poté, co byla ČSAV nahrazena AV ČR, a působil takto do 31. 5. 1994.¹³⁹

Zástupce ředitele

V organizačním řádu z roku 1962 je ještě zanesena věta: „V případě potřeby může být v ÚJČ zřízena funkce zástupce ředitele“¹⁴⁰. Nejpozději v roce 1972 byl již zástupce ředitele pravidelně obsazovanou pozicí a byl jmenován i odvoláván ředitelem se souhlasem příslušného místopředsedy ČSAV za předchozího schválení generálního sekretáře ČSAV po vyjádření Vědeckého kolegia jazykovědy.¹⁴¹ Kromě toho, že se věnoval vypracovávání a kontrole plnění vědeckovýzkumných plánů a nejpozději od roku 1985 vědecké výchově pracovníků, byl také oprávněn k tomu, aby ředitele v jeho nepřítomnosti či z jeho pověření zastupoval, a to v plném rozsahu. Od sedmdesátých let zajišťoval také činnost vnitřního kontrolního systému.¹⁴²

Jako zástupce ředitele působili ve vymezeném období Adolf Kellner (od roku 1952), František Trávníček (od roku 1953), Arnošt Lamprecht (od roku 1961), Jaroslav Machač (od roku 1970), Josef Vachek (v roce 1971), Josef Filipec (od roku 1971), Jaroslav Kuchař (od roku 1976), Jan Kořenský (od roku 1986) a Jiří Kraus (od roku 1990).

Vědecký tajemník

Stejně jako zástupce ředitele i vědeckého tajemníka ustanovoval do funkce ředitel, který jej rovněž mohl funkce zprostit (v obou případech vždy se souhlasem příslušného místopředsedy ČSAV). Mezi lety 1972–1988 bylo k tomu navíc zapotřebí schválení generálního sekretáře ČSAV po vyjádření Vědeckého kolegia jazykovědy a po roce 1988 byl třeba souhlas příslušného místopředsedy ČSAV.

Vědecký tajemník pomáhal řediteli s vedením pracoviště v rozsahu ředitelem vymezeném. K jeho stálým povinnostem patřilo zajišťování agendy spojené

¹³⁸ Archiv AV ČR, Fond Presidium ČSAV, 10. zasedání Presidia ČSAV, 16. 5. 1990.

¹³⁹ Archiv AV ČR, Fond Presidium ČSAV, 53. zasedání Výboru pro zřízení pracovišť AV ČR, 16. 2. 1993.

¹⁴⁰ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů, Organizační řád ÚJČ ČSAV, 1962.

¹⁴¹ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů. Organizační řád ÚJČ ČSAV, 1972.

¹⁴² Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů. Organizační řád ÚJČ ČSAV, 1988.

s vypracováváním návrhů plánů vědeckovýzkumné práce a s kontrolou jejich plnění, dále zajišťování agendy publikační činnosti pracoviště a agendy spojené s výchovou vědeckých pracovníků. Pracovník pověřený výkonem funkce vědeckého tajemníka rovněž pravidelně připravoval zprávu o vědecké činnosti pracoviště a program zasedání rady Ústavu a zpracovával materiály pro orgány Akademie. Nejméně v letech 1972–1985 také obstarával agendu spojenou s realizací zahraničních vědeckých styků.

V průběhu existence ÚJČ ČSAV vykonávali funkci vědeckého tajemníka František Daneš (od roku 1952), Stanislav Králík (od roku 1956), Alexandr Stich (od roku 1963), Jaroslav Machač (od roku 1967), Miloslava Knappová (od roku 1971), Otakar Šoltys (od roku 1982), Alena Polívková (od roku 1986), Jana Hoffmannová (od roku 1989), znovu Jaroslav Machač (v roce 1990), Eva Macháčková (od roku 1990) a Jarmila Bachmannová (od konce roku 1992).

Koordinátor hlavního úkolu státního plánu základního výzkumu

Ústav pro jazyk český, coby koordinační pracoviště většiny hlavních úkolů státního plánu základního výzkumu v oblasti bohemistiky, zřídil v osmdesátých letech pracovní pozici koordinátora, jmenovaného ředitelem ÚJČ.

Vědecká rada

Vědecká rada vznikla při ÚJČ v době jeho začlenění do struktur ČSAV, ve složení Quido Hodura, Bohuslav Hála, Jaromír Bělič, Alois Jedlička a Vladimír Šmilauer¹⁴³, avšak v organizačním řádu z roku 1962 již mezi orgány Ústavu nefiguruje. Poslední doloženou zprávou o fungování vědecké rady je návrh na zařazení Arnošta Lamprechta a Václava Křístka mezi její členy z roku 1958.¹⁴⁴

Znovu se vědecká rada objevuje v organizačním řádu pracoviště v roce 1991. Coby základní vědecký orgán ÚJČ se vyjadřovala k všem záležitostem organizačního a vědeckého charakteru. Její členové byli voleni na dobu dvou let tajným hlasováním vědeckých a odborných pracovníků a interních aspirantů jednak z vlastních řad, jednak z okruhu nominovaných externích odborníků.¹⁴⁵

¹⁴³ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, karton č. 11, inv. č. 22, Dopis Bohuslava Havránka hlavnímu tajemníku ČSAV, 9. 7. 1955.

¹⁴⁴ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, karton č. 17, inv. č. 33, Návrh na kooptování dvou členů vědecké rady, 27. 2. 1958.

¹⁴⁵ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů, Organizační řád ÚJČ ČSAV, 1991.

Ústavní rada

Ústavní Rada byla poradním orgánem ředitele v závažnějších otázkách řízení pracoviště, zejména těch, které měly být předloženy k rozhodnutí vyšším orgánům ČSAV. Jejím předsedou byl ředitel ÚJČ, který jmenoval i odvolával členy rady, kterými byli zpravidla vedoucí jednotlivých oddělení Ústavu a vědecký tajemník ÚJČ. V rámci sledovaného období se ústavní rada prvně objevuje mezi orgány ÚJČ v organizačním řádu z roku 1962 a naposledy v tomtéž dokumentu z roku 1988.

Kontrolní útvar ÚJČ

V 80. letech byly na pracovištích ČSAV zřízeny kontrolní útvary, v jejichž čele stál zástupce ředitele, dalšími členy byli vědecký tajemník, vedoucí technicko-hospodářské správy a bezpečnostní technik. Útvary prováděly pravidelnou čtvrtletní protokolární kontrolu veškeré činnosti pracoviště uskutečňované za předsednictví ředitele, případně též namátkové kontroly.¹⁴⁶

Referát pro (kádrovou a) personální práci

V 50. a 60. letech ležela odpovědnost za kádrovou politiku v ČSAV na bedrech základních organizací KSČ. Kádrová oddělení byla malá, většinou společná pro více ústavů. V roce 1968 byla zrušena, ale již počátkem „normalizace“ začaly vznikat tzv. referáty pro kádrovou a personální práci, které byly řízeny nejprve řediteli jednotlivých ústavů, později přímo předsedou ČSAV. V organizačním řádu ÚJČ se referát pro kádrovou a personální práci objevuje až v roce 1985, a to s poznámkou, že kádrová a personální činnost ÚJČ je zajišťována Ústavem pro českou a světovou literaturu.¹⁴⁷ To znamená, že v sedmdesátých letech a v první polovině osmdesátých let měl kádrovou činnost na starosti pracovník, který takto „zabezpečoval“ více ústavů a byl přitom zaměstnancem jednoho z nich (nikoli však ÚJČ). K roku 1991 je orgán zaznamenán jen jako referát pro personální práci.

Zvláštní oddělení

Zvláštní oddělení, které bylo přímo podřízeno řediteli ÚJČ, zajišťovalo „preventivně výchovnou, organizační a kontrolní činnost na úseku utajovaných skutečností“¹⁴⁸. V rámci ÚJČ toto oddělení fungovalo ve druhé polovině osmdesátých let.

¹⁴⁶ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 42, Zpráva o činnosti ÚJČ ČSAV za rok 1986.

¹⁴⁷ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů, Organizační řád ÚJČ ČSAV, 1985.

¹⁴⁸ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů, Organizační řád ÚJČ ČSAV, 1988.

Komise

Při Ústavu pro jazyk český pracovaly a) komise ústavní, b) komise Československého komitétu slavistů, c) komise vědeckého kolegia jazykovědy, d) komise Úřadu pro normalizaci a e) Československo-polská jazykovědná komise.

a) Ústavní komise byly pomocnými vědeckými orgány ÚJČ. Zřizoval je ředitel ÚJČ, který zároveň jmenoval i jejich předsedy a vymezoval kompetence jednotlivých komisí. Členy těchto organizačních útvarů se mohli stát jak členové a vědečtí pracovníci ČSAV, tak pracovníci vysokých škol či odborníci z praxe. K roku 1962 působily při ÚJČ:

aa) Česká komise pravopisná, která se v padesátých letech podílela na vypracování Pravidel českého pravopisu. K roku 1964 byla organizačně začleněna pod Vědecké kolegium jazykovědy.

ab) Česká dialektologická komise, jež byla nápomocná dialektologickému oddělení ÚJČ, zejména v souvislosti s přípravami Českého jazykového atlasu.

ac) Ortoepická komise věnující se kodifikaci výslovnosti slov domácích i přejatých.

ad) Fonetická komise sdružující jazykovědce, pracovníky styčných oborů a pracovníky výrobních podniků oboru elektroakustiky a telekomunikací.

ae) Bibliograficko-knihovní komise, která byla pouze interního charakteru.

Organizační řád z roku 1972 eviduje při ÚJČ mezi ústavními komise také Pracovní skupinu pro jazykovědnou teorii a metodologii a Sociolingvistickou pracovní skupinu.

b) Ústav pro jazyk český byl také pracovní základnou několika komisí Československého komitétu slavistů, a to Československé dialektologické komise, Československé terminologické komise lingvistické, Československé komise pro studium gramatické stavby slovanských jazyků, nejpozději od počátku sedmdesátých let také Československé komise pro lexikologii a lexikografii, Československé komise pro slovanskou onomastiku či Československé komise pro fonetiku a fonologii slovanských jazyků.

c) Ke komisím Vědeckého kolegia jazykovědy ČSAV, pracujícím při ÚJČ, patřily na počátku šedesátých let Ústřední československá terminologická komise, která přestala nejpozději k roku 1972 při VKJ (resp. ÚJČ) fungovat, a Komise pro aplikovanou lingvistiku (později Komise matematické lingvistiky a její aplikace). Záhy k těmto komisím přibýly Místopisná komise a Česká pravopisná komise, která v souvislosti s množícími se stížnostmi na český a slovenský pravopis a návrhy na jeho zjednodušení dostala za úkol zvážit potíže

se zaváděním pravopisných změn. Roku 1981 přešla opětovně do pravomoci ÚJČ ČSAV a stala se komisí ústavní rady ÚJČ. Tato organizační změna byla motivována skutečností, že obdobná slovenská pravopisná komise byla organizačně přiřčena k Jazykovednému ústavu L. Štúra SAV, nikoli k vědeckému kolegiu. Tak byla zajištěna potřebná symetrie (nebylo totiž vhodné, aby česká pravopisná komise byla řádově výše postavena než slovenská) a těsnější spojení s pracovištěm, které ve skutečnosti především zajišťovalo její činnost.¹⁴⁹ Rozpuštěna byla v roce 1984 na základě rozhodnutí tehdejšího ředitele Jana Petra.

d) Komise Úřadu pro normalizaci pracující při ÚJČ byla československá normalizační komise pro terminologii ISO/TC 37.

e) Československo-polská jazykovědná komise fungovala současně při ÚJČ a při analogickém institutu Polské akademie věd. Náplní její činnosti byla koordinace prací týkajících se průzkumu československo-polského jazykového pomezí a problematiky poměru spisovné češtiny a slovenštiny a spisovné polštiny.¹⁵⁰

Komise Československého komitétu slavistů, Vědeckého kolegia jazykovědy a Úřadu pro normalizaci byly zřizovány příslušnými nadřízenými institucemi, které rovněž jmenovaly předsedu a členy komisí.

¹⁴⁹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 48, Dopis doc. dr. Jana Petra, DrSc., Organizačnímu odboru úřadu prezidia ČSAV z 4. 1. 1981.

¹⁵⁰ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 50, Revize komisí v oboru jazykovědném ze dne 31. 3. 1962.

6.6 VĚDECKÁ ODDĚLENÍ ÚJČ ČSAV 1953–1982

V době založení ČSAV měl ÚJČ šest oddělení: oddělení pro současný spisovný jazyk, oddělení lexikografické, oddělení terminologické, oddělení pro studium vývoje jazyka, oddělení dialektologické a oddělení bibliografické¹⁵¹, v nichž pracovalo celkem 30 vědeckých a odborných pracovníků. Dalších 5 zaměstnanců bylo administrativními a pomocnými silami.

Oddělení pro současný spisovný jazyk (od konce roku 1962 **oddělení gramatiky a stylistiky současného spisovného jazyka**, od roku 1967 **oddělení gramatiky současného spisovného jazyka**, od roku 1976 **oddělení gramatiky**)

Prvním vedoucím oddělení se stal František Váhala (do roku 1956) a po něm se vedení do roku 1965 a opětovně od roku 1971 ujal František Daneš. V mezidobí 1965–1970 vedl oddělení Miloš Dokulil. V roce 1978 se po skončení druhého funkčního období Františka Daneše ve vedoucí pozici postavil do čela gramatického oddělení Jan Kořenský. Oddělení zabývající se nejen výzkumem gramatické stavby češtiny, ale např. i fonologickým a slovtvorným systémem spisovného českého jazyka, bylo jedním z mála oddělení, které se v průběhu své existence nikdy nestěhovalo. Jeho pracoviště se vždy nacházelo v Letenské 4.

Zpočátku spadal pod toto oddělení také výzkum stylistický a péče o kulturu spisovného jazyka. V letech 1956–1976 sem byl včleněn také terminologický kolektiv, do té doby pracující samostatně pod vedením Karla Sochora, který v dané době zpracovával mj. vzorový terminologický slovník hornického názvosloví a později *Slovník slovanské lingvistické terminologie*.

Klíčovým dílem „gramatiků“, publikovaným na základě mnohaletých příprav i vlastních prací, se stala třídílná akademická *Mluvnice češtiny*.

Oddělení jazykové kultury a stylistiky (od roku 1976 **oddělení jazykové kultury, stylistiky a terminologie**)

Toto oddělení se sídlem v Letenské 4 vzniklo v roce 1967, přičemž do roku 1971 jej vedl Alexandr Stich, poté Jaroslav Kuchař. Oddělení jazykové kultury a stylistiky se věnovalo studiu teorie spisovného jazyka, jazykověvýchovné, poradenské, přednáškové a konzultační činnosti, jazykově revidovalo společensky závažné texty a rozpracovávalo řadu otázek pro účely pravopisné kodifikace. Do jeho kompetencí byla přiřazena též výkonná redakce

¹⁵¹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 12, Zpráva o činnosti Ústavu pro jazyk český za rok 1952.

Naší řeči a ve spolupráci s Československým rozhlasem jednak tradiční pravidelné relace Jazykových koutků, jednak nově např. besedy „U kulatého stolu“ o otázkách jazykové kultury a o současné slovní zásobě a cyklus pro mládež s názvem *Čeština za školou*. V různých novinách a časopisech byly péčí zejména tohoto oddělení pravidelně uveřejňovány glosy o aktuálních jazykových jevech a jazykových otázkách.¹⁵²

Od roku 1976 připadly tomuto oddělení též úkoly terminologické, zejména práce na kodifikaci odborného názvosloví.

Oddělení lexikologie a lexikografie současného spisovného jazyka

V lexikologickém a lexikografickém oddělení v Letenské 4 se zpočátku pracovalo především na dokončení *Příručního slovníku jazyka českého* (poslední díl vyšel v roce 1957) a zpracování *Slovníku spisovného jazyka českého* (dokončen byl v roce 1971), nejprve pod vedením dosavadního koordinátora obou velkých lexikografických počinů Miloše Helcla, posléze pod vedením Josefa Filipce, jenž se vedoucím oddělení stal k roku 1969. V roce 1978 byl dočasným vedením lexikologů a lexikografů pověřen Karel Horálek a v roce 1979 nastoupil na toto místo Miroslav Roudný. Posledním z triády vydaných, komplexně pojatých lexikografických zpracování českého jazyka byl *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, jehož první vydání je datováno rokem 1978.

Oddělení lexikologie a lexikografie nepodléhalo z organizačního hlediska výrazným změnám, i když o větší reorganizaci se uvažovalo již v padesátých letech, kdy Slovanský ústav za podpory Presidia ČSAV navrhoval zřídit k roku 1956 „lexikografické středisko“, kde by byly soustředěny práce všech lexikografických oddělení ústavů VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, koordinované buď Slovanským ústavem, nebo Ústavem pro jazyk český. Širší podporu si však návrh mezi zástupci dotčených akademických ústavů nezískal. Za Ústav pro jazyk český nadto Bohuslav Havránek odmítl případnou řídicí pozici ÚJČ v zamýšleném lexikografickém středisku s tím, že ÚJČ coby pracoviště bohemistické nemůže mít na starosti slovníky vícejazyčné.¹⁵³

Myšlenka centrálního lexikografického pracoviště se znovu vynořila v roce 1963, kdy Vědecké kolegium jazykovědy zvažovalo tři návrhy: vytvořit zcela samostatné pracoviště, začlenit jej pod Ústav jazyků a literatur (jenž vznikl k 1. 1. 1964), či jej ustavit

¹⁵² Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 3, Zpráva o nejdůležitějších výsledcích činnosti ÚJČ ČSAV za rok 1967.

¹⁵³ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, karton č. 13, inv. č. 33, Návrh na zřízení lexikografického (slovníkového) pracoviště, 1954.

při Nakladatelství ČSAV. Ani tentokrát však k centralizaci českých lexikografických pracovišť nedošlo.

Fonetická laboratoř (Fonetický kabinet)

Fonetické pracoviště při ÚJČ, jehož původní název byl Fonetický kabinet (od konce šedesátých let označovaný jako fonetická laboratoř), bylo založeno v roce 1953 a externě jej vedl Bohuslav Hála. K jeho nejdůležitějším úkolům patřil ortoepický výzkum pro kodifikační účely, výzkum fyziologické činnosti mluvidel při fonaci a ve spolupráci s některými nelingvistickými pracovišti též automatická analýza a syntéza řeči. Vzhledem k rozvoji teorie informace a kybernetiky se postupem času přesouvala pozornost fonetické laboratoře k podrobné akustické analýze českých hlásek za pomoci moderních elektroakustických metod.

VIII. sekce ČSAV sice v roce 1959 navrhovala, aby byl Fonetický kabinet alespoň částečně osamostatněn, přičemž jako důvod uvedla přílišnou odlišnost vědecké problematiky a pracovních metod v porovnání s ostatními odděleními ÚJČ, ovšem nakonec se k tomu nepřistoupilo.¹⁵⁴

V roce 1966 se externím vedoucím pracoviště stal Milan Romportl, přechodně od 1. 1. 1976 – 31. 3. 1976 Karel Horálek a k 1. 4. 1976 přichází do čela fonetické laboratoře Karel Pech, dosavadní vedoucí Kabinetu cizích jazyků ČSAV (Milan Romportl byl k počátku roku 1976 odvolán mj. na základě stranického usnesení o tom, že na akademických pracovištích nemají být externí vedoucí.¹⁵⁵). Fonetická laboratoř musela v průběhu své existence podstoupit několikero stěhování, v některých etapách její pracovníci dokonce ani nebyli na společné adrese. Původní sídlo bylo v malostranském Pálffyho paláci, který byl však shledán nejvhodnějším pro nově zřízený Ústav marxismu-leninismu. Po roce 1970 tak pracoviště nacházelo postupně útočiště na Vinohradech – v Budečské ulici č. 6, na Spořilově – v Boční ulici II, č.1401/1a, na Žižkově – Ambrožova ulice č. 3 či na Praze 2 – v Mánesově č. 11 a v Panské ulici č. 6. V roce 1983 se v souvislosti s reorganizací některých pracovišť ČSAV, včetně ÚJČ (viz níže), dostalo fonetické oddělení do Valentinské ulice č. 1.

¹⁵⁴ Archiv AV ČR, Fond Presidium ČSAV, Návrh na částečné osamostatnění Fonetického kabinetu ÚJČ ČSAV z 23. 2. 1959.

¹⁵⁵ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 54, Protokol o odevzdání a převzetí funkce vedoucího fonetické laboratoře ÚJČ ČSAV z 29. 3. 1976.

Oddělení dialektologické

Toto oddělení, které zahájilo činnost k 1. 10. 1952¹⁵⁶, disponovalo od roku 1953 moravskou pobočkou. Zatímco pražské dialektologické oddělení vedl Jaroslav Voráč (počátkem roku 1972 byl vystřídán Slavomírem Utěšeným a ten v roce 1982 Pavlem Jančákem), brněnská pobočka zahájila svou činnost pod externím vedením Adolfa Kellnera, který však již roku 1953 zemřel, a tak se jeho funkce ujal, i když jen formálně, František Trávníček, fakticky ovšem vedl oddělení Josef Skulina. Po Trávníčkově úmrtí v roce 1961 přišel do čela brněnské dialektologie Jan Chloupek, jenž byl po svém odchodu na brněnskou univerzitu v roce 1969 nahrazen externím vedoucím Arnoštem Lamprechtem. Interním vedením byl však pověřen Jan Balhar, který se v roce 1979 stal vedoucím oficiálním.

Jako hlavní cíl své činnosti si toto oddělení stanovilo vytvoření *Českého jazykového atlasu* (ČJA) a zapojeno bylo rovněž i do zpracovávání *Slovanského jazykového atlasu* (OLA), *Karpatského jazykového atlasu* (OKDA) a *Evropského jazykového atlasu* (ALE). Část oddělení se se všemi lístkovými archivy stěhovalo na přelomu let 1977/1978 do ulice Pod Vodárenskou věží v Libni a v roce 1984 se zbylí pražští dialektologové Pavel Jančák, Jaroslava Hlavsová a Jarmila Bachmannová (kteří však již organizačně spadali pod brněnské pracoviště) přesunuli do Sovových mlýnů č. 503. V rámci rozsáhlejší reorganizace ČSAV v roce 1983 (viz níže) byl z Prahy do Brna přesunut celý nářeční archiv.

Oddělení pro studium vývoje jazyka (od poloviny šedesátých let **oddělení pro dějiny českého jazyka**)

Prvním vedoucím tohoto oddělení v rámci ČSAV se stal František Ryšánek, Gebauerův žák, o němž se říkalo, že „dovede mluvit staročesky a má staročeské jazykové povědomí“¹⁵⁷. Od roku 1955 převzal vedení „staročechů“ Zdeněk Tyl a roku 1967 nastoupil do čela oddělení Igor Němec. V letech 1980–1983 byl pak formálním vedoucím Jan Petr. Hlavním zaměřením oddělení bylo zpracování staročeského slovníku a k tomuto účelu shromáždění a zkompletování lexikálního materiálu staré češtiny. Byl tak budován slovníkový staročeský archiv zahrnující excerpta ze staročeských literárních památek a archiv fotokopií staročeských rukopisných památek.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 18, Dopis Františka Trávníčka, zástupce vedoucího brněnského pracoviště ÚJČ, Bohuslavu Havránkovi, řediteli ÚJČ ČSAV ze dne 27. 2. 1953.

¹⁵⁷ FILIPEC, Josef. Z prehistorie a historie Ústavu pro jazyk český ČSAV. *NŘ* 1981, roč. 64, č. 5, s. 231.

¹⁵⁸ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 2, Vědecké výsledky dosažené v ÚJČ ČSAV v letech 1952–1964.

Na počátku sedmdesátých let se oddělení přestěhovalo z Pálffyho paláce na Malé Straně na Staroměstského náměstí 15 a k roku 1978 do libeňského objektu ČSAV v ulici Pod Vodárenskou věží 4. V roce 1984 mělo pracoviště opět novou adresu, na Leninově třídě 115¹⁵⁹, a od počátku roku 1992, po dalším stěhování, sídlilo v Nerudově ulici č. 21.

Oddělení matematické a aplikované lingvistiky

Toto oddělení zahájilo svou činnost k 1. 8. 1961. Jeho prvním vedoucím se stal Lubomír Doležel, který však odjel v roce 1965 přednášet na michiganskou univerzitu v Ann Arboru v USA a poté, co si několikrát svůj zámořský pobyt s povolením oficiálních československých míst prodloužil až do roku 1968, se nakonec vůbec nevrátil. V podstatě již od roku 1965 jej ve vedení oddělení nahradila Marie Těšitelová. K 1. listopadu 1978 došlo k formálnímu sloučení dvou dosavadních samostatných oddělení ÚJČ – oddělení matematické lingvistiky a fonetické laboratoře – v **oddělení matematické lingvistiky a fonetiky**. Oddělení (příp. úsek) matematické lingvistiky, které bylo rovněž několikrát stěhováno (Pálffyho palác, Letenská, Pod Vodárenskou věží, Sovovy mlýny), se zaměřovalo na výzkum psané i mluvené češtiny z hlediska kvantitativního.

Pracoviště Ústavu pro jazyk český v Brně

Toto pracoviště bylo v roce 1965 vytvořeno z původní brněnské dialektologické pobočky ÚJČ, která byla zřízena 1. 10. 1952 a k 1. 1. 1953 se stala stejně jako pracoviště pražská součástí ČSAV. Po stránce správní a hospodářské nebyla brněnská pobočka samostatnou jednotkou, ale byla zabezpečována Hospodářskou správou pracovišť ČSAV v Brně. Vedoucí pobočky, jmenovaný Presidiem ČSAV na základě návrhu sekce, resp. vědeckého kolegia a na doporučení ředitele ÚJČ, byl posledně jmenovanému přímo podřízen (především v zásadních otázkách vědeckých a organizačních). Svého zástupce si vedoucí navrhoval sám, schvaloval jej ředitel.¹⁶⁰ Vedoucím byl přitom vždy ten, kdo vedl zdejší dialektologické oddělení.

Brněnské pracoviště ÚJČ sídlilo v budově Filozofické fakulty brněnské univerzity, která se nachází mezi ulicemi Grohova, Arne Nováka a Gorkého. V sedmdesátých letech proběhlo dvojí stěhování, nejprve na Mendlovo náměstí, poté do bývalých studentských kolejí na Veveří 29. Na začátku roku 1978 proběhlo další stěhování, jemuž předcházely poměrně dramatické události. Ústřední správa kolejí a menz Univerzity Jana Evangelisty Purkyně

¹⁵⁹ dnešní ulice Evropská.

¹⁶⁰ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů. Organizační řád ÚJČ ČSAV, pobočka v Brně, 1962.

v Brně, jež byla operativním správcem objektu na Veveří 29, měla na objekt havarijní výměr a započala s jeho rekonstrukcí. Pro pracovníky brněnského dialektologického pracoviště ÚJČ však nebyly včas zajištěny náhradní prostory, a tak jim byla v budově nejprve odpojena přípojka vody, elektřiny a plynu a následně zcela znemožněn vstup.¹⁶¹ Útočiště jim poskytly prostory (i když značně stísněné) starobrněnského kláštera, kam byla již dříve umístěna ostatní brněnská oddělení (onomastika se zde nacházela již od poloviny šedesátých let). V roce 1990 se pak všechna oddělení přestěhovala na adresu Veveří 97.

V Brně působila celkem tři oddělení: dialektologické, oddělení jazykové kultury s jazykovou poradnou a onomastické oddělení. Dialektologické oddělení bylo nejvíce zaměstnáno výzkumem moravských nářečí a interdialektů pro potřeby ČJA, onomastické oddělení věnovalo pozornost vlastním zeměpisným a osobním jménům. Poslední jmenované oddělení pak představovalo poradenskou službu především pro moravskou veřejnost.

Onomastické oddělení

V roce 1969¹⁶² bylo dosavadní onomastické pracoviště ČSAV převedeno z Ústavu jazyků a literatur do ÚJČ (do roku 1963 bylo přitom součástí Slovanského ústavu) jako onomastické oddělení.

V roce 1967 se jeho členové museli přestěhovat ze své původní adresy ve Valentinské 1 (kde sídlilo v rámci Slovanského ústavu, resp. Ústavu jazyků a literatur) do dřevostavby v pražských Kobylisích, do ulice Rudé armády¹⁶³ 1014a. V roce 1977 proběhlo další stěhování do objektu ČSAV v ulici Pod Vodárenskou věží 4 a v roce 1983 se onomasté přemísťovali znovu, a to do Krakovské ulice č 10. Roku 1991 se uskutečnil návrat do Valentinské 1. Činnost oddělení byla řízena Janem Svobodou, od roku 1971 se externím vedoucím stal Ivan Lutterer, jehož v roce 1976 vystřídala Miloslava Knappová. Stalo se tak na základě již zmíněného stranického usnesení o tom, že na akademických pracovištích nemají být externí vedoucí. Ivan Lutterer se počínaje 1. 1. 1976 stal odborným konzultantem oddělení.¹⁶⁴

¹⁶¹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 61, Výroční zpráva dialektologického oddělení ÚJČ Praha – Brno za rok 1977.

¹⁶² Převod onomastického pracoviště z Ústavu jazyků a literatur ČSAV do ÚJČ měl proběhnout již k 31. 3. 1967, ovšem kvůli potížím technického rázu (umístění pracoviště) k tomu v dané době ještě nedošlo.

¹⁶³ dnešní Klapkova ulice.

¹⁶⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 54, Protokol o odevzdání a převzetí funkce vedoucího onomastického oddělení ÚJČ ČSAV z 29. 1. 1976.

Hlavním úkolem české onomastiky v rámci ÚJČ byl soupis pomístních jmen a antroponym a jejich souhrnné zpracování monografické a lexikografické. Jan Svoboda se věnoval též problematice staročeských osobních jmen.¹⁶⁵

Mechanografická laboratoř

Tato laboratoř vznikla v roce 1967 jako pracoviště vybavené speciálně adaptovanými děroštitkovými stroji se sídlem v malostranském Pálffyho paláci a od roku 1970 v Praze 4 - Spořilově, v Boční ulici II, č.1401/1a, pod vedením Jitky Štindlové (v roce 1971 ji vystřídal Josef Vachek, jehož ještě téhož roku nahradil Josef Filipek). Hlavním cílem, s nímž laboratoř vznikla, byla modernizace pracovních postupů v jazykovědné práci, např. využití strojů v lexikografické a lexikologické práci, mechanografické řešení excerpčních úkolů apod.¹⁶⁶

K 1. 1. 1975 mechanografická laboratoř zanikla v souvislosti s odchodem Jitky Štindlové (již roku 1973), která laboratoř nejen založila a vybavila potřebným zařízením, ale také zajišťovala téměř veškerý její chod.

Součástí ÚJČ býval také **Sekretariát redakční rady pro vydávání spisů J. A. Komenského**.¹⁶⁷ V roce 1968 se však na základě usnesení Presidia ČSAV¹⁶⁸ přetvořil dnem 1. 1. 1969 v samostatné vědecké pracoviště – Kabinet pro vydání díla J. A. Komenského, kam bylo převedeno také pět dosavadních pracovníků ÚJČ. Tento nově vzniklý útvar, začleněný do Vědeckého kolegia jazykovědy ČSAV, byl i nadále po hospodářské stránce zajišťován ekonomickým úsekem ÚJČ ČSAV. Zároveň bylo stanoveno, že vedoucím Kabinetu zůstane Jaromír Bělič.¹⁶⁹ K roku 1971 byl tento Kabinet začleněn do Pedagogického ústavu J. A. Komenského ČSAV.

Útvar vědeckých informací s knihovnou

Mimo rámec vědeckých oddělení byl důležitou součástí organizační struktury ÚJČ také útvar vědeckých informací. Vznikl roku 1966, přičemž zahrnoval složku bibliografickou a knihovnu, která však vznikla již na počátku padesátých let. Jeho prvním vedoucím byl Zdeněk Tyl (od roku 1979 vystřídaný Milenou Tylovou), který na bibliografických pracích

¹⁶⁵ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 2, Zpráva o nejdůležitějších výsledcích činnosti Ústavu pro jazyk český ČSAV za rok 1969.

¹⁶⁶ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 56, Zápis ze zasedání ústavní rady ÚJČ ČSAV dne 12. 12. 1966.

¹⁶⁷ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 2, Zpráva o nejdůležitějších výsledcích činnosti ÚJČ ČSAV za rok 1969.

¹⁶⁸ Archiv AV ČR, Fond Presidium ČSAV, 46. zasedání Presidia ČSAV, 17. 10. 1968.

¹⁶⁹ Archiv AV ČR, Fond Presidium ČSAV, Zápis z II. zasedání Přípravné komise ČAV ze dne 29. 1. 1969.

z oboru české jazykovědy pracoval soustavně již od roku 1949. Útvar vydával roční bibliografické přehledy ve *Slově a slovesnosti*, bibliografické ročenky prací z české jazykovědy (zpočátku jako pětileté knižní souhrny) a bibliografie speciální.¹⁷⁰ Tzv. pětileté bibliografie Zdeňka Tyla vyšly za léta 1945–1950, 1951–1955 a 1956–1960, počátek šedesátých let byl podchycen pouze ve *Slově a slovesnosti* a ročníky 1964–1970 pak vycházely jako roční přehledy v rámci *Novinek literatury* Státní knihovny ČR do doby, než byla tato řada zrušena. Navázat se podařilo až bibliografickým přehledem za rok 1977 za pomoci reprografického střediska Historického ústavu ČSAV. Stejně jako oddělení pro dějiny českého jazyka sídlil útvar vědeckých informací nejprve v malostranském Pálffyho paláci, poté od roku 1971 na Staroměstském náměstí 15 (knihovna začala plně fungovat až od 1. 3. 1972), od roku 1978 v pražské Libni, v ulici Pod Vodárenskou věží 4, v nově postaveném objektu ČSAV, a v roce 1984 se jeho sídlem staly Sovovy mlýny.

¹⁷⁰ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 3, Zpráva o nejdůležitějších výsledcích činnosti ÚJČ ČSAV za rok 1967.

6.7 REORGANIZAČNÍ ZMĚNY V SOUSTAVĚ ODDĚLENÍ ÚJČ V OSMDESÁTÝCH LETECH

V roce 1971 se jednalo o návrzích na reorganizaci ČSAV, které se týkaly také ÚJČ. Závěrečné rozhodování se odehrávalo nad dvěma variantami: 1) zachování ÚJČ ČSAV a vytvoření Ústavu pro výzkum cizích jazyků ČSAV sloučením dosavadního lingvistického sektoru Ústavu jazyků a literatur ČSAV a Katedry jazyků ČSAV, 2) sloučení ÚJČ ČSAV s dosavadním jazykovědným sektorem Ústavu jazyků a literatur ČSAV a vytvoření komplexního Jazykovědného ústavu ČSAV. Výsledkem jednání bylo zachování ÚJČ, přičemž k 1. 1. 1972 byl založen Kabinet cizích jazyků ČSAV.¹⁷¹

Roku 1983 však proběhla výraznější reorganizace. Zmiňovaný Kabinet cizích jazyků ČSAV byl k tomuto roku zrušen¹⁷² a jeho vědeckovýzkumná oddělení včetně úseku vědeckých informací a knihovny se sídlem ve Valentinské ulici č. 1 byla začleněna do ÚJČ. Do objektu ve Valentinské se tak následně přemístilo ředitelství a hospodářská správa ÚJČ a mezi prvními odděleními také fonetická laboratoř. Oddělení výuky bývalého Kabinetu cizích jazyků se sídlem v Opletalově ulici č. 19 se stalo součástí Kabinetu marxismu-leninismu ČSAV.¹⁷³

K roku 1983 tak organizační struktura ÚJČ doznala značných změn, které měly za následek vytvoření těchto šesti oddělení: oddělení současného českého jazyka, oddělení současné lexikografie, oddělení historické lexikografie a onomastiky, oddělení rusistiky a slavistiky, útvar vědeckých informací, pracoviště ÚJČ v Brně.

Oddělení současného českého jazyka vedené Janem Kořenským přitom zahrnovalo pět úseků, z nichž některé byly do té doby samostatnými odděleními:

- a) **úsek výzkumu národního jazyka**, jehož vedoucím byl Jan Kořenský, se zabýval výzkumem současné češtiny v aktuálních podmínkách společenské komunikace;
- b) **úsek teorie jazyka** pod vedením Otakara Šoltyse věnoval svou pozornost filozofickým a metodologickým otázkám ve vztahu k jazyku a jazykovědě;
- c) **úsek jazykové kultury**, vedený nejprve Jaroslavem Kuchařem, od roku 1985 Alenou Polívkovou, se věnoval otázkám teorie a kultury spisovného jazyka, kodifikační činnosti

¹⁷¹ Archiv AV ČR, Fond VKJ ČSAV, karton č. 2, inv. č. 21, Zápis z 10. zasedání VKJ ČSAV dne 1. září 1971.

¹⁷² Archiv AV ČR, Fond Presidium ČSAV, 50. zasedání Presidia ČSAV, 21. 12. 1982.

¹⁷³ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 77, Zpráva o činnosti ÚJČ ČSAV v roce 1983.

v oblasti gramatiky, grafématiky a odborné terminologie a činnosti poradenské, expertízní a popularizační;

d) úsek matematické lingvistiky, vedený Marií Těšitelovou, se zabýval počítačovým zpracováním jazykových dat;

e) úsek fonetiky, vedený Janou Ondráčkovou, soustředil pozornost na výzkum a kodifikaci zvukové stránky jazyka a na praktické využití výsledků výzkumu.

Oddělení současné lexikografie pod vedením Věry Petráčkové bylo zaměřeno na teoretické otázky i praktickou stránku lexikografického popisu soudobé české slovní zásoby a rozšiřování základního lexikálního archivu a speciálních lexikálních sbírek.

Oddělení historické lexikografie a onomastiky, v jehož čele stála Emilie Bláhová, se skládalo ze tří úseků:

a) úsek Staročeský slovník byl v letech 1983–1987 vedený Jaroslavou Pečírkovou (kterou vystřídal Jaromír Povejšil). Jeho činnost obnášela lexikografický popis historické slovní zásoby češtiny a péči o historický lexikální archiv.

b) úsek Staroslověnský slovník zpracovával pod vedením Emilie Bláhové slovní zásobu staroslověnštiny. Do ÚJČ byl tento úsek začleněn na základě zrušení Kabinetu cizích jazyků.

c) úsek onomastiky, vedený Miloslavou Knappovou, se věnoval výzkumu vývoje a stavu vlastních jmen.

Oddělení rusistiky a slavistiky se stejně jako pracoviště staroslověnského slovníku stalo součástí ÚJČ v souvislosti se zánikem Kabinetu cizích jazyků (kam bylo začleněno k roku 1972 ze zrušeného Ústavu jazyků a literatur, resp. Slovanského ústavu do roku 1964). Oddělení bylo vedeno Helenou Běličovou a sestávalo z: **a) úseku rusistiky**, orientujícího se na soustavný výzkum soudobé ruštiny v konfrontaci s češtinou; **b) úseku slavistiky** s dalšími třemi „podúseky“: **aa) porovnávací studium syntaktické stavby slovanských jazyků**, **ab) konfrontační mluvnice současné bulharštiny**, **ac) konfrontační mluvnický a lexikální popis ukrajinštiny a češtiny**, **c) úsek překladové lingvistiky** a **d) česko-ruský slovník**, kde probíhalo lexikografické zpracování současné ruštiny ve vztahu k češtině. Průklepy zajímavých excerpt, získaných vypisováním nového či do té doby lexikograficky nezpracovaného materiálu, byly následně předány do lexikálního archivu ÚJČ.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 76, Zpráva o plnění plánu v úseku česko-ruského slovníku v roce 1983.

Pracoviště ÚJČ v Brně bylo vedeno Janem Balharem. Organizačně pod něj spadal **a) úsek dialektologie**, který věnoval svou pozornost zpracovávání výsledků výzkumu českých nářečí především v jazykových atlasech; **b) úsek slovanské etymologie** (před rokem 1983 součást Kabinetu cizích jazyků) a **c) úsek detašovaných pracovníků pražských oddělení a úseků** (staroslověnský slovník, onomastika a jazyková kultura).¹⁷⁵

Útvar vědeckých informací, v jehož vedení vystřídala k 1. 1. 1990 Milenu Tylovou Marie Nováková, zahrnoval jednak knihovnu, jednak úsek dokumentace a bibliografie, kde se zpracovávala a publikovala bibliografie české jazykovědy a zjišťovaly se bibliografické informace o české jazykovědné práci v zahraničí. Z materiálu takto získaného byl vytvářen základní informační fond, zvláště pro jazykovědu českou a zvláště pro jazykovědu světovou.

K posledním předrevolučním (nikoli však nevýznamným) změnám organizační struktury ÚJČ ČSAV patřilo jednak zrušení úseku matematické lingvistiky ke konci roku 1985, jednak začlenění brněnského pracoviště do **Ústavu slavistiky ČSAV**, který vznikl k 1. 1. 1988 pod vedením Lubomíra Slezáka. Tento ústav, jehož existence však neměla dlouhého trvání, vznikl sloučením pěti poboček, detašovaných pracovišť nebo oddělení pražských mateřských společenskovedních ústavů, a to Ústavu československých a světových dějin ČSAV, Ústavu pro jazyk český ČSAV, Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV a Československo-sovětského institutu ČSAV. Ústav měl 4 oddělení: jazykovědné, literárněvědné, historické a národopisné.¹⁷⁶

V roce 1988 tak v důsledku uvedených změn byla zbylá oddělení (a úseky) přeorganizována tak, že **oddělení současného českého jazyka**, vedené Janem Kořenským, v sobě zahrnuje **úsek výzkumu národního jazyka, úsek teorie jazyka, úsek jazykové kultury, úsek fonetiky, úsek onomastiky a úsek dialektologie**. Nově vzniklo **oddělení lexikografie**, vedené Věrou Petráčkovou, kam byl začleněn **úsek současné české lexikografie, úsek Staročeského slovníku a úsek Staroslověnského slovníku**. **Oddělení rusistiky a slavistiky** doznalo nejmenších změn, když byl pouze úsek česko-ruského slovníku sloučen s úsekem rusistiky. Oddělení tak sestávalo z **úseku rusistiky, úseku slavistiky a úseku překladové lingvistiky**.¹⁷⁷ **Útvar vědeckých informací s knihovnou** zůstal beze změn.

¹⁷⁵ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton. č. 48, Výroční zpráva ÚJČ ČSAV za rok 1983.

¹⁷⁶ Archiv AV ČR, Fond VKJ ČSAV, karton č. 3, inv. č. 21, Zápis ze 7. zasedání VKJ ČSAV ze dne 29. 3. 1989.

¹⁷⁷ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů. Organizační řád ÚJČ ČSAV, 1988.

6.8 ORGANIZAČNÍ ZMĚNY V LETECH 1990–1992

K 1. 4. 1990 byl brněnský Ústav slavistiky ČSAV po pouhých 27 měsících zrušen a opětovně vzniklo pracoviště ÚJČ v Brně se dvěma odděleními: dialektologickým a etymologickým.

V Praze vzniklo v roce 1990 celkem jedenáct oddělení: oddělení jazykové kultury, oddělení současné lexikografie a lexikologie, oddělení valenční syntaxe, oddělení pro dějiny českého jazyka, oddělení ruské lexikografie a lexikologie, oddělení fonetiky a dialektologie, oddělení paleoslovenistiky, oddělení lingvistiky překladu, oddělení konfrontační lingvistiky, oddělení textu a komunikace, oddělení teoretické lingvistiky a oddělení onomastické.¹⁷⁸

Hned však roku následujícího došlo k dalším výraznějším organizačním změnám, zakotveným v prvním polistopadovém organizačním řádu ÚJČ. Podle něj tvořila Ústav pro jazyk český tato oddělení¹⁷⁹:

Oddělení gramatiky současné spisovné češtiny a jazykové kultury pod vedením Zdeňka Hlavsy (zabývající se gramatickým popisem soudobé spisovné češtiny, teorií a kulturou spisovného jazyka, činností kodifikační, poradenskou, expertízní, konzultační a terminologickou);

Oddělení valenční syntaxe, vedené Nad'ou Svozilovou, rozpracovávalo gramaticko-sémantickou teorii valenční syntaxe a metodologii zpracování valenčního slovníku;

Oddělení současné české lexikografie a lexikologie vedené Františkem Čermákem se věnovalo lexikologii i lexikografickému popisu slovní zásoby soudobé češtiny, doplňování novočeského lexikálního archivu a budováním české lexikální databáze, počítačově zpracované.

Oddělení stylistiky a textové lingvistiky se věnovalo výzkumu dynamiky funkčních a individuálních stylů i analýzou produkce, interpretace a struktury textu. Do vedení oddělení byl jmenován Jiří Kraus.

Oddělení konfrontační lingvistiky se zabývalo výzkumem vztahů mezi češtinou a cizími jazyky, kontrastivní analýzou výstavby věty a textu ve vybraných jazycích, řešením teoretických translátologických problémů apod.

¹⁷⁸ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů. Přehled o dosažených výsledcích Ústavu pro jazyk český ČSAV za rok 1990.

¹⁷⁹ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů. Organizační řád ÚJČ ČSAV, 1991.

Oddělení fonetiky a mluvené komunikace, vedené Jiřinou Hůrkovou se zaměřovalo na výzkum a kodifikaci české spisovné výslovnosti, na moderní metody fonetického výzkumu a aplikaci těchto metod v oblasti automatické syntézy řeči atd.

Oddělení dějin českého jazyka (do 31. 12. 1991 jej vedl Jaromír Povejšil, poté Petr Nejedlý) se věnovalo analýze textů starších jazykových památek a především lexikografickému zpracování staročeské slovní zásoby pro *Staročeský slovník*.

Oddělení onomastiky, vedené Miloslavou Knappovou, se zabývalo teoretickým výzkumem aspektů fungování vlastních jmen ve společenské komunikaci, výzkumem jednotlivých druhů vlastních jmen, rozvíjením metodologie onomastických výzkumů apod.

Oddělení paleoslovenistiky mělo na starosti dokončení staroslověnského slovníku a věnovalo se také analýze jazyka staroslověnských památek z hlediska vztahu řečtiny, popř. latiny ke staroslověštině a zpracováním výsledků této práce v podobě řecko-, popř. také latinsko-staroslověnského indexu. Do 1. 2. 1990 vedla oddělení Emilie Bláhová, poté Václav Konzal.

Oddělení rusistiky soustředilo svou pozornost zejména na konfrontační lexikografický popis češtiny a ruštiny a také češtiny a ukrajinštiny.

Dialektologické oddělení ÚJČ v Brně, vedené Janem Balharem, se zabývalo zpracováním *Českého jazykového atlasu*, *Slovanského jazykového atlasu* a *Karpatského jazykového atlasu*, dále také onomastikou a provozovalo i jazykovou poradnu, určenou zvláště moravské veřejnosti.

Etymologické oddělení ÚJČ v Brně vedla Eva Havlová a oddělení se zabývalo vypracováním *Etymologického slovníku jazyka staroslověnského*.

V roce 1992 byl po téměř třiceti letech obnoven Slovanský ústav, kam byla zpětně převedena oddělení (příp. jednotlivé oblasti výzkumu), poněkud neorganicky přiřčená v roce 1983 k ÚJČ.

Vedle vědeckých oddělení byl součástí ÚJČ již tradičně **Útvar vědeckých informací s knihovnou**, jenž od roku 1990 vedla Marie Nováková.

6.9 JAZYKOVĚDNÉ SDRUŽENÍ (JS)

Jazykovědné sdružení vzniklo v roce 1956 jako výběrová společnost pod patronací ÚJČ ČSAV navazující na odkaz Pražského lingvistického kroužku.¹⁸⁰ Ještě téhož roku byla založena brněnská pobočka JS, v šedesátých letech pobočky v Plzni, Ostravě, Hradci Králové, v roce 1971 v Ústí nad Labem a 1983 pobočka v Českých Budějovicích. Součástí JS bylo původně také Združenie slovenských jazykovedcov, později osamostatněné pod názvem Slovenská jazykovedná spoločnosť. JS se vždy zaměřovalo především na přednáškovou činnost, šíření vědeckých poznatků (v oboru český jazyk, slovanské jazyky, indoevropéistika, obecná jazykoveda) mezi pracovníky různých jazykovědných pracovišť, na podporu zahraničních kontaktů. Posledně jmenovaná aktivita však mohla být bez omezení rozvíjena až po roce 1989.

K význačným představitelům JS patřili Karel Horálek, Josef Vachek, Vladimír Skalička a mnoho dalších. Josef Vachek se stal také iniciátorem pokračování cizojazyčné reprezentativní řady Pražského lingvistického kroužku *Travaux Linguistiques de Prague*, stejně tak i vydávání prací členů Kroužku. Tiskovým orgánem JS jsou od roku 1964 *Jazykovědné aktuality*.

Již od padesátých let se staly velmi oblíbenými přednáškové večery s diskusemi, jejichž účinkujícími byli přední čeští i zahraniční lingvisté, referující o aktuálních výzkumných tématech. Vyhlášené byly také slavnostní večery věnované životním výročím významných lingvistů.¹⁸¹

V průběhu vymezeného období vznikaly v rámci JS odborné a pracovní skupiny, sekce apod., např. sekce lexikologická (vedená Josefem Filipcem), skupina pro matematickou a aplikovanou lingvistiku (jejímiž hlavními představiteli byli Petr Sgall a Pavel Novák), sekce fonetická (kterou založil Milan Romportl), skupina pro balkanistiku, sekce slavistická, sekce mladých vědeckých pracovníků či skupina pro sociolingvistiku. Některé z nich přitom úzce spolupracovaly s významnými mezinárodními organizacemi. Prostřednictvím kolektivního členství JS se mohli také čeští badatelé v oblasti jazykovedy aktivně účastnit dění v některých významných mezinárodních společnostech, např. v *Societas Linguistica Europaea*.

¹⁸⁰ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, karton č. 18, inv. č. 57, Jazykovědné sdružení (pův. Jazykovědný kroužek), 1955–1961.

¹⁸¹ ČMEJRKOVÁ, Světlá; HOFFMANNOVÁ, Jana. Jazykovědné sdružení České republiky. In *XXIII. ročenka Kruhu moderních filologů*, Praha, 2010, s. 41–43.

6.10 VLIV POLITICKÝCH UDÁLOSTÍ NA PERSONÁLNÍ SLOŽENÍ ÚJČ

Organizační struktura ÚJČ a její personální zabezpečení byly v průběhu daného období ovlivňovány nejen rozvojem a potřebami československé lingvistiky, ale také dobovými politickými událostmi v Československu. Nejkritičtějším obdobím byla nesporně sedmdesátá léta, kdy na celou československou společnost dopadla tvrdá normalizační opatření, Ústav pro jazyk český nevyjímaje, nicméně i pověstná padesátá léta si v ÚJČ vybrala svou daň. Zřejmě nejviditelnějším příkladem bylo zatčení Františka Ondráše, který v letech 1949–1953 pracoval v dialektologickém oddělení (zprvu jako pomocná vědecká síla a od 1. 5. 1952 jako odborný pracovník v řádném zaměstnaneckém poměru) a který byl Státní bezpečností „zapracován“ do jednoho z vykonstruovaných politických procesů a následně odsouzen k sedmi letům vězení. Jeho vina měla spočívat především v šíření letáků náboženského charakteru mezi mládeží, což komunistický režim neodpouštěl.¹⁸² I po propuštění z vězení se však František Ondráš nacházel ve velmi nezáviděníhodné situaci, neboť nejenže mu bylo znemožněno vrátit se oficiálně ke svému původnímu zaměstnání (s ÚJČ mohl spolupracovat jen externě), ale i na svém novém pracovišti, v Pražském stavebním podniku, byl oproti jiným zaměstnancům značně znevýhodňován. Poté, co mu byl v roce 1967 úředně vykonaný trest zahlazen, doporučila sice hned následujícího roku ústavní rehabilitační komise jeho plný návrat do ÚJČ, ovšem srpnová invaze vojsk Varšavské smlouvy tento záměr zhatila.¹⁸³

Na začátku „normalizace“ začal být v ČSAV prosazován požadavek na kádrové zajištění jednotlivých oborů za důsledného uplatňování stranických principů kádrové a personální práce. K 30. 6. 1970 došlo k odvolání ředitelů všech ústavů ČSAV, což bylo prezentováno jako první systémový krok „normalizace“ akademických pracovišť. Trvale bylo odvoláno 11 ředitelů, 37 bylo prozatímně pověřeno vedením pracoviště do vyhledání vhodného kandidáta, 45 bylo pověřeno vedením s tím, že v případě, že se osvědčí, budou jmenováni definitivně, a 4 ředitelé byli bezpodmínečně jmenováni již v první polovině roku 1970, protože šlo o „prověřené členy KSC“¹⁸⁴. Z postu ředitele ÚJČ ČSAV byl tak odvolán

¹⁸² Archiv bezpečnostních složek, Fond Vyšetřovací spisy, V-2298MV.

¹⁸³ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 5, Dopis rehabilitační komise ÚJČ ČSAV komisi k prošetření kádrových opatření a pro rehabilitaci ze dne 7. 11. 1968.

¹⁸⁴ MÍŠKOVÁ, Alena. Proces tzv. normalizace v Československé akademii věd (1969–1974). IN *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. KOSTLÁN, Antonín (ed.). Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2002, 605 s., ISBN 80-7285-020-2, s. 162.

František Daneš a prozatímním vedením Ústavu pověřen Miloš Dokulil, který byl po devětadvaceti měsících rovněž odvolán a nahrazen Karlem Horálkem. Obojí odvolání provedlo Presidium ČSAV, které bylo stejně jako vědecká kolegia v roce 1970 nově personálně obsazeno. Zároveň byly opětovně zřízeny kádrové útvary pro jednotlivá pracoviště ČSAV, zrušené v roce 1968.¹⁸⁵

Ředitelské místo však nebylo v ÚJČ jediným, které změnilo své obsazení. Na základě výsledků stranických pohovorů v souvislosti s výměnou legitimací byl k 31. 12. 1970 odvolán také Jaroslav Machač z funkcí vědeckého tajemníka i stálého zástupce ředitele a nahrazen Miloslavou Knappovou, resp. Josefem Vachkem, který však již roku 1971 odešel na Universitu 17. listopadu v Bratislavě, takže pozici stálého zástupce ředitele zaujal Josef Filipec. Rovněž byli odvoláni dva vedoucí oddělení ÚJČ, a to Alexandr Stich z vedení oddělení jazykové kultury (nahradil jej Jaroslav Kuchař) a Jitka Štindlová z vedení mechanografické laboratoře (nahradil ji Josef Vachek, resp. Josef Filipec). Jitka Štindlová opustila k roku 1973 ÚJČ úplně, Alexandr Stich, byl nucen odejít ze zaměstnání krátce po nástupu Jana Petra do funkce ředitele Ústavu. V sedmdesátém prvním roce byl rozvázán také pracovní poměr s Jiřím Cejnarem a Jiřím Lípou, který se již nevrátil ze svého studijního pobytu v USA.¹⁸⁶ Politické důvody stály i za odchodem Ludka Bachmanna z ÚJČ v roce 1982.¹⁸⁷

Po plném obnovení činnosti a „akceschopnosti“ základní organizace KSČ v ÚJČ byly podle pokynů akademického Presidia a za osobní účasti zástupce restaurovaného oddělení pro kádrovou práci a osobní evidenci ČSAV provedeny tzv. politicko-pracovní pohovory se všemi pracovníky Ústavu – nestraníky. „Se stranicky distancovanými vědeckými pracovníky byly ve smyslu pokynů presidia a oddělení pro kádrovou práci uzavřeny jen krátkodobé –jednorocní a dvouleté pracovní smlouvy a dána jim tak příležitost, aby kriticky přehodnotili své politické omyly a vyvodili pracovní i občanské důsledky ze své nesprávné orientace v krizových letech.“¹⁸⁸

Na druhou stranu se v souvislosti s událostmi roku 1968 do Ústavu vrátil Milan Jelínek (v brněnské pobočce ÚJČ působil již v letech 1953–1958), když byl nucen odejít z filozofické fakulty brněnské univerzity. Za svůj otevřený nesouhlas se srpnovými událostmi

¹⁸⁵ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 2, Projev předsedy akademika J. Kožešníka „Výsledky politické konsolidace ČSAV v letech 1968–1971 a úkoly ČSAV po XIV. sjezdu KSČ“, s. 5.

¹⁸⁶ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 18, Přehled a zhodnocení kádrových změn v ÚJČ ČSAV v období 1970–1971.

¹⁸⁷ ČERNÝ, Jiří; HOLEŠ, Jan. *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. Praha: Libri, 2008, ISBN 978-80-7277-369-5, s. 36.

¹⁸⁸ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 67, Dopis prozatímního ředitele ÚJČ Miloše Dokulila místopředsedovi ČSAV Josefu Poulíkovu ze dne 20. 6. 1972.

byl postižen i zákazem publikovat a být citován. Jeho práce byly vydávány v zahraničí, nebo pod jmény jinými (např. pod dívčím jménem jeho ženy či pod jménem Jana Balhara) s jednou výjimkou¹⁸⁹, za což patří dík tehdejšímu řediteli ÚJČ Karlu Horálkovi.¹⁹⁰

Do „staročeského“ oddělení se v roce 1970 dostal historik Josef Macek, kterému byla znemožněna odborná činnost na jeho původním pracovišti (jako ředitel Historického ústavu ČSAV totiž umožnil kritické zpracování dokumentace prvních dnů srpnové invaze v roce 1968¹⁹¹). Působil zde nejen jako odborný poradce, ale také jako spoluautor *Staročeského slovníku*, i když jeho jméno nesmělo být před rokem 1989 uvedeno ani u tohoto díla, ani u jeho časopiseckých článků.¹⁹²

Období „normalizace“ však s sebou přineslo zavedení také řady dalších opatření, která radikálně ovlivnila chod celé Akademie:

Všude se hlásalo, že je třeba začít klást důraz na tzv. politicko-ideový aspekt vědecké práce, protože pouhé propracovávání vlastní odborné problematiky bylo dosud (resp. především v šedesátých letech) nepřijatelné. Všichni pracovníci ÚJČ se tak museli nějakým způsobem zapojit do tzv. politicko-ideové výchovy¹⁹³, což v praxi znamenalo navštěvování Večerní univerzity marxismu-leninismu, ideologických školení pořádaných OV KSC Praha 1, ideověpolitického vzdělávání pořádaného ZV ROH, (a)nebo školení v rámci tzv. Leninského kroužku.¹⁹⁴ Pracovníci brněnského pracoviště, které bylo útočištěm některých politicky nepohodlných odborníků společenských věd, se museli účastnit alespoň pravidelného školení pro nestraníky, organizovaného odborovým úsekem pracoviště a brněnskou filozofickou fakultou.

Pořádaly se konference a semináře, kde byl vyslovován požadavek důsledné orientace na marxistický přístup, na sovětskou lingvistiku a na kritické prověřování domácí jazykovědné tradice. Patřil sem především celostátní seminář jazykovědců-komunistů, uspořádaný v roce 1973 za přispění ÚJČ, dále olomoucké symposium o marxistické jazykovědě IV, jehož pořadatelé byly ÚJČ a JÚLŠ (kde byly předneseny „kritické referáty

¹⁸⁹ JELÍNEK, Milan. *Stylistické aspekty gramatického systému (gramatické dublety a konkurenty)*. *Stylistické studie II*. Praha: Ústav pro jazyk český, 1974, 129 s.

¹⁹⁰ *Rozhovor s prof. PhDr. Milanem Jelínkem, CSc., dr. h. c.* IN *Rozhovory s českými lingvisty II*. CHROMÝ, Jan; LEHEČKOVÁ, Eva (eds.). Praha: Dauphin, 2009, ISBN 978-80-86903-95-8, s. 82.

¹⁹¹ *SEDM PRAŽSKÝCH DNŮ 21.–27. SRPNA 1968: DOKUMENTACE*. Praha: Historický ústav Československé akademie věd, 1968, 494 s.

¹⁹² NĚMEC, Igor. Josef Macek a Staročeský slovník. IN *In memoriam Josefa Macka (1922–1991)*. POLÍVKA, Miloslav; ŠMAHEL, František (eds.). Praha: Historický ústav, 1996, s. 332.

¹⁹³ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 2, Projev předsedy akademika J. Kožešníka „Výsledky politické konsolidace ČSAV v letech 1968–1971 a úkoly ČSAV po XIV. sjezdu KSC“, s. 5.

¹⁹⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 45, Zpráva o činnosti ÚJČ ČSAV v roce 1975.

o českém a slovenském jazykovědném strukturalismu¹⁹⁵), ale i řada konferencí, symposií či přednášek různého lingvistického zaměření, kde byly mj. kritizovány tzv. ideově pochybené (tj. nemarxistické) jazykovědné koncepce. Tomuto trendu se samozřejmě musely přizpůsobit i ústavní časopisy (zejména při výběru příspěvků).

Opětovné uzavření státních hranic způsobilo (nejen) české lingvistice ztrátu pracně vydobytých zahraničních kontaktů v šedesátých letech a absolutní odříznutí od jazykovědného vývoje v zemích mimo východní blok (nehledě na to, že i cesty do socialistických zemí musely být předem schvalovány kádrovým oddělením ČSAV).

K dalším normalizačním opatřením patřilo prosazování zásady, že alespoň jeden ze školitelů aspirantů má být členem KSČ či že každému dílu předloženému v nakladatelství Academia musí předcházet přijatelný kádrový posudek autora (nejdůležitější položkou takových posudků byla přítom tzv. politická angažovanost).

Stejně jako po srpnových událostech roku 1968, kdy bylo nutné oficiálně vyjádřit souhlas s invazí vojsk Varšavské smlouvy, museli představitelé ÚJČ v roce 1977 připojit své podpisy k prohlášení odsuzujícímu Chartu 77.

Jednotlivá oddělení ÚJČ podléhala v průběhu druhé poloviny dvacátého století nejrůznějším změnám a úpravám, ovlivňovaným aktuálními potřebami vědeckého výzkumu, ale také stranickými nařízeními a politickým a ideologickým tlakem doby. Měnil se počet oddělení, jejich názvy a personální složení. Také s umístěním a materiálním zabezpečením to nebylo mnohdy jednoduché a zaměstnanci postižených oddělení se museli vyrovnávat se všemi nepříjemnostmi, souvisejícími s nejedním stěhováním, se zastaralým technickým vybavením, či dokonce s jeho úplnou absencí. V roce 1989 si František Daneš posteskl: „Budovy a pracoviště ÚJČ jsou nadále ve velmi neuspokojivém až havarijním technickém stavu a rozpočtové prostředky nestačí na jejich údržbu. Nedostatečné prostory a nevyhovující pracovní prostředí diskreditují vědeckou prestiž Ústavu v očích veřejnosti, s níž jsou některé útvary v permanentním styku, i v očích hostů z jiných pracovišť a ze zahraničí.“¹⁹⁶ Lze bez nadsázky říci, že z hlediska pracovních podmínek byl ÚJČ jakousi „popelkou“ v rámci ČSAV, protože takovou lokální roztržitostí, tolikerým stěhováním a umístěním do zcela nevyhovujících prostor nebylo postiženo žádné jiné pracoviště Akademie.

¹⁹⁵ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 57, Dopis ředitele ÚJČ ČSAV Karla Horálka J. Dvořákovi, vedoucímu oddělení pro řízení společenskovědních pracovišť ČSAV, 28. 9. 1977.

¹⁹⁶ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů. Zpráva o činnosti Ústavu pro jazyk český ČSAV za rok 1989.

7. NÁSTIN TEORETICKO-METODOLOGICKÉHO RÁMCE LINGVISTICKÉ PRÁCE V POVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU

Od doby Josefa Dobrovského, který položil základy moderní jazykovědné bohemistice, se bohemistika vyvíjela především jako věda usilující o odborné poznání historického vývoje jazyka. Nicméně teprve práce z konce 19. století pro ni vytvořily pevnější metodologickou i materiálovou základnu. Jan Gebauer se svými žáky shromáždil a popsal rozsáhlý, zvláště historický jazykový materiál, jehož analýzu představil ve své čtyřdílné *Historické mluvnici jazyka českého* a zužitkoval ve *Slovníku staročeském*, byť nedokončeném. Jím použitá historicko-srovnávací metoda však nikterak nekorespondovala s vědeckým studiem soudobého stavu jazyka. Výraznou změnu v tomto ohledu přinesla tzv. Pražská škola a její funkční a strukturní jazykověda vycházející z postulátu, že jazyk je „systémem účelných výrazových prostředků“ a že „žádnému jazykovému jevu nelze porozumět bez ohledu na systém, k němuž náleží“.¹⁹⁷

Od konce čtyřicátých let začala být věda v Československu bohužel politizována a ideologizována. Nejprve bylo třeba se vypořádat s tzv. „novým učením o jazyce“ Nikolaje Jakovleviče Marra. Programově byl marrismus do českého a slovenského jazykovědného prostředí uveden sborníkem *Sovětská jazykověda: překlady vybraných studií*¹⁹⁸, který byl z ruštiny přeložen studijním kolektivem semináře pro slovanskou filologii Karlovy univerzity v Praze za vedení Ctirada Bosáka. Prakticky vše, co bylo do té doby uplatňováno v české lingvistice i slavistice, bylo najednou prohlášeno za nevědecké, zastaralé, buržoazní a vůbec zcela špatné.¹⁹⁹ Marrismus například popíral historickosrovnávací metodu v jazykovědě a hlásal, že nové jazyky vznikají vzájemným míšením jazyků existujících.

Již v roce 1950 však vyšla Stalinova práce *O marxismu v jazykovědě* (jejímž skutečným autorem byl ovšem pravděpodobně Arnold Stěpanovič Čikobava), která marristické teorie odsoudila. Marrismem zavržená historicko-srovnávací metoda byla rehabilitována a za hlavní úkol lingvistiky bylo prohlášeno studium „vnitřních zákonů jazykového vývoje“²⁰⁰. Společně s marrismem však byly kritizovány prakticky všechny

¹⁹⁷ VACHEK, Josef (ed.). *U základů pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970, s. 35.

¹⁹⁸ BOSÁK, Ctirad et al. (eds.) *Sovětská jazykověda: překlady vybraných studií*. Praha: Orbis 1949, 160 s.

¹⁹⁹ *Rozhovor se Zoe Hauptovou*. IN CHROMÝ, Jan; LEHEČKOVÁ, Eva (eds.). *Rozhovory s českými lingvisty II*. Praha: Dauphin, 2009, ISBN 978-80-86903-95-8, s. 43.

²⁰⁰ TROST, Pavel. O baltoslovanských vztazích v oblasti syntaxe. IN *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*. BĚLIČ, Jaromír; DAŇHELKA, Jiří et al. (eds.). Praha: SPN, 1958, s. 127.

nemarxistické jazykovědné směry v čele s (pražským) strukturalismem²⁰¹. Propaganda namířená jak proti marrismu, tak proti strukturalismu se v roce 1951 (s menší razancí ještě v roce 1952) rozvířila zejména na stránkách *Tvorby*, dále také *Rudého práva* a *Slova a slovesnosti* (známá jsou zejména vyjádření Petra Sgalla). Vedle přírodních věd (odmítání mendelovské genetiky v zemědělské praxi Trofima Denisoviče Lysenka, scestné teorie Olgy Borisovny Lepešinské o výzkumu „živé hmoty“ a další) a kybernetiky se jednalo nepochybně o největší debatu o principech vědy. Stejně jako samo Marrovo učení působilo (a především z dnešního pohledu působí) značně absurdním dojmem i nalézání společných prvků marrismu a strukturalismu (např. srovnávání Marrových „třídních jazyků“ se strukturalismem postulovanými funkčními jazyky). S kritikou kultu osobnosti v roce 1956 se situace mírně zlepšila (dokladem toho je např. sborník *O vědeckém poznání soudobých jazyků*²⁰², kde je strukturalismu opět dán prostor), i když ke znatelnému uvolnění (a to nejen v jazykovědě) došlo, jak je obecně známo, až v letech šedesátých.

Navzdory uvedeným skutečnostem je však období po druhé světové válce někdy z hlediska časové periodizace tzv. Pražské školy označováno jako „postklasické“ a z tehdejších pracovníků ÚJČ jsou k němu počítáni především František Daneš a Miloš Dokulil.

Pro šedesátá léta, v rámci jistého mezinárodněpolitického uvolnění, jsou signifikantní tendence směrem k liberalismu. V oblasti jazykovědy zesilovalo působení teorií, které nebyly striktně spoutány marxistickou teorií, někteří badatelé se začali orientovat např. na americký deskriptivismus a teorii tzv. generativní gramatiky Noama Chomského. Pozornost byla obrácena také na funkčně-strukturalistické kořeny moderní české lingvistiky. Zejména péčí Josefa Vachka byly v tomto období zpřístupňovány výsledky práce Pražské školy formou syntetizujících děl, vydávaných ovšem povětšinou v zahraničí. Společně s Josefem Dubským vydal Josef Vachek *Dictionnaire de linguistique de l'École de Prague*²⁰³, v roce 1964 přeložený také do ruštiny, dále v americkém Bloomingtonu *The Linguistic School of Prague: An Introduction to its Theory and Practice* a *A Prague School Reader in Linguistics*²⁰⁴,

²⁰¹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 66, Souhrnná zpráva o zaměření organizace a činnosti Ústavu pro jazyk český ČSAV, 1960.

²⁰² DOSTÁL, Antonín (ed.). *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha: ČSAV, 1958, 299 s.

²⁰³ VACHEK, Josef; DUBSKÝ, Josef. *Dictionnaire de linguistique de l'École de Prague*. Utrecht/Anvers: Spectrum, 1960, 103 s.

²⁰⁴ VACHEK, Josef. *A Prague School Reader in Linguistics*. Bloomington: Indiana University Press, 1964, 485 s.

v holandském Leidenu *Dutch Linguists and the Prague Linguistic School*²⁰⁵. Stati představitelů Pražské školy vyšly v roce 1967 v Moskvě ve sborníku *Pražskij lingvističeskij kružok*²⁰⁶.

Události srpna roku 1968 předznamenaly nástup tvrdých normalizačních opatření, která byla s různou intenzitou uplatňována po celá sedmdesátá a osmdesátá léta. V lingvistice se jednalo o návrat ke sterilnímu konceptu bádání „na zásadách dialektického materialismu a na základech marxisticko-leninského světového názoru“ a k pokračování „ofenzivní a zásadové kritice nemarxistických jazykovědných koncepcí“²⁰⁷. Byla stanovena „potřeba vyrovnat se s různými lingvistickými směry, zvl. s tzv. transformační generativní lingvistikou“, „vyjasnit si poměr k teoriím pražské lingvistické školy“ a „vytvořit jednotnou, marxisticko-leninskou jazykovědnou koncepci.“²⁰⁸ Ve vztahu k Pražské škole však byla nakonec zejména s ohledem na Bohuslava Havránka kritika velmi opatrná²⁰⁹ a agresivní výpady proti strukturalismu z padesátých let se již neopakovaly.

Ačkoli se od počátku sedmdesátých let (prakticky až do konce let osmdesátých) neustále hovořilo o tom, že ideologický aspekt se musí stát nezbytnou součástí jazykovědné teorie veškeré vědeckovýzkumné práce²¹⁰, nebyl ideologický a politický tlak tak silný jako v období stalinistickém²¹¹. Především díky tomu mohla v dané době vyjít řada publikací vracejících se k předválečnému funkčnímu strukturalismu.²¹² Pro léta 1971–1975 byl Ústavu pro jazyk český mj. stanoven úkol *Rozbor teoretických koncepcí v jazykovědě – Vývoj českého jazykovědného myšlení*. Cílem bylo zjistit, jakými cestami se u nás v souvislosti s dobovými myšlenkovými proudy postupně vytvářely předpoklady pro krystalizaci funkčně strukturní koncepce jazyka, a zhodnotit vliv Pražské školy na soudobou jazykovědu. V rámci tohoto úkolu byla vypracována Vachkova *Prolegomena k dějinám pražské školy jazykovědné* (knižně vydaná až v roce 1999), kde jsou důkladné analýze podrobeny vnější podmínky Pražské

²⁰⁵ VACHEK, Josef. *The Dutch Linguists and the Prague Linguistic School*. Leiden: Universitaire Pers Leiden, 1968, 21 s.

²⁰⁶ KONDRAŠOV, Nikolaj Andrejevič. *Pražskij lingvističeskij kružok*. Moskva: Progress, 1967, 558 s.

²⁰⁷ Archiv AV ČR, Fond VKJ ČSAV, karton č. 5, inv. č. 91, Zpráva o současném stavu a problémech československé jazykovědy, 1974.

²⁰⁸ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 60, Zápis ze zasedání ústavní rady ÚJČ ČSAV, konané dne 19. 1. 1973, s. 1.

²⁰⁹ Archiv AV ČR, Fond VKJ ČSAV, karton č. 4, inv. č. 44, Zpráva o plnění státního plánu ÚJČ za rok 1977.

²¹⁰ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 60, Zápis ze zasedání ústavní rady ÚJČ ČSAV, konané dne 19. 1. 1973, s. 2.

²¹¹ Ve srovnání s padesátými lety dvacátého století.

²¹² KARLÍK, Petr. *Mluvnictví od konce druhé světové války 1945 do provní let 21. stol.* IN PLESKALOVÁ, Jana; KRČMOVÁ, Marie; VEČERKA, Radoslav; KARLÍK, Petr (eds.). *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Academia, Praha 2007, ISBN 978-80-200-1523-5, s. 63–64.

jazykovědné školy, shrnuty vývojové etapy zrání teorie této školy a podána charakteristika hlavních představitelů zakladatelské generace.

V samém závěru krátké periody uvolnění, v roce 1970 byla v edici Prameny české a slovenské lingvistiky v nakladatelství Academia vydána publikace *U základů pražské jazykovědné školy*²¹³, obsahující dva starší texty funkčně strukturní koncepce Pražské jazykovědné školy. První, *O potenciálnosti jevů jazykových* (od Viléma Mathesia), se po svém zveřejnění v r. 1911 stal inspirací pro řadu klíčových myšlenek tvořících teoretický rámec Pražské školy. Druhý text, *Pražský lingvistický kroužek, Teze předložené Prvému sjezdu slovanských filologů v Praze 1929*, představuje první shrnutí zásadních tezí Pražské školy, na jehož kompletaci se podílel kolektiv autorů (Roman Jakobson, Bohuslav Havránek, Jan Mukařovský, Vilém Mathesius a další).

O dva roky později vyšel druhý svazek téže ediční řady pod názvem *Z klasického období pražské školy 1925–1945*²¹⁴, kde je šest vybraných statí, vzniknuvších ve vymezeném období dvaceti let, tedy v tzv. klasickém období Pražské školy. Byly sem zařazeny *Nové proudy a směry v jazykovědném bádání* od Viléma Mathesia a *Směry dnešního lingvistického bádání* od Bohuslava Havránka, věnující se vývoji evropské lingvistiky v 19. století a v první čtvrtině století dvacátého, dále texty seznamující s nejzávažnějšími pražskými tezemi, tj. Mathesiova *Funkční lingvistika*, Skaličková stať *K otázkám fonologických protikladů*, práce Josefa Vachka *Písmo a transkripce ve světle strukturálního jazykozpytu* a *Jazykozpyt a myšlenková struktura doby* od Bohumila Trnky.

Kritickému rozboru a zhodnocení teorie Pražské školy, a to zejména v souvislosti s vývojem sovětské a západní jazykovědy, bylo věnováno několik studií Karla Horálka, např. v cyklu studií pro *Bulletin Ústavu ruského jazyka*²¹⁵ apod.

Výzkum se dále soustředil na analýzu pozitivisticky laděného jazykovědného myšlení mladogramatického u nás a na jeho kritické překonávání, pozornost byla zaměřena zvláště k osobnostem Jana Gebauera, Josefa Zubatého (k jejichž dílu se vyjádřili Bohuslav Havránek, Karel Horálek, Miroslav Roudný, Emanuel Michálek) a Josefa Durdíka (jehož myšlenky komentoval Miloslav Sedláček). Byla např. připravena edice díla Josefa Zubatého *České sloveso* se zevrubnou úvodní studií o významu tohoto díla pro vývoj autorova lingvistického myšlení. Dále byla zhodnocena Gebauerova koncepce jazykovědného vývoje ve vztahu k soudobému i staršímu jazykovému myšlení, Gebauerova a Ertlova terminologie pojmů

²¹³ VACHEK, Josef (ed.). *U základů pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970, 81 s.

²¹⁴ VACHEK, Josef (ed.). *Z klasického období pražské školy 1925–1945*. Praha: Academia, 1972, 75 s.

²¹⁵ např. HORÁLEK, Karel. Funkční jazykověda v pojetí Viléma Mathesia. *Bulletin ruského jazyka a literatury* 1974, roč. 18, s. 103–111.

spojených s vnitřní jazykovou formou a posouzen Gebauer jako teoretik české gramatiky. Kriticky byly zhodnoceny i Durdíkovy názory na jazyk a jazykovou kulturu a jazykovědné dílo Františka Šimka a byl také zkoumán mluvený jazyk v pojetí Martina Hattaly.²¹⁶

Až do roku 1989 byly jazykovědě neustále vnucovány vlivy celospolečensky všudypřítomného marxismu. Z funkčního strukturalismu však bylo víceméně čerpáno po celé období existence ÚJČ ČSAV, i když často nepřiznaně. Přímé útoky vůči funkčně-strukturalistickým teoriím sice koncem padesátých let odezněly, ale pochybnosti vůči jejich vědeckosti byly vznášeny i nadále. Politických a ideologických vlivů byla věda v Československu zbavována až po roce 1989.

²¹⁶ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 46, Souhrnná zpráva hlavního pracoviště o plnění hlavního úkolu v l. 1971–1975.

8. GRAMATIKA V ÚJČ ČSAV

Gramatika byla v ÚJČ ČSAV pěstována nejprve v oddělení pro současný spisovný jazyk. V roce 1962 vzniklo oddělení, které již mělo gramatiku ve svém názvu, a sice oddělení gramatiky a stylistiky současného spisovného jazyka. O pět let později byla stylistika z tohoto útvaru vyčleněna, a tak bylo oddělení přejmenováno na oddělení gramatiky současného spisovného jazyka, které bylo od roku 1976 vedeno organizačně pouze jako oddělení gramatiky. V důsledku rozsáhlé reorganizace ČSAV v roce 1983, v níž figuroval i ÚJČ, bylo nově založeno oddělení současného českého jazyka, zahrnující pět úseků, přičemž gramatika spadala ponejvíce do úseku výzkumu národního jazyka. Po roce 1990 byla gramatika teoreticky i prakticky rozvíjena jednak v oddělení gramatiky současné spisovné češtiny a jazykové kultury, jednak v oddělení valenční syntaxe.

Navzdory nepříznivým poválečným politickým okolnostem, které vědu a výzkum značně oklešťovaly (v oblasti teorie a metodologie lingvistiky zejména prosazováním a povinným rozvíjením „marxistické jazykovědy“ a kritikou strukturalistické tradice), bylo na poli gramatiky do značné míry možné navazovat na výsledky práce Pražské školy, dosažené v meziválečném období, i když se o tom zpravidla explicitně nehovořilo. V ÚJČ byl tento fakt nasnadě už jen proto, že zde působili někteří z čelných představitelů Pražského lingvistického kroužku, zejména Bohuslav Havránek a Josef Vachek.

V oddělení, kde byla pozornost věnována převážně gramatice, byla vytvořena řada originálních teorií věnujících se synchronnímu popisu gramatického, fonologického a slovtvorného systému soudobého českého jazyka, jež zaznamenaly velký ohlas nejen v bývalém Československu, ale i v zahraničí, a to na obou stranách železné opony. Funkčně strukturní přístup přitom zůstal nejen na půdě ÚJČ dominantním po celou dobu zkoumaného období.

8.1 FONOLOGIE

K nejvýraznějším počínům v oblasti fonologie patřilo bezesporu vypracování samostatné funkčně strukturní teorie větné intonace Františka Daneše, již autor aplikoval na analýzu spisovné češtiny. Publikována byla zejména v monografii *Intonace a věta ve spisovné češtině*²¹⁷ a Danešovy teoretické výklady i konkrétní rozbor dané problematiky

²¹⁷ DANEŠ, František. *Intonace a věta ve spisovné češtině*. Praha: ČSAV, 1957, 161 s.

byly v zahraniční odborné literatuře²¹⁸ i na kongresech přijaty velmi příznivě. Odměnou ČSAV za vynikající teoretický přínos byla v roce 1968 oceněna Vachkova *Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny*, monografie předkládající popis zvukových jednotek jazyka z hlediska jejich systémové vázanosti a funkční úlohy v jazyce se zřetelem k vnitřní vývojové dynamice na základě teoretických principů Pražské lingvistické školy, osobitě dále promyšlených a rozvíjených. Hlavním autorem fonologické části prvního dílu akademické *Mluvnice češtiny* byl Karel Horálek, původce řady bohemisticko/slavisticko-fonologických článků.

8.2 MORFOLOGIE A SYNTAX

V rámci morfologie bylo systematicky studováno české tvarosloví z hlediska formy i významu, přičemž nejviditelnějšími výstupy byly publikace Jana Kořenského či Karla Hausenblase (viz níže). Na přelomu let šedesátých a sedmdesátých vznikla v gramatickém oddělení ÚJČ koncepce pro vybudování *morfologického archivu* a podle stanovených zásad byla prováděna excerpce z normativních příruček, ze *Slovníku spisovného jazyka českého (SSJČ)*, z beletrie a publicistických textů. Zpracovávány byly tři vrstvy excerpt: 1. Substantiva a slovesa, excerpovaná po stránce formálně morfologické z mluvnic, učebnic, odborných jazykovědných časopisů apod., byla řazena jednak abecedně, jednak podle jednotlivých pramenů. 2. Substantiva a slovesa ze *SSJČ* byla excerpována dvojmo na lístky, které byly uspořádávány jednak paradigmaticky, jednak abecedně. 3. Samostatně vznikal tzv. soubor kontextové excerpce z beletrie a publicistické literatury.²¹⁹

Výzkum v oblasti syntaxe rozpracovávající protiklad jazykového systému a konkrétních promluv byl v ÚJČ zejména díky pracím Františka Daneše, Miloše Dokulila a Karla Hausenblase významně obohacen o koncepci vztahu jazykového významu a jazykové formy (navazující zdůrazněním funkčního aspektu tohoto vztahu na pražský předválečný strukturalismus), v jejímž rámci byly Františkem Danešem stanoveny tři syntaktické roviny: gramatická struktura věty, sémantická struktura věty a aktuální členění větné (viz níže).

Větná syntax je v Danešově pojetí chápána jako uspořádaný soubor větných vzorců a pravidel, podle nichž mluvčí vytváří jedinečné výpovědi. Lexikálně obsazený komplexní větný vzorec (gramatický větný vzorec + sémantický větný vzorec) pak vytváří základovou

²¹⁸ např. v časopisech *Language, International Journal of Slavic Linguistics, The American Slavic Review, Wiener slavistisches Jahrbuch* atd.

²¹⁹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 16, Výroční zpráva oddělení gramatiky za rok 1972.

větnou strukturu. Centrální složkou větných vzorců je verbum finitum se svým valenčním potenciálem.²²⁰

V sedmdesátých letech se v oddělení mj. pracovalo na syntakticko-sémantické analýze a klasifikaci nejfrekventovanějších českých sloves z hlediska jejich syntaktické valence. K přípravným pracím tohoto výzkumu patřilo i vydání interní publikace ÚJČ *Práce o sémantické struktuře věty (přehled a kritický rozbor)*²²¹, kde je zpracován kritický rozbor soudobých syntaktickosémantických koncepcí, a to ve světovém měřítku. Kolektiv autorů získal za tuto práci finanční odměnu ČSAV.

V roce 1975 bylo dokončeno zpracování „korpusu“ 300 nejfrekventovanějších predikátů slovesných a typů predikátů slovesně jmenných, a to převážně podle jednotlivých sémantických skupin. U každého syntakticky relevantního významu daného predikátu (dohromady jich bylo přibližně 1500) byl zjištěn jeho gramatický valenční potenciál (včetně všech variantních výrazových prostředků), jeho sémantické intenční pole a z něho vyplývající sémantické funkce příslušných větných elementů, jakož i případné sémantické tendence selekční. Korpus byl zamýšlen jako materiálový zdroj pro inventář a systém větných vzorců gramatických i sémantických i jejich korelací (vzorců komplexních), pro seznamy sloves dosaditelných do těchto vzorců, pro inventář a systém sémantických struktur češtiny coby východiska pro vědecký popis systému češtiny na sémantické bázi a konečně pro valenční slovník sloves.²²²

V publikaci *Větné vzorce v češtině*²²³, jejíž autoři byli odměněni cenou ČSAV, je definována koncepce větných vzorců a na materiálu nejfrekventovanějších slovesných predikátů dějových je podána detailní analýza, popis a interpretace základových větných struktur z hlediska formy i významu. Na tuto práci navazuje po stránce teoreticko-metodologické i materiálová publikace věnující se převážně sémantickému rozboru statických, nedějových predikátů, nazvaná *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*²²⁴. Jan Kořenský se zde zaměřuje zejména na vztahy do té doby zkoumané z hlediska logiky.

Obě práce lze přitom považovat za průpravné studie k připravované mluvnici spisovné češtiny, stejně jako další již dříve vydané, dodnes vysoce ceněné publikace:

²²⁰ KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, ISBN 80-7106-484-X, s. 118 (heslo Dvourovinná valenční syntax).

²²¹ DANEŠ, František; HLAVSA, Zdeněk; KOŘENSKÝ, Jan et al. *Práce o sémantické struktuře věty (přehled a kritický rozbor)*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV 1973, 203 s.

²²² Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádané, karton č. 45, Výroční zpráva oddělení gramatiky za rok 1975.

²²³ DANEŠ, František; HLAVSA, Zdeněk et al. *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia, 1981, 270 s.

²²⁴ KOŘENSKÝ, Jan. *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha: Academia, 1984, 163 s.

Z oblasti výzkumu tvarosloví sem patří kniha Karla Hausenblase *Vývoj předmětového genitivu v češtině*²²⁵, kde se autor zaměřuje na předmětové genitivní vazby (např. genitiv záporový, genitiv partitivní apod.), a to z pohledu synchronního i diachronního. Kořenského *Komplexní popis výrazové struktury pádu substantiva v češtině*²²⁶ pak předkládá zevrubnou charakteristiku pádu podstatného jména ve vztahu k jeho nejobecnější podstatě, významu, jeho předobrazu v realitě, popisu, původu, deklinačním morfémům, deklinačním typům a pádovým vzorcům.

Z oblasti syntaxe vyšla v ÚJČ v roce 1975 práce, která významně přispěla k bádání v oboru, a sice *Denotace objektu a její prostředky v současné češtině*²²⁷ od Zdeňka Hlavsy, v níž autor rozebírá problematiku jazykového označování objektu a pojednává o prostředcích denotace ve struktuře jazyka. Vysvětluje zde způsob, jakým je v češtině vyjadřována kvantita a určitost, což názorně dokládá postupy při překládání z češtiny do angličtiny a naopak. I tato práce byla odměněna cenou ČSAV.

V říjnu roku 1970 uspořádal ÚJČ v Mariánských Lázních mezinárodní symposium *Functional Sentence Perspective* o aktuálním členění větném, pro něž byla Zdeňkem Tylem, vedoucím útvaru vědeckých informací ÚJČ, přichystána za spolupráce gramatického oddělení publikace *Materiály k bibliografii prací o aktuálním členění 1900–1970*. Původní česká koncepce tzv. aktuálního větného členění (ev. funkční perspektivy větné), formálně a sémanticky analyzující větu a nadvětné celky, byla velmi vysoce ceněna. Sborník ze symposia²²⁸, uspořádaný Františkem Danešem, vyšel v roce 1974 pod názvem *Papers on Functional Sentence Perspective*. Kapitola o aktuálním členění větném byla zařazena do třetího dílu akademické mluvnice, čímž byla *Mluvnice češtiny* ve své době inovativní a unikátní.

²²⁵ HAUSENBLAS, Karel. *Vývoj předmětového genitivu v češtině*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1958, 230 s.

²²⁶ KOŘENSKÝ, Jan. *Komplexní popis výrazové struktury pádu substantiva v češtině*. Praha: Academia, 1972, 96 s.

²²⁷ HLAVSA, Zdeněk. *Denotace objektu a její prostředky v současné češtině*. Praha: Academia, 1975, 111 s.

²²⁸ DANEŠ, František (ed.). *Papers on functional sentence perspective*. Praha: Academia, 1974, 222 s.

8.3 TEXTOVÁ GRAMATIKA

Na počátku sedmdesátých let byl rámec mluvnického bádání v celoevropském měřítku obohacen o tzv. textovou gramatiku, studující text na rovině langue, jejímž čelným představitelem (a to nejen na domácím poli) byl František Daneš. K této problematice vydal v letech 1976 a 1977 společně s Dieterem Viehwegerem sborníky referátů ze společných zasedání pracovníků ÚJČ a Zentralinstitut für Sprachwissenschaft (Akademie der Wissenschaften der DDR) *Probleme der Textgrammatik I. a II.* Na počátku osmdesátých let pak titíž autoři na základě spolupráce mezi ÚJČ a analogickým ústavem východoněmecké akademie věd publikovali další dva sborníky *Satzsemantische Komponenten und Relationen im Text* (jako 1. svazek malotirážní série ÚJČ, *Linguistica*) a *Ebenen der Textstruktur*²²⁹. Vrcholným dílem Františka Daneše v oblasti textové syntaxe je kniha *Věta a text*²³⁰.

8.4 VALENČNÍ SLOVNÍK

V osmdesátých letech, zvláště pak v jejich druhé polovině (tj. po odevzdání akademické *Mluvnice češtiny* do tisku) soustředil kolektiv úseku výzkumu národního jazyka oddělení současného českého jazyka svou pozornost jednak na výzkum hypersyntaxe a textové lingvistiky (viz kapitola Stylistika a textová lingvistika), jednak na zpracování valenčního slovníku. Tomu po roce 1990 odpovídala změna organizační struktury oddělení ÚJČ, kdy bylo vytvořeno mj. oddělení gramatiky současné spisovné češtiny a jazykové kultury, oddělení stylistiky a textové lingvistiky a oddělení valenční syntaxe. Zpracovatelé valenčního slovníku vycházeli především z materiálu novočeského lexikálního archivu ÚJČ a podkladem pro heslář slovníku se staly zejména frekvenční slovníky, zpracované Marií Těšitelovou a kolektivem (viz kapitola Matematická lingvistika). Vydání se valenčního slovníku dočkal v roce 1997 pod názvem *Slovesa pro praxi*²³¹.

²²⁹ DANEŠ, František; VIEWEGER, Dieter (eds.). *Ebenen der Textstruktur*. Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR, 1983, 342 s.

²³⁰ DANEŠ, František. *Věta a text*. Praha: Academia, 1985, 234 s.

²³¹ SVOZILOVÁ, Naďa; PROUZOVÁ, Hana; JIRSOVÁ, Anna. *Slovesa pro praxi*. Praha: Academia, 1997, 359 s., ISBN 80-200-0618-4.

8.5 PŘEKLADY

K neméně důležitým výstupům činnosti pracovníků gramatického oddělení patřily i překlady některých významných světových prací z oblasti jazykovědy. V šedesátých letech se zejména František Daneš zásadně podílel na uvedení myšlenek Noama Chomského, zakladatele generativní a transformační gramatiky, do českého prostředí, i když se s řadou jejich klíčových prvků neztotožňoval²³². V roce 1966 vydalo nakladatelství Academia souhrnně tři Chomského práce, *Syntaktické struktury. Logický základ teorie jazyka. O pojmu "gramatické pravidlo"*²³³, o jejichž překlad se postaral právě František Daneš spolu se Zdeňkem Hlavsou, Evou Benešovou, Petrem Sgallem a Pavlem Novákem.

Miloš Dokulil zase kupříkladu zpřístupnil českému zájemci originální teorii jazyka, tzv. glosématiku, dánského strukturalisty Louise Hjelmsleva, když z dánštiny přeložil jeho klíčovou studii *Jazyk*.

8.6 KVANTITATIVNÍ POPIS GRAMATIKY

Popisem gramatického systému českého jazyka se v ÚJČ zabývalo také oddělení matematické lingvistiky pod vedením Marie Těšitelové, a to z pohledu kvantitativního (viz kapitola Matematická lingvistika).

8.7 SEMINÁŘE

Obdobně jako i další ústavní oddělení pořádalo i oddělení gramatiky v pravidelných intervalech (zpravidla čtrnáctidenních) své interní semináře, jichž se kromě členů účastnili i další pracovníci Ústavu. Pravidelně na ně docházel ředitel ÚJČ a výjimkou nebyla ani účast zahraničních hostů (např. v roce 1968 byli na návštěvě v ÚJČ profesoři Charles Townsend a Herbert Galton z USA).

8.8 AKADEMICKÁ MLUVNICE ČEŠTINY

Ačkoli se na půdě ÚJČ hovořilo o potřebě zpracovat vědeckou mluvnici soudobé spisovné češtiny již od padesátých let (neboť poslední pokusy o systematický mluvnický

²³² Nepřijatelnou byla pro něj například tzv. složková syntax, která se ukázala být ve své původní podobě pro češtinu, coby jazyk flektivní a disponující relativně volným slovosledem, nevhodnou.

²³³ CHOMSKÝ, Noam. *Syntaktické struktury*. Praha: Academia, 1966, 209 s.

popis češtiny vycházejí již z třicátých let, i když vlastní práce vyšly třeba později), teprve na základě podnětu mezinárodní komise pro studium gramatické stavby slovanských jazyků při Mezinárodním komitétu slavistů došlo v sedmdesátých letech k vytvoření koncepce takové mluvnice prací kolektivu českých lingvistů z různých bohemistických pracovišť. V roce 1975 byly česky ve *Slově a slovesnosti* publikovány *Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny*²³⁴ (německy v *Zeitschrift für Slawistik* jako *Projekt einer theoretischen Konzeption der tschechischen Grammatik*).²³⁵ V předloženém teoretickém modelu deskriptivní mluvnice jsou v návaznosti na předválečná gramatická východiska spisovný jazyk a jeho mluvnická stavba pojímány jako funkčně i vývojově vnitřně diferencovaný systém a jako hlavní metodologický princip je přitom uplatňován důsledný postup od významu k výrazové formě.

K přípravným teoretickým pracím k akademické Mluvnici češtiny patřila zejména interní publikace ÚJČ *Vědecká synchronní mluvnice spisovné češtiny (Základní koncepce a problémy)*, již zpracovala komise pro studium gramatické stavby slovanských jazyků Československého komitétu slavistů ve složení František Daneš, Miroslav Grepl, Karel Hausenblas, Zdeněk Hlavsa, Miroslav Komárek, Jan Kořenský a Roman Mrázek, a sborník *Materiály ze semináře pro přípravu nové vědecké mluvnice češtiny I a II*, zpracovaný pracovní skupinou pro zkoumání gramatické struktury češtiny při Jazykovědném sdružení ČSAV, který rovněž vyšel jako účelový interní tisk.

Na mluvnici pracovalo především „gramatické“ oddělení ÚJČ, nezanedbatelný podíl však měli také jednotlivci z některých dalších oddělení Ústavu a externisté z řad pracovníků československých vysokých škol a Kabinetu cizích jazyků ČSAV. Na syntaktickém dílu spolupracoval ÚJČ především s bohemistickými katedrami pražské a brněnské univerzity, na morfologii participovala obzvláště olomoucká filozofická fakulta, jmenovitě Miroslav Komárek.

Původně se počítalo s tím, že se součástí *Mluvnice češtiny* stane také publikace *Jednojazyčná lexikologie*, na níž pracovalo oddělení lexikologie a lexikografie, a práce *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*, zpracovávaná v oddělení matematické

²³⁴ DANEŠ, František; GREPL, Miroslav; HAUSENBLAS, Karel; HLAVSA, Zdeněk; KOMÁREK, Miroslav; KOŘENSKÝ, Jan; MRÁZEK, Roman. Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny. *SaS* 1975, roč. 36, s. 18–46.

²³⁵ DANEŠ, František; GREPL, Miroslav; HAUSENBLAS, Karel; HLAVSA, Zdeněk; KOMÁREK, Miroslav; KOŘENSKÝ, Jan; MRÁZEK, Roman. Projekt einer theoretischen Konzeption der tschechischen Grammatik. *Zeitschrift für Slawistik* 1975, roč. 20, č. 5–6, s. 613–630.

lingvistiky.²³⁶ K tomu ale nakonec nedošlo, naopak do textace vznikající mluvnice byly zpracovány jednotlivé kapitoly původně plánované monografie o slovese, od jejíhož samostatného vydání bylo upuštěno.

V letech 1986 a 1987 vyšla po mnoha letech práce akademická *Mluvnice češtiny*, jejímž vědeckým redaktorem byl (spíše z politického, než z odborného hlediska) tehdejší ředitel ÚJČ Jan Petr. První díl, zahrnující fonetiku, fonologii, morfonologii a morfémiku a tvoření slov, redigovali Miloš Dokulil, Karel Horálek, Jiřina Hůrková a Miloslava Knappová. Druhý díl, který zahrnuje oddíl o funkčním tvarosloví (věnující se především klasifikaci slovních druhů) a oddíl o formálním tvarosloví (charakterizující jednotlivé ohebné slovní druhy), byl sepsán pod vedením Miroslava Komárka, Jana Kořenského, Jana Petra a Jarmily Veselkové.

Třetí díl, věnovaný skladbě, je v porovnání se všemi předchozími mluvnicemi češtiny originálně koncepčně pojat a s tím souvisí i začlenění řady kapitol, zahrnujících problematiku do té doby v mluvnicích nevídanou (kapitolu o aktuálním členění větěném, kapitolu o popisu komunikativních složek výpovědi či oddíl o textové syntaxi). Tento syntaktický díl je kvantitativně nejrozsáhlejší a byl sepsán kolektivem autorů vedeným Františkem Danešem, Miroslavem Greplem a Zdeňkem Hlavsou. Někteří z autorů byli již v průběhu zpracovávání rukopisu oceněni odměnou ČSAV.

V roce 1989 byl ještě vědeckým kolegiem jazykovědy podán návrh, aby kolektiv autorů akademické mluvnice obdržel v roce 1990 státní cenu Klementa Gottwalda. Vzhledem k přelomovým událostem roku 1989 však již k udělení této ceny nedošlo.

8.9 SLOVOTVORBA

V ÚJČ byla v šedesátých letech teoreticky promyšlena a prakticky zpracována teorie synchronního popisu české slovtvorby, která rovněž vycházela z funkčních tradic Pražské školy. Šlo o koncepci pojatou nejen jako soustava postupů utváření slov v jazyce, nýbrž i jako soustava formálně významových vztahů, jimiž jsou slova v slovní zásobě k sobě poutána, a nazírající soustavu slovtvorných vztahů z hlediska jejího začlenění do obecné soustavy onomaziologických kategorií, postupů a prostředků.²³⁷

²³⁶ ŠOLTYS, Otakar. Ze zprávy o činnosti Ústavu pro jazyk český ČSAV v roce 1982. *NŘ* 1983, roč. 66, č. 5, s. 258-261.

²³⁷ DANEŠ, František; DOKULIL, Miloš. Čtvrt století Ústavu pro jazyk český. *NŘ* 1971, roč. 54, č. 4, s. 205.

V roce 1961 byly stanoveny konečné zásady vypracování třísvazkového díla o české slovo tvorbě a již roku následujícího vyšlo *Tvoření slov v češtině 1: Teorie odvozování slov*²³⁸. Teoretický úvodní díl připravovaného třísvazkového díla podává především soustavný výklad slovo tvorné terminologie a slovo tvorných zákonitostí a vztahů v české slovní zásobě. V roce 1967 vyšlo *Tvoření slov v češtině 2: Odvozování podstatných jmen*²³⁹, kde jsou odvozená pojmenování v češtině velmi podrobně analyzována a popsána na základě původní teoretické koncepce onomaziologických kategorií. Výchozím materiálem byl *Příruční slovník jazyka českého (PSJČ)*, k němuž vznikl v mechanografické laboratoři retrogradní rejstřík právě pro potřeby pracovníků v oblasti slovo tvorby, a částečně i *Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ)*. Autorům obou dílů byla vědeckým kolegiem jazykovědy udělena peněžitá odměna.

Dílo je to o to cennější, že od dob Josefa Dobrovského nebyla slovo tvorná struktura české slovní zásoby podrobena hlubšímu vědeckému zpracování. Význam měla a má i pro jazykovou praxi, především pro tvoření a dotváření odborné terminologie nejrůznějších oborů. Publikace tohoto druhu a v takovém rozsahu navíc neměla v dané době pro žádný jiný jazyk obdoby a byla i v cizině vysoko hodnocena.

V sedmdesátých letech Miloš Dokulil ještě zpracoval rukopis *Odvozování sloves v češtině*, který byl určen k publikování pro *Tvoření slov v češtině 3*. Autor zde zpracoval veškeré typy odvozování českých sloves od všech slovních druhů na úplném materiálu PSJČ, SSJČ i SSČ. Pro III. díl, který už ale bohužel nevyšel, bylo chystáno rovněž tvoření dalších slovních druhů, např. tvoření adjektiv od Jaroslava Kuchaře či adverbíí od Miloslavy Knappové, a dále také skládání slov a další slovo tvorné postupy užívané v češtině.

Koncepce tvoření slov Miloše Dokulila a kolektivu byla v rámci slavistiky (a dokonce nejen tam) v podstatě univerzální a pokusy o její aplikaci na další jazyky na sebe nenechaly dlouho čekat (v SSSR např. Galina Parfen'evna Neščimenko, Vladimir Vladimirovič Lopatin, Igor Stepanovič Uluchanov aj., v NSR Günter Spiess, v Polsku Roman Laskowski apod.) a stala se i teoretickým a metodologickým východiskem pro řadu zahraničních slovo tvorných prací, např. pro monografii Romana Laskowského *Derywacja rzeczowników w dialektach laskich*, pro práce Ivana Kočeva o tvoření slov v bulharských nářečích či pro práci Galiny Neščimenko o českých adjektivech vyjadřujících míru vlastnosti a emocionální postoj mluvčího.

²³⁸ DOKULIL, Miloš. *Tvoření slov v češtině 1*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962, 262 s.

²³⁹ DANEŠ, František; Dokulil, Miloš; Kuchař, Jaroslav (eds.). *Tvoření slov v češtině 2, Odvozování podstatných jmen*. Praha: Academia, 1967, 779 s.

Pod vedením Miloše Dokulila vznikla slovtvorná část prvního dílu akademické *Mluvnice češtiny*, kde byla podána vůbec první ucelená syntéza problematiky tvoření slov.

V oddělení, v němž byla zkoumána gramatika českého jazyka ze synchronního pohledu, byly po většinu sledovaného období zahrnuty i další oblasti lingvistického bádání (stylistika, jazyková kultura, terminologie, ...), nicméně i na vlastním gramatickém úseku byly rozpracovávány jazykovědné disciplíny, nepatřící ve vlastním slova smyslu do gramatiky (zvláště fonologie a slovtvorba). Výsledky práce „gramatiků“ ÚJČ ČSAV v podobě detailně promyšlených, originálních teorií a ve formě množství skvostných publikačních výstupů byly a jsou velmi vysoko hodnoceny na poli domácím i zahraničním.

9. STYLISTIKA A TEXTOVÁ LINGVISTIKA V ÚJČ ČSAV

Stylistickému výzkumu nebylo v ÚJČ v průběhu období let 1952–1990 dopřáno disponovat svým výhradním oddělením. Po vzniku ÚJČ ČSAV bylo možno teoreticky i prakticky zaměřenou stylistiku rozvíjet v rámci oddělení pro současný spisovný jazyk, které bylo mj. s ohledem na stylistická bádání v roce 1963 přejmenováno na oddělení gramatiky a stylistiky současného spisovného jazyka. Největší možné organizační autonomie se oboru dostalo po roce 1967, kdy vzniklo oddělení jazykové kultury a stylistiky, k němuž byl o devět let později formálně přičleněn úsek terminologie. Po velké reorganizaci ČSAV v roce 1983, která významně postihla právě ÚJČ, byly stylistické práce převedeny do oddělení současného českého jazyka, kde ponejvíce spadaly do úseku výzkumu národního jazyka. Teprve v roce 1990 bylo založeno vlastní oddělení stylistiky a textové lingvistiky.

Stylistika byla vždy součástí některého z oddělení pražského pracoviště ÚJČ, nicméně v padesátých letech a opětovně od roku 1971 (po nuceném odchodu z brněnské univerzity) působil v brněnské pobočce ÚJČ Milan Jelínek, jenž se intenzivně zabýval právě otázkami stylistiky a jazykové kultury. Ačkoli pro svou práci neměl patřičné organizační zázemí (obzvláště v sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy byl pracovně zařazen do oddělení dialektologického), díky vstřícnosti spolupracovníků mu bylo víceméně umožněno věnovat se svému oboru.

9.1 STYLISTIKA

Prakticky ve všech odděleních ÚJČ se ve druhé polovině dvacátého století navazovalo na lingvistické kořeny meziválečného funkčního strukturalismu a nejenak tomu bylo i v oblasti stylistiky, vedle fonologie tradiční pražské disciplíny. Jako důležitý spojovací článek s obdobím prvorepublikovým zde působil především Bohuslav Havránek, spoluautor fundamentálního sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*²⁴⁰. Tentýž jako první začlenil kapitolu o stylistice (ve formě dodatku) do učebního textu o české gramatice, který zpracoval společně s Aloisem Jedličkou jako *Českou mluvnici*²⁴¹ a *Stručnou mluvnici českou*²⁴².

²⁴⁰ HAVRÁNEK, Bohuslav; WEINGART, Miloš (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich 1932, 257 s.

²⁴¹ HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois: *Česká mluvnice: základní jazyková příručka*. 1. vyd. Praha: SPN, 1951, 262 s.

²⁴² HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká: pro střední školu*. 1. vyd., Praha: SPN, 1950, 151 s.

V roce 1963 vydal Bohuslav Havránek knihu *Studie o spisovném jazyce*²⁴³, která obsahuje vybrané autorovy práce od konce dvacátých let rozdělené do tří oddílů. První z nich zahrnuje stati věnující se obecné problematice spisovného jazyka (zvláště českého) a souborné články o stylistice a terminologii, druhý obsahuje práce o otázkách kultury a kodifikace spisovné češtiny a o literárním jazyce, ve třetím jsou zastoupeny srovnávací studie o slovanských spisovných jazycích a jejich vzájemných vztazích.

Sborník tak předkládá ucelený obraz všech důležitých vývojových stadií teorie spisovného jazyka, již Bohuslav Havránek (společně s Vilémem Mathesiem) vypracoval. Spisovný jazyk se v tomto pojetí od ostatních útvarů národního jazyka odlišuje především svou specifickou funkcí, jíž slouží specifický soubor výrazových prostředků. K vypracování funkčního rozvrstvení spisovného jazyka se váže i definování tzv. funkčních jazyků (na přelomu dvacátých a třicátých let 20. stol.), později rozvinutých do podoby tzv. funkčních stylů.

K rozvoji české stylistiky podstatně přispěla také stať *Řeč a sloh*²⁴⁴ Viléma Mathesia, dalšího ze zakladatelů Pražského lingvistického kroužku. Studie sice poprvé vyšla již v roce 1942 v rámci sborníku *Čtení o jazyce a poezii*, ovšem Josef Vachek, rovněž významný představitel pražské funkčně strukturalistické školy působící po druhé světové válce v ÚJČ, text upravil, opatřil komentářem a v roce 1966 vydal. Dalšího vydání, znovu přičiněním Josefa Vachka, se studie dočkala ještě v roce 1982 jako součást souboru *Jazyk, kultura a slovesnost*. Vedle vymezení některých pro stylistiku zásadních pojmů z funkčně strukturalistického hlediska zde najdeme i jazykově všestrannou charakteristiku kultivované formy vyjadřování.

Základy moderní české stylistiky, založené na funkčním přístupu, byly v meziválečném období položeny, nicméně po polovině dvacátého století bylo zapotřebí vyřešit řadu esenciálních otázek daného oboru, na čemž se pracovalo i na půdě ÚJČ. Patřilo sem například definování stylistiky coby svébytné lingvistické disciplíny, stanovení množiny stylových faktorů a jejich popis, vymezení pojmu styl pro oblast jazyka (i pro oblasti mimojazykové), stanovení okruhu základních stylů, charakteristika obecných stylových jevů v češtině, popis stylistického aspektu kodifikace spisovné češtiny atd.²⁴⁵ Důležitým příspěvkem k řešení uvedených okruhů byla i konference, uspořádaná v roce 1954 v Liblicích

²⁴³ HAVRÁNEK, Bohuslav. *Studie o spisovném jazyce*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963, 371 s.

²⁴⁴ MATHESIUS, Vilém. *Řeč a sloh*. Praha: Československý spisovatel, 1966, 100 s.

²⁴⁵ např. Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 27, Zpráva ÚJČ ČSAV jako hlavního pracoviště a koordinátora o kontrole plnění hlavního úkolu VIII-7-5 (Český jazyk jako nositel české národní kultury v socialistické společnosti i v historickém vývoji) státního programu základního výzkumu v roce 1973.

Ústavem pro jazyk český, kde byl mj. nově promyšlen pojem „styl“. K tématu stylu se zde vyjádřili zejména Lubomír Doležel, Pavel Trost a Karel Hausenblas, který se k problematice opakovaně vracel.²⁴⁶ Na liblickém setkání se mj. dospělo ke shodě v přehodnocení dosavadního systému funkčních stylů, když byly sloučeny dva typy odborného vyjadřování²⁴⁷ a jako samostatný byl vyčleněn styl publicistický²⁴⁸. Především publicistickému funkčnímu stylu je věnována publikace *Stylistické studie I*²⁴⁹ z roku 1974, kam byly zařazeny studie Františky Havlové, která se zde věnovala jazyku a stylu Ivana Olbrachta, a studie Alexandra Sticha, pojednávající vedle obecné problematiky publicistického funkčního stylu a výstavby publicistických projevů o slovníku novinářské prózy Karla Havlíčka Borovského.

Stylu řečnickému, vymezenému v pozdějším období, se věnuje knížka Jiřího Krause *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*²⁵⁰, která formou historického průřezu analyzuje antické, středověké, novověké i nejnovější teorie rétoriky, chápané jako teorie jazykové komunikace, a to nejen z hlediska lingvistického, ale i literárního, filozofického, pedagogického apod.

Neméně významnou složkou práce v oblasti stylistiky byla aplikace teoretických poznatků v praxi. Již od padesátých let byla v ÚJČ vnímána potřeba napomáhat široké veřejnosti v osvojení schopnosti praktické stylizace psaného i mluveného textu, jejímž vyjádřením bylo vydání několika populárně-naučných příruček. Ty narozdíl od jiných dobových publikací, orientovaných na rétoriku stranických funkcionářů apod., českou stylistiku podstatně obohatily.

V roce 1954 vyšla publikace autorů Františka Daneše, Bohuslava Hály, Aloise Jedličky a Milana Romportla *O mluveném slově*²⁵¹. Příručka vznikla s cílem přispět k všeobecnému povědomí o fungování a správném užívání mluveného spisovného jazyka (především) v okruhu jeho profesionálních mluvčích. Zatímco Milan Romportl nastínil v úvodu základní pojmy a definoval rozdíly mezi mluvenou a psanou formou jazyka, Bohuslav Hála zde vyložil problematiku tvoření a slyšení českých hlásek. Alois Jedlička

²⁴⁶ KRČMOVÁ, Marie, *Stylistika*. IN PLESKALOVÁ, Jana; KRČMOVÁ, Marie; VEČERKA, Radoslav; KARLÍK, Petr (eds.). *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Academia, Praha 2007, ISBN 978-80-200-1523-5, s. 319.

²⁴⁷ např. JELÍNEK, Milan. Odborný styl. *SaS* 1955, roč. 16, s. 25–37. FILIPEC, Josef. Rozbor odborného stylu a jeho vnitřní diference. *SaS* 1955, roč. 16, s. 37–52.

²⁴⁸ např. JELÍNEK, Milan. *O jazyku a stylu novin*. Praha: Rudé právo, 1957, 179 s.

²⁴⁹ STICH, Alexandr; HAVLOVÁ, Františka. *Stylistické studie I*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1974, 165 s.

²⁵⁰ KRAUS, Jiří. *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Praha: Academia, 1981, 231 s.

²⁵¹ DANEŠ, František; HÁLA, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois; ROMPORTL, Milan. *O mluveném slově*. Praha: SPN, 1954, 121 s.

věnoval pozornost zásadám správné české výslovnosti a František Daneš postihl základní prvky zvukové podoby věty (frázování, větný přízvuk a intonaci).

Další prakticky orientovanou příručkou je práce s příznačným názvem *Kapitoly z praktické stylistiky*²⁵², primárně zaměřená na psaný publicistický projev. Publicistický styl je zde přitom podroben detailní analýze, a to zvláště z hlediska svých specifických charakteristik.

V roce 1960 (znovu 1963) byla vydána jazyková příručka Františka Daneše, Miloše Dokulila, Františka Váhaly a dalších autorů *O češtině pro Čechy*²⁵³, která se věnuje obecným pravidlům jazykově správného písemného i mluveného projevu, včetně předpokladů gramatického, lexikálního i slovtvorného rázu, stejně tak i nejfrekventovanějším chybám v rámci psaného i ústního vyjadřování.

Se zvláštním zaměřením na určitou profesní skupinu sepsal Jiří Kraus příručku s výstižným názvem *Úvod do stylistiky pro informační pracovníky*²⁵⁴. Pro potřeby pracovníků Sboru pro občanské záležitosti vydal Antonín Tejnor jazykovou příručku *O kultuře veřejných mluvených projevů*²⁵⁵.

Výzkum v oblasti stylistiky v ÚJČ přispíval mj. i k rozvoji literární vědy, a to rozbořením stylu vybraných českých literárních děl. Řadu studií v této oblasti publikoval Bohuslav Havránek, který se věnoval např. jazyku Karla Hynka Máchy, Boženy Němcové, Jaroslava Haška, Václava Řezáče, Marie Pujmanové a dalších. Lubomír Doležel, který stál později u zrodu oddělení matematické lingvistiky, publikoval v roce 1960 vědeckou studii *O stylu moderní české prózy*²⁵⁶, kde se věnuje charakteristikám textové výstavby románové tvorby Karla Čapka, Ivana Olbrachta, Marie Majerové, Marie Pujmanové, Václava Řezáče a dalších, které konfrontuje se stylem Boženy Němcové.

V roce 1961 (a opětovně roku 1962) vydal kolektiv autorů ÚJČ (František Daneš, Lubomír Doležel, Josef Filipec, Karel Hausenblas, Jaroslav Kuchař, Alexandr Stich a Jaroslav Zima) *Knížku o jazyce a stylu soudobé české literatury*²⁵⁷, do níž byly zahrnuty upravené

²⁵² DANEŠ, František; DOLEŽEL, Lubomír; HAUSENBLAS, Karel; VÁHALA, František. *Kapitoly z praktické stylistiky*. Praha: Orbis, 1955, 119 s. (2.vyd. 1957, 133 s.)

²⁵³ DANEŠ, František; DOKULIL, Miloš; VÁHALA, František et al. *O češtině pro Čechy*. Praha: Orbis, 1960, 272 s. (2. vyd. 1963, 306 s.)

²⁵⁴ KRAUS, Jiří. *Úvod do stylistiky pro informační pracovníky*. Praha: ÚVTEI, 1977, 68 s. (2.vyd. 1982, 108 s.).

²⁵⁵ TEJNOR, Antonín. *O kultuře veřejných mluvených projevů*. Hradec Králové: Krajské kulturní středisko, 1980, 60 s.

²⁵⁶ DOLEŽEL, Lubomír. *O stylu moderní české prózy*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1960, 219 s.

²⁵⁷ DOLEŽEL, Lubomír; KUCHAR, Jaroslav (eds.). *Knížka o jazyce a stylu soudobé české literatury*. Praha: Orbis 1961, 199 s.

a rozšířené rozhlasové relace Jazykového koutku Československého rozhlasu, které byly věnovány stylu soudobé prózy, poezie a dramatu významných českých spisovatelů. Alexandr Stich, jeden z autorů této práce, sepsal v roce 1976 *Stylistické studie III: Sabina, Němcová, Havlíček*²⁵⁸ s podtitulem *Textologický a stylistický příspěvek k sporům o Sabinových zásadách do cizího díla*.

Již v padesátých letech vyšlo Trávníčkovo pojednání *O jazyce naší nové prózy*²⁵⁹ rozebírající pět soudobých děl krásné literatury, plně poplatné nedávno předtím postulovaným zásadám marxistické jazykovědy.

Jazyk a styl vybraných českých literátů nebyl rozebírán pouze formou knižní (a časopiseckou), ale i rozhlasovou. Například v roce 1959 bylo po dvaceti minutách věnováno jazykové a stylistické analýze děl Karla Poláčka, Vladislava Vančury a Karla Čapka.

Částečně se stylistiky dotkly i dvě spíše lexikologické práce: Filipcova *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*²⁶⁰, kde se autor mj. zabývá postupy stylistické synonymiky na konkrétním materiálu novočeského lexikálního archivu ÚJČ, věnuje se různým stylistickým příznakům synonym a v návaznosti na Pražskou školu pracuje s funkčními styly. Druhou prací je *Expresivita slova v současné češtině*²⁶¹ Jaroslava Zimy, který se zde expresivnímu užívání slov věnuje jak v rovině obecné, tak na konkrétních příkladech zejména z děl Vladislava Vančury, Karla Čapka a Karla Poláčka.

Propojení stylistiky a gramatiky je uplatněno v *Stylistických aspektech gramatického systému (gramatické dublety a konkurenty)*²⁶² Milana Jelínka.

9.2 TEXTOVÁ LINGVISTIKA

Zejména druhá polovina osmdesátých let (tj. období po odevzdání akademické *Mluvnice češtiny* do tisku) byla v oddělení současného českého jazyka ÚJČ příznačná výzkumem v oblasti hypersyntaxe (nadvětné skladby), teorie komunikace, pragmatické lingvistiky a textové lingvistiky (zvláště ve všestranné analýze mluvených textů). Je však

²⁵⁸ STICH, Alexandr. *Sabina – Němcová – Havlíček. Stylistické studie III*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1975, 190 s.

²⁵⁹ TRÁVNÍČEK, František. *O jazyce naší nové prózy*. Praha: Orbis, 1954, 31 s.

²⁶⁰ FILIPEC, Josef. *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1961, 383 s.

²⁶¹ ZIMA, Josef. *Expresivita slova v současné češtině: studie lexikologická a stylistická*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1961, 139 s.

²⁶² JELÍNEK, Milan. *Stylistické aspekty gramatického systému (gramatické dublety a konkorky)*. *Stylistické studie II*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1974, 129 s.

třeba říci, že o danou problematiku byl zájem proječován již dříve, o čemž svědčilo zejména zpracování kapitoly o textové syntaxi ve třetím dílu *Mluvnice češtiny*. Zkoumání výstavby textu přitom již na konci šedesátých let předjímal František Daneš rozvíjením teorie tematických posloupností, vysoko hodnocené u nás i v zahraničí.²⁶³

K nejvýznamnějším publikačním výstupům bádání v oblasti teorie komunikace a pragmatické a textové lingvistiky do počátku devadesátých let patří zejména práce vydané v sérii *Linguistica*, *Linguistica I: Satzsemantische Komponenten und Relationen im Text*²⁶⁴, pod redakcí Františka Daneše a Dietera Viehwegera, *Linguistica VI: Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu*²⁶⁵ od Jany Hoffmannové, *Linguistica VIII: Verba dicendi a metajazyková komunikace*²⁶⁶ Otakara Šoltysa, *Linguistica X: Text and the pragmatic aspects of language*²⁶⁷, jejímiž editory byli Jana Hoffmannová a Jan Kořenský, *Linguistica XI: Aspects of text organization*²⁶⁸ editorů Zdeňka Hlavsy a Dietera Viehwegera, *Linguistica XII: Linguistische und sozialpsychologische Analyse der mündlichen Kommunikation*²⁶⁹, uspořádané Janou Hoffmannovou a Dieterem Viehwegerem, a *Linguistica XVIII: Gesprochene und geschriebene Kommunikation*²⁷⁰, pod níž jsou jako editoři podepsáni Jan Kořenský a Wolfdietrich Hartung.

Pro úplnost je třeba zmínit, že v sérii *Linguistica* vyšly některé práce kolektivu oddělení matematické lingvistiky pod vedením Marie Těšitelové, které z kvantitativního hlediska charakterizují jednotlivé funkční styly (publicistický, odborný a administrativní), a tedy se věnují problematice mj. stylistické. Jde o sborníky *Linguistica II* a *III* s názvem *Kvantitativní charakteristiky současné české publicistiky*²⁷¹ (*Linguistica III* je doplněním druhého dílu tabulkami a grafy), *Linguistica IV: Psaná a mluvená odborná čeština z hlediska*

²⁶³ např. DANEŠ, František. Typy tematických posloupností v textu (na materiále českého textu odborného), *SaS* 1968, roč. 29, s. 125–139.

²⁶⁴ DANEŠ, František; VIEHWEGER, Dieter (eds.). *Linguistica I: Satzsemantische Komponenten und Relationen im Text*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1981, 162 s.

²⁶⁵ HOFFMANNOVÁ, Jana. *Linguistica VI: Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 145 s.

²⁶⁶ ŠOLTYS, Otakar. *Linguistica VIII: Verba dicendi a metajazyková informace*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 140 s.

²⁶⁷ KOŘENSKÝ, Jan; HOFFMANNOVÁ, Jana (eds.). *Linguistica X: Text and the pragmatic aspects of language*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1984, 210 s.

²⁶⁸ HLAVSA, Zdeněk; VIEHWEGER, Dieter (eds.). *Linguistica XI: Aspects of text organization*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1985, 149 s.

²⁶⁹ HOFFMANNOVÁ, Jana; VIEHWEGER, Dieter (eds.). *Linguistica XII: Linguistische und sozialpsychologische Analyse der mündlichen Kommunikation*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1985, 147 s.

²⁷⁰ KOŘENSKÝ, Jan – HARTUNG, Wolfdietrich (eds.). *Linguistica XVIII: Gesprochene und geschriebene Kommunikation*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1989, 179 s.

²⁷¹ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Linguistica II a III: Kvantitativní charakteristiky současné české publicistiky*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1982, 101 s.

kvantitativního (v rámci věcného stylu)²⁷² s doplňkem (tabulkami a přehledy) ve formě *Linguistica VII: Kvantitativní charakteristiky současné odborné češtiny (v rámci věcného stylu)*²⁷³. *Současná česká administrativa z hlediska kvantitativního*²⁷⁴ vyšla jako *Linguistica X*.

Z dalších prací je třeba připomenout také ucelené zpracování české textové syntaxe, textové sémantiky a pragmatiky s názvem *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*²⁷⁵ či monografii Jana Kořenského *Komunikace a čeština*²⁷⁶ z roku 1992, která řeší problematiku funkčního rozvrstvení národního jazyka na konci dvacátého století, zejména vztah spisovného jazyka a obecné češtiny.

Mluveným projevům (hlavně dialogickým) a mluvené češtině se věnovala především Olga Müllerová (postupně i další, např. Jana Hoffmannová). Pro tento výzkum byl shromážděn materiál z různých oblastí mluvené komunikace (nahrávky pracovních projevů, vysokoškolských přednášek, rozhlasového a televizního vysílání apod.) a rozšiřován byl i fond psaných textů, zvláště texty z periodického tisku a vybraných neperiodických materiálů (především programy, katalogy, inzeráty, návody, osvědčení, propagační letáky, záruční listy atd.)

Již roku 1983 vyšla Olze Müllerové monografie *Komunikativní složky výstavby dialogického textu*²⁷⁷, analyzující specifické vlastnosti dialogu. Z pozdějšího období pochází *Mluvená čeština v autentických textech*²⁷⁸ a také *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*²⁷⁹, práce publikovaná až v roce 1994, ale autorsky dokončená již roku 1989.

Výsledky komplexního výzkumu textu a řečové komunikace byly neustále konfrontovány se stavem této disciplíny v zahraničí, a to především prostřednictvím intenzivní spolupráce s východoněmeckými a sovětskými kolegy, dále díky účasti pracovníků ÚJČ na řadě mezinárodních setkání a také prostřednictvím publikování výsledků zahraničního

²⁷² TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Linguistica IV: Psaná a mluvená odborná čeština z kvantitativního hlediska (v rámci věcného stylu)*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 146 s.

²⁷³ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Linguistica VII: Kvantitativní charakteristiky současné odborné češtiny (v rámci věcného stylu)*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 111 s.

²⁷⁴ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Linguistica X: Současná česká administrativa z hlediska kvantitativního*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1985, 122 s.

²⁷⁵ KOŘENSKÝ, Jan; HOFFMANNOVÁ, Jana; JAKLOVÁ, Alena; MÜLLEROVÁ, Olga. *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice: Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, 1987, 149 s.

²⁷⁶ KOŘENSKÝ, Jan. *Komunikace a čeština*. Jinočany: H&H, 1992, 89 s., ISBN 80-85467-92-5.

²⁷⁷ MÜLLEROVÁ, Olga. *Komunikativní složky výstavby dialogického textu*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, 161 s.

²⁷⁸ MÜLLEROVÁ, Olga; HOFFMANNOVÁ, Jana; SCHNEIDEROVÁ, Eva. *Mluvená čeština v autentických textech*. Jinočany: H&H, 1992, 236 s., ISBN 80-85467-96-8.

²⁷⁹ MÜLLEROVÁ, Olga. *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha: Academia, 1994, 145 s., ISBN 80-200-0489-0.

výzkumu v domácích periodikách (včetně recenzí prací ÚJČ otiskovaných v zahraničním odborném tisku např. v časopisech *Lingua*, *Journal of Pragmatics*, *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* apod.).

Obzvláště přínosnou byla pro českou stranu spolupráce s východoněmeckým Zentralinstitut für Sprachwissenschaft (Akademie der Wissenschaften der DDR). Možnosti východoněmeckých kolegů ohledně získávání zahraniční (hlavně západní) literatury byly podstatně větší, díky čemuž bylo české jazykovědné prostředí obohacováno o velmi cenné informace. Spolupráce s Zentralinstitut für Sprachwissenschaft východoněmecké Akademie věd se uskutečňovala formou pracovních zasedání, pořádaných střídavě oběma stranami na témata týkající se především otázek teorie textu a společenské komunikace.

Otázky stylistiky jako jazykovědného oboru byly v ÚJČ ČSAV rozvíjeny již od samých počátků existence této instituce. V souladu s dědictvím pražského funkčního strukturalismu byly propracovávány teoretické i praktické aspekty stylistiky. Zejména v posledním desetiletí zkoumaného období se pozornost částečně přesunula k nadvětné syntaxi, teorii komunikace a textové lingvistice.

10. JAZYKOVÁ KULTURA V ÚJČ ČSAV

V názvu oddělení ÚJČ se jazyková kultura objevila až v roce 1967, kdy vzniklo oddělení jazykové kultury a stylistiky (od roku 1976 oddělení jazykové kultury, stylistiky a terminologie). Zdaleka to ovšem neznamená, že by se před tímto datem jazyková kultura v Ústavu nepěstovala. V padesátých letech a po většinu let šedesátých spadala ponejvíce do kompetencí oddělení pro současný spisovný jazyk (v návaznosti na činnost oddělení pro studium nové spisovné češtiny ÚJČ ČAVU), i když na některých aktivitách se podíleli členové i ostatních ústavních oddělení, což platilo i po uvedeném roce 1967. Po rozsáhlých změnách organizační struktury ÚJČ v roce 1983 byl jazykové kultuře vyčleněn jeden z pěti úseků v rámci oddělení pro současný český jazyk. V roce 1990 vzniklo samostatné oddělení jazykové kultury, začleněné hned následujícího roku do oddělení gramatiky současné spisovné češtiny a jazykové kultury.

Velmi významným přínosem pro českou jazykovou kulturu byly zejména práce Viléma Mathesia²⁸⁰ a Bohuslava Havránka²⁸¹ zabývající se teorií spisovného jazyka. Z požadavku vědeckého poznání spisovné češtiny vychází i soustavná péče o ni. Ta byla v ÚJČ ČSAV rozvíjena všestranně: lexikografickým zpracováním slovní zásoby, posuzováním odborného názvosloví, popisem a kodifikací tvaroslovné a syntaktické normy, zpracováním *Pravidel českého pravopisu* a *Výslovnosti spisovné češtiny* apod.

Od šedesátých let se v otázkách jazykové kultury viditelněji prosazuje aspekt sociolingvistický. V roce 1968 se ÚJČ naskytla možnost spolupráce s Ústavem pro výzkum veřejného mínění ČSAV v otázkách jazykovědných. Nejprve byl proveden výzkum postojů uživatelů jazyka k pravopisu, následovaný výzkumem týkajícím se přejatých slov v české slovní zásobě (zjišťování znalosti významu přejatých slov, postoje k užívání přejaté slovní zásoby u příslušníků různých generací apod.). Cílem tohoto výzkumu bylo získat teoretické podklady pro racionální a účinné ovlivňování jazykové stránky hromadných sdělovacích prostředků a tím pro zvyšování jejich jazykové přístupnosti a myšlenkové účinnosti. Zároveň bylo cílem ověřit možnosti využití empirických sociologických metod v jazykovědném výzkumu zaměřeném na slovní zásobu. Z výsledků výzkumu vycházela mj. chystaná příručka *O cizích slovech v češtině*, všestranně se zabývající problematikou přejímání cizích slov

²⁸⁰ Viz zejména MATHESIUS, Vilém. *Řeč a sloh*. Praha: Československý spisovatel, 1966, 100 s.

²⁸¹ Zvláště ve druhém oddíle Havránkových *Studíí o spisovném jazyce* najdeme souhrn autorových vybraných statí o otázkách kultury a kodifikace spisovného českého jazyka.

a jejich užíváním v češtině, tj. jejich skloňováním, pravopisem, výslovností, významem atd., a postoji uživatelů k cizím slovům. Dílo, značnou část jehož rukopisu vypracovalo oddělení jazykové kultury vedené Jaroslavem Kuchařem, bylo určeno pro popularizační Malou jazykovou knižnici nakladatelství Academia²⁸², avšak zůstalo jen v rukopise.

Ve spolupráci se zmíněným Ústavem pro výzkum veřejného mínění měl být dále uskutečněn výzkum lexikálního standardu, potenciálně využitelný pro chystaný jednojazyčný výkladový slovník (pozornost se měla zaměřit především na postoje uživatelů k pronikání nespisovných útvarů národního jazyka do veřejné jazykové komunikace).²⁸³ V roce 1972, kdy se mělo s výzkumem začít, již však vzhledem k vývoji politických událostí na přelomu let šedesátých a sedmdesátých Ústav pro výzkum veřejného mínění neexistoval.

K významným mezinárodním událostem v oblasti jazykové kultury patřila I. mezinárodní konference o aktuálních otázkách jazykové kultury v socialistických zemích v Liblicích u Mělníka, uspořádaná v roce 1976 za spolupráce Ústavu pro jazyk český, Jazykovědného ústavu Ľudovíta Štúra a Filozofické fakulty UK. Došlo zde ke komplexnímu srovnání teoretických koncepcí jazykové kultury v zemích, z nichž pocházeli účastníci konference. Sborník odborných studií z tohoto mezinárodního setkání vyšel v roce 1979 jako *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*²⁸⁴.

K dalším sborníkům obdobného zaměření vzešlým ze spolupráce ÚJČ se zahraničními pracovišti patří dva díly sborníku *Grundlagen der Sprachkultur*²⁸⁵. Vydali jej Jürgen Scharenhorst a Erika Ising z východoněmecké akademie věd, a Jaroslav Kuchař a Karel Horálek z ÚJČ. První díl z roku 1976 je souborem německých překladů 13 českých studií, v nichž jsou předloženy základní myšlenky o teorii spisovného jazyka a jazykové kultuře z pohledu pražské jazykovědné školy a (v návaznosti na ni) částečně i soudobé české lingvistiky. Té byl dán plný prostor v druhém dílu z roku 1982.

²⁸² Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádané, karton č. 77, Zpráva o činnosti ÚJČ ČSAV v roce 1976.

²⁸³ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádané, karton č. 50, Zápis ze schůzky pracovníků Ústavu pro jazyk český zajímajících se o spolupráci s Ústavem pro výzkum veřejného mínění (ÚVVMM) v otázkách jazykovědných ze dne 31. 10. 1969.

²⁸⁴ KUCHAR, Jaroslav et al. *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, 1979, 287 s.

²⁸⁵ HORÁLEK, Karel; KUCHAR, Jaroslav et al. *Grundlagen der Sprachkultur: Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege*. Sv. 1. Berlin: Akademie-Verlag, 1976, 357 s.

HORÁLEK, Karel; KUCHAR, Jaroslav et al. *Grundlagen der Sprachkultur: Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege*. Sv. 2. Berlin: Akademie-Verlag, 1982, 356 s.

10.1 POPULARIZAČNÍ ČINNOST

Praktická činnost ÚJČ ve vztahu k péči a kultuře jazyka byla velmi rozsáhlá a rozmanitá. Institucím i jednotlivcům byly poskytovány nejrůznější služby poradenského, konzultačního, přednáškového apod. charakteru.

Již od roku 1946 byl v Československém rozhlasu pravidelně vysílán *Jazykový koutek* (viz výše). Jeho obliba u veřejnosti byla značná, což vedlo k tomu, že postupně vznikaly knižní výběry rozhlasových pětiminutovek. První výběr, vydaný celkem třikrát v letech 1949–1951 pod redakcí Bohuslava Havránka, Aloise Jedličky a Františka Váhaly, zohledňoval zejména nejčastější dotazy posluchačů, a to v tematických skupinách: pravopis a výslovnost; slovo, jeho tvoření, tvary, význam a vazby; vlastní jména místní a osobní; skladba. Vydání z roku 1951 bylo aktualizováno mj. i novou předmluvou zdůrazňující pod tlakem dobových události význam Stalinových statí o jazyce a jazykovědě.²⁸⁶

Redakce rozšířená o Miloše Dokulila vydala v roce 1955 druhý výběr jazykových rozhlasových relací, věnující se převážně tematicce lexikologické, terminologické, frazeologické a stylistické.²⁸⁷ V pořadí třetí výběr z roku 1959 redigovali Jaroslav Kuchař a František Váhala a jeho náplní byly především otázky pravopisu, tvarosloví a výslovnosti.²⁸⁸

Pod názvem *Čeština všední i nevšední*²⁸⁹ vyšel v roce 1972 výběr čtvrtý, redigovaný Jaroslavem Kuchařem a Slavomírem Utěšeným, kde jsou vtipně a originálně probírána nářečí, místní i osobní jména či lidová rčení.

K *Jazykovému koutku* Československého rozhlasu postupně přibývaly i další jazykové rubriky. Roku 1968 se začal v pravidelných dvoutýdenních intervalech vysílat jazykově výchovný seriál pro mládež *Čeština za školou* o teoretických i praktických otázkách různých lingvistických disciplín.²⁹⁰ Podobně jako *Jazykový koutek* byl i tento pořad převeden ve dvou výběrech do knižní podoby²⁹¹.

²⁸⁶ HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois; VÁHALA, František (eds.). *Jazykový koutek Československého rozhlasu 1*. 1. vyd., Praha: Orbis, 1949, 288 s.

²⁸⁷ DOKULIL, Miloš; HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois; VÁHALA, František (eds.). *Jazykový koutek Československého rozhlasu 2*. Praha: SPN, 1955, 357 s.

²⁸⁸ KUCHAR, Jaroslav; VÁHALA, František (eds.). *Jazykový koutek Československého rozhlasu 3*. Praha: ČSAV, 1959, 406 s.

²⁸⁹ KUCHAR, Jaroslav; UTĚŠENÝ, Slavomír (eds.). *Čeština všední i nevšední: čtvrtý výběr jazykových koutků Čs. rozhlasu z dialektologie, frazeologie a onomastiky*. Praha: Academia, 1972, 489 s.

²⁹⁰ např. Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 14, Zpráva o výsledcích činnosti oddělení jazykové kultury ÚJČ v roce 1969.

²⁹¹ HAUSENBLAS, Karel; KUCHAR, Jaroslav (eds.). *Čeština za školou*. Praha: Orbis, 1974, 486 s. (2. vyd. Praha: Panorama, 1979, 482 s.).

V sedmdesátých letech byly do rozhlasového vysílacího programu zařazeny jazykověvýchovné cykly *U kulatého stolu*, *Jak mluvíme na veřejnosti*, *Kultura mluvených veřejných projevů* (později *Rétorika a kultura veřejného jazykového projevu*), *O jazykové kultuře*, *Slovní zásoba češtiny*, *O cizích slovech v češtině*, *Čtvrthodinka češtiny*, dále seriál výkladů místních jmen a také seriál pro krajanské vysílání. Na počátku osmdesátých let se objevil kurs *Čeština dnes i zítra*. Služeb jazykovědných odborníků využívaly i další rozhlasové pořady, např. byla připravena jazykovědná relace pro populární pořad *A léta běží, vážení*, v pořadu *Kolotoč* zazněl mj. i příspěvek o kvantitativní lingvistice a probíhala průběžná jazyková spolupráce ve vysílání pro mládež (cyklus *Historie magistra*).²⁹²

Vedle rozhlasového vysílání dostala jazykověda od šedesátých let prostor také v televizi. V letech 1963–1964 byly jednou za čtrnáct dní na konci Televizních novin vysílány pětiminutovky z různých oblastí jazykovědy. Tento pokus, provedený po vzoru maďarského pořadu *Ptejte se, jazykovědec odpovídá*, se ještě s větším ohlasem nasetkal, nicméně populárněnaučný seriál *Tajemství řeči* (vysílaný od roku 1969) již ano. Jeho součástí byla i *Pošta Tajemství řeči*, kde bylo odpovídáno na divácké dotazy. V sedmdesátých letech se pracovníci ÚJČ podíleli autorsky i jako porotci na soutěžním cyklu Československé televize *Tvoje řeč – Tvoja reč*. V roce 1989 byly do televizního programu nově zařazeny výchovně vzdělávací pořady *Čeština pro praxi* a *Mistři českého jazyka*. Spíše výjimečnou záležitostí byla příprava kurzu výslovnosti českých jmen pro švýcarskou televizi v roce 1968.²⁹³

V neposlední řadě byla jazykověda popularizována v tisku. V sobotní příloze deníku *Práce* se objevovala rubrika *Učíme se česky*, v nedělní příloze týchž novin byl pravidelně otiskován sloupek *Umíte česky?*. V brněnské *Rovnosti* měli jazykovědci k dispozici *Jazykové zrcátko* (výběr z jazykových sloupků z deníku *Práce* a z brněnské *Rovnosti* byl publikován v roce 1991²⁹⁴) a v časopise *Svět práce* pravidelný *Sloupek o jazyce*. Jazykové koutky publikované v *Literárních novinách* vydal ve výběru František Daneš pod názvem *Malý průvodce po dnešní češtině*. Pracovníci ÚJČ se starali o náplň a přípravu seriálu o zdravotnickém slangu v časopise *Lékař a technika* a do rubriky *Svobodného slova* nazvané *Z historie slov a věcí* přispívali zejména členové staročeského oddělení. V *Československém loutkáři* byl uveřejňován koutek Jiřiny Hůrkové o jevištní mluvě. Pravidelně se jazykovědci

²⁹² např. Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 45, Výroční zpráva oddělení jazykové kultury a stylistiky za rok 1975.

²⁹³ např. Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 64, Zpráva o nejdůležitějších výsledcích činnosti ÚJČ ČSAV za rok 1971.

²⁹⁴ MARTINCOVÁ, Olga; POLÍVKOVÁ, Alena; ŠKVOROVÁ, Daniela. *Jazykové sloupky*. Praha: Academia, 1991, 255 s.

hlásili o slovo také v *Zemědělských novinách*, v *Práci*, v *Nové svobodě*, v *Československém světě* (rubrika určená pro zahraniční krajany), *Magazínu AZ*, v časopisech *Co vás zajímá*, *Divadlo*, *Reportér*, *Národní výbory*, *Amatérská scéna*, *Nová mysl*, *Tvorba*, *Novinář*, *Knižní kultura*, *Vesmír*, *Sdělovací technika*, *Tribuna*, *Mladý svět*, *Pionýrská sedmička*, v *Bulletinu Československého střediska výstavby a architektury* atd. V roce 1971 byly pro speciální číslo časopisu *Televizní tvorba* napsány studie *Jazyk a styl mluveného projevu na televizní obrazovce* a *Poznámky z jazykové, zvláště slohové stránky televizních sportovních komentářů* a v roce 1975 byl v *Rudém právu* uveřejněn desetidílný seriál o jazykové kultuře.²⁹⁵

Pracovníci ÚJČ byli také členy redakčních rad mnoha prestižních časopisů, sborníkových a edičních řad vydávaných ČSAV, např. *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, *Review of Applied Linguistics*, *Philologica Pragensia*, *Byzantinoslavica*, *Český lid*, *Acta Universitatis Carolinae*, *Jazykovědné aktuality*, *Spisy a projevy J. Dobrovského* apod.²⁹⁶

Ústavu pro jazyk český ČSAV byla pravidelně svěřována jazyková úprava a revize veřejně důležitých textů, zejména zákonů, mezinárodních smluv a dohod, nejrůznějších řádů, směrnic apod., a to nejčastěji pro ministerstva, z dalších institucí například pro Českou národní radu, Presidium ČSAV, Středisko památkové péče, Český cenový úřad, Úřad pro patenty a vynálezy, Hydrometeorologický ústav, Státní typizační ústav, Výzkumný ústav spojů, ale také Český svaz včelařů, Svaz chovatelů drobného zvířectva, Chemopetrol atd.

Z konkrétních textů šlo například návrh zákona o civilní letecké dopravě, přepravní řád, pravidla pro peněžní a poštovní službu, směrnice pro zřizování podzemních skladišť, revize překladu Charty OSN, Stanov Mezinárodní agentury pro atomovou energii²⁹⁷, dále volební bilance a programy, stanovy ČSAV či rozbor návrhu RVHP pro transkripci azbukových abeced do abeced latinských.

10.2 SLUŽBY VEŘEJNOSTI

Široké veřejnosti (institucím i soukromým osobám) sloužila v Praze i Brně jazyková poradna ÚJČ, kde byly zodpovídány telefonické a písemné dotazy. V případě potřeby byli

²⁹⁵ např. Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 77, Zpráva o činnosti ÚJČ ČSAV v roce 1976.

²⁹⁶ např. Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů, Zpráva o činnosti ÚJČ ČSAV za rok 1986.

²⁹⁷ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 2, Zpráva o plnění všech úkolů vědecké práce za rok 1957.

ke konzultacím povolávání i členové ostatních oddělení ÚJČ. Zhodnocení dotazů (včetně těch, které přicházely od čtenářů jazykových koutků a sloupků, od posluchačů jazykových rozhlasových relací i od televizních diváků) poskytovalo ÚJČ zpětnou vazbu např. o fungování jazyka, o nedostacích v kodifikaci a v popisech jazyka apod.

Ústav pro jazyk český byl velmi často žádán o jazykové konzultace a expertízy. Žádosti, které vyřizovali povětšinou pracovníci úseku jazykové kultury, přicházely nejčastěji ze strany redakcí novin a časopisů (*Rudé právo*, *Tvorba*, *Večerní Praha*, *Učitelské noviny*, ...), nakladatelských redakcí (Mladá fronta, Svoboda, Odeon, Avicenum, Naše vojsko, Panorama, Albatros, ...), Svazu českých novinářů, krajských i okresních kulturních středisek, Československého rozhlasu, Československé televize, Československého státního filmu či Československé tiskové kanceláře. Na žádost Úřadu předsednictva vlády byly konzultovány otázky týkající se pojmenovávání řádů, vyznamenání apod.

Rozsáhlá byla spolupráce s matričními orgány ministerstva vnitra a matričními odbory národních výborů. Řešily se především otázky zápisu rodných jmen a přechýlených podob příjmení, byl vypracován doplňkový seznam rodných jmen vhodných pro zápis do matriky a průběžně se poskytovaly telefonické a korespondenční konzultace matrikářům i občanům²⁹⁸. Ve spolupráci se slovenskými kolegy byly pro ministerstvo vnitra vypracovány směrnice pro jednotný jazykový postup při zápisu jmen a příjmení do osobních dokladů Slovákům v Čechách a Čechům na Slovensku a na žádost ministerstva spravedlnosti bylo vypracováno stanovisko k uvádění „překládání“ osobních jmen v osobních dokladech převáděných z cizího jazyka do češtiny, které se stalo podkladem k zákonné vyhlášce.²⁹⁹ Na konci osmdesátých let byly pracovníkům federálního ministerstva vnitra poskytnuty obsáhlé konzultace při přípravě počítačové registrace cizinců v Československu.

V oblasti zeměpisného názvosloví konzultovali s pracovníky ÚJČ zástupci národního podniku Geodézie (kvůli novým katastrálním mapám), ministerstva vnitra a dalších úřadů státní správy. Jazyková a redakční úprava byla poskytnuta autorům *Naučného slovníku zemědělského* (dokonce byla některá hesla přímo zpracována). Spolupráce probíhala i na úrovni názvoslovných komisí vědeckých, technických a dalších oborů (Miloš Dokulil například poskytoval konzultace vojenským jazykovým odborníkům o slovotvorné a vůbec onomaziologické struktuře vojenských termínů), měst Prahy, Brna a Ostravy, názvoslovných komisí v rámci stálých komisí Úřadu pro normalizaci a měření (šlo zejména o spolupráci

²⁹⁸ např. Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 14, Zpráva o výsledcích činnosti oddělení jazykové kultury ÚJČ v roce 1969.

²⁹⁹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 77, Výroční zpráva ÚJČ ČSAV 1981.

při vytváření, propracovávání a stabilizaci názvosloví v normách i dalších normativních materiálech) a s kalendářní komisí ČSR.

ÚJČ pořádal také řadu přednášek, školení a instruktáží (zpravidla o otázkách jazykové správnosti, o kultuře jazyka, o pravopise apod., ve druhé polovině padesátých let a v letech šedesátých nejčastěji o nových *Pravidlech českého pravopisu*) pro učitele základních a středních škol, vysokoškolské pedagogy, akademické pracovníky, novináře, dopisovatele novin a časopisů, nakladatelské redaktory, rozhlasové pracovníky, zaměstnance centrálních úřadů (zvláště ministerstev), armádní činitele apod. Na žádost Českého úřadu pro tisk a informace zajistil ÚJČ v roce 1977 pro zástupce hromadných sdělovacích prostředků přednášky o některých otázkách publicistického jazyka.

Pravidelné přednášky a přednáškové cykly byly uskutečňovány v rámci tzv. Lidových univerzit pořádaných Socialistickou akademií, založenou v roce 1952 jako Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí. Šlo např. o cyklus onomastických přednášek *Jak se jmenujete? Kde bydlíte?* či dlouhodobé cykly přednášek *Odborný styl, Argot a slangy, Cizí slova v češtině*, cyklus *Jak se mluví česky*, seriál *Kultura odborného vyjadřování* atd.

Rozsáhlá školení a nejrůznější semináře (např. jazyková školení administrativních pracovníků, semináře o kultuře mluveného projevu apod.) se pořádaly v Socialistické akademii ČSR, na Vysoké škole politické, v Kruhu přátel českého jazyka, ve Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí, pro Vědeckotechnickou společnost, Ústřední dům armády, Novinářský studijní ústav, Krajský pedagogický ústav, Úřad pro normalizaci, Český úřad geodetický, Institut průmyslové výroby, Ústav pro vzdělávání pedagogických pracovníků, Městskou knihovnu v Praze, Ústav vědeckotechnických informací ČSAV, Encyklopedický ústav ČSAV, Vysokou školu dopravní v Žilině atd. Kurzy českého jazyka si vyžádala také např. Československá myslivecká společnost, Spolek přátel žehu, Společnost pro racionální výživu a další. V roce 1965 se ÚJČ podílel na přípravě a realizaci cyklu přednášek o vývoji spisovné češtiny v Národním muzeu a přednášelo se také v rámci Letní školy slovanských studií na FF UK či na Šrámkově Sobotce. Jednou ročně zajišťovali pracovníci ÚJČ semináře pro Sdružení českých překladatelů při Českém literárním fondu o soudobé úrovni teorie překladu, doprovázené besedami o jazykové kultuře a aktuálních otázkách češtiny.

Některým nakladatelstvím bylo vypomáháno při přípravě nových vydání některých knih, např. s nakladatelstvím Svoboda se spolupracovalo na vydávání antické literatury

v edici Antická knihovna, ale i Sebraných spisů V. I. Lenina a Marxova Kapitálu. Ve spolupráci s nakladatelstvím Profil v Ostravě a s nakladatelstvím Blok v Brně bylo chystáno vydávání publikací s nářeční tematikou.

Ve spolupráci s Psychologickým ústavem ČSAV byl Ústavem pro jazyk český připravován multidisciplinární seminář *Interpretační procesy*. Na víceoborových projektech se spolupracovalo i s Ústavem filozofie a sociologie a dalšími pracovišti.

Pracovníci ÚJČ (zpravidla z oddělení, resp. úseku fonetiky) zajišťovali rovněž školení a semináře z techniky jevištní mluvy, výslovnosti a kultury pro amatérské recitátory, divadelníky, vedoucí dětských divadel aj. Ústav měl své zastoupení i v porotách uměleckého a dětského přednesu v rámci Socialistického svazu mládeže a jeho Pionýrské organizace.

Na brněnském pracovišti se poskytovaly odborné konzultace např. Moravské galerii, Muzeu dělnického hnutí, Kulturnímu středisku S. K. Neumanna, Městskému ústavu národního zdraví apod. Uskutečněno bylo též školení pro redaktory Nové Svobody v Ostravě.

S ÚJČ bylo spjato také vypracovávání úkolů pro základní, okresní, krajské i národní kolo Olympiády českého jazyka (pořádané ve dvou kategoriích: 1. pro žáky osmých tříd a 2. pro studenty středních škol), které předcházela soutěž ministerstva školství *O češtině trochu jinak*. Ta byla určená pro žáky osmých tříd základních devítiletých škol a v prvním roce (tj. ve školním roce 1972/1973) byla uspořádána pouze v Praze a ve Středočeském kraji, ve školním roce 1973/1974 také v Brně, Ostravě a Opavě.³⁰⁰ Na organizaci obou soutěží se podíleli zástupci ministerstva školství, Filozofické fakulty UK (Marie Čechová) a ÚJČ (Karel Oliva st.).³⁰¹

Jako systematickou lze označit spolupráci ÚJČ s ministerstvem školství a jemu podřízenými orgány. Pracovníci Ústavu se účastnili vytváření učebních programů, osnov, učebnic, metodických příruček, vysokoškolských skript apod. Netradiční konzultace v tomto ohledu poskytoval Miloš Dokulil, když posuzoval text dánské mluvnice češtiny³⁰² doc. Else Westh-Neuhardové z Kodaně. Všechny tyto aktivity se logicky týkaly českého jazyka, nicméně ÚJČ také oponoval několik návrhů osnov na výuku ruštiny, angličtiny, francouzštiny a němčiny na středních školách.

Ústav pro jazyk český se okrajově zabýval také výukou češtiny jako cizího jazyka, např. pro pracovníky sovětského velvyslanectví nebo v rámci intenzivních kurzů, určených

³⁰⁰ ČECHOVÁ, Marie; OLIVA, Karel. Soutěž „O češtině trochu jinak“. *NŘ* 1974, roč. 57, č. 2, s. 100–102.

³⁰¹ ČECHOVÁ, Marie. Olympiáda v českém jazyce a Karel Oliva. *NŘ* 2006, roč. 89, č. 2, s. 100–103.

³⁰² WESTH-NEUHARDOVÁ, Else. *Tjekkisk Grammatik*. København-Oslo-Stockholm: Munksgaard, 1970, 364 s., ISBN 87-16-00036-0.

pro pracovníky východoněmecké akademie věd. Takové kurzy, doplněné o odborné přednášky, se uskutečnily např. v roce 1971 v Liblicích (čtrnáctidenní kurz), 1977 v Liblicích (měsíční kurz), 1980 v Senohrabech u Prahy (měsíční kurz), 1986 ve spolupráci s Institutem pro výchovu a vzdělávání kádrů ČSAV (třítýdenní kurz).

10.3 SPOLUPRÁCE S VYSOKÝMI ŠKOLAMI

Péči o český jazyk prospívala také spolupráce ÚJČ s českými vysokými školami, která probíhala bilaterálně a na mnoha úrovních. Pracovníci vysokých škol se účastnili jako řešitelé některých úkolů státního plánu a výzkumu koordinovaných ÚJČ, působili jako aktivní členové jazykovědných společností při ČSAV, byli vědeckými redaktory a recenzenty slovníků, mluvnic apod., účastnili se terénního dialektologického výzkumu, zastupovali svá pracoviště v redakcích ústavních časopisů či v odborných komisích při ÚJČ, působili jako editoři ústavních publikací atd. Někteří vysokoškolští pracovníci dokonce vedli externě některá oddělení ÚJČ (např. Bohuslav Hála, Milan Romportl, Ivan Lutterer, Jan Chloupek).

Naopak pracovníci ÚJČ přednášeli na českých vysokých školách, pravidelně vedli, či oponovali kandidátské a diplomové práce, účastnili se redakčních prací na některých fakultních publikacích, zasedali ve vědeckých radách, v komisích pro udělování vědeckých hodností, v komisích pro státní závěrečné a státní rigorózní zkoušky, v komisích pro obhajoby kandidátských prací. Byli autory a spoluautory vysokoškolských učebnic a skript a na fakultách vyhledávali mezi posluchači talenty a vybírali studenty na pozice pomocných vědeckých sil v Ústavu.

ÚJČ dále umožňoval vysokoškolským pracovníkům užívat ústavních archivů, kartoték, materiálových sbírek a ústavních nepublikovaných prací (interních tisků a rukopisů).

Obecně nejčilejší kontakty udržoval ÚJČ s filozofickými fakultami v Praze, Brně a Olomouci a s pedagogickými fakultami v Praze, Brně, Olomouci, Ostravě a Ústí nad Labem. S dialektologickým oddělením ÚJČ v Brně spolupracovala katedra české a slovenské dialektologie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně, jejímiž členy byli i pracovníci ÚJČ. V osmdesátých letech spolupracoval ÚJČ s Ústavem teorie a praxe řečové činnosti při ostravské pedagogické fakultě na tématu *Efektivní využití a uplatnění jazyka při řízení pracovních kolektivů* a v roce 1986 byla k tomu zřízena Společná laboratoř pro výzkum řečové činnosti ÚJČ ČSAV a pedagogické fakulty Ostrava (členy její koordinační rady byli za ÚJČ Olga Müllerová, Jana Hoffmannová a Jan Kořenský). Výzkum

byl založen na přímé spolupráci s průmyslovými podniky (Třinecké železárny, Autopal Nový Jičín, Hutní montáže, Vědeckovýzkumný uhelný ústav v Ostravě-Radvanicích aj.).³⁰³

10.4 PRAVIDLA ČESKÉHO PRAVOPISU (PČP)

Poté, co byl Ústav pro jazyk český začleněn do nové Československé akademie věd, stalo se jedním z jeho hlavních, politicky i společensky naléhavých úkolů vydání nových pravopisných pravidel, která by nahradila ta dosavadní, ne zcela vyhovující z roku 1941.

V roce 1957 byla publikována nová *Pravidla českého pravopisu* (PČP), zpracovaná kolektivem autorů pod vedením Bohuslava Havránka a Františka Trávníčka, která však byla příručkou pouze pravopisnou, nikoli zároveň tvaroslovnou, určenou především pro spisovatele, novináře, redaktory apod. (tzv. akademická Pravidla). Školní vydání, stručnější a opatřené podrobnými tvaroslovnými informacemi, se k veřejnosti dostalo již roku následujícího. V ústavních časopisech byla nová *Pravidla* uplatněna od 1. čísla ročníku 1958.

Roku 1958 byla také k novým Pravidlům vydána příručka *Píšeme podle nových Pravidel*³⁰⁴ Františka Daneše, Miloše Dokulila, Karla Hausenblase a Františka Váhaly, určená široké veřejnosti pro seznámení s novými ortografickými normami, doplněná seznamem slov, jejichž pravopis se od posledních Pravidel změnil, a nových výrazů s dosud neustálenou grafickou podobou.

V letech 1963–1964 proběhla v jazykovědných časopisech živá diskuse o možnostech dalších úprav českého pravopisu a 1965 byl pracovníky Výzkumného ústavu pedagogického proveden výzkum pravopisné úrovně žáků posledních ročníků základních devítiletých škol. Druhou akcí byl sociologický průzkum, uskutečněný Ústavem pro jazyk český ve spolupráci s Ústavem pro výzkum veřejného mínění, zaměřený na pružnost české veřejnosti ve vztahu k případným úpravám pravopisu. V roce 1964 byla v souvislosti s těmito opatřeními v roce 1964 obnovena pravopisná komise, organizačně přiřčená k Vědeckému kolegiu jazykovědy (od 1981 přímo k ÚJČ), která pracovala při ÚJČ. K pravopisným otázkám se nadto vyjadřovalo i Vědecké kolegium jazykovědy a formou obecných doporučení i Presidium ČSAV.

V roce 1993 bylo publikováno vydání PČP, dodnes vyvolávající silné emoce, na němž od druhé poloviny osmdesátých let pracoval autorský kolektiv úseku, resp. oddělení jazykové kultury, dále Zdenka Hrušková z úseku výzkumu národního jazyka a Ilona Páclová z úseku

³⁰³ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů, Zpráva o činnosti ÚJČ ČSAV za rok 1989.

³⁰⁴ DANEŠ, František; DOKULIL, Miloš; HAUSENBLAS, Karel; VÁHALA, František. *Píšeme podle nových pravidel*. Praha: Orbis, 1958, 141 s.

slavistiky, která zpracovávala antická jména. Další autoři spolupracovali na kapitole Přídavek (týkající se transkripce a transliterace). V roce 1989 se začala připravovat také školní verze PČP a ke spolupráci byli přizváni Václav Styblík a Marie Čechová. Ačkoli byly v roce 1990 práce na Pravidlech přerušeny, bylo v ÚJČ nakonec rozhodnuto příručku vydat zejména ze tří důvodů: 1) stále platná PČP obsahovala v příkladové části řadu příkladů poplatných marxistické ideologii, 2) slovníková část Pravidel nebyla prakticky od roku 1957 doplňována, a tudíž nepostihovala vývoj ve slovní zásobě za uplynulých více než třicet let, 3) nakladatelství SPN provedlo některé úpravy ve školním vydání bez vědomí autorů, zejména byly nahrazeny nevhodné příklady jinými. Nová Pravidla českého pravopisu tak vyšla v roce 1993 a předcházela jim informativní příručka *Co přinášejí nová Pravidla českého pravopisu*³⁰⁵.

Péče o kulturu českého jazyka v ÚJČ ČSAV vycházela z funkčně strukturalistické teorie spisovného jazyka, formulované v meziválečném období. Zatímco teoretická činnost pracovníků úseku jazykové kultury spočívala především v kodifikaci, praxe obnášela širokou škálu aktivit rázu poradenského, konzultačního, přednáškového, výukového apod.

³⁰⁵ MARTINCOVÁ, Olga et al. *Co přinášejí nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1991, 51 s., ISBN 80-900147-2-0.

11. LEXIKOLOGIE A LEXIKOGRAFIE V ÚJČ ČSAV

Letošní sté výročí založení Kanceláře *Slovníku jazyka českého*, přímého předchůdce Ústavu pro jazyk český, je s přihlédnutím k organizačnímu členění ÚJČ nejvlastnější právě oddělení, kde bylo již od roku 1946 soustředěno bádání v oblasti synchronní lexikologie a lexikografie češtiny. Po začlenění ÚJČ do struktur ČSAV byl oficiální název útvaru lexikologické a lexikografické oddělení, od roku 1962 oddělení lexikologie a lexikografie současného spisovného jazyka a o deset let později to bylo oddělení lexikologie a lexikografie. Po reorganizaci ÚJČ v roce 1983 vzniklo oddělení současné lexikografie, z něhož byl v roce 1988 utvořen úsek současné české lexikografie, společně s úseky *Staročeského slovníku* a *Staroslověnského slovníku* formálně tvořící oddělení lexikografie. Konečně po roce 1990 bylo založeno oddělení současné české lexikografie a lexikologie.

Ještě v první polovině padesátých let se přitom lexikografové museli potýkat s absolutním nepochopením své práce ze strany některých představitelů vrcholných akademických orgánů, neboť zejména pod vlivem marrismu se v rámci ČSAV objevily jisté tendence směřující k vyloučení lexikografie ze soustavy vědeckých disciplín. Důsledkem toho bylo například rozhodnutí předsednictva filologicko-literární sekce ČSAV z roku 1955 nezařadit Miloše Helcla, Jaroslava Zimu a Josefa Filipce mezi vědecké pracovníky s odůvodněním, že se zabývají převážně lexikografickou problematikou. Bohuslav Havránek však v tomto ohledu úspěšně zakročil, když ještě téhož roku zaslal dopis Presidiu ČSAV, kde mj. píše: „Dovoluji si upozorniti ve vsí vážnosti, že není správný ani udržitelný názor, který kategoricky vylučuje jakoukoli lexikografickou práci z práce badatelské a tím ze soustavy věd“.³⁰⁶

11.1 LÍSTKOVÝ LEXIKÁLNÍ ARCHIV³⁰⁷

Lístkový lexikální archiv soudobé češtiny začal být budován prakticky již od prvního desetiletí dvacátého století (viz výše). Na základě systematické excerpce Kanceláře *Slovníku jazyka českého* vznikl tzv. základní (příp. první) materiál novočeského lexikálního archivu, který byl využit pro zpracování *Příručního slovníku jazyka českého* (PSJČ).

V souvislosti s pracemi na *Slovníku spisovného jazyka českého* (SSJČ), jehož vznik byl motivován mj. i tím, že výrazné společenské změny způsobily i nemalé posuny ve slovní

³⁰⁶ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, karton č. 17, inv. číslo 33. Dopis Bohuslava Havránka Presidiu ČSAV z 8. 4. 1955.

³⁰⁷ GOLÁŇOVÁ, Hana. Novočeský lexikální archiv a excerpce v průběhu let (1911–2010). V tisku SaS.

zásobě, byl doplňkovou excerpcí rozšířen také lístkový lexikální archiv o tzv. 2. materiálovou vrstvu, mající vlastní abecední řazení. Excerpce časově postihla zejména druhou polovinu čtyřicátých let a léta padesátá se zvláštním přihlédnutím k těm zdrojům (beletrie, populárně-naučná literatura, noviny a časopisy, učebnice apod.), které byly obrazem pohybu ve slovní zásobě v poválečném období. Vzhledem k požadavkům doby se pozornost obracela i k ideologicky zabarveným výrazům.

Tzv. 3. materiál reprezentuje období konce padesátých a první poloviny šedesátých let, a to především výpisky z pramenů publicistického, odborného a populárně-naučného charakteru. Později se 3. vrstva lexikálního archivu stala materiálovou základnou *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ)*.

Vlastním abecedním řazením disponuje i tzv. 4. materiál, jenž představuje souhrn excerpt písemných pramenů z druhé poloviny šedesátých let a první půle let sedmdesátých a který posloužil při přípravě chystaných doplňků SSJČ.³⁰⁸

V roce 1969 byla zřízena excerptční komise³⁰⁹, již tvořili Josef Filipec, Vlasta Červená, Františka Havlová, Běla Poštolková a Zdeňka Sochová, a zároveň byla nově upravena excerptční pravidla, na jejichž základě se poté excerpovala lexikální vrstva novočeského lexikálního archivu s pořadovým číslem pět zahrnující excerpta ze zdrojů ze sedmdesátých a z první poloviny osmdesátých let. Excerpce v daném období přitom již primárně směřovala k vydání *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (resp. též zamýšleného, leč posléze nerealizovaného *Slovníku lexikálního standardu*), který svým praktickým zaměřením ovlivnil i ráz doplňování lístkového lexikálního archivu: ve větší míře se excerpovala publicistika, literatura odborná a popularizační, naproti tomu beletrie ztratila své výrazně dominantní postavení. Novinkou pak bylo vedle speciální excerptce frazémů vypisování mluvených dialogů z prózy, dramatu, psané publicistiky, doplňované na základě poslechu rádia. Z beletrie se mj. excerpovala i vybraná díla, jejichž rukopis nebyl v době svého vzniku publikován (a stalo se tak až o mnoho let později)³¹⁰.

V druhé polovině 80. let probíhala jako součást příprav pro budoucí *Akademický slovník cizích slov* speciální excerptce, jejíž výsledek však nebyl do hlavního novočeského lexikálního archivu ÚJČ začleněn. A tak jako tzv. 6. materiál jsou označována excerpta pocházející z období přelomu osmdesátých a devadesátých let, reflektující významné

³⁰⁸ GOLÁŇOVÁ, Hana. Novočeský lexikální archiv a excerptce v průběhu let (1911–2010). V tisku *SaS*.

³⁰⁹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 14, Zpráva o činnosti oddělení lexikologie a lexikografie ÚJČ ČSAV, 15. 12. 1969.

³¹⁰ FILIPEC, Josef. Cesta k českému jednosvazkovému slovníku. *NŘ* 1975, roč. 58, č. 5, s. 225–233.

lexikální proměny v češtině po roce 1989. Z 6. vrstvy vycházela materiálově zejména publikace *Co v slovnících nenajdete*³¹¹.

Rokem 1991 po osmi desítkách let doplňování lexikálního archivu ručně zpracovávanými lístky skončilo a excerptce se posunula do elektronické éry. V současné době je lístkový lexikální archiv kompletně naskenován a veřejnosti je přístupný v jednotném vyhledávacím prostředí. Materiály 1–6 přitom obsahují 8 696 850 excerpt.

11.2 PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO

Příruční slovník jazyka českého (PSJČ) byl vydáván již od roku 1935 po třech desetiletích přípravných a koncepčních prací (viz výše).

V roce 1957 bylo publikováním 8. dílu, resp. 9. svazku (4. díl vyšel ve dvou svazcích) ukončeno vydávání základního výtvaru české lexikografie, který se rovněž stal prvním slovanským slovníkem akademického typu³¹². Tento monumentální slovník deskriptivního charakteru zachycuje na 10 824 stranách slovní zásobu (víceméně) soudobé češtiny v rozsahu přes 200 000 slov, vědecky zpracovanou, všestranně popsanou a bohatě dokumentovanou citáty z beletrie, publicistických textů a odborné literatury. Po několikerém přehodnocení původní koncepce byla nakonec využita excerpta (základního materiálu novočeského lexikálního archivu) pocházející z textů vzniklých od poslední čtvrtiny devatenáctého století. Z období před rokem 1870 byly využity výpisky z děl některých významných autorů, jakými byli např. Karel Havlíček Borovský, Karel Jaromír Erben, Božena Němcová či Karel Hynek Mácha.³¹³

Ačkoli jde primárně o slovník spisovné češtiny, jsou zde obsažena i slova příslušející k nespisovným útvarům národního jazyka (nářečí, slang, argot), která byla zachycena při excerptci (zpravidla beletrie) coby prvky sloužící k ozvláštnění daného textu. Vedle informací výslovnostního, gramatického či lexikálního rázu, byla jednotlivá hesla doplněna nebývale rozsáhlou stylistickou charakteristikou přisuzující slovům např. územní, dobový či emocionální příznak. Doklady slov jsou v tomto slovníku uváděny citátovou formou.

Pracovní kolektiv *PSJČ* byl navržen na Státní cenu Klementa Gottwalda, která mu také na jaře 1958 byla udělena. Finanční odměna, která byla součástí ceny, pak byla rozdělena

³¹¹ SOCHOVÁ, Zdeňka; POŠTOLKOVÁ, Běla. *Co v slovnících nenajdete: novinky v současné slovní zásobě*. Praha: Portál, 1994, 204 s., ISBN 80-7178-000-6.

³¹² FILIPEC, Josef. Akademický Příruční slovník jazyka českého dokončen. *SaS* 1958, roč. 19, s. 218.

³¹³ HODURA, Quido. Z dějin akademického slovníku jazyka českého. *NŘ* 1959, roč. 42, č. 1–2, s. 11.

mezi pracovníky (včetně dědiců pracovníků již zesnulých), kteří se podíleli buď na redigování slovníku nebo na vlastní slovníkářské práci, trvala-li alespoň pět let.

Následně byly zpracovávány ještě *Dodatky k PSJČ*, redigované zpočátku Aloisem Získalem, od roku 1960 Josefem Filipcem, které nakonec zůstaly jen v nedokončeném rukopise.

11.3 SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO

Již od počátku padesátých let se začalo pracovat na budoucím *Slovníku spisovného jazyka českého (SSJČ)*, slovníku středního typu, jehož vznik byl dán rostoucí potřebou popsat aktuální změny českého lexika v souvislosti s rychlým rozvojem vědy a techniky a také společenskými proměnami vůbec.³¹⁴ Na jeho koncepci začal pracovat již po roce 1950 Miloš Helcl a celý slovník vycházel původně po jednotlivých sešitech (1. sešit vyšel v roce 1958) za redakce Bohuslava Havránka, Jaromíra Běliče, Miloše Helcla, Aloise Jedličky, Václava Křístka a zpočátku i Františka Trávníčka.

Spolupracovalo se přitom externě se všemi ústavy ČSAV, s vybranými katedrami vysokých škol, resortními vědeckými ústavy, dokumentačními středisky některých dalších pracovišť i s odborníky z praxe. Ve stálém styku byli autoři slovníku s lexikografickými odděleními Ústavu slovenského jazyka SAVU (v roce 1966 přejmenovaného na Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV), Kabinetu pro moderní filologii a Slovanského ústavu (později Ústavu jazyků a literatur).

Původně se předpokládalo, že půjde o dílo třísvazkové³¹⁵, ve finále vyšly svazky čtyři (1960, 1964, 1966 a 1971) zahrnující v 1. vydání 191 924 hesel, ve druhém vydání (1989) po zapracování dodatků 192 908 hesel. Slovník, který se opírá o unikátní excerpční materiál uložený v lístkovém lexikálním archivu ÚJČ, od dob *PSJČ* více než dvojnásobném, byl mj. přetištěn univerzitou v Alabamě (USA) ve vydavatelství University of Alabama Press s cílem zpřístupnit jej americkým a kanadským Čechům i slavistům.

SSJČ zachycuje a lexikograficky popisuje slovní zásobu soudobé češtiny (přibližně od třicátých let 20. století, výběrově od poslední čtvrtiny 19. století)³¹⁶ s přihlédnutím k jejím systémovým (formálním, významovým i slovtvorným) vztahům a zahrnuje v bohatém výběru i českou frazeologii a terminologii přibližně ze 150 oborů (včetně nových oborů

³¹⁴ HELCL, Miloš. O novém slovníku spisovné češtiny. *SaS* 1954, roč. 15, s. 161–165.

³¹⁵ HELCL, Miloš. Příprava nového slovníku současného spisovného jazyka. *NR* 1953, roč. 36, č. 9–10, s. 309.

³¹⁶ POLDAUF, Ivan. K dokončení Slovníku spisovného jazyka českého (1960–1971). *SaS* 1971, roč. 32, s. 258.

vědeckých a technických, jakými byly raketová technika, kybernetika, programování, kosmonautika apod.). Ve srovnání s *PSJČ* podává *SSJČ* také podrobné informace pravopisné, ortoepické, gramatické a lexikálně sémantické, jež byly vydáním slovníku kodifikovány, a přináší promyšlenou stylistickou (také frekvenční, příp. i časově příznakovou) charakteristiku lexikálních jednotek z hlediska funkčních stylů, zvláště stylu odborného, publicistického a uměleckého.

Ve srovnání s *PSJČ* bylo v *SSJČ* užito ve větší míře také hnízdování a byly výrazně zkráceny doklady jednotlivých slov a slovních tvarů (užívána byla ponejvíce typická spojení). *SSJČ* nově zaznamenával např. vidové protějšky, slovesné vazby, informace o původu přejatých slov apod.

Po dokončení *SSJČ* byl jeho redakční a autorský kolektiv doporučen k udělení státní ceny Klementa Gottwalda, čemuž byla vyjádřena podpora ze strany vědeckého kolegia jazykovědy i Presidia ČSAV, navzdory tomu však tato cena autorům *SSJČ* z politických důvodů udělena nebyla. V roce 1972 obdrželi však alespoň finanční odměnu ČSAV.

Na počátku sedmdesátých let byl Ediční radě ČSAV předložen návrh na vydání *Retrogradního indexu SSJČ*, který byl vypracován v mechanografické laboratoři ÚJČ pod redakcí Jitky Štindlové. Vedla se o tom řada jednání, ve hře byla i spolupráce nakladatelství Academia s haagským nakladatelstvím Mouton³¹⁷, nicméně nakonec zůstal tento volný doplněk *SSJČ* jen v rukopise.

11.4 SLOVNÍK LEXIKÁLNÍHO STANDARDU

Po dokončení *SSJČ* se pozornost oddělení lexikologie a lexikografie soustředila vedle dalších prací na koncepční a metodologickou přípravu dvousvazkového akademického slovníku současného úzu, interně nazývaného *Slovník lexikálního standardu*.

Nejprve byl výběrem slov ze *SSJČ* vytvořen víceúčelový pracovní heslář, na jehož základě byl vypracován heslář lexikálního standardu (celkový počet unikátních hesel v tomto hesláři je 43 858), který byl mj. využit Státním pedagogickým nakladatelstvím jako východisko pro dvojjazyčné slovníky.

Na počátku sedmdesátých let měl ve spolupráci s Ústavem pro výzkum veřejného mínění proběhnout výzkum lexikálního standardu, potenciálně využitelný pro chystaný jednojazyčný výkladový slovník (pozornost se měla zaměřit především na postoje uživatelů

³¹⁷ Archiv AV ČR, Fond VKJ, karton č. 2, inv. č. 21, Zápis z 6. zasedání VKJ ČSAV dne 17. 3. 1971.

k pronikání nespisovných útvarů národního jazyka do veřejné jazykové komunikace).³¹⁸ V roce 1972, kdy měl být výzkum spuštěn, již však Ústav pro výzkum veřejného mínění neexistoval.

Zatímco heslář zamýšleného dvousvazkového slovníku lexikálního standardu se své finální podoby dočkal, vlastní slovník v nedokončeném stavu zůstal v rukopise a je uložen v oddělení.

O samotný heslář slovníku lexikálního standardu byl nicméně v zahraničí značný zájem, např. ze strany sovětské (V. T. Kolomijcova, L. S. Palamarčuk), maďarské (G. O. Nagy), rumunské (R. Chiricuta-Marinovici), slovinské (A. Vidović-Muha) či britské (G. Rolfe)³¹⁹.

11.5 SLOVNÍK SPISOVNÉ ČEŠTINY PRO ŠKOLU A VEŘEJNOST

Triádu nejvýznamnějších českých jednojazyčných výkladových slovníků dvacátého století uzavírá jednosvazkový *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ)*.

Hlavní redakci slovníku, jehož první vydání vyšlo v roce 1978, tvořili Josef Filipec, František Daneš, Jaroslav Machač (při prvním vydání) a Vladimír Mejstřík (při druhém vydání) a dílčími redaktorkami byly Libuše Kroupová, Běla Poštolková a Zdeňka Sochová. Na přelomu let 1977 a 1978 probíhal v Československém rozhlasu půlroční cyklus čtvrt hodinových relací seznamující veřejnost s přednostmi nového výkladového slovníku českého jazyka.

SSČ postihuje slovní zásobu přibližně od roku 1945 a na rozdíl od *PSJČ* a *SSJČ* se snaží ve větší míře zachytit i její kolokviální vrstvu. Výběrem zdrojů pro příslušnou excerpci zohlednili autoři přesun těžiště spisovného jazyka od beletrie k publicistice. Ve srovnání se dvěma předchozími jednojazyčnými výkladovými slovníky vzniklými na půdě ÚJČ je *SSČ* koncepčně jednotnější a systémovější, vyniká přehledností, detailnějším uváděním ortografických, ortoepických a gramatických informací, zařazením praktických příloh (seznam slovo tvorných částí slov, zkratky a značky, rodná jména, příjmení a zeměpisná jména) apod. Novinkou je v *SSČ* například také zpracování částic a vůbec uceleněji jsou zde zachyceny tzv. nezákladní slovní druhy³²⁰. Oproti *PSJČ* a *SSJČ* je jednosvazkový slovník také

³¹⁸ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 50, Zápis ze schůzky pracovníků Ústavu pro jazyk český zajímajících se o spolupráci s Ústavem pro výzkum veřejného mínění (ÚVVVM) v otázkách jazykovědných ze dne 31. 10. 1969.

³¹⁹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 16, Výroční zpráva a anotace výsledků výzkumné činnosti za rok 1972.

³²⁰ Dle terminologie v AMČ 2.

výrazně úspornější: ve značné míře užívá hnízdování (za respektování Dokulilovy slovotvorné teorie), vypouští okrajové významy z významového spektra, neuvádí explicitně vazebné možnosti sloves apod. Kodifikační status *SSČ* lze za platný považovat přinejmenším od 2. vydání z r. 1994, neboť v 1. vydání slovník poněkud předběhl dobovou kodifikaci posunem některých hovorových jevů na ose nespisovnost – spisovnost.³²¹

Již v rukopisné podobě byl *SSČ* využíván na jiných lexikografických pracovištích. Pokud jde o výběr hesel a jejich zpracování posloužil jako pomůcka pro *Česko-slovenský slovník* zpracovávaný v Jazykovedném ústavu Ľudovíta Štúra v Bratislavě. Koncept *SSČ* se inspiroval slovník současné němčiny³²² vznikající prací kolektivu autorů pod vedením Güntera Kempckeho v Institut für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR. Heslář *SSČ* byl také zapůjčen bulharským a srbským lexikografům.

Druhé přepracované a doplněné vydání *SSČ* vyšlo v roce 1994 (zahrnuje přesně 45 366 heslových slov a 62 872 významů). Při jeho zpracovávání se přihlédlo k lexikálním změnám v češtině nastalým v souvislosti s vývojem po roce 1989, a také k pravopisným změnám kodifikovaným novým vydáním *Pravidel českého pravopisu* v roce 1993. Třetí upravené vydání pochází z roku 2003 a čtvrté, které je pouze přetiskem vydání předchozího, bylo publikováno v letech 2005 a 2006.

11.6 AKADEMICKÝ SLOVNÍK CIZÍCH SLOV

Od druhé poloviny osmdesátých let se pracovníci lexikografického oddělení věnovali pracím spojeným s vydáním slovníku slov cizího původu. Do nakladatelství Academia byl čistopis posílán po blocích písmen a celý autorský rukopis slovníku, zahrnující sto tisíc významů přejatých slov, byl ukončen již v roce 1991. Autoři se opírali o bohatý, průběžně shromažďovaný lexikální materiál, nejnověji doplňovaný o výpisy ze současné tvorby, převážně z publicistiky a z odborné literatury. Heslář byl obohacen i o nová slova, nové významy či významové posuny u slov již existujících. Spolupracovalo se přitom se specialisty z více než 150 vědních, odborných a pracovních oblastí, s řadou vědeckých a výzkumných

³²¹ HLADKÁ, Zdeňka; MARTINCOVÁ, Olga. Tradice a současnost české lexikografie. IN *Теория и история славянской лексикографии. Научные материалы к XIV. съезду славистов*. Ed. Маргарита ЧЕРНЫШЕВА. Москва 2008, s. 261–286.

³²² KEMPCKE, Günter; BLUMRICH, Christa (eds.). *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache 1, A–K*, Berlin: Akademie-Verlag, 1984, 705 s.

KEMPCKE, Günter; BLUMRICH, Christa (eds.). *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache 2, L–Z*, Berlin: Akademie-Verlag, 1984, 691 s.

pracovišť technického, přírodovědného, společenskovedního i technickovývojového zaměření.

*Akademický slovník cizích slov*³²³ vyšel prvně v roce 1995 ve dvou svazcích (jako jeden svazek byl publikován o dva roky později) a vydal jej autorský kolektiv vedený Věrou Petráčkovou a Jiřím Krausem. Pod názvem *Nový akademický slovník cizích slov*³²⁴ byla v roce 2005 vydána přepracovaná a přibližně o 2000 slovních významů rozšířená verze původního slovníku.

11.7 K DALŠÍM ČINNOSTEM ODDĚLENÍ

11.7.1 Publikace teoretických lexikologických a lexikografických poznatků

Ačkoli oddělení lexikologie a lexikografie věnovalo nejvíce času a úsilí zpracování synchronních výkladových slovníků češtiny, nebyla to jediná náplň jeho činnosti.

Zásluhou lexikologického a lexikografického oddělení ÚJČ ČSAV a především jeho vedoucího Josefa Filipce vznikla v Československu ucelená koncepce lexikologické práce a byla formulována teorie české jednojazyčné lexikografie, rozpracovávaná v řadě příspěvků, věnujících se dílčí problematice. Tak například z oblasti lexikologie a morfologie publikovala Libuše Kroupová, o lexikologii a tvoření slov psal Vladimír Mejstřík, lexikologie a syntax zajímaly Václavu Holubovou a Zdeňku Sochovou, adjektivy, adverbii a predikativy se zabývala Vlasta Červená, předložkami (zejména sekundárními) Libuše Kroupová, částicemi Františka Havlová. K otázkám slovesného vidu z hlediska slovníku a ke vztahu slovníku a nářečí se vyjadřovala Zdeňka Sochová, výklad významu byl doménou Josefa Filipce, z oblasti normativní a stylistické charakteristiky, popř. frazeologie publikoval Jaroslav Machač, terminologii se věnovala Běla Poštolková, slangy, argot, zkratky a značky zajímaly Miloslava Churavého, vlastními jmény se zabývala Eva Pokorná.

Významným příspěvkem k soudobé lexikografické teorii jsou *Zásady zpracování SSČ*, uveřejněné jako příloha slovníku, autorů Josefa Filipce, Libuše Kroupové, Jaroslava Machače, Vladimíra Mejstříka, Běly Poštolkové a Zdeňky Sochové.

³²³ PETRÁČKOVÁ, Věra; KRAUS, Jiří et al. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 1995, 834 s., ISBN 80-200-0497-1.

³²⁴ KRAUS, Jiří et al. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2005, 879 s., ISBN 978-80-200-1351-4.

K nejvýznamnějším knižním publikacím, zabývajícím se obecnou i speciální lexikologickou problematikou, patří Filipcova monografie *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*³²⁵, v celosvětovém měřítku první práce komplexně uchopující problematiku synonym metodami lexikologickými i stylistickými. V témže roce vyšla také *Expresivita slova v současné češtině*³²⁶ Jaroslava Zimy, která se věnuje expresivnímu užívání slov a objasňuje danou problematiku taktéž z hlediska lexikologického i stylistického, obzvláště na konkrétním materiálu z díla Vladislava Vančury, Karla Čapka a Karla Poláčka. Práce byla oceněna finanční odměnou vědeckého kolegia jazykovědy.

Monografie *Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny* Běly Poštolkové z roku 1984³²⁷ reflektuje v rámci výzkumu slovní zásoby především vrstvu odborného výraziva a zabývá se též procesy terminologizace a determinologizace v českém lexiku.

Ze spolupráce Josefa Filipce a Františka Čermáka pak vzešla práce *Česká lexikologie*³²⁸, podávající vůbec první syntézu oboru.

Původně se počítalo s tím, že do akademické *Mluvnice češtiny*, chystané převážně v gramatickém oddělení, bude začleněn i oddíl lexikologický, na němž až do roku 1980 pracovali Josef Filipec, Jaroslav Machač a Vladimír Mejstřík, nicméně nakonec z toho sešlo a lexikologická část zůstala jen v rukopise. Z pera členů lexikografického (a lexikologického) oddělení však vznikly některé jiné stati, do *Mluvnice češtiny* zakomponované. Jde o oddíly Tvoření slov skládáním a Odvozování sloves příponami a typy smíšené Vladimíra Mejstříka a Tvoření zkratk a zkratkových slov Miloslava Churavého.

Obdobně jako v jiných odděleních ÚJČ probíhaly i v oddělení lexikologie a lexikografie pravidelné čtrnáctidenní, popř. týdenní semináře, kde pracovníci referovali o své individuální práci či o svém příspěvku pro práci kolektivní.

11.7.2 Spolupráce na dalších ústavních i mimoústavních slovnících

Pracovníci lexikologického a lexikografického oddělení spolupracovali také na řadě dalších domácích i zahraničních lexikografických děl ať už jako spoluredaktoři či konzultanti.

³²⁵ FILIPEC, Josef. *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1961, 383 s.

³²⁶ ZIMA, Josef. *Expresivita slova v současné češtině: studie lexikologická a stylistická*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1961, 139 s.

³²⁷ POŠTOLKOVÁ, Běla. *Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny*. Praha: Academia, 1984, 123 s.

³²⁸ FILIPEC, Josef; ČERMÁK, František. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985, 280 s.

K zahraničním institucím, s nimiž oddělení spolupracovalo dlouhodoběji, patřila Slovinská akademie věd a umění (Ústav pro slovinský jazyk Frana Ramovše), kde vznikal *Slovník spisovné slovinštiny*³²⁹, o jehož směrnících vedli autoři s českými kolegy rozsáhlé diskuse, a také pracoviště ruské a ukrajinské lexikografie.

Vedle spolupráce konzultačního charakteru se slovenskými a německými lexikografy vypracoval Josef Filipec na žádost JÚĽŠ SAV oponentský posudek zpracovatelských zásad a ukázek chystaného jednosvazkového *Slovníku súčasnej spisovnej slovenčiny* a na žádost ředitele Zentralinstitut für Sprachwissenschaft AV NDR také slovníku současné němčiny.

V roce 1970 se naskytla příležitost dozvědět se něco podrobnějšího také o práci italských lexikografů, když do Prahy na týden přicestoval profesor Carlo Passerini Tosi z Florencie, autor slovníku *Dizionario della lingua italiana*. V témže roce čerpala Zdeňka Sochová poznatky od francouzských kolegů, s polskou lexikografií se v roce 1980 ve Varšavě a Krakově seznamoval Miroslav Roudný a Věra Petráčková zavítala do Švédska (i když především kvůli průzkumu bohemik ve zdejších knihovnách a archivech).

Josef Filipec a Jaroslav Machač byli spoluredaktory české části *Velkého česko-ruského slovníku* zpracovávaného nejprve Ústavem jazyků a literatur (od roku 1972 Kabinetem cizích jazyků³³⁰ a od roku 1983 v důsledku další reorganizace ČSAV přímo v ÚJČ)³³¹. Pod záštitou týchž pracovišť byl sestavován rovněž *Ukrajinsko-český slovník*, jehož českou část redigovaly Vlasta Červená a Eva Pokorná.

V padesátých letech zpracovávala v Orientálním ústavu ČSAV Dana Šťovíčková dvojjazyčný slovník, vydaný v roce 1961 pod názvem *Česko-čínský tematický slovník*, o jehož materiálu vypracoval v roce 1959 obsáhlý posudek Josef Filipec a recenzentem jehož české části byl Miloslav Churavý.

Vzájemná spolupráce probíhala také se slovenskými lexikografy na *Česko-slovenském slovníku*, resp. *Slovensko-českém slovníku* (za českou stranu zejména Zdeňka Sochová, Václava Holubová a další).

³²⁹ *SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA*. Ljubljana, 1971–1990.

³³⁰ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 61, Výroční zpráva oddělení lexikologie a lexikografie za rok 1977.

³³¹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 48, Výroční zpráva ÚJČ ČSAV za rok 1983.

V Ústavu slovanských studií FF UK byl v první polovině osmdesátých let připraven k vydání první díl *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*³³², na jehož zpracování (které probíhalo již od šedesátých let) se z pracovníků ÚJČ podíleli Jaroslav Zima, Ladislav Janský, Jaroslav Machač a Vladimír Mejstřík. Druhý díl³³³ vznikl převážně v ÚJČ, jeho autory jsou Vlasta Červená, Miloslav Churavý, Jaroslav Machač, Vladimír Mejstřík a František Čermák jako jediný zástupce FF UK. Třetí a čtvrtý díl byly vydány již mimo rámec zde vymezeného období, nicméně pro úplnost je třeba dodat, že na třetím díle³³⁴ participovali z ÚJČ také Miloslav Churavý a Jaroslav Machač, který byl nejen členem autorského kolektivu, ale i jedním z hlavních redaktorů. Prvními třemi díly popsali autoři *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* v relativní úplnosti (pro češtinu druhé poloviny 20. století) frazémy kolokační, kdežto čtvrtý díl, který vyšel až jako součást druhého souhrnného vydání v roce 2009, zahrnuje frazémy větné. Jednotlivé frazeologické a idiomatické výrazy jsou řazeny abecedně, přičemž při výběru klíčového slova výrazu je uplatněno slovnědruhovému kritérium v sestupné platnosti: substantivum – adjektivum – verbum – adverbium, příp. 1. slovo frazému.

11.7.3 Spolupráce s nelingvistickou veřejností

Pracovníci oddělení lexikologie a lexikografie spolupracovali také s nelingvistickou veřejností, zvláště jako poradci při různých úřadech a institucích. Eva Pokorná byla např. členkou pracovní skupiny pro vytvoření mezinárodního slovníku zeměpisných názvů při Geografickém ústavu ČSAV, Jaromír Machač byl svými radami nápomocen Ústředí vědeckých informací v zemědělství a Ladislav Janský byl mj. poradcem mateřských odborů národních výborů pro osobní jména. Františka Havlová zastávala pozici poradkyně v otázkách zpracování autorského slovníku ze *Slezských písní* Petra Bezruče, připravovaného Slezským studijním ústavem ČSAV v Opavě.

11.7.4 Popularizační činnost

Činnost oddělení byla popularizována např. v podobě rozhlasového cyklu *O slovní zásobě češtiny*, který v letech 1973–1974 připravovali Josef Filipec, Miloslav Churavý,

³³² ČERMÁK, František et al. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání*. 1. vyd., Praha: Academia, 1983, 492 s.

³³³ ČERMÁK, František; HOLUB, Jan; HRONEK, Jiří. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné I., A–P*. Praha: Academia, 1994, 757 s., 80-200-0347-9.

³³⁴ ČERMÁK, František; HOLUB, Jan; HRONEK, Jiří. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné II., R–Ž*. Praha: Academia, 1994, 634 s., 80-200-0428-9.

Jaroslav Machač, Vladimír Mejstřík, Běla Poštolková a Zdeňka Sochová. O pořadu o jednosvazkovém *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* již řeč byla. Z tiskovin je třeba zmínit zvláště magazín *Co vás zajímá*, který průběžně redigoval Vladimír Mejstřík.

Členové lexikografického (a lexikologického) oddělení se účastnili také výuky češtiny jako cizího jazyka, např. pro pracovníky sovětského velvyslanectví nebo v rámci intenzivních kurzů určených pro pracovníky východoněmecké akademie věd. Takové kurzy, doplněné o odborné přednášky, se uskutečnily např. v letech 1971 a 1977 v Liblicích, v roce 1980 v Senohrabech u Prahy či v roce 1986 ve spolupráci s Institutem pro výchovu a vzdělávání kádrů ČSAV.

Ve vymezeném období byla v oddělení, resp. v úseku zaměřována pozornost především na zpracování, resp. dokončení jednojazyčných výkladových slovníků češtiny, a to *Příručního slovníku jazyka českého*, *Slovníku spisovného jazyka českého* a *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Vedle toho se pracovníci lexikografického (a lexikologického) oddělení, resp. úseku věnovali slovníkovému zpracování určité části české slovní zásoby, zvláště v podobě *Akademického slovníku cizích slov* či *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*, účastnili se prací na překladových slovnících a v neposlední řadě promýšleli, rozvíjeli a publikovali poznatky z oblasti lexikografické a lexikologické teorie. Výsledky veškeré této činnosti dotvářející povědomí o vynikající české slovníkářské tradici byly (a stále jsou) vysoce ceněné a hojně využívané doma i v zahraničí.

12. TERMINOLOGIE V ÚJČ ČSAV

Samostatné terminologické oddělení v rámci ÚJČ existovalo pouze do roku 1956, a to pod vedením Karla Sochora. Poté byl terminologický úsek vždy součástí některého z ostatních oddělení Ústavu, nejprve oddělení gramatického, od roku 1976 byla terminologie organizačně přidružena ke stylistice a jazykové kultuře. Po reorganizaci ÚJČ roku 1983 byly mj. terminologické otázky rozvíjeny pracovníky úseku jazykové kultury oddělení současného českého jazyka a po roce 1990 v oddělení gramatiky současné spisovné češtiny a jazykové kultury. Paralelně byla terminologie propracovávána rovněž v lexikografickém oddělení, a to pro potřeby jednojazyčného výkladového slovníku češtiny. Mimoto však při ÚJČ působily také tři terminologické komise.

12.1 TERMINOLOGICKÉ KOMISE

Již v roce 1934 byl při Mezinárodní normalizační organizaci založen mezinárodní výbor pro terminologii, který se věnoval především stanovení hlavních zásad mezinárodně jednotného způsobu péče o kodifikaci a tvorbu odborného názvosloví. Členem tohoto výboru se za československou stranu stala od roku 1959 Československá normalizační komise pro terminologii ISO/TC 37 (International Standard Organization — Technical Committee 37), řízená Úřadem pro normalizaci a Ústavem pro jazyk český.

V dubnu 1959 byla při Československém komitétu slavistů ustavena Československá terminologická komise lingvistická³³⁵, jejímž vedením byl pověřen Alois Jedlička. Komise měla za úkol řídit a koordinovat práci na české a slovenské lingvistické terminologii s výhledem zpracovat z pořízeného materiálu soustavný terminologický slovník. Kromě svého primárního úkolu však komise poskytovala také v rámci svého zaměření expertízy, pořádala přednášky a kurzy ve školách, vydavatelstvích apod.

V roce 1961 byla založena ještě Ústřední československá terminologická komise, organizačně spadající pod Vědecké kolegium jazykovědy. Sekretariát této komise, vedený Jaromírem Běličem, byl přiřazen k Ústavu pro jazyk český (stejně tak i k Ústavu slovenského jazyka). Hlavním úkolem této komise, jejíž členskou základnu tvořili kromě jazykovědců i zástupci různých vědních oborů, bylo „... koordinovat a usměrňovat činnost při vytváření, dotváření, propracovávání, ustalování a normalizaci veškerého odborného

³³⁵ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární, karton č. 11, inv. č. 22, Zápis o zasedání vědecké rady ÚJČ ČSAV ze dne 17. 12. 1959.

názvosloví českého a slovenského tak, aby se názvosloví vyvíjelo stejným směrem při zachování specifičnosti obou jazyků a také při potřebném sladění s názvoslovím mezinárodním, zejména pokud jde o jazyky států socialistického tábora.³³⁶ Výše uvedená Československá normalizační komise pro terminologii ISO/TC 37 tvořila technickou sekci Ústřední československé terminologické komise a zprostředkovávala její spojení v otázkách normalizace technického názvosloví s mezinárodním výborem ISO/TC 37.

Orgánem Ústřední československé terminologické komise byl *Československý terminologický časopis*, redigovaný společně českými i slovenskými lingvisty. Periodikum, které navazovalo na práci redakce slovenského časopisu *Slovenské odborné názvoslovie*, uveřejňovalo teoretické příspěvky i materiály z oblasti české a slovenské terminologie.³³⁷ Ve třetím čísle (v roce 1964) zde vyšly *Zásady koordinácie českej a slovenskej terminológie*³³⁸, kde je řešena nejen vlastní jazyková problematika, ale také otázky klasifikace odborných názvů a organizace terminologické činnosti ve vztahu k oběma jazykům. V roce 1966 však byla komise zrušena (a stejně tak i jí vydávaný časopis).³³⁹

12.2 ODBORNÉ NÁZVOSLOVÍ

Po roce 1948 bylo třeba se vypořádat s požadavkem přehodnocení názvosloví (zvláště společenskovedních oborů) ve vztahu k marxistickým principům, dále názvosloví pojmenovávajícího entity úzce spjaté s obdobím první republiky, pro které nebyl v novém společenském zřízení prostor (např. v oblasti státní správy, průmyslu apod.), a také bylo nutno stabilizovat názvosloví aktuálně se utvářející na základě nově vzniklých skutečností. To souviselo jednak se změnou politických a společenských poměrů, jednak s prudkým rozvojem vědy a techniky. V nebyvalé míře se přitom všeobecně začal uplatňovat vliv názvosloví ruského.

Problematické odborného názvosloví se pod vlivem funkční lingvistiky věnoval (a to již od meziválečného období³⁴⁰) první ředitel ÚJČ ČSAV Bohuslav Havránek, který je

³³⁶ BĚLIČ, Jaromír. Za upevnění kontaktu mezi češtinou a slovenštinou na poli terminologie. *Československý terminologický časopis* 1962, roč. 1, s. 6.

³³⁷ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 16, Podklad pro zprávu o výzkumu vztahů českého a slovenského národa. 18. 2. 1964.

³³⁸ Tyto „Zásady“ vyšly česky ve Věstníku ČSAV (č. 5, roč. 1964).

³³⁹ Archiv AV ČR, Fond VKJ ČSAV, karton č. 1, inv. č. 21, Zápis z 10. zasedání VKJ ČSAV ze dne 23. 11. 1966.

³⁴⁰ např. HAVRÁNEK, Bohuslav. O lékařském slovníku. *NŘ* 1919, roč. 3, s. 72–78; HAVRÁNEK, Bohuslav. Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. IN *Spisovná čeština a jazyková kultura*. HAVRÁNEK, Bohuslav; WEINGART, Miloš (eds.). Praha: Melantrich, 1932, 257 s.

mj. autorem hesla *Terminologie* v dodatcích k *Ottovu slovníku naučnému*³⁴¹. Své myšlenky a poznatky o terminologii, které se staly východiskem budoucí terminologické práce v ÚJČ, shrnul v prvním dílu svého sborníku *Studie o spisovném jazyce*³⁴².

12.3 HORNICKÝ SLOVNÍK

V roce 1953 byla jako jeden z „nejzávažnějších a nejaktuálnějších úkolů“ v rámci ÚJČ stanovena příprava terminologických slovníků hornického a hutnického, „aby normalizovaly názvosloví těchto oborů pro naši výrobu nejdůležitějších.“³⁴³

V padesátých letech tak byli terminologové ÚJČ nejvíce zaměstnáni zpracováním vzorového terminologického slovníku hornického názvosloví, přičemž výběr právě této terminologické oblasti byl jednoznačně dán politickou poptávkou, neboť hornictví se skutečně (i když možná poněkud uměle) v dané době stalo hlavní oporou národního hospodářství.

Bylo rovněž zamýšleno zpracovat slovníkovou formou názvosloví dalšího významného reprezentanta těžkého průmyslu, hutnictví. Terminologická komise Československé vědecké technické společnosti pro hutnictví a slévárenství v Praze plánovala ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český vydat tiskem třísvazkový *Hutnický terminologický slovník* asi o 15 000 heslech. K tomu ovšem nakonec nedošlo.

*Hornický slovník terminologický*³⁴⁴ byl vypracován na základě bohaté excerpty ze soudobé odborné hornické literatury knižní i časopisecké a pracovníci ÚJČ (zejména Karel Sochor, Jaroslav Kuchař a Helena Kratochvílová) na něm spolupracovali s Maticí hornicko-hutnickou v Praze, ministerstvem paliv a energetiky, Báňským úřadem v Praze, Vysokou školou báňskou v Ostravě a hornickou názvoslovnou komisí. Slovník zahrnuje odborné výrazy především z oblasti uhelného hornictví, termíny z přidružených oborů pouze výběrově. Vedle výkladu významu jsou heslová slova opatřena také informací o spisovnosti, oblasti výskytu daných výrazů a zkratkou příslušného oboru.

Terminologové ÚJČ byli rovněž spoluautory některých dalších terminologických slovníků, vznikajících mimo Ústav, např. Karel Sochor se ve spolupráci s Československou akademií zemědělskou účastnil vydání *Malého zemědělského slovníku terminologického*³⁴⁵,

³⁴¹ OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ NOVÉ DOBY: DODATKY K VELIKÉMU OTTOVU SLOVNÍKU NAUČNÉMU. Díl VI. Praha: Novina, 1943, 654 s.

³⁴² HAVRÁNEK, Bohuslav. *Studie o spisovném jazyce*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963, 371 s.

³⁴³ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č.79, Ideologický plán 1953.

³⁴⁴ SOCHOR, Karel et al. *Hornický slovník terminologický*. Praha: SPN, 1961, 184 s.

³⁴⁵ MALIŠ, Oskar; KAMENICKÝ, Karel; SOCHOR, Karel (eds.). *Malý zemědělský slovník terminologický*. Praha: ČSAZV, 1953, 270 s.

redakčně i autorsky se spolupracovalo na *Lesnickém slovníku naučném* a terminologické otázky byly řešeny při spolupráci na *Velkém rusko-českém slovníku* či *Česko-maďarském slovníku*³⁴⁶.

12.4 ARCHIV ODBORNÉHO NÁZVOSLOVÍ

Terminologická excerpce čile probíhala již v období existence KSJČ i ÚJČ ČAVU (viz výše). Odborné názvy různých vědeckých a technických oborů se ve druhé polovině dvacátého století vypisovaly povětšinou z československých státních norem a z odborných a popularizačních publikací (zvláště materiálově nosnými byly publikace z edice Malá moderní encyklopedie). Vyexcerpovaný materiál se zařazoval do abecední kartotéky a do kartotéky oborové, uspořádané podle systému Mezinárodního desetinného třídění³⁴⁷. V roce 1962 byla zahájena také excerpce odborných názvů ze SSJČ, která sloužila zejména jako podklad abecedního řazení v archivu, pro vytvoření oborových heslářů a pro strojové zpracování terminologického materiálu SSJČ na děrných štítcích.

Archiv odborného názvosloví sloužil prakticky především terminologům při konzultacích např. s redakcemi odborných časopisů, nakladatelství, s tvůrci nových názvoslovných norem apod.

Kromě terminologického archivu odborného byl při ÚJČ vytvářen také archiv Československé terminologické komise lingvistické, v jehož rámci byly excerpovány lingvistické termíny z bohemistických a slavistických prací a internacionální termíny z cizojazyčných slovníků lingvistické terminologie.

Ve zvláštní kartotéce v lexikografickém oddělení pak bylo shromažďováno odborné názvosloví za účelem jeho zpracování ve výkladových slovnících spisovné češtiny. Kartotéka se skládá ze záznamů odborných názvů v textové souvislosti, jak byly vyhledány v denním tisku, v neoborných časopisech, v neoborné literatuře a ve středoškolských učebnicích. Takto získané termíny byly po stránce významové konzultovány s odborníky, zpravidla členy názvoslovných komisí, s nimiž spolupracovali členové terminologického úseku ÚJČ.³⁴⁸

³⁴⁶ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 2, Plnění plánu vědecké práce za rok 1959.

³⁴⁷ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 3, Zpráva o činnosti úseku terminologického archivu lexikologického a lexikografického oddělení ÚJČ za druhé pololetí roku 1963.

³⁴⁸ ROUDNÝ, Miroslav. Ustalování a sjednocování odborného názvosloví. *NŘ* 1977, roč. 60, č. 5, s. 247–250.

12.5 TERMINOLOGICKÉ PŘÍRUČKY

Na základě zkušeností s terminologickou problematikou byly pracovníky ÚJČ publikovány mj. také dvě důležité terminologické příručky. První, která vyšla v roce 1955³⁴⁹, představuje vůbec první komplexně pojaté pojednání o odborném názvosloví, způsobu jeho tvoření, ustalování, kodifikaci a také o aktuálních nešvarech v oblasti tvoření odborných výrazů.

Druhou významnější terminologickou příručkou je práce z roku 1983³⁵⁰ autorů Běly Poštolkové, Miroslava Roudného a Antonína Tejnora, která souhrnně postihuje otázky vzniku, tvoření a užívání odborných termínů v soudobé češtině, stejně tak i metodiku a organizaci terminologické práce v Československu. Cílem příručky bylo poskytnout potřebné informace předsedům a členům názvoslovných komisí a být vodítkem i ostatním zájemcům o terminologické otázky, zvláště redakcím odborných publikací a časopisů.³⁵¹

V roce 1984 vyšla v edici Studie ČSAV práce Běly Poštolkové³⁵² věnující se na vybraných terminologických otázkách (fungování odborných názvů v různých typech textů soudobé češtiny, procesy terminologizace a determinologizace v české slovní zásobě) vztahy mezi odbornou a běžnou slovní zásobou.

12.6 SLOVNÍK SLOVANSKÉ LINGVISTICKÉ TERMINOLOGIE

Významným mezinárodním terminologickým počinem bylo publikování čtrnáctijazyčného *Slovníku slovanské lingvistické terminologie*³⁵³, na němž se podíleli i pracovníci ÚJČ, zvláště Antonín Tejnor, František Daneš, Marie Těšitelová, Vlasta Straková a Josef Filipec. Práce na slovníku řídila a koordinovala Mezinárodní terminologická komise lingvistická při Mezinárodním komitétu slavistů, nicméně pracovní základnou se stal ÚJČ ČSAV a vlastní přípravou slovníku k vydání byla pověřena Československá terminologická komise lingvistická, jejímž předsedou byl Alois Jedlička. Zpracovatelé slovníku si kladli

³⁴⁹ SOCHOR, Karel. *Příručka o českém odborném názvosloví*. Praha: ČSAV, 1955, 66 s.

³⁵⁰ POŠTOLKOVÁ, Běla; ROUDNÝ, Miroslav; TEJNOR, Antonín. *O české terminologii*. Praha: Academia, 1983, 119 s.

³⁵¹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton. č. 48, Výroční zpráva ÚJČ ČSAV za rok 1983.

³⁵² POŠTOLKOVÁ, Běla. *Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny*. Praha: Academia, 1984, 123 s.

³⁵³ JEDLIČKA, Alois et al. *Slovník slovanské lingvistické terminologie. Slovar' slavjanskoj lingvističeskoj terminologii 1*. Praha: Academia, 1977, 553 s.

JEDLIČKA, Alois et al. *Slovník slovanské lingvistické terminologie. Slovar' slavjanskoj lingvističeskoj terminologii 2*. Praha: Academia, 1979, 480 s.

za cíl popsat, pojmově utřídit a usouvztažnit lingvistickou terminologii všech slovanských jazyků, k nimž se nakonec připojila ještě angličtina, němčina a francouzština. Jako výchozí materiál posloužil heslář české a slovenské lingvistické terminologie vypracovaný v roce 1962 Československou terminologickou komisí lingvistickou. Na jeho základě pak vypracovaly jednotlivé národní terminologické lingvistické komise rejstříky ekvivalentů.³⁵⁴

Ačkoli se původně plánovalo vypracovat slovníky dva, jeden ve formátu slovníku školního, druhý jako velký encyklopedický slovník, v letech 1977–1979 vyšly 2 svazky jednoho typu slovníku, *Slovníku slovanské lingvistické terminologie*, za hlavní redakce Aloise Jedličky. První díl předkládá termíny systematicky a konfrontačně podle jednotlivých jazyků, zatímco druhý díl je uspořádán abecedně.

12.7 SPOLUPRÁCE S NELINGVISTICKÝMI PRACOVÍŠTI

Vedle zajišťování běžného provozu terminologické poradny (písemné i telefonické) fungující v Praze i v Brně se pracovníci ÚJČ zabývající se terminologií aktivně účastnili dotváření a kodifikace českého (příp. československého) odborného názvosloví v názvoslovných komisích Úřadu pro normalizaci (od roku 1962 Úřadu pro normalizaci a měření) a ve většině terminologických komisí působících v oblasti hospodářského, technického a vědeckého života.

Úřad pro normalizaci, resp. Úřad pro normalizaci a měření organizoval od roku 1959 názvoslovné komise pro technické obory. Tyto komise, které vypracovávaly názvoslovné normy příslušných oborů, byly složeny z odborníků a nejméně jednoho zástupce některé jazykovědné instituce (zpravidla Ústavu pro jazyk český), který kontroloval vhodnost zvoleného názvu a správnost způsobu tvoření nových názvů z hlediska jazykové kultury.³⁵⁵

K technickým terminologickým komisím, jejichž aktivní činnost byla podpořena i konzultační činností pracovníků ÚJČ, patřily komise hornická, komise pro terminologii využití topného plynu, komise pro názvosloví pecí, názvoslovná komise pro silikátový průmysl, komise cihlářská, názvoslovná komise pro chemický průmysl, komise tužkárenská, komise papírenská, komise koželužská, komise gumárenská, komise pro názvosloví plastických hmot, komise pro názvosloví zemědělských strojů, komise pro názvosloví stavebních strojů, komise pro názvosloví parních turbin, komise pro názvosloví lanových

³⁵⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 16. Dopis vědeckého tajemníka ÚJČ Presidiu ČSAV s hodnocením vědecké spolupráce ÚJČ se sovětskými pracovišti. 29. 8. 1964.

³⁵⁵ např. Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 3, Dr. Karel Sochor: Plnění plánu za druhé pololetí 1963 – terminologie.

drah, komise pro názvosloví kontroly materiálu, komise pro názvosloví magnetických záznamů, názvoslovná komise pro zemědělství a lesnictví, názvoslovná rada polygrafická a řada dalších.

Názvoslovné komise netechnických oborů nebyly řízeny Úřadem pro normalizaci, resp. Úřadem pro normalizaci a měření a ani nedisponovaly žádnými jednotnými zásadami pro svou činnost. Každá taková komise si stanovila zásady své práce podle vlastního uvážení. Z názvoslovných komisí netechnických vědních oborů, na jejichž činnosti se podíleli i pracovníci ÚJČ, nejaktivněji působily např. komise právnická, komise geodetická, komise zeměpisná, komise ornitologická, komise pro názvosloví anorganické chemie, komise pro názvosloví organické chemie, komise biochemická, komise pro názvosloví racionální výživy, komise pro názvosloví automatického řízení práce, komise pro tělovýchovné názvosloví a mnoho dalších.³⁵⁶

Pracovníci ÚJČ v oblasti terminologie prováděli také přednáškovou, poradenskou, konzultační, recenzní a jinou podobnou činnost na vyžádání nejrůznějších československých úřadů, průmyslových a jiných závodů, výzkumných ústavů a dalších institucí. Ke konkrétním příkladům lze řadit mj. posuzování a úpravy televizního názvosloví (pro Výzkumný ústav pro elektrotechnickou fyziku), názvosloví z oboru organizace a techniky obchodu (pro ministerstvo vnitřního obchodu), názvosloví chemických látek a botanické názvy pro nová vydání *Československého lékopisu* či názvosloví letadel (pro technickou komisi). Byly kupříkladu vytvořeny názvy nových hodnotí pro železničáře a přímo se spolupracovalo na novém železničním názvosloví (pro ministerstvo dopravy). Pracovníci lexikografického oddělení a terminologického úseku ÚJČ se podíleli na kurzu uspořádaném v roce 1961 Státní bankou československou pod názvem „*Umíte správně česky?*“, kde přednášeli Josef Filipec, Miloš Helcl, Miroslav Roudný a Karel Sochor. V roce 1978 byly v ÚJČ na žádost Úřadu předsednictva vlády konzultovány otázky týkající se pojmenování řádů, vyznamenání atd.

Terminologická činnost ÚJČ byla v průběhu sledovaného období bohatá a rozsáhlá a jejích výsledků bylo (a stále je) využíváno v běžné denní praxi celé československé (resp. české) společnosti. Práce na vytváření, stabilizaci a kodifikaci českého odborného názvosloví byla (a je) přitom velmi náročná už jen z toho důvodu, že přesahuje rámec jazykovědy a jsou k ní zapotřebí dobré znalosti oboru, jehož terminologická soustava je

³⁵⁶ ROUDNÝ, Miroslav. Ustalování a sjednocování odborného názvosloví. *NŘ* 1977, roč. 60, č. 5, s. 247-250.

zpracovávána, stejně jako dobré povědomí o logických pravidlech tvoření, struktury, klasifikace a definování pojmů.

13. FONETIKA V ÚJČ ČSAV

V roce 1953 byl při ÚJČ zřízen jako autonomní pracoviště Fonetický kabinet, který se na konci šedesátých let stal jedním z řádných oddělení Ústavu jako fonetická laboratoř. Prvním vedoucím (a to externím) se stal Bohuslav Hála, který zároveň řídil Fonetický ústav FF UK, založený již roku 1920 Josefem Chlumským pod názvem Fonetická laboratoř. Ve stejné situaci se nacházel i Hálův nástupce Milan Romportl, jenž také interně řídil Fonetický ústav na fakultě a externě vedl fonetické pracoviště při ÚJČ. Roku 1983 se z fonetické laboratoře ÚJČ stal úsek fonetiky, začleněný do oddělení pro současný český jazyk, a v roce 1990 vzniklo v Ústavu fonetické oddělení.

V roce 1956 přednesl Bohuslav Hála návrh na zřízení „Laboratoře pro výzkum řeči“ jako nového pracoviště ČSAV. Návrh měl podporu také mezi zástupci V. sekce (technické), neboť o výsledky pracoviště tohoto typu projeví zájem také pracovníci v oblasti sdělovací techniky (účelné zkonstruování některých zařízení slaboproudé elektrotechniky totiž vyžadovalo hlubší znalosti stavby řeči).³⁵⁷ Ovšem stejně jako pozdější plán na vybudování akustického ústavu administrativně propojeného s Fonetickým kabinetem se zmíněný návrh své realizace nedočkal.

V únoru 1959 došlo k částečnému osamostatnění Fonetického kabinetu s výhledem plné autonomie při ÚJČ. Pracovišti tak bylo umožněno samostatně plánovat vědeckou práci a provádět kontrolu jejích výsledků. Propojení s ÚJČ existovalo pouze na úseku administrativy a hospodářské správy.³⁵⁸ Zároveň byla pro záležitosti Fonetického kabinetu zřízena v rámci vědecké rady ÚJČ speciální třináctičlenná komise (Milan Romportl, František Daneš, Jana Ondráčková, Bohuslav Hála, Karel Ohnesorg, Bohuslav Havránek, Josef Bartoloměj Slavík, Miloslav Seemann, Jaroslav Kožešník, Přemysl Janota, Miroslav Vlček, Josef Merhaut, Oldřich Uhlíř).³⁵⁹

Do budoucna se dokonce pomýšlelo na vybudování velkého samostatného fonetického ústavu při ČSAV, přičemž by při Filozofické fakultě UK bylo zřízeno jen malé pracoviště pro pedagogické účely, které by spolupracovalo s ústavem akademickým.³⁶⁰ Tento záměr byl mj. motivován i skutečností, že k roku 1950 byly na vysokých školách rušeny semináře

³⁵⁷ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, karton č. 11, inv. č. 22, Zápis o zasedání vědecké rady ÚJČ ČSAV ze dne 14. 9. 1957.

³⁵⁸ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, karton č. 11, inv. č. 22, Zápis o zasedání vědecké rady ÚJČ ČSAV ze dne 24. 3. 1959.

³⁵⁹ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, karton č. 11, inv. č. 22, Zápis o zasedání vědecké rady ÚJČ ČSAV ze dne 27. 6. 1959.

³⁶⁰ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, karton č. 11, inv. č. 22, Zápis o zasedání vědecké rady ÚJČ ČSAV ze dne 24. 3. 1959.

a ústavy a v souladu se sovětským vzorem zaváděny plošně katedry, které se měly soustředit pouze na výuku a vědu měly ponechat Akademii. Fonetický ústav FF UK byl proto spolu se Seminářem obecné jazykovědy začleněn pod katedru českého jazyka. Navzdory všem nepříznivým okolnostem se však fakulturnímu fonetickému pracovišti podařilo obhájit (především díky jedinečným, mezinárodně uznávaným výsledkům své činnosti) pozici českého fonetického centra věnujícího se činnosti vědecké i pedagogické, a tak plán na soustředění veškerého fonetického výzkumu na půdě Akademie zůstal jen v rovině neuskutečněných návrhů.

13.1 ORTOEPIE

Dílo *Výslovnost spisovné češtiny, její zásady a pravidla I. (Výslovnost slov českých)*³⁶¹, které vyšlo v roce 1955, bylo výsledkem kolektivní práce jazykovědců, zástupců Československého rozhlasu, divadel apod. sdružených v ortoepické komisi při ÚJČ pod vedením Bohuslava Hály. Kniha, jež nebyla veřejnosti předkládána jako publikace s kodifikační platností, především shrnuje hlavní ortoepická pravidla českého jazyka a objasňuje základní terminologii oboru.

Začátkem roku 1960 se ortoepická komise na svém zasedání usnesla, že je třeba publikovat nové, přepracované vydání dávno rozebrané a veřejností stále požadované výslovnostní příručky. Její sestavení však bylo kompletně převedeno na Fonetický kabinet a hlavní iniciativu převzali František Daneš a Milan Romportl. V roce 1967 se tak první díl *Výslovnosti spisovné češtiny* dočkal svého druhého vydání. Odrazily se v něm drobnější odborné pozměňovací návrhy (nejčastěji směřující k dubletám) probírané ponejvíce na společných seminářích členů fonetických pracovišť při FF UK a ÚJČ.

Přínos této publikace byl a je mnohostranný, práce se stala vyhledávanou příručkou v pedagogické práci, v oblasti jevištní výslovnosti, v popularizační práci, při přednáškách o výslovnosti pro cizince, při školení recitátorů či při práci v porotách uměleckého přednesu. Výsledků výzkumu, jenž zahrnoval zpracovávání a excerpování magnetofonových nahrávek souvislých mluvených projevů (tj. budování víceúčelového fonografického archivu), se využívalo i v telekomunikační praxi.³⁶²

³⁶¹ HÁLA, Bohuslav et al. *Výslovnost spisovné češtiny, její zásady a pravidla I. (Výslovnost slov českých)*. Praha: ČSAV, 1955, 95 s.

³⁶² Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů, Zpráva o činnosti ÚJČ ČSAV z roku 1975.

V roce 1978 vydal autorský kolektiv složený z pracovníků ÚJČ a vedený Milanem Romportlem (výrazný podíl na přípravě a kompletaci materiálu měla zejména Růžena Buchtelová) *Výslovnost spisovné češtiny II (Výslovnost slov přejatých)*³⁶³. Zatímco úvodní část obsahuje zásady pro výslovnost cizích slov v češtině a doporučení pro převod cizích vlastních jmen do češtiny, druhá část je výslovnostním slovníkem 20 000 přejatých slov s vyznačenou fonetickou transkripcí.

Na přelomu let sedmdesátých a osmdesátých byla pozornost opětovně obrácena k výslovnosti slov domácích a byly podnikány přípravné kroky k vydání nové kodifikační příručky, zahrnující pravidla výslovnosti slov domácích i přejatých. Na zjišťování aktuální výslovnostní normy bylo přitom použito sociologických metod, analýze byly podrobovány magnetofonové nahrávky mluvených projevů v Československém rozhlasu a vyplněné výslovnostní dotazníky vypovídající o postojích uživatelů spisovného jazyka k některým výslovnostním jevům. Soudobý výslovnostní úzus byl porovnáván se staršími pracemi normativního charakteru a s pravidly obsaženými ve *Výslovnosti spisovné češtiny I*. Veškeré tyto snahy však vyzněly naprázdno v souvislosti se zánikem ortoepické komise na počátku osmdesátých let.

V osmdesátých letech vydala členka fonetického úseku Jiřina Hůrková, která působila také jako pedagožka na Divadelní akademii múzických umění, několik významných učebních pomůcek věnujících se zásadám správné české výslovnosti v uměleckém mluveném projevu. V roce 1983 šlo o vysokoškolská skripta *Výslovnostní norma v uměleckém přednesu*³⁶⁴, o rok později publikovala s Vítězslavou Šrámkovou středoškolskou učebnici *Mluvený projev a přednes*³⁶⁵ a s Hanou Makovičkovou učebnici pro konzervatoře *Základy jevištní mluvy I*.³⁶⁶ (*Základy jevištní mluvy II*³⁶⁷ vyšly v roce 1986.)

13.2 VÝZKUM FYZIOLOGICKÉ ČINNOSTI MLUVIDEL PŘI FONACI Z HLEDISKA FONETICKÉHO

V červnu roku 1960 promítla Jana Ondráčková celkem třikrát svůj film *Pohyb jazyka a měkkého patra při zpívání samohlásek* (o délce 332 m) před odbornou veřejností. Poprvé to

³⁶³ ROMPORTL, Milan et al. *Výslovnost spisovné češtiny II. (Výslovnost slov přejatých)*. Praha: Academia, 1978, 318 s.

³⁶⁴ HŮRKOVÁ, Jiřina. *Výslovnostní norma v uměleckém přednesu*. Praha: SPN, 1983, 144 s.

³⁶⁵ HŮRKOVÁ, Jiřina; ŠRÁMKOVÁ, Vítězslava. *Mluvený projev a přednes*. Praha: SPN, 1984, 299 s.

³⁶⁶ HŮRKOVÁ, Jiřina; MAKOVIČKOVÁ Hana. *Základy jevištní mluvy I*. Praha: SPN, 1984, 135 s.

³⁶⁷ HŮRKOVÁ, Jiřina; MAKOVIČKOVÁ Hana. *Základy jevištní mluvy II*. Praha: SPN, 1986, 283 s.

bylo v Praze před odborníky z oblasti fonetiky, pedagogiky, rentgenologie a foniatry, podruhé na rentgenologickém kongresu v Hradci Králové a potřetí opět v Praze na XIV. kongresu mezinárodní asociace vědeckého filmu v Praze. Tento vůbec první zvukový rentgenokinematografický film, zachycující pohyb mluvidel v supraglottálních dutinách při zpívaných a mluvených samohláskách, se setkal pokaždé s velmi kladným hodnocením. Řada zahraničních otolaryngologických pracovišť zažádala Fonetický kabinet o zaslání separátů článku, informujícího o použitých metodách, který byl vydán ve švýcarském časopise *Folia phoniatica* (č.13/1961).³⁶⁸

Obzvláště ceněným bylo vypracování metody snímování (českých) samohlásek bez používání obvyklých kontrastních látek. Janě Ondráčkové se podařilo prokázat, že dostatečným prostředkem pro rentgenokinematografické zachycení pohybů v supraglottálních dutinách je sloupec vzduchu (dosud bylo pro výzkum postavení měkkých částí mluvidel nutno používat kontrastních látek, např. barya). Poprvé ve světovém měřítku tak byly získány snímky fyziologické činnosti mluvidel bez jakéhokoli vnějšího zásahu do mluvního procesu, čímž bylo vyloučeno zkreslení této činnosti. Vedle vysoké vědecké úrovně vynikal film také nadstandardní úrovní technickou díky způsobu provedení synchronního záznamu zvukového, osciloskopického a rentgenografického.³⁶⁹

V roce 1961 byla k filmu *Pohyb jazyka a měkkého patra při zpívání samohlásek* vytvořena německá verze pro IV. mezinárodní fonetický kongres v Helsinkách, následně i verze anglická a na vyžádání Československého filmu byl navíc vypracován francouzský komentář pro předvedení filmu na XV. mezinárodním kongresu vědeckého filmu v Maroku.

Do roku 1962 přibyly ke zmíněnému vědeckému filmu další dva: *Artikulační pohyby jazyka a měkkého patra* v české verzi a *Přímé záběry činnosti měkkého patra při fonaci* ve verzi české a anglické.

Na základě svého výzkumu v oblasti fyziologické činnosti mluvidel publikovala v roce 1964 Jana Ondráčková monografii *Rentgenologický výzkum artikulace českých vokálů: Analýza činnosti mluvidel při fonaci zpívaných, mluvených a šeptaných samohlásek na základě rentgenografických a rentgenokinematografických snímků*³⁷⁰, která vzbudila velký zájem odborníků z lékařských věd, pěvecké pedagogiky, logopedie i akustiky. Práce byla

³⁶⁸ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce 1953–1961, karton č. 9, inv. č. 17, Zpráva o činnosti Fonetického kabinetu za rok 1961.

³⁶⁹ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce 1953–1961, karton č. 9, inv. č. 17, Zpráva o činnosti Fonetického kabinetu za rok 1960.

³⁷⁰ ONDRÁČKOVÁ, Jana. *Rentgenologický výzkum artikulace českých vokálů: Analýza činnosti mluvidel při fonaci zpívaných, mluvených a šeptaných samohlásek na základě rentgenografických a rentgenokinematografických snímků*. Praha: ČSAV, 1964, 189 s.

přeložena do angličtiny a v roce 1973 vydána v nizozemském Haagu jako *The Physiological Activity of the Speech Organs: An analysis of the speech-organs during the phonation of sung, spoken and whispered Czech vowels on the basis of X-ray methods*³⁷¹.

V šedesátých letech natočila Jana Ondráčková v rámci výzkumu fyziologické činnosti mluvidel při fonaci z hlediska fonetického další dva vědecké filmy *Pohyby hlasivek u člověka* (metodou vysokofrekvenční kinematografie) a *Glottografický průběh hlasivek u člověka* (filmové záznamy glottografických křivek s akustickým průběhem). Šlo o vůbec první synchronní (optické i zvukové) záznamy pohybů hlasivek při fonaci pomocí originálně vyvinuté metodiky nepřímé laryngoskopie a elektrické glottografie³⁷². Z rentgenografických metod byla pro výzkum fonace nově aplikována simultánní tomografie.³⁷³

Film *Pohyby hlasivek u člověka* byl v roce 1970 promítnut na II. mezinárodním kolokviu vědecké kinematografie v Brně pod názvem *Activity of human vocal chords*. O rok později byl na 7. mezinárodním kongresu fonetických věd v Montrealu předveden film *Laryngoscopy and Glottography* obsahující analýzu přímých filmových záběrů činnosti hlasivek a synchronních glottografických záznamů.³⁷⁴

V sedmdesátých letech byla při výzkumu fyziologické činnosti mluvidel zkoumána např. artikulace konsonantů podle rentgenkinematografických záběrů ve srovnání se synchronním akustickým signálem a komplexní metodou byl shromažďován materiál o patologické činnosti mluvidel pro srovnávací analýzu a pro aplikaci v praxi.

13.3 ANALÝZA A SYNTÉZA ŘEČI

Od padesátých až do počátku devadesátých let se ve spolupráci s řadou dalších institucí pracovalo na úkolu analýza a syntéza řeči, který zahrnoval výzkum akustické struktury přirozené a umělé řeči z hlediska komunikace, percepce řeči a automatické identifikace českých hlásek počítačem.³⁷⁵ Kolektiv autorů z ÚJČ, vedený Blankou

³⁷¹ ONDRÁČKOVÁ, Jana. *The Physiological Activity of the Speech Organs: An analysis of the speech-organs during the phonation of sung, spoken and whispered Czech vowels on the basis of X-ray methods*. Haag: Mouton, 1973, 106 s.

³⁷² Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 65, Nejvýznamnější badatelské výsledky za posledních 4–5 let a jejich praktická aplikace.

³⁷³ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 3, Výroční hodnocení práce fonetické laboratoře v roce 1965.

³⁷⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 64, Zpráva o nejdůležitějších výsledcích činnosti ÚJČ ČSAV za rok 1971.

³⁷⁵ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 16, Výroční zpráva fonetické laboratoře za rok 1972.

Borovičkovou a Milanem Romportlem, byl několikrát za dosažené výsledky oceněn finanční odměnou ČSAV.³⁷⁶

Výsledky výzkumu měly značný význam např. pro vyřešení možnosti automatického akustického výstupu do počítače (např. vypracování vlastní metody pro syntézu hláskových kombinací bylo využito při realizaci výstupního zařízení počítače sloužícího k převodu analogové funkce akustického signálu řeči na soubory digitálních hodnot).³⁷⁷

Blanka Borovičková a Vlastislav Maláč publikovali v roce 1967 studii *The spectral analysis of Czech sound combination*³⁷⁸, kde je poprvé v takovém rozsahu popsána spektrální analýza fyzikálních parametrů českých hlásek a hláskových skupin v řeči. Z hlediska fonetického se výzkum zaměřil na samohlásky, frikativy, afrikáty, nasály a explozívy.

13.4 Z DALŠÍCH PRACÍ

Za nejvýznamnější studii z oblasti fonetiky a fonologie, která vznikla na půdě ÚJČ, je patrně možné považovat práci Františka Daneše z roku 1957 *Intonace a věta ve spisovné češtině*³⁷⁹, kde autor předložil funkčně strukturální teorii větné intonace na konkrétním rozboru spisovné češtiny.

Za spolupráce fonetické laboratoře ÚJČ a Fonetického ústavu FF UK vznikala mj. první část prvního dílu akademické *Mluvnice češtiny (Fonetika)*³⁸⁰ na základě fonetické koncepce Milana Romportla, zahrnující ve vztahu k české zvukové soustavě vedle tradiční klasifikace artikulační i klasifikaci akustickou.

13.4.1 Spolupráce s domácími pracovišti

V rámci uvedených i dalších výzkumů spolupracovalo fonetické pracoviště ÚJČ s nejrůznějšími domácími pracovišti, nejsoustavněji s pracovníky Fonetického ústavu FF UK, s Vlastislavem Maláčem z Výzkumného ústavu elektroakustiky (přejmenovaného později na Výzkumný ústav sdělovací techniky A. S. Popova) či s foniatrickým pracovištěm Karla Sedláčka Všeobecné fakultní nemocnice na Karlově náměstí v Praze.

³⁷⁶ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 14, neuspořádáno, karton č. 14, Výroční zpráva fonetické laboratoře ÚJČ ČSAV za rok 1970.

³⁷⁷ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 65, Nejvýznamnější badatelské výsledky za posledních 4–5 let a jejich praktická aplikace.

³⁷⁸ BOROVIČKOVÁ, Blanka – MALÁČ, Vlastislav. *The spectral analysis of Czech sound combination*. Praha: Academia, 1967, 67 s.

³⁷⁹ DANEŠ, František. *Intonace a věta ve spisovné češtině*. Praha: ČSAV, 1957, 161 s.

³⁸⁰ DOKULIL, Miloš; HORÁLEK, Karel; HURKOVÁ, Jiřina; KNAPPOVÁ, Miloslava; PETR, Jan et al. *Mluvnice češtiny I. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika*. Praha: Academia, 1986, 566 s.

K dalším pracovištím, s nimiž fonetické ÚJČ spolupracovali, patřil Výzkumný ústav spojů, Výzkumný ústav radiokomunikací, Výzkumný ústav telekomunikací, Výzkumný ústav zvukové, obrazové a reprodukční techniky, ústavy ČSAV (Výzkumný ústav technické fyziky, Výzkumný ústav radiotechniky a elektroniky, Ústav pro etnografii a folkloristiku), Výzkumný ústav psychiatrický, Matematicko-fyzikální fakulta UK, České vysoké učení technické, Lékařská fakulta hygienická a Fakulta všeobecného lékařství UK, rentgenologická oddělení státních fakultních nemocnic a výzkumných ústavů, Československý státní film atd.³⁸¹

Ve spolupráci s národním podnikem Tesla a Matematickým ústavem ČSAV se pracovalo na stanovení objektivních kritérií a metod při hodnocení kvality zvuku technických zařízení za respektování fyziologie sluchu.³⁸²

S Výzkumným ústavem psychiatrickým spolupracoval ÚJČ v oboru elektromyografie a s dětskou ORL klinikou v oblasti dětské slovní audiometrie. V osmdesátých letech se pak úsek fonetiky podílel s Výzkumným ústavem Československého rozhlasu na analýze mluvených projevů z hlediska jejich zvukové realizace a účinnosti působení na posluchače.³⁸³

Fonetické pracoviště ÚJČ koordinovalo výzkum v oboru akustiky řeči v subkomisi pro fyziologickou akustiku a akustiku řeči Československé akustické komise při Vědeckém kolegiu fyziky ČSAV, jejíž vědeckou tajemnicí byla Blanka Borovičková. Aktivními členkami České logopedické společnosti byly Jiřina Hůrková-Novotná, Blanka Borovičková a Jana Ondráčková. Blanka Borovičková byla také členkou Československé vědeckotechnické společnosti, Jana Ondráčková Společnosti pro vědecký film při Presidiu ČSAV a Společnosti pro vědu, kulturu a politiku a Jiřina Hůrková-Novotná zasedala v českém poradním sboru pro umělecký přednes při Ústavu pro kulturně výchovnou činnost ministerstva kultury.

Členové fonetického oddělení/úseku se podíleli i na poradenských službách ÚJČ, zejména v oblasti výslovnosti přejatých i domácích slov (např. pro Československý rozhlas, Československou televizi, Československý film apod.).

³⁸¹ např. Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko literární 1953–1961, karton č. 9, inv. č. 17, 1960.; Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 14, Výroční zpráva fonetické laboratoře ÚJČ ČSAV za rok 1969.

³⁸² Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 2, Zpráva o plnění všech úkolů vědecké práce za rok 1957.

³⁸³ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 42, Zpráva o činnosti ÚJČ ČSAV za rok 1986.

13.4.2 Spolupráce se zahraničními pracovišti

Fonetické pracoviště ÚJČ byl díky svým jedinečným výzkumným výsledkům vyhledávaným partnerem pro řadu zahraničních pracovišť i jednotlivých badatelů.

V rámci sovětské akademie věd se spolupracovalo na analýze ruských hlásek s leningradským Institutem I. P. Pavlova a v oboru percepce řeči a automatické identifikace hlásek s Matematickým ústavem v Novosibirsku.

O své zkušenosti se pracovníci v oboru fonetiky podělili také s fonetickou skupinou při Jazykovědném ústavu Čínské akademie věd (v roce 1958 byl na návštěvě na brněnské univerzitě a na vybraných pracovištích ČSAV prof. Wu Zongji), která v padesátých letech plánovala zřízení čínské fonetické laboratoře. V ÚJČ tak byl např. pořízen magnetofonový záznam čínských samohlásek a souhlásek k rentgenovým obrazům a izolovaný zvukový záznam pro analýzu spektrometrem a byla provedena analýza některých čínských hlásek a tónů.

Na výzkumu rytmizace řeči spolupracoval ÚJČ s Ústavem pro českou literaturu ČSAV a Instytutem Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Výzkum rozvíjel dříve získané poznatky o rytmickém členění ve spisovné češtině (viz Otakar Zich, Vilém Mathesius, František Trávníček, Josef Chlumský, Bohuslav Hála)³⁸⁴.

Na žádost Fonetického ústavu ve Varšavě byly připraveny nahrávky hrtanového tónu z elektrického glottografu a zpracovány spektrogramy přivezených nahrávek polských přirozených a syntetických vokálů³⁸⁵. Glottogramy izolovaných maďarských slov se současným zvukovým záznamem byly pořízeny pro maďarské kolegy.

Ve stockholmské Laboratoři přenosu řeči Královského technologického institutu a v dánském Fonetickém ústavu byla úspěšně prověřována vysokofrekvenční glottografie jako metoda pro výzkum činnosti hlasivek za aktivního přispění Jany Ondráčkové. Ta se na zmíněném švédském pracovišti účastnila také např. experimentálního výzkumu fonace řeči s použitím různých glottografických metod.

V polovině osmdesátých let přicestovali do Československa kubánští pracovníci z Instituto de Literatura y Linguística de la Academia de Ciencias de Cuba, kterým bylo na úseku fonetiky pomáháno při výběru a zpracování rozsáhlého materiálu z kubánské španělštiny na aparatuře fonetické laboratoře ÚJČ a jimž byly poskytovány podrobné

³⁸⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 61, Výroční zpráva fonetické laboratoře za rok 1977.

³⁸⁵ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce ČSAV 1953–1961, karton č. 9, inv. č. 17, Zprávy o plnění plánu, o činnosti, 1958.

konzultace o hodnocení akustického řečového signálu i o metodologických postupech v oblasti výzkumu výslovnostního úzu.

Ve druhé polovině osmdesátých let spolupracovali členové fonetického úseku ÚJČ také s univerzitou v Káhiře. V akustické komoře fonetické laboratoře ÚJČ byly pořízeny nahrávky arabských textů rodilými mluvčími a následně sonogramy segmentálních i suprasegmentálních jevů a jejich vstupní spektrální analýza.³⁸⁶

K významným počínům mezinárodního charakteru, zaštitěným spoluprací Fonetického ústavu FF UK a fonetického pracoviště ÚJČ, bylo uspořádání VI. mezinárodního kongresu fonetických věd v Praze v budově Právnické fakulty ve dnech 7.–13. září 1967. Organizace této akce (pravidelně pořádané jednou za čtyři roky) byla svěřena pražským fonetickým pracovištěm jako výraz uznání české fonetice. Prezidentem konference byl jmenován Bohuslav Hála, generálním sekretářem Milan Romportl a výkonnými sekretáři byli Přemysl Janota z FF UK a Jana Ondráčková z ÚJČ. U příležitosti této vrcholné události oboru zasedala v Praze celá řada mezinárodních organizací fonetických věd (Mezinárodní asociace fonetických věd, Mezinárodní sdružení pro biofonetiku, Sdružení zvukových archívů, Mezinárodní fonologická asociace či Mezinárodní komitét pro pořádání fonetických kongresů).

Navzdory tomu, že se fonetikové v ÚJČ po celou dobu existence svého oddělení/úseku museli potýkat s nedostatečným a zastaralým vybavením, bylo dosaženo velmi významných, v dané oblasti často bezprecedentních a originálních výsledků, vysoko hodnocených u nás i v zahraničí. Jejich praktická aplikace přitom našla široké využití v různých vědeckých disciplínách i společenské praxi, např. ve foniatrii, logopedii, lékařství, herecké práci, sdělovací technice, elektroakustice atd.

³⁸⁶ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů. Zpráva o činnosti za rok 1987.

14. DIALEKTOLOGIE V ÚJČ ČSAV

Původně bylo dialektologické oddělení ÚJČ pouze v Praze, ovšem koncem roku 1952 vznikla díky iniciativě Jaroslava Voráče jeho brněnská pobočka. V roce 1983, v rámci velké reorganizace Ústavu, se situace prakticky obrátila a téměř veškerá dialektologická práce byla převedena do Brna.

Dialektologické oddělení bylo zejména v padesátých letech ve srovnání s ostatními odděleními ÚJČ dosti netradičně personálně posilováno. Stávalo se totiž útočištěm pro řadu lidí, povětšinou vysokoškolských pedagogů, kteří byli tehdejšímu režimu z různých důvodů nepohodlní, a jejich pracovní umístění v Ústavu mezi dialektology pro ně byla mnohdy jediná šance, jak neztratit kontakt s vědeckým prostředím. Vedle lingvistů, jakými byli např. Jozef Štolc, Věra Michálková či Antonín Vašek, zde získali pracovní poměr také např. historik a teoretik architektury Oldřich Ševčík či historik František Matějek.³⁸⁷

Pro rozvoj české poválečné dialektologie byla velmi významná vysokoškolská učebnice zastřešujícího charakteru *Úvod do dialektologie*³⁸⁸, jejímž autorem byl první vedoucí brněnského dialektologického pracoviště, předčasně zesnulý Adolf Kellner. Jsou zde představeny metody, předmět a cíle dialektologického výzkumu, dále vymezeny a charakterizovány areálové i sociální dialekty a stanoveno jejich postavení ve struktuře národního jazyka.

Již od období ÚJČ ČAVU, po ukončení korespondenčních anket (viz kapitola Ústav pro jazyk český ČAVU) se v dialektologickém oddělení začal provádět zásluhou iniciativy jednotlivců také tzv. přímý terénní výzkum českých nářečí, jehož výstupem byly nářeční studie a monografie členů oddělení. *Evropský jazykový atlas (ALE)* vycházel z materiálu shromážděného výzkumem pro *Český jazykový atlas (ČJA)*. Zatímco v Čechách se se sondačním výzkumem započalo již v roce 1947, na Moravě vyrazili dialektologové do terénu až počátkem padesátých let, nejprve pod dohledem dialektologické komise Matice moravské, od roku 1952 zabezpečoval moravský výzkum ÚJČ, resp. jeho nové brněnské pracoviště.

K nejdůležitějším monografickým pracím, které vycházely z výzkumu ve čtyřicátých a padesátých letech, resp. i z pozdějších výzkumů z let šedesátých a sedmdesátých, patřily především publikace vydávané v edici *Česká nářečí* v Nakladatelství Československé

³⁸⁷ *Rozhovor s Janem Balharem*. CHROMÝ, Jan; LEHEČKOVÁ, Eva (eds.). *Rozhovory s českými lingvisty II*. Praha: Dauphin, 2009, ISBN 978-80-86903-95-8, s. 21.

³⁸⁸ KELLNER, Adolf. *Úvod do dialektologie*. Praha: SPN, 1954, 113 s.

akademie věd. Dvoudílná *Česká nářečí jihozápadní*³⁸⁹ od Jaroslava Voráče předkládají hláskosloví a tvarosloví nářečí jihozápadních Čech v pohledu jazykovězeměpisném, včetně přehledu literatury, která se dané problematice v minulosti věnovala. Slavomír Utěšený je autorem publikace *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*³⁹⁰, která detailně zpracovává popis hláskosloví v oblasti podél někdejší česko-moravské zemské hranice. Zamýšleno bylo vypracovat i druhý díl věnovaný obzvláště tvarosloví, ale k jeho sepsání již nedošlo.

Další z řady je práce *Severní pomezí moravskoslovenských nářečí*³⁹¹ Josefa Skuliny, kde je z hlediska hláskoslovného, tvaroslovného, slovtvorného a syntaktického popsáno hranické nářečí a jeho postavení v rámci ostatních moravskoslovenských nářečí i v systému českého jazyka jako celku. Dále sem patří významné příspěvky k nářeční skladbě, *Studie o východomoravské nářeční větě*³⁹² od Věry Michálkové a *Skladba lašských nářečí*³⁹³ od Jana Balhara. Poslední publikací v edici *Česká nářečí* jsou *Nářečí na Kelečsku: Mluvnická stavba*³⁹⁴ Stanislava Králíka.

Mimo uvedenou edici vyšla kniha Arnošta Lamprechta *Středoopavské nářečí*³⁹⁵, kde je slezský dialekt zachycen po stránce gramatické i lexikální, a na něj navazující *Slovník středoopavského nářečí*³⁹⁶. K dalším pracím věnujícím se především nářeční slovní zásobě patří kupříkladu *Slovníček zábřežské hanáčtiny*³⁹⁷. Výzkumem v oblasti fonetické stránky nářečí se mj. zabýval Pavel Jančák.

Na základě materiálu shromážděného korespondenčními anketami sestavil Jaromír Bělič také vysokoškolskou učebnici *Nástin české dialektologie*³⁹⁸, která představuje ucelený popis české nářeční situace ze synchronního i diachronního pohledu.

³⁸⁹ VORÁČ, Jaroslav. *Česká nářečí jihozápadní I*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1955, 147 s.

VORÁČ, Jaroslav. *Česká nářečí jihozápadní II*. Praha: Academia, 1976, 184 s.

³⁹⁰ UTĚŠENÝ, Slavomír. *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1960, 254 s.

³⁹¹ SKULINA, Josef. *Severní pomezí moravskoslovenských nářečí*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, 292 s.

³⁹² MICHÁLKOVÁ, Věra. *Studie o východomoravské nářeční větě*. Praha: Academia, 1971, 198 s.

³⁹³ BALHAR, Jan. *Skladba lašských nářečí*. Praha: Academia, 1974, 197 s.

³⁹⁴ KRÁLÍK, Stanislav. *Nářečí na Kelečsku: Mluvnická stavba*. Praha: Academia, 1984, 203 s.

³⁹⁵ LAMPRECHT, Arnošt. *Středoopavské nářečí*. Praha: SPN, 1953, 111 s.

³⁹⁶ LAMPRECHT, Arnošt. *Slovník středoopavského nářečí*. Ostrava: Krajské nakladatelství v Ostravě, 1963, 165 s.

³⁹⁷ NEORAL, Josef; JURSA, Jan; UTĚŠENÝ, Slavomír. *Slovníček zábřežské hanáčtiny*. Šumperk: Okresní vlastivědné muzeum, 1979, 43 s.

³⁹⁸ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie*. SPN, Praha 1972, 463 s.

14.1 ČESKÝ JAZYKOVÝ ATLAS

Šedesátá a sedmdesátá léta byla v oddělení dialektologie ve znamení příprav a následně vlastního terénního výzkumu pro potřeby *Českého jazykového atlasu* (ČJA). Výzkum byl prováděn školenými explorátory, pracovníky dialektologického oddělení podle *Dotazníku pro výzkum českých nářečí*, který byl (na rozdíl od dotazníků korespondenčních anket) jednotný pro celé území českého národního jazyka. Pracovníci pražského pracoviště mapovali nářečí česká, pracovníci brněnského pracoviště nářečí moravská a slezská. Výzkum byl zaměřen především na zjištění nejstaršího stavu tradičních teritoriálních dialektů, jež představují cenné pozůstatky starších vývojových fází českého jazyka, ale zároveň sledoval i novější vývojové tendence projevující se v mluvě mladě generace, a to zejména v těch oblastech, kde docházelo k rychlejšímu míšení jednotlivých kódů, tj. ve velkých městech a v nově dosídleném pohraničí. Tak byla zároveň postihována i nivelizovaná vrstva interdialektická v jejím regionálním rozvrstvení. Pozornost byla věnována rovněž jazykové situaci na česko-slovenském pomezí a nezapomnělo se ani na české osady v zahraničí, zejména v Rumunsku, Polsku či tehdejší Jugoslávii.

Celkem v 57 městech a 420 vesnicích byl vyplňován *Dotazník pro výzkum českých nářečí*, zahrnující 2649 položek, a na magnetofonové pásky byly nahrávány autentické nářeční projevy. Vybrané nahrávky byly převedeny do psané podoby, uspořádány podle jednotlivých nářečních oblastí (včetně českých enkláv v zahraničí), opatřeny úvodním textem o vzniku a vývoji českých dialektů a publikovány pod názvem *České nářeční texty*³⁹⁹. V roce 1977 byl kolektiv autorů za toto dílo oceněn čestným uznáním vědeckého kolegia jazykovědy.

Poté, co se na konci sedmdesátých let Ediční rada ČSAV pozastavila nad značnými finančními náklady, polygrafickou a nakladatelskou náročností jí předloženého návrhu na kartografické a polygrafické zpracování ČJA⁴⁰⁰, byla přehodnocena původní koncepce, zvláště ve vztahu k zobrazovací metodě, což znamenalo přechod k dvoubarevné úpravě a propracovanějšímu (a tím i v celosvětovém měřítku unikátnímu) systému značek.

Český jazykový atlas vyšel v pěti obsáhlých dílech v letech 1992–2005. První tři díly zachycují slovní zásobu z tematických oblastí „místní a domácí prostředí“, „zahrad a sad“, „živočišstvo, les a rostlinstvo“, „krajina, čas a počasí“, „vesnice dříve a nyní“, „zábavy a zvyky“, „polní zemědělské práce“, „hospodářská usedlost“, „zemědělské nářadí a nástroje“,

³⁹⁹ LAMPRECHT, Arnošt – MICHÁLKOVÁ, Věra et al. *České nářeční texty*. SPN, Praha 1976, 425 s.

⁴⁰⁰ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 76, Usnesení 75. ER ČSAV 20. 9. 1979 ohledně ČJA.

„dobytek, drůbež“, čtvrtý díl se věnuje morfologii a pátý díl zahrnuje především hláskoslovné a syntaktické charakteristiky.

Každý sledovaný jev je zpracován na mapě, přičemž mapy *Atlasu* jsou opatřeny obsáhlým a důmyslně koncipovaným komentářem, jenž obsahuje vše, co již nebylo možné zanechat přímo do mapy (méně běžné hláskoslovné jevy, generační rozdíly, rozdíly ve frekvenci jevů, difference mezi nářečními venkova a městskou mluvou, vývojové tendence ad.), soupisy zachycených podob, vymezení sledovaného významu, stručný popis jazykovězeměpisné situace, vztah k minulému a dnešnímu stavu a k západoslovanským jazykům, etymologické výklady, doklady ze zahraničních obcí a odkazy na jiné atlasy slovanských jazyků.⁴⁰¹

V bývalém Československu se kromě *Českého jazykového atlasu (ČJA)*, *Slovanského jazykového atlasu (OLA)*, *Karpatského jazykového atlasu (OKDA)* a *Evropského jazykového atlasu (ALE)* pracovalo též na *Atlasu slovenského jazyka (ASJ)*, jehož čtyři díly vyšly v letech 1968-1984.

14.2 ARCHIV LIDOVÉHO JAZYKA

Od roku 1953 byl v oddělení budován archiv lidového jazyka. Základem byly lexikální dotazníky korespondenčních anket a excerpce nářečních textů, rukopisných slovníků a diplomových prací (zejména ze semináře Miloše Weingarta z 30. let 20. století). Významně však přispívali také místní dopisovatelé, soustředění kolem Boženy Zimové. Tento archiv obsahující přes milion excerpčních lístků je uložen v brněnské pobočce ÚJČ, v letech 2006–2008 byl zdigitalizován a tak bylo vlastně teprve umožněno jeho plné využití, které je reálně závislé na elektronickém vyhledávání (lístkový archiv je v „papírové“ podobě řazen do 14 abeced, což činí vyhledání konkrétního hesla či dokladu velmi časově náročným).

Od první poloviny 70. let byl na základě nahrávek pořizovaných při výzkumu pro ČJA postupně budován rovněž archiv nářečních promluv. Stal se východiskem pro již zmíněné *České nářeční texty* (a pro později zpracovaná tři reprezentativní CD s vybranými ukázkami nářečních promluv).

⁴⁰¹ *Rozhovor s Janem Balharem*. CHROMÝ, Jan; LEHEČKOVÁ, Eva (eds.). *Rozhovory s českými lingvisty II*. Praha: Dauphin, 2009, ISBN 978-80-86903-95-8, s. 30.

14.3 MĚSTSKÁ MLUVA

Dialektologové ÚJČ (zejména Pavel Jančák) organizačně a metodologicky vedli také výzkum mluvy ve městech, kterého se kromě dialektologického oddělení ÚJČ účastnili bohemistické katedry filozofických a pedagogických fakult. Byly při tom zachycovány dvě generačně odlišné vrstvy této mluvy: mluva starší generace, která zdatně korespondovala s mluvou venkovskou, a mluva žáků devátých tříd základních škol, s nimiž byly vyplňovány jen vybrané položky dotazníku.

Okrajově lze k výzkumu městské mluvy přiřadit také práci Boženy Zimové *Vorařský slang pražského Podskalí*⁴⁰², za niž autorka získala cenu hlavního města Prahy. V této monografii je zaznamenána nejstarší zjistitelná vrstva profesionálních výrazů dnes již neexistující profese.

14.4 ZAHRANIČNÍ VÝZKUM

Zahraniční výzkum dialektologů pro ČJA směřoval v rámci dobových možností přednostně tam, kde existovaly početnější české a moravské komunity. Z nářečního hlediska bylo bádání tohoto typu obzvláště cenné, neboť v zahraničních enklávách docházelo víceméně ke konzervaci dialektických prvků v mluvě nejstarší generace, ale zároveň i k poměrně masivnímu průniku některých rysů jazyka majoritního, což bylo patrné v řeči mladších mluvčích.

Výzkum probíhal na území bývalé Jugoslávie (zejména v oblasti Slavonie), Rumunska (především v Banátě), Polska a Horní Lužice. Od 70. let se projevovaly snahy začlenit do ČJA i mluvu vídeňských Čechů, k čemuž ovšem před rokem 1989 nebyla na vyšších místech politická vůle.⁴⁰³

14.5 SLOVANSKÝ JAZYKOVÝ ATLAS (OLA)

Podnět k vypracování *Slovanského jazykového atlasu*, který by zachytil a zpracoval nářeční situaci ve všech slovanských jazycích, dal roku 1958 IV. mezinárodní kongres slavistů v Moskvě. Vlastní práce, které začaly v roce 1959, jsou koordinovány mezinárodní

⁴⁰² ZIMOVÁ, Božena. *Vorařský slang pražského Podskalí*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, 121 s.

⁴⁰³ *Rozhovor s Janem Balharem*. CHROMÝ, Jan; LEHEČKOVÁ, Eva (eds.). *Rozhovory s českými lingvisty II*. Praha: Dauphin, 2009, 343 s., ISBN 978-80-86903-95-8, s. 23–24.

komisí pro slovanský jazykový atlas při Mezinárodním komitétu slavistů. Sekretariát této komise sídlí v Institutu jazykoznanija AN SSSR (nyní RAN) v Moskvě a v začátcích prací byl jeho předsedou byl Ruben Ivanovič Avanesov, vedoucí oddělení pro vývoj jazyka moskevského jazykovědného ústavu. Od roku 1978 byl tento projekt nově začleněn do multilaterální spolupráce akademií věd socialistických zemí.

Za československou stranu zastřešovala práce Československá dialektologická komise, jejímiž členy byli pracovníci z Ústavu pro jazyk český (Bohuslav Havránek, Slavomír Utěšený a Antonín Vašek, jehož v roce 1978 vystřídal Karel Fic⁴⁰⁴), z Ústavu slovenského jazyka a Slovanského ústavu (později Ústavu jazyků a literatur) za ČSAV a také řada odborníků působících na československých vysokých školách (např. Jaromír Bělič či Radoslava Brabcová).

V Moskvě se každoročně konalo měsíční soustředění členů mezinárodní pracovní skupiny (obvykle v zimě), zatímco několikadenní schůze mezinárodního redakčního kolektivu SJA, kde byly kriticky probírány dosavadní výsledky přípravných prací a stanovovány další úkoly, se uskutečňovaly zpravidla jednou až dvakrát do roka, střídavě vždy v jedné ze zúčastněných zemí. V letech 1961 a 1973 proběhla tato zasedání v Praze a v roce 1985 v Brně.

V roce 1978 vyšel úvodní svazek *OLA* v Moskvě jako *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas (OJA)*, obsahující vedle teoretických prolegomen i základní přehledové údaje, zvláště charakteristiky zkoumaných obcí. Pracovníci ÚJČ se autorsky podíleli na zpracování kapitoly o užitém systému kartografování a na přípravě lexikálních map s komentáři. O deset let později vyšly první svazky obou řad: foneticko-gramatické (v Bělehradě) a lexikálně-slovotvorné (v Moskvě). V roce 1990 byl publikován v Moskvě ještě první díl druhého svazku ze série foneticko-gramatické a v roce 2000 v Minsku třetí svazek série lexikálně-slovotvorné.

14.6 KARPATSKÝ JAZYKOVÝ ATLAS (OKDA)

Na *OKDA (Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas)* za českou stranu dlouhodobě spolupracoval Antonín Vašek, který byl rovněž spoluautorem a členem redakční rady celokarpatského *Dotazníku Karpatském jazykového atlasu* a zároveň také členem redakční

⁴⁰⁴ Antonín Vašek se totiž již od roku 1976 plně věnoval Karpatskému jazykovému atlasu.

rady OKDA. V roce 1981 byl vydán jednotný *Dotazník Karpatského jazykového atlasu* (*Voprosnik OKDA*) vypracovaný syntetizací nejnovějších verzí sovětské a polské⁴⁰⁵.

Z *Karpatského jazykového atlasu*, na jehož realizaci se podílely badatelské kolektivy všech národů karpatsko-balkánského areálu kromě rumunského, albánského a řeckého, vyšel zatím v roce 1987 v Makedonii úvodní svazek, roku 1989 v Moldávii první díl, 1991 v Polsku třetí díl, 1997 v Bratislavě pátý díl a nejnověji v roce 2003 díl sedmý v Srbsku.

Antonín Vašek publikoval na základě vlastního terénního výzkumu mluvy asi 300 obcí karpatského oblouku v letech 1948–1967 monografii *Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace. Konfrontačně-komparatistická gramatická studie karpatologická*, kde z lingvistického hlediska (především z pohledu mluvnické stavby) charakterizuje moravské Valašsko v rámci českého jazyka i karpatských nářečí.

14.7 EVROPSKÝ JAZYKOVÝ ATLAS (ALE)

Atlas Linguarum Europae (ALE)⁴⁰⁶ je primárně atlasem lexikálním, jsou zde však zachyceny též jevy fonetické a morfologické. V roce 1975 byla publikována úvodní studie, v letech 1976 a 1979 první a druhý dotazník a v letech 1983, 1986, 1988, 1990, 1997, 2002 a 2007 zatím celkem sedm svazků. Do roku 1990 byl *Evropský jazykový atlas* vydáván v Nizozemsku, poté v Itálii.

S návrhem na vypracování evropského jazykového atlasu vystoupili v roce 1965 na marburském kongresu (The Geolinguistics International Congress) nezávisle na sobě holandský profesor Antonius Angelus Weijnen z univerzity v Nijmegen a Ital Mario Alinei, profesor na univerzitě v Utrechtu. Podle jejich představ mělo vzniknout kartografické dílo postihující všechny evropské jazyky s ohledem na jejich genetickou příbuznost a jejich typologické shody a rozdíly, včetně těch, které jsou výsledkem vzájemného ovlivňování těchto jazyků bez ohledu na to, zda si jsou geneticky příbuzné.

Na zasedání Mezinárodního komitétu slavistů (který práce na ALE řídil) v Helsinkách v roce 1970 bylo stanoveno, že předsedou hlavní redakce atlasu bude prof. Weijnen.

⁴⁰⁵ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 58, Plnění plánu VIII-5-10/3 – Nespisovné útvary českého jazyka, složka Karpatský jazykový atlas, za první pololetí 1979.

⁴⁰⁶ ALINEI, Mario. *The Atlas Linguarum Europae after a quarter century: a new presentation*. IN *Atlas Linguarum Europae. Perspectives nouvelles en géolinguistique*. Roma: Instituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1997.

Československou účastí v redakci byl pověřen Jaromír Bělič a členem zvláštního čestného komitétu *ALE* byl jmenován Bohuslav Havránek⁴⁰⁷.

Na *ALE* se začalo pracovat v roce 1970 a záštitu nad vznikajícím jazykovým atlasem poskytlo UNESCO. Pro slovanská pracoviště bylo centrální sídlo v Moskvě a alespoň zpočátku jim společnou základnu tvořil jazykový materiál nashromážděný pro *Slovanský jazykový atlas* (potažmo tedy i *Český jazykový atlas*). Teprve pro tzv. druhý dotazník bylo zapotřebí provést samostatný výzkum.

Na rozdíl od sovětské a polské strany, které spolupracovaly s *ALE* již od roku 1973, se ČSAV přihlásila k účasti na *Atlasu* až v závěru roku 1977, kdy byla zřízena širší pracovní a reprezentativní komise *Evropského jazykového atlasu* ve složení Arnošt Lamprecht (předseda), Pavel Ondrus, Rudolf Šrámek, Slavomír Utěšený, Anton Habovštiak, Adolf Erhart, a vlastní spolupráce se rozběhla dokonce až v polovině roku 1979, po zasedání *ALE* v Moskvě, jehož se za ČSSR zúčastnil Jan Petr. Československo bylo na konci sedmdesátých let vedle Albánie jedinou evropskou zemí, která do té doby nedodala *ALE* žádný jazykový údaj. V krátké době dvou měsíců však čeští jazykovědci v ÚJČ připravili český a slovenský materiál k 30 tzv. prioritním otázkám a k prvním 46 položkám dotazníku (ačkoli bylo kvůli tomu zapotřebí značně omezit práce na atlase národního jazyka⁴⁰⁸), protože dané mapy již byly prakticky hotové a československé území by na nich bylo jinak zobrazeno jako bílé místo. V osmdesátých letech, zvláště v jejich druhé polovině se však bohužel většina jednání *ALE* musela obejít bez československé účasti, jež byla znemožněna již značně kritickým nedostatkem devizových prostředků v tehdejší ČSR. Po nějakou dobu tak v československém jazykovědném prostředí nebyl ani znám další postup prací.

14.8 VÝZKUM MLUVY ROMŮ

Výzkumem jazyka Romů na území bývalého Československa se v rámci ÚJČ zabýval od roku 1959 Jiří Lípa, který byl v tomto ohledu zároveň spolupracovníkem Vládního výboru pro otázky cikánského obyvatelstva, jemuž o svých pozorováních podával zprávy.⁴⁰⁹

V terénu a za pomoci vyhlédnutých informátorů shromažďoval a zpracovával jazykový materiál, na jehož základě vznikla v roce 1963 *Příručka cikánštiny*⁴¹⁰, což bylo

⁴⁰⁷ Archiv AV ČR, Fond VKJ ČSAV, karton č. 8, inv. č. 108, Zasedání hlavní redakce Evropského jazykového atlasu v Praze.

⁴⁰⁸ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 76, Dopis ředitele ÚJČ ČSAV Jana Petra Jánu Horeckému z JÚLŠ ze dne 28. 4. 1979.

⁴⁰⁹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 3, Plnění plánu v dialektologickém oddělení za rok 1966.

první vědecké zpracování této problematiky po 80 letech⁴¹¹, a také studie *Vztahy cikánštiny k nářečím češtiny a slovenštiny*, která však zůstala v strojopise. Roku 1965 publikoval Jiří Lípa ještě monografii *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém (k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku)*⁴¹².

Ve druhé polovině šedesátých let pokračoval další terénní výzkum a systematický popis nářečí zvolených jako základní diferenční typy „cikánštiny“ v českém a slovenském prostředí, ovšem poté, co roku 1970 odjel Jiří Lípa na přednáškové turné do USA a už se do Československa nevrátil, byl výzkum romského jazyka v ÚJČ ČSAV definitivně ukončen.

14.9 POPULARIZAČNÍ ČINNOST, SLUŽBY VEŘEJNOSTI

Obdobně jako většina ostatních oddělení ÚJČ se i to dialektologické podílelo na popularizační, přednáškové, konzultační a další podobné činnosti, vycházející primárně z odbornosti oddělení. Dialektologové tak vyřizovali dotazy odborníků i veřejnosti týkající se správnosti či vhodnosti užití určitých nářečních výrazů, tvarů apod. v literárních a folklorních textech a podávali vysvětlení v případě obecně nesrozumitelných výrazů. Dále také pomáhali v ediční praxi při úpravě nově vydávaných nebo překládaných nářečně podbarvených nebo ryze nářečních textů v původních i přeložených dílech beletristických.

K dalším mimoústavním počínům pracovníkům dialektologie lze počítat kupříkladu vypracování mapy českých a slovenských nářečí jako školní pomůcky pro nakladatelství Komenium Slavomírem Utěšeným (spolu s Eugenem Paulinym) či spolupráci Jaroslavy Hlavsové v taneční sekci *Etnografického atlasu* a v Divadelní akademii múzických umění v oblasti taneční terminologie.

Hlavní náplní práce dialektologického oddělení byl již od samého počátku existence ÚJČ systematický výzkum nářeční situace českého jazykového prostředí a následné zpracování získaných poznatků v monumentálních jazykových atlasech, zejména *ČJA*, ale i v rámci mezinárodních projektů *OLA*, *OKDA* a *ALE*. Především díky těmto výsledkům svých bádání si čeští dialektologové vydobyli světové uznání.

⁴¹⁰ LÍPA, Jiří. *Příručka cikánštiny*. Praha: SPN, 1963, 155 s.

⁴¹¹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 1, Zpráva o nejdůležitějších výsledcích činnosti ÚJČ ČSAV v roce 1963.

⁴¹² LÍPA, Jiří. *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém (k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku)*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, 63 s.

15. STUDIUM VÝVOJE JAZYKA V ÚJČ ČSAV

V roce 1948 bylo v rámci ÚJČ ČAVU osamostatněno oddělení pro zkoumání vývoje českého jazyka z oddělení lexikografického a terminologického, kde byla od roku 1946 soustředěna lexikografie synchronní i diachronní. Tento nový útvar se jako oddělení pro studium vývoje jazyka stal roku 1952 součástí ÚJČ ČSAV a v polovině let šedesátých došlo k jeho přejmenování na oddělení pro dějiny českého jazyka. V důsledku reorganizace celého Ústavu v roce 1983 se z oddělení stal úsek *Staročeského slovníku* v rámci oddělení historické lexikografie a onomastiky, od roku 1988 začleněný do oddělení lexikografie. K roku 1990 bylo opětovně založeno oddělení dějin českého jazyka.

15.1 STAROČESKÝ SLOVNÍK

V roce 1900 začal vycházet *Slovník staročeský*⁴¹³ Jana Gebauera, jehož autor dospěl v patnáctém sešitě k heslu *naliti*. Šestnáctý a sedmnáctý sešit přidal ještě Emil Smetánka (na základě Gebauerem nashromážděného materiálu), když se dostal až k heslu *netbalivost/netbálnivost*.⁴¹⁴ Myšlenka na dokončení *Slovníku staročeského* se v průběhu první poloviny dvacátého století vynořila vícekrát, ale vždy zůstala jen v rovině úvah.

Teprve se vznikem jazykovědného akademického ústavu, kde byl od roku 1948 dán větší prostor studiu vývoje jazyka, se záměru na dopracování Gebauerova slovníku naskytla reálně vyhlížející perspektiva. K dispozici byl přitom lístkový materiál z Gebauerovy pozůstalosti (ale jen z té části, kterou už Gebauer nestačil zpracovat a vydat)⁴¹⁵. Není bez zajímavosti, že v době zpracovávání *Slovníku staročeského* musel autor čelit velkému tlaku na začlenění *Rukopisů* mezi excerpované památky, když mu byla v osmdesátých letech devatenáctého století upřena finanční subvence ze strany Královské české společnosti nauk s odůvodněním, že dílo bude „v důsledku vynechání tak bohatého pramene, jakým jsou *Rukopisy královédvorský a zelenohorský, kusé a nebude vyhovovat vědeckým požadavkům*.“⁴¹⁶ Oddělení věnující se vývoji jazyka získalo též lístkový slovníkový materiál z pozůstalosti Josefa Zubatého a soubor více než 400 rukopisných slovníků ke staročeským památkám

⁴¹³ GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský. Díl druhý K-N*. Praha: Česká akademie pro vědy slovesnost a umění a Česká grafická společnost Unie, 1916. Reprint: Academia, Praha, 1970, 632 s.

GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský. Díl první A-J*. Praha: Česká akademie pro vědy slovesnost a umění a Česká grafická společnost Unie, 1903. Reprint: Praha: Academia, 1970, 674 s.

⁴¹⁴ BEČKA, Josef Václav. Smetánkův staročeský slovník. *NŘ* 1935, roč. 19, č. 6–7, s. 161–176.

⁴¹⁵ SCHIESZL, Josef. Co je s vědeckou pozůstalostí Gebauerovou? *NŘ* 1955, roč. 38, č. 3–4, s. 104–109.

⁴¹⁶ POKORNÁ, Magdaléna. *Královská česká společnost nauk*. MÍŠKOVÁ, Alena; FRANC, Martin; KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Bohemia docta*. Praha: Academia, 2010, 529 s., ISBN 978-80-200-1809-0, s. 99–100.

(zhruba do konce 16. století), zpracovaných studenty Emila Smetánky. Původní plán oddělení spočíval v dokončení *Slovníku* formou sestavení a vydání Gebauerových excerpt pouze s nejnnutnějšími doplňky.

Mj. i z důvodu velmi malé využitelnosti takového projektu ze strany potenciálních badatelů z nejrůznějších vědních oborů získal však brzy převahu záměr vypracovat abecedně kompletní staročeský slovník středního rozsahu, časově vymezený koncem 15. století za pomoci již existujícího materiálu i nové excerptce.⁴¹⁷

Autorský kolektiv chystaného slovníku tak začal nejprve účelně doplňovat staročeský lexikální archiv. Nová excerptce byla orientována zejména k doplnění nezastoupených či málo zastoupených zdrojů, např. jazyka listin a listů, husitské literatury, vybrané odborné literatury apod. Pozornost byla věnována také chybějícím či nedostatečně doloženým časovým údobím.

V polovině padesátých let vypracoval Jiří Daňhelka ve spolupráci se členy oddělení pro studium vývoje jazyka za vedení Bohuslava Havránka a Františka Ryšánka prozatímní pracovní směrnice⁴¹⁸ slovníku, označovaného v této době v dobových dokumentech jako *Příruční slovník staročeský*. Směrnice byly prodiskutovány jednak interně v ÚJČ, jednak na pracovním zasedání v Tupadlech v roce 1955 i s mimoústavními odborníky v oblasti jazykovědy. Výsledkem obou porad bylo doplnění směrnic a zpracování zkušebních hesel, společně vydané jako ukázkový sešit interním tiskem ÚJČ.⁴¹⁹

Dalším podnětem k zpřesnění pracovních směrnic byla písemná anketa o ukázkovém sešitě a porada v Liblicích v roce 1957 s mezinárodní účastí (zvláště cenné byly komentáře zpracovatelů slovníků staroruského a staropolského). S pochopením se zde mj. setkalo rozhodnutí začít se zpracováním staročeské slovní zásoby od začátku písmene N a po dokončení abecedy zpracovat nově i tu abecední část, kterou již vydal Jan Gebauer (a Emil Smetánka).⁴²⁰

Na základě liblického zasedání byly také zvýšeny požadavky na kvantitativní i kvalitativní úroveň materiálové základny (ta dosavadní totiž příliš neodpovídala nastavené koncepci vlastní zpracovatelské práce). Nové požadavky excerptčních prací stanovily kýžený rozsah staročeského lexikálního archivu na 1,5 milionu lístků nových excerpt a vyžádaly si rovnoměrnější zastoupení všech sledovaných časových etap a jednotlivých literárních žánrů, přičemž byl kladen důraz na zajištění takového materiálu, který plně respektuje

⁴¹⁷ HAVRÁNEK, Bohuslav. *Slovník staročeský. Pracovní zásady a ukázky hesel*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1956, s. 5.

⁴¹⁸ DAŇHELKA, Jiří. Příruční slovník staročeský. *SaS* 1955, roč. 16, s. 259–260.

⁴¹⁹ HAVRÁNEK, Bohuslav. *Slovník staročeský. Pracovní zásady a ukázky hesel*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1956, 73 s.

⁴²⁰ TYL, Zdeněk. Porada o Slovníku staročeském. *Věstník ČSAV* 1957, roč. 66, s. 290–292.

sémantickou a gramatickou stránku slov a slovních spojení.⁴²¹ Vedle vlastních excerpčních prací byly pro rozšíření staročeského lexikálního archivu po patřičných úpravách dokladů využity vybrané práce ze seminářů Emila Smetánky, Františka Ryšánka a Václava Vážného. Velmi významným doplňkem dokladového materiálu staročeského slovníku bylo 50 000 lístků.

s bohemiky vypsány z latinsky psaných textů české provenience, jejichž kopie získal ÚJČ od zpracovatelů *Slovníku středověké latiny v českých zemích*.⁴²² Od roku 1958 byl také budován archiv fotokopií staročeských rukopisných památek, umožňující spolehlivou revizi všech excerpčních lístků. Cílem bylo vyvarovat se nedostatků způsobených překlepy a chybami excerptorů, jež nemohly být důsledně eliminovány při zpracovávání Slovníku Gebauerova.⁴²³

Vlastní práce na autorském rukopise slovníku začaly v roce 1958 za uplatnění zásady uvádění heslových slov v dokladech v transliteraci (na rozdíl od ostatních slov citátu, která byla podrobena transkripci), tj. podle původního principu, postulovaného Janem Gebauerem. Do roku 1964 byla autorsky zpracována hesla písmen N, O a většiny písmene P, celkem asi 30 % celé abecedy.⁴²⁴ Již od počátku roku 1959 se začalo pracovat také na předběžné redakci za účelem revize a sjednocování autorského rukopisu.

V roce 1964 byla jmenována redakce *Staročeského slovníku*, která na základě zhodnocení dosavadních prací zakomponovala poznatky z nově nabytých zkušeností do znění směrnic. Koncepční zásady historického slovníku byly v této době obohaceny o poznatky získané teoretickým lexikologickým studiem⁴²⁵, podle nichž nemá být zpracováván slovník jen povrchně utříděný soubor dokladů, ale lexikografickou formou podaná analýza, korespondující s aktuální lexikologickou teorií.⁴²⁶ Koncepce *Staročeského slovníku* (v definitivní verzi s úspěchem představená v roce 1967 na první mezinárodní konferenci o historických slovnících v Krakově) průkopnický využívala strukturních metod v historickém lexikografickém popise, ověřených i monograficky v teoretických studiích.⁴²⁷

⁴²¹ STAROČESKÝ SLOVNÍK. ÚVODNÍ STATI, SOUPIS PRAMENŮ A ZKRATEK. Academia, Praha 1968, s. 12.

⁴²² MICHÁLEK, Emanuel; NĚMEC, Igor. Významný pramen historické lexikologie. *SaS* 1963, roč. 24, s. 55–57.

⁴²³ STAROČESKÝ SLOVNÍK. ÚVODNÍ STATI, SOUPIS PRAMENŮ A ZKRATEK. Academia, Praha 1968, s. 13.

⁴²⁴ STAROČESKÝ SLOVNÍK. ÚVODNÍ STATI, SOUPIS PRAMENŮ A ZKRATEK. Academia, Praha 1968, s. 14.

⁴²⁵ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 3, Zpráva o činnosti oddělení pro dějiny českého jazyka za rok 1966.

⁴²⁶ MICHÁLEK, Emanuel; NĚMEC, Igor. Padesát let české historické lexikologie. *SaS* 1968, roč. 29, s. 283.

⁴²⁷ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 3, Zpráva o nejdůležitějších výsledcích činnosti ÚJČ ČSAV za rok 1967.

Roku 1965 byla uzavřena excerpce staročeského materiálu z období do roku 1500. Takto vzniklý soubor dospěl k rozsahu 1 287 000 excerpt⁴²⁸ a Bohuslav Havránek odhadoval, že dostupný materiál písemných památek pokrývá asi 70 procent skutečné staročeské slovní zásoby⁴²⁹.

Ve srovnání s prací Jana Gebauera byl tedy slovník, vytvářený ve „staročeském“ oddělení ÚJČ, vypracováván nejen na základě bohatšího lexikálního materiálu, ale i náročnější teoretické koncepce. Lexikografický popis slov a jejich významů je zde prohlouben srovnáváním slovních jednotek významově blízkých a slovotvorně příbuzných, zkoumáním jejich spojitelnosti s jinými slovy v kontextu, přihlížením k společným a literárně žánrovým podmínkám jejich užití i k souvislostem s jinojazyčnými předlohami staročeských textů. Tím, že je toto dílo zaměřeno také na postižení středověkého chápání pojmenovaných jevů a na přesný popis zaniklých nebo pozměněných reálií, přináší důležité informace o vývoji jazyka v souvislosti s vývojem společnosti a jejího myšlení.

Pro uplatnění zásady důsledného chronologického řazení dokladového materiálu byly všechny excerpované prameny rozčleněny do šesti časových vrstev (A do roku 1300, B do roku 1350, C do roku 1380, D do roku 1410, E do roku 1450, F do roku 1500).⁴³⁰ Dodatečně byl k archivu založen také lístkový archiv latinsko-staročeský, mající zajišťovat přesnější významovou diferenciaci.⁴³¹ V roce 1967 byla na základě abecedního hesláře sestavena další důležitá interní pomůcka, *Pracovní retrogradní slovník staré češtiny*, a to především kvůli zabezpečení shodného zpracování slov stejného slovotvorného typu.⁴³²

Staročeský slovník začal být vydáván v roce 1968 a jeho redakci tvořili Bohuslav Havránek, František Ryšánek, Jiří Daňhelka, Zdeněk Tyl, Milada Nedvěďová, Jiří Cejnar, Emanuel Michálek a Igor Němec. Hlavním redaktorem byl až do své smrti roku 1978 Bohuslav Havránek, poté krátce Václav Křístek (zemřel roku 1979) a prakticky po celá osmdesátá léta to byl Jan Petr (i když jeho pozice coby hlavního redaktora byla spíše jen formální záležitostí). Od roku 1989 se této funkce ujal Igor Němec.

⁴²⁸ <http://bara.ujc.cas.cz/bara/>.

⁴²⁹ NĚMEC, Igor. *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia, 1968, s. 8.

⁴³⁰ STAROČESKÝ SLOVNÍK. ÚVODNÍ STATI, SOUPIS PRAMENŮ A ZKRATEK. Academia, Praha 1968, s. 14.

⁴³¹ TYL, Zdeněk. K současnému stavu práce na Staročeském slovníku. *Informační bulletin pro otázky jazykovědné* 1964, roč. 5, s. 21–28.

⁴³² HOMOLKOVÁ, Milada. *Historická lexikografie*. IN PLESKALOVÁ, Jana; KRČMOVÁ, Marie; VEČERKA, Radoslav; KARLÍK, Petr (eds.). *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Academia, Praha 2007, ISBN 978-80-200-1523-5, s. 227.

Prvnímu sešitu s hesly *na-nádobie* předcházela v témže roce úvodní svazek *Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*⁴³³, který byl velmi kladně přijat na VI. mezinárodním sjezdu slavistů v Praze.⁴³⁴ K zasazení postupně publikovaného díla do patřičného kontextu byla v roce 1970 vydána reedice Gebauerova slovníku⁴³⁵. Za vypracování koncepce *Staročeského slovníku* byla autorům udělena finanční odměna vědeckého kolegia jazykovědy.

První díl byl v roce 1977 završen 8. sešitem a celkově obsáhl hesla *na – obíjeti sě*. Druhý díl dokončený v roce 1984 zahrnul slova *obilé – ožžený*. Již v průběhu sedmdesátých let se ale rozsah *Slovníku*, daný hloubkou analýzy a množstvím dokladového materiálu ukázal jako dlouhodobě neudržitelný. „Naplnění původního plánu, podle něhož měla být v první fázi zpracována hesla od písmene N do konce abecedy (tedy část, kterou neobsahoval *Slovník staročeský* Jana Gebauera) a následně slova od počátku abecedy do písmene M, by vyžadovalo ještě dlouhou řadu desetiletí“.⁴³⁶ V roce 1979 se Ediční rada ČSAV usnesla na tom, že je třeba, aby se na stejný počet stran jednotlivých sešitů vešlo více hesel, tj. větší část abecedy, načež byla přepracována koncepce uplatňující zejména rozsáhlé hnízdování, dále např. vypuštění vlastních jmen dobře doložených v jiných slovnících, spojení sloves dokonavých a nedokonavých na stejnou významovou strukturu, omezení počtu dokladů (zvláště u jednotek vazebně a vývojově nesložitých), neopakování shodných variant i shodných latinských ekvivalentů a odkazování na údaje již otištěné či zkracování kontextu dokladů. Z grafického hlediska se úspornost projevila mj. ve zmenšení mezer mezi hesly⁴³⁷. Očekávání spojená s těmito opatřeními se však nenaplnila mj. i kvůli nepříznivým personálním podmínkám oddělení v osmdesátých letech a práce na *Staročeském slovníku* byly nakonec v novém tisíciletí zcela zastaveny kvůli extrémní časové náročnosti zpracovávání (odhadovalo se, že jeho dokončení by při konstantním tempu prací trvalo přes 1 200 let). Navzdory této skutečnosti je však třeba konstatovat, že zpracované a vydané části slovníku, postihujícího slovní zásobu staré češtiny 14. a 15. století, ztělesňují obrovské množství vysoce odborné a pečlivé práce a jsou (ač v torzovitém stavu) významnou pracovní pomůckou, disponující bohatou dokladovou dokumentací a přesnou sémantickou analýzou, nejen pro jazykovědce, ale i historiky, právní historiky, historiky přírodních věd, odborné

⁴³³ STAROČESKÝ SLOVNÍK. ÚVODNÍ STATI, SOUPIS PRAMENŮ A ZKRATEK. Academia, Praha 1968, 130 s.

⁴³⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 14, Zpráva o činnosti oddělení pro studium vývoje jazyka za rok 1968.

⁴³⁵ GEBAUER Jan. *Slovník staročeský*. 2 sv., 2. vyd., Praha: Academia, 1970.

⁴³⁶ STAROČESKÝ SLOVNÍK (přepuštěný – při), sešit 26. Praha: Academia, 2008, 95 s., ISBN 978-80-200-1635-5.

⁴³⁷ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 76, Dopis ředitele ÚJČ ČSAV Jana Petra Ediční radě ČSAV ze dne 7. ledna 1980.

pracovníky v oblasti pomocných věd historických, literární vědce, editory staročeských památek apod.

Předmětem trvalého zájmu byl a je rovněž unikátní staročeský lexikální archiv. K zahraničním badatelům, kteří jej do Prahy přijeli studovat, patřili např. Ewa Siatkowska z varšavské univerzity, Jerzy Nalepa ze Slovanského institutu v Lundu, Felicien de Tollenaere z Institut voor Nederlandse Lexicologie Leiden a řada dalších. Od druhé poloviny šedesátých let byl staročeský materiál využíván také při pracích na staropolském slovníku.⁴³⁸

15.2 KNIŽNÍ PUBLIKACE

Vedle *Staročeského slovníku* vzešlo prací členů „staročeského“ oddělení několik originálních monografií.

V roce 1958 vyšla *Genese slovanského systému vidového*⁴³⁹ Igora Němce, kde je pozornost věnována zevrubnému vysvětlení podstaty vývoje slovanského slovesného systému se zvláštním zřetelem ke kategorii slovesného vidu coby jedné z nejsložitějších a nejcharakterističtějších otázek ve slovanských jazycích. Na základě analýzy starých slovanských slovesných kmenů z hlediska kategorie determinovanosti a indeterminovanosti je zde doložena skutečnost, že vývoj slovanského vidu předurčil podobu předhistorického vývoje slovanského slovesa.

Monografií metodologicky se přímo vážící ke *Staročeskému slovníku* jsou Němcovy *Vývojové postupy české slovní zásoby*⁴⁴⁰, za niž byla autorovi udělena finanční odměna Presidia ČSAV. Materiálovou základnou byl Igoru Němcovi nejen lexikální archiv staročeský, ale i novočeský, uložený v lexikologickém a lexikografickém oddělení. Studie předkládá jednak podrobný rozbor vývoje jednotlivých úseků slovní zásoby, jednak analýzu vlivu jazykových a kulturněhistorických faktorů na změny ve vývoji českého lexika.

Specifickému úseku odborného názvosloví z přelomu 14. a 15. století se na základě rozboru staročeských právních i jiných památek věnoval Emanuel Michálek. Jeho publikace *Český právní jazyk údobí předhusitského a doby Husovy*⁴⁴¹ předkládá staročeskou právní pojmoslovnou soustavu s akcentem na charakteristické významové okruhy v rozebíraných textech.

⁴³⁸ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 14, Zpráva o činnosti oddělení pro studium vývoje jazyka v roce 1970.

⁴³⁹ NĚMEC, Igor. *Genese slovanského systému vidového*. Praha: ČSAV, 1958, 114 s.

⁴⁴⁰ NĚMEC, Igor. *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia, 1968, 192 s.

⁴⁴¹ MICHÁLEK, Emanuel. *Český právní jazyk údobí předhusitského a doby Husovy*. Praha: Academia, 1970, 72 s.

Při koncipování monografie *Rekonstrukce lexikálního vývoje*⁴⁴² čerpal Igor Němec opět z rozsáhlého materiálu staročeského lexikálního archivu. Pečlivé analýze jsou tu podrobeny rozhodující faktory podmiňující fungování a vývoj lexikálních systémů. Na základě toho pak autor rekonstruuje klíčové vývojové fáze české slovní zásoby.

V roce 1980 vydal autorský kolektiv *Staročeského slovníku* pod vedením Igora Němce vědeckopopularizační příručku *Slova a dějiny*⁴⁴³, kde jsou vyložena vybraná staročeská slova z oblasti rodinného života, oblékání, kuchyně, medicíny apod. v širších společenských souvislostech. Druhou významnou populárněnaučnou knížkou je *Dědictví řeči*⁴⁴⁴ z roku 1986.

15.3 EDICE

Přičiněním členů oddělení pro studium vývoje jazyka byla také připravena kritická vydání některých významných staročeských památek.⁴⁴⁵

Podle Lobkovického rukopisu zpracovali v padesátých letech Bohuslav Havránek a Jiří Daňhelka (ačkoli ten již v dané době v ÚJČ nepůsobil) za účasti historika Zdeňka Kristena edici Dalimilovy kroniky a vydali ji pod názvem *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*⁴⁴⁶.

Kritické vydání všech dochovaných zlomků českých legend z přelomu 13. a 14. století i s textem latinských předloh připravil Jiří Cejnar pod názvem *Nejstarší české veršované legendy*⁴⁴⁷.

Na *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*⁴⁴⁸ navázaly dva díly *Výboru z české literatury doby husitské*⁴⁴⁹, za něž autorský kolektiv získal finanční odměnu Vědeckého kolegia jazykovědy. Jde o velmi obsáhlý výběr starých českých literárních památek a v překladu také památek latinských českého původu s literárně historickými úvody a s poznámkami věcnými, jazykovými a textově kritickými. Po stránce ediční a textové

⁴⁴² NĚMEC, Igor. *Rekonstrukce lexikálního vývoje*. Praha: Academia, 1980, 193 s.

⁴⁴³ NĚMEC, Igor et al. *Slova a dějiny*. Praha: Academia, 1980, 326 s.

⁴⁴⁴ NĚMEC, Igor; HORÁLEK, Jan. *Dědictví řeči*. Praha: Panorama, 1986, 468 s.

⁴⁴⁵ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 2, Plnění plánu vědecké práce za rok 1959.

⁴⁴⁶ HAVRÁNEK, Bohuslav; DAÑHELKA, Jiří (eds.). *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1956, 343 s.

⁴⁴⁷ CEJNAR, Jiří. *Nejstarší české veršované legendy*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964, 343 s.

⁴⁴⁸ HAVRÁNEK, Bohuslav; HRABÁK, Josef; DAÑHELKA, Jiří et al. *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957, 851 s.

⁴⁴⁹ HAVRÁNEK, Bohuslav; HRABÁK, Josef; DAÑHELKA, Jiří et al. *Výbor z české literatury doby husitské I*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963, 533 s.

HAVRÁNEK, Bohuslav; HRABÁK, Josef; DAÑHELKA, Jiří et al. *Výbor z české literatury doby husitské II*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, 630 s.

připravili tento díl pracovníci oddělení pro studium vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český, po stránce literárně historické pracovníci „staročeského“ oddělení Ústavu pro českou literaturu ČSAV.

15.4 SPOLUPRÁCE S JINÝMI PRACOVIŠTI

Pracovníci oddělení pro studium vývoje jazyka spolupracovali na problematice i s jinými pracovišti, např. v oblasti staročeské právní terminologie s Kabinetem státu a práva ČSAV (později Ústav státu a práva ČSAV) či s Národopisnou společností ČSAV při mapování folklorních jevů pro etnografický atlas a slovník české folkloristiky. Emanuel Michálek byl členem Stálé návrhové komise pro odborné zemědělské a lesnické historické názvosloví, kde se podílel především na vypracování excerpčních směrnic. Členové oddělení byli svými znalostmi a zkušenostmi platnými účastníky prací na *Malé československé encyklopedii* (při Encyklopedickém ústavu ČSAV), v komisi pro vydávání spisů Husových, v komisi pro vydání staročeské bible vědeckého kolegia jazykovědy ČSAV apod. „Staročeské oddělení“ spolupracovalo také se zahraničními pracovišti, např. s Polskou akademií věd na vydávání staropolských památek se staročeskými paralelami, na soupisu polonik v Československu a bohemik a slovacik v Polsku apod. Výměna zkušeností probíhala např. mezi zpracovateli slovníků staročeského, staropolského a staroruského.⁴⁵⁰

V rámci ÚJČ se významnější spolupráce realizovala při vypracování koncepce statistického výzkumu sporného autorství se speciálním zaměřením na *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*⁴⁵¹. Oddělení pro dějiny českého jazyka na úkolu pracovalo společně s oddělením matematické lingvistiky.

Po celé období existence ÚJČ ČSAV pracovalo oddělení pro studium vývoje jazyka na slovníku staré češtiny, na díle základního významu pro poznání historického vývoje češtiny do konce 15. století, zejména po stránce lexikální. Danému účelu sloužil jako materiálová základna bohatý lexikální archiv, do poloviny šedesátých let systematicky rozšiřovaný. Mnohaleté přípravné i vlastní lexikografické práce daly do počátku devadesátých let vzniknout nejen 19 sešitům na více než 3000 stranách *Staročeského slovníku*, ale také

⁴⁵⁰ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 16, Dopis vědeckého tajemníka ÚJČ ČSAV zahraničnímu odboru ČSAV, 18. 11. 1959.

⁴⁵¹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 3, Zpráva o nejdůležitějších výsledcích činnosti ÚJČ ČSAV za rok 1967.

několika průkopnickým monografiím se staročeskou tematikou a edicím cenných středověkých literárních památek.

16. MATEMATICKÁ (KVANTITATIVNÍ) LINGVISTIKA V ÚJČ ČSAV

První podněty k institucionálnímu rozvoji matematické lingvistiky, jejíž podstatou je výzkum přirozeného jazyka pomocí matematických metod, vzešly v bývalém Československu z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde byla ve druhé polovině padesátých let zahájena soustavná práce na problematice strojového překladu (oddělení pro teorii strojového překladu vzniklo v rámci katedry českého jazyka). Akademie věd na tento vývoj poměrně záhy zareagovala, když k 29. 6. 1960 ustavila komisi pro aplikovanou lingvistiku VIII. sekce filologicko-literární ČSAV⁴⁵², tj. koordinační orgán pro vědeckovýzkumnou práci v tomto oboru.

Oddělení pro matematickou a aplikovanou lingvistiku bylo v ÚJČ zřízeno k 1. 8. 1961 a jeho prvním vedoucím byl jmenován samostatný vědecký pracovník Lubomír Doležel. Filologicko-literární sekce ČSAV stanovila, že se toto oddělení má též zabývat výchovou odborníků pro plánovaný samostatný ústav matematické a aplikované lingvistiky při ČSAV⁴⁵³, ovšem dříve než se podařilo tento záměr uskutečnit, byly sekce v rámci ČSAV zrušeny. Nově vzniknuvší Vědecké kolegium jazykovědy, které převzalo veškerou agendu sekce jazyka a literatury, sice ještě pojalo plán zřídit pracoviště pro matematickou a aplikovanou lingvistiku při zamýšleném samostatném ústavu ČSAV pro obecnou jazykovědu, matematickou a aplikovanou lingvistiku a fonetiku, avšak ani k tomu nakonec nedošlo.

16.1 „PŘÍPRAVNÉ“ OBDOBÍ

Oddělení matematické lingvistiky při ÚJČ si v prvních letech své existence muselo nejprve vytvořit svůj programový profil, takže jeho pracovníci zprvu převážně studovali a překládali dostupnou literaturu, pořádali pravidelné semináře o moderních metodách v jazykovědě, o algebraické a kvantitativní lingvistice (přednášky o vybraných kapitolách z matematické lingvistiky probíhaly ve spolupráci s externím spolupracovníkem oddělení Ladislavem Nebeským a dalšími matematiky a logiky), o nových zajímavých publikacích z oboru a postupem času každý člen oddělení přednášel referát o své vlastní činnosti. (Tyto

⁴⁵² Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, karton č. 17, inv. č. 41, Zřízení komise pro aplikovanou lingvistiku, 1960.

⁴⁵³ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, karton č. 11, inv. č. 22, Oddělení pro matematickou a aplikovanou lingvistiku.

semináře však nebyly příznačné pouze pro samotné počátky oddělení, nýbrž byly organizovány prakticky po celou dobu jeho existence).⁴⁵⁴

Pravidelně byly též pro členy oddělení pořádány semináře z matematiky (zvláště z teorie pravděpodobnosti) a statistiky, které zajišťovali matematici oddělení (Pavel Vašák, Marie Königová a Jan Králík) a také František Zítek z Matematického ústavu ČSAV, po jehož kurzu dokonce následovala zkouška.

Po počátečním „studijním a přípravném období“ zacílilo oddělení svou pozornost na soustavný kvantitativní výzkum soudobé spisovné češtiny (psané i mluvené) v oblasti fonologické, syntaktické, lexikální, morfologické i stylistické. Postupem času se tak z experimentálního pracoviště sledujícího možnosti aplikace matematických metod v teoretickém jazykovědném výzkumu stalo české centrum kvantitativní lingvistiky, které vypracovalo originální koncepci kvantitativní lexikální a gramatické analýzy soudobé psané a mluvené češtiny, dále prakticky rozvíjenou.

Kvantitativní lingvistika měla přitom své kořeny v předválečném období ve vynikajících pracích představitelů pražské školy (Bohumila Trnky, Viléma Mathesia, Jiřího Krámského, Josefa Vachka apod.), které se věnovaly kvantitativní analýze fonémů. Pracovníci oddělení matematické lingvistiky pak na tyto výzkumy navázali v oblasti gramatiky.

K výchozím materiálům patřily jednak studie zpracované ve sborníku *Teorie informace a jazykověda*⁴⁵⁵, jednak oddíl o kvantitativní lingvistice v publikaci *Cesty moderní jazykovědy*⁴⁵⁶. Sborník *Teorie informace a jazykověda*, jenž významně ovlivnil rozvoj oboru v našem prostředí, byl v roce 1964 díky překladatelské činnosti pracovníků oddělení matematické lingvistiky zprostředkován československé veřejnosti. Je opatřen českou předmluvou Lubomíra Doležela a sestává ze čtyř částí. V první části s názvem *Obecné otázky matematické lingvistiky* je přehledně nastíněn soudobý stav matematické lingvistiky i představeny její teoretické a praktické úkoly. Druhý oddíl s názvem *Teorie informace a jazyková komunikace* se zabývá složkami jazykové komunikace a otázkami tzv. sémantické informace. Třetí část (*Otázky stylistiky a básnického jazyka*) aplikuje metody matematické lingvistiky na výzkum stylistických otázek a na bádání o básnickém jazyce a konečně čtvrtá část (*Automatické zpracování jazykových informací*) se věnuje možnostem, které měla v dané

⁴⁵⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 14, Zpráva o činnosti oddělení matematické lingvistiky za rok 1968.

⁴⁵⁵ *TEORIE INFORMACE A JAZYKOVĚDA*. Praha: ČSAV, 1964, 349 s.

⁴⁵⁶ SGALL, Petr et al. *Cesty moderní jazykovědy: jazykověda a automatizace*. Praha: Orbis, 1964, 193 s.

době k dispozici moderní technika ke zpracování informací zakódovaných v přirozeném jazyce.

Taktéž v roce 1964 vyšla publikace *Cesty moderní jazykovědy*, zpracovaná kolektivem autorů pod vedením Františka Daneše a Petra Sgalla, která se věnuje aktuálním otázkám a perspektivám soudobé lingvistiky s akcentem na aplikaci matematických postupů v jazykovědě a využití strojů při jazykovědné práci. Jednou z kapitol je též Kvantitativní lingvistika, tedy ta část matematické lingvistiky, rozvíjená právě v oddělení matematické lingvistiky ÚJČ.

16.2 ČESKÝ AKADEMICKÝ KORPUS

Na základě práce kolektivu pracovníků oddělení pod vedením Marie Těšitelové vznikl v sedmdesátých letech první počítačově čitelný korpus textů, zpracovaný pomocí děrných štítků a zahrnující 540 000 slov. Dnes je znám u nás i ve světě jako Český akademický korpus. Korpus byl vytvořen excerpací z textů tří stylových vrstev, tj. z textů publicistických, odborných a administrativních, a to psaných i mluvených. Na publicistické texty, které začaly být sbírány jako první, již v roce 1972, přitom z celkového počtu slov připadalo 180 000, jazyk stylu odborného (odborné texty byly sbírány s přednostním zaměřením na texty z oblasti společenských věd) byl zastoupen 300 000 slovy a jazyk stylu administrativního reprezentuje 60 000 slov.

Korpus obsahuje u každého slovního výskytu základní podobu slova, morfologický a syntaktický (větněčlenský i souvětý) tagging, jemuž se v době zpracování říkalo „kódování“. Veškerá přípravná práce („kódování“) probíhala ručně: text se nejprve opsal na psacím stroji (všechny vybrané texty měly shodně cca 3000 slov), poté byl za použití modré tužky opatřen důkladnou morfologickou kategorizací, následně k němu byly připsány červenou a černou tužkou syntaktické charakteristiky⁴⁵⁷ spolu s údaji o lineární vzdálenosti syntakticky závislého slova od slova řídícího a o lineární pozici každého slova v rámci věty (bylo tedy možno v případě potřeby kdykoli rekonstruovat závislostní strom věty a její lineární podobu); u každého slova byla identifikační informace o pořadovém čísle slova v textu a identifikační údaj o textu. Data byla vyděrována na děrné štítky, a dále zpracována na počítači Tesla 200 ve výpočetním středisku Ústavu fyziky pevných látek ČSAV (v Cukrovarnické ulici), nebo v Ústavu teoretických základů chemické techniky ČSAV

⁴⁵⁷ Teoretickou i praktickou oporou přitom byla šmilauerovská koncepce závislostní syntaxe.

(v Suchdole) a později také na počítači IBM 370 v Ústavu teorie informace a automatizace ČSAV, který sídlil (a dodnes sídlí) v objektu na Mazance, kde byla rovněž umístěna i pracovní výpočetní technika oddělení matematické lingvistiky ÚJČ.⁴⁵⁸

Český akademický korpus byl vytvořen s cílem získat data pro komplexní popis kvantitativních charakteristik spisovné češtiny. „... šlo například o to, sestavit frekvenční slovníky (samostatně z textů publicistických, odborných, administrativních i z věcného stylu), zjistit, kolik je v češtině například substantiv či adjektiv v tom kterém pádě a čísle, jak často se užívá třeba imperativu nebo kondicionálu, jak časté jsou věty dvojčlenné a jednočlenné, jak jsou vůbec věty dlouhé, jak četné jsou v textech jednotlivé grafémy, fonémy, slabiky a tak podobně.“⁴⁵⁹

Původně se počítalo s tím, že se v práci na korpusu bude pokračovat, a to zpracováním dalšího půlmilionu slovních tvarů, tentokrát z beletrie, ale z důvodu obrovské časové náročnosti celého projektu se již k tomu nepřikročilo.

Půlmilionový Český akademický korpus, který nakladatelství Academia odmítlo zařadit do svého edičního plánu a publikovat jej, se po zrušení oddělení, resp. úseku matematické lingvistiky ÚJČ dostal na jiná pracoviště, např. na Matematicko-fyzikální fakultu UK či na České vysoké učení technické, kde se s ním pracovalo jako s testovacím korpusem v souvislosti s hledáním různých postupů/algorithmů při automatickém rozpoznávání řeči.

16.3 PUBLIKOVÁNÍ VÝSLEDKŮ PRÁCE ODDĚLENÍ

Výsledky kvantitativního výzkumu jazyka, prováděného oddělením, byly publikovány v deseti svazcích ediční řady *The Prague Studies in Mathematical Linguistics* (vydáváném ČSAV), příp. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics* (vydáváném od roku 1964 UK), a v odborných periodikách i knižně.

Od roku 1962 se v oddělení zpracovávala bibliografie světové i československé kvantitativní lingvistiky, která pak vycházela v letech 1964–1985, a téměř pokaždé za ni byla jednotlivým členům autorského kolektivu navrhována (a většinou i udělována) odměna ČSAV. Bibliografie za roky 1962–1971 byla vydávána Univerzitní knihovnou v Praze, kdežto za období let 1972–1982 byly výsledky této bibliografické práce publikovány jako interní tisk

⁴⁵⁸ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 78, Zpráva o dílčím úkolu VIII-5-10/1d pro oponentní řízení. 29. 5. 1980.

⁴⁵⁹ *Rozhovor s Ludmilou Uhlířovou*. IN CHROMÝ, Jan; LEHEČKOVÁ, Eva (eds.). *Rozhovory s českými lingvisty II*. Praha: Dauphin, 2009, ISBN 978-80-86903-95-8, s. 323.

ÚJČ. Ani poté však práce v této oblasti neustaly, jen byly oficiálně přiřčeny k úkolům oddělení bibliografického.

Vedle překladu sborníku *Teorie informace a jazykověda* patřila k prvním důležitým publikacím oddělení monografie Marie Těšitelové z roku 1966 *O morfologické homonymii v češtině*⁴⁶⁰, která se opírá se o využití statistických metod a již se dostalo čestného uznání ČSAV.

V roce 1970 vyšel *Pětijazyčný slovník z kvantitativní lingvistiky*⁴⁶¹ zpracovaný Marií Königovou, Marií Ludvíkovou, Jiřím Krausem a Marií Těšitelovou, která zpracovatelský tým vedla.

V roce 1974 publikoval Jiří Kraus práci *Přirozený jazyk v informačních systémech*⁴⁶² a v témže roce byly v edici *Studie a práce lingvistické* publikovány *Otázky lexikální statistiky*⁴⁶³ Marie Těšitelové, kde autorka stanovuje základní metodologické předpoklady lexikální statistiky a hodnotí její výsledky (např. frekvenční seznamy lexikálních jednotek a frekvenční seznamy různých slovních tvarů) a z hlediska slovnědruhového statisticky analyzuje slova a lexémy.

Na *Otázky lexikální statistiky* autorka volně navázala monografií *Využití statistických metod v gramatice*⁴⁶⁴ (vydáno 1980), což bylo v oblasti teorie i praxe gramatické statistiky dílo průlomové. Jsou zde propracovány metodologické otázky kvantifikace morfologických a syntaktických dat a následně uplatněny při analýze konkrétního materiálu, jímž byly texty uměleckého a odborného stylu. Dílo bylo navrženo a následně oceněno udělením peněžité odměny ČSAV.

Obecný problém s dlouhými výrobními lhůtami v nakladatelství Academia s sebou nesl mj. i ten negativní jev, že mnohé zpracované výsledky výzkumu, v době svého uskutečnění jedinečné, své prvenství kvůli publikačním potížím ztrácely. V ÚJČ byl tento problém palčivý především v oblasti kvantitativní lingvistiky, která se nadto mnohdy potýkala se zamítavými stanovisky vůči návrhům na publikování výsledků svého bádání ze strany nakladatelství s odůvodněním, že je daná problematika určena pouze velmi úzkému okruhu čtenářů. Ústav se proto pokusil alespoň částečně vyřešit zastarávání vědeckých informací

⁴⁶⁰ TĚŠITELOVÁ, Marie. *O morfologické homonymii v češtině*. Praha: Academia, 1966, 94 s.

⁴⁶¹ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Pětijazyčný slovník z kvantitativní lingvistiky*. Praha: Strojírenský informační ústav, 1970, 187 s.

⁴⁶² KRAUS, Jiří. *Přirozený jazyk v informačních systémech*. Praha: Ústředí vědeckých, technických a ekonomických informací, 1974, 40 s.

⁴⁶³ TĚŠITELOVÁ, Marie. *Otázky lexikální statistiky*. Praha: Academia, 1974, 289 s.

⁴⁶⁴ TĚŠITELOVÁ, Marie. *Využití statistických metod v gramatice*. Praha: Academia, 1980, 219 s.

zavedením malotirážní série *Linguistica*. Z finančních prostředků, které byly k dispozici, bylo možno pravidelně publikovat dva výtisky ročně, i když v některých letech jich bylo i více díky mimořádným finančním dotacím, jež k danému účelu vyčlenilo Presidium ČSAV.

V roce 1982 vyšly sborníky *Linguistica II a III*. Oba díly nesly název *Kvantitativní charakteristiky současné české publicistiky*⁴⁶⁵, přičemž *Linguistica III* představovala doplnění druhého dílu tabulkami a grafy. V roce 1983 přinesla *Linguistica IV* kolektivní monografii *Psaná a mluvená odborná čeština z hlediska kvantitativního (v rámci věcného stylu)*⁴⁶⁶, jejímž doplňkem (tabulky a přehledy) byla práce *Kvantitativní charakteristiky současné odborné češtiny (v rámci věcného stylu)*⁴⁶⁷, vyšlá v *Linguistica VII*. V roce 1985 pak autorský kolektiv vedený Marií Těšitelovou publikoval práci *Linguistica XV: Současná česká administrativa z hlediska kvantitativního*⁴⁶⁸.

16.4 FREKVENČNÍ A RETROGRÁDNÍ SLOVNÍKY, KVANTITATIVNÍ CHARAKTERISTIKY FUNKČNÍCH STYLŮ

Počátek osmdesátých let byl z pohledu oddělení matematické lingvistiky ve znamení dokončení řady frekvenčních slovníků, zpracovaných kolektivem všech členů oddělení matematické lingvistiky, vedeným Marií Těšitelovou, na základě Českého akademického korpusu a publikovaných opět jako interní tisky ÚJČ. Marie Těšitelová přitom měla již z doby svého působení ve Výzkumném ústavu pedagogickém (VÚP) zkušenosti s tvorbou frekvenčního slovníku⁴⁶⁹, který byl v oddělení českého jazyka VÚP zpracováván (i když se s ním započalo již za druhé světové války v pedagogickém odboru Kruhu přátel českého jazyka) a jehož materiál se na počátku sedmdesátých let dostal na půdu ÚJČ.

V roce 1980 byl publikován *Frekvenční slovník současné české administrativy*⁴⁷⁰ a v témže roce *Frekvenční slovník současné české publicistiky*⁴⁷¹. Za obě tato díla byla Marii

⁴⁶⁵ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Linguistica II a III: Kvantitativní charakteristiky současné české publicistiky*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1982, 101 s.

⁴⁶⁶ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Linguistica IV: Psaná a mluvená odborná čeština z kvantitativního hlediska (v rámci věcného stylu)*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 146 s.

⁴⁶⁷ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Linguistica VII: Kvantitativní charakteristiky současné odborné češtiny (v rámci věcného stylu)*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 111 s.

⁴⁶⁸ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Linguistica X: Současná česká administrativa z hlediska kvantitativního*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1985, 122 s.

⁴⁶⁹ JELÍNEK, Jaroslav; BEČKA, Josef V.; TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha: SPN, 1961, 585 s.

⁴⁷⁰ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Frekvenční slovník současné české administrativy*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1980, 86 s.

⁴⁷¹ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Frekvenční slovník současné české publicistiky*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1980, 189 s.

Těšitelové udělena odměna ČSAV. O dva roky později vyšel *Frekvenční slovník současné odborné češtiny*⁴⁷² a v roce 1983 *Frekvenční slovník češtiny věcného stylu*⁴⁷³.

Před zrušením oddělení matematické lingvistiky vypracovala ještě Marie Těšitelová koncepci pro plánovaný sémantický frekvenční slovník⁴⁷⁴ a započalo se se zpracováváním prvních 1000 nejfrekventovanějších slov na základě korpusu. Studie o chystaném záměru vyšla v roce 1986 jako jeden z příspěvků 9. dílu *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, avšak na samotnou realizaci slovníku už nezbyl čas.

Po frekvenčních slovnících následovaly práce objasňující kvantitativní charakteristiky češtiny stylů, zpracovaných v korpusu. V roce 1982 byly v již zmíněné ústavní sérii *Linguistica* publikovány *Kvantitativní charakteristiky současné české publicistiky*⁴⁷⁵ (*Linguistica II a III*), v roce 1983 *Psaná a mluvená odborná čeština z kvantitativního hlediska (v rámci věcného stylu)*⁴⁷⁶ (*Linguistica IV*) a *Kvantitativní charakteristiky současné odborné češtiny (v rámci věcného stylu)*⁴⁷⁷ (*Linguistica VII*). V roce 1983 vyšly ještě v malém nákladu *Kvantitativní charakteristiky gramatických jevů v současné administrativě*⁴⁷⁸ a o rok později týmž způsobem *Kvantitativní charakteristiky gramatických jevů v češtině věcného stylu*⁴⁷⁹.

Roku 1985 vydalo nakladatelství Academia *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*⁴⁸⁰, kde autorský kolektiv přistoupil k souhrnnému zhodnocení dosavadního kvantitativního výzkumu českého jazyka na všech jazykových rovinách. Práce byla původně zamýšlena jako kvantitativní komplement k akademické *Mluvnici češtiny*, ovšem její součástí se nakonec nestala.

Předtím, než tehdejší ředitel ÚJČ Jan Petr zrušil k 31. 12. 1985 oddělení matematické lingvistiky, stačili jeho pracovníci ještě odevzdat do tisku *Retrográdní slovník současné češtiny*⁴⁸¹ (v roce 1984 byl takto poprvé v dějinách ÚJČ odevzdán do tisku slovník

⁴⁷² TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Frekvenční slovník současné odborné češtiny*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1982, 229 s.

⁴⁷³ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Frekvenční slovník češtiny věcného stylu*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 329 s.

⁴⁷⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 77, Výroční zpráva ÚJČ ČSAV 1981.

⁴⁷⁵ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Linguistica II a III: Kvantitativní charakteristiky současné české publicistiky*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1982, 101 s.

⁴⁷⁶ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Linguistica IV: Psaná a mluvená odborná čeština z kvantitativního hlediska (v rámci věcného stylu)*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 146 s.

⁴⁷⁷ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Linguistica VII: Kvantitativní charakteristiky současné odborné češtiny (v rámci věcného stylu)*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 111 s.

⁴⁷⁸ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Kvantitativní charakteristiky gramatických jevů v současné administrativě*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 83 s.

⁴⁷⁹ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Kvantitativní charakteristiky gramatických jevů v češtině věcného stylu*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1984, 77 s.

⁴⁸⁰ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*. Praha: Academia, 1985, 249 s.

⁴⁸¹ TĚŠITELOVÁ, Marie; PETR, Jan; KRÁLÍK, Jan. *Retrográdní slovník současné češtiny*. Praha: Academia, 1986, 502 s.

na magnetické pásce) autorů Marie Těšitelové, Jana Králíka a Jana Petra (i když jeho podíl na slovníku je přinejmenším diskutabilní), jenž vyšel v roce 1986. Již v předchozím roce byl jako interní tisk ÚJČ rozmnožen *Retrográdní slovník tvarů adjektiv v současné češtině*⁴⁸². Autorskému kolektivu Marie Těšitelové vyšla v roce 1987 v knižnici Maják nakladatelství Academia populárněvědná knížka *O češtině v číslech*⁴⁸³ a v témže roce publikovala Marie Těšitelová vysokoškolská skripta *Kvantitativní lingvistika*⁴⁸⁴.

16.5 PERIODICKÉ SBORNÍKY

Matematické lingvistice v Československu sloužila zvláště dvě periodika: *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics* (vydávány od roku 1964 péčí Univerzity Karlovy) a sborníková řada *Prague Studies in Mathematical Linguistics* (vydávána od roku 1966 péčí ČSAV). Zejména na vydávání *Prague Studies in Mathematical Linguistics* se členové oddělení matematické lingvistiky ÚJČ podíleli autorsky i redakčně. Editory prvního dílu z roku 1966 byli vedle Petra Sgalla také Lubomír Doležel a Josef Vachek, druhý a třetí díl (vydány 1967 a 1972) redigovali Petr Sgall, Marie Těšitelová a Josef Vachek, pro čtvrtý a pátý díl (vydány 1972 a 1976) vystřídal Josefa Vachka Ján Horecký, šestý díl vydali Ján Horecký s Marií Těšitelovou (v roce 1978 vyšel tento díl zároveň v Akademii a v North-Holland Publishing Company), k nimž se pro 7. díl (vydán 1981) připojil ještě Josef Machek, a o publikaci osmého, devátého a desátého dílu (vydány 1983, 1986 a 1990) se jako editoři postarali Eva Hajičová, Ján Horecký a Marie Těšitelová. Do sborníku byly zařazovány příspěvky z oblasti kvantitativní lingvistiky, algebraické lingvistiky i teorie strojového překladu.

16.6 SPOLUPRÁCE S DALŠÍMI PRACOVÍŠTI

Obdobně jako i ostatní oddělení ÚJČ spolupracovali i matematictí lingvisté s celou řadou československých pracovišť různorodého zaměření.

V první řadě spolupracovalo oddělení matematické lingvistiky s výpočetními středisky Ústavu fyziky pevných látek ČSAV, Ústavu teoretických základů chemické techniky ČSAV

⁴⁸² TĚŠITELOVÁ, Marie; PETR, Jan; KRÁLÍK, Jan. *Retrográdní slovník tvarů adjektiv v současné češtině*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1985, 264 s.

⁴⁸³ TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *O češtině v číslech*. Praha: Academia, 1987, 205 s.

⁴⁸⁴ TĚŠITELOVÁ, Marie. *Kvantitativní lingvistika*. Praha: SPN, 1987, 187 s.

a Ústavu teorie informace a automatizace ČSAV, s jejichž pomocí zpracovávalo svůj korpus a následně frekvenční slovníky.

Na druhou stranu poskytovalo konzultace, přednášky a expertízy, týkající se různých otázek kvantitativní analýzy na různých jazykových rovinách, zejména v oblasti studia českého jazyka a strojového zpracovávání jazykových hromadných dat, a to nejrůznějšími pracovišti, např. Výzkumnému ústavu odborného školství, Kriminalistickému ústavu, skupině matematické lingvistiky při Centru numerické matematiky při MFF UK, archivu Československého filmového ústavu (poskytnutí dat o délce českých osobních jmen v písmenech), Federálnímu statistickému úřadu (poskytnutí dat o rozložení prvních písmen v českých příjmeních)⁴⁸⁵ apod. Pro Encyklopedický ústav ČSAV vypracovával Jiří Kraus lingvistická hesla a s Ústavem pro českou literaturu ČSAV byly společnými silami řešeny problémy statistického výzkumu básnického jazyka.

Vedle tradičních popularizačních aktivit Ústavu je třeba se zmínit alespoň o individuální činnosti Jiřího Krause, kterou přispěl k prezentaci oboru před veřejností: v roce 1972 připravil cyklus o kvantitativní lingvistice pro rozhlasový pořad Kolotoč.

V rámci ÚJČ spolupracovalo oddělení matematické lingvistiky (zejména Marie Těšitelová a Iva Nebeská) s oddělením pro studium vývoje českého jazyka na problematice sporného autorství *Rukopisů královédvorského a zelenohorského (RKZ)* z hlediska kvantitativní lingvistiky. Práce započala totální excerpcí *RKZ*. Poté byl pořízen výběr jazykově reprezentativních staročeských a obrozeneckých textů, které byly následně také excerповány, aby mohlo dojít k jejich porovnání s *RKZ*.⁴⁸⁶

V neposlední řadě je třeba uvést, že Marie Těšitelová byla jmenována zástupkyní VKJ v komisi pro výpočetní techniku při Vědeckém kolegiu technické kybernetiky a elektrotechniky, dále působila nejprve jako výkonná a později vedoucí redaktorka *Slova a slovesnosti* (1957–1990) či jako zahraniční členka redakční rady belgického časopisu *Review of Applied Linguistics* v Lovani.

16.7 KONTAKT SE ZAHRANIČÍM

Co se týče kontaktu se zahraničím, včetně západních zemí, ten byl pro matematickou lingvistiku obzvlášť důležitý, neboť vývoj technický možností šel ve druhé polovině

⁴⁸⁵ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 14, Zpráva o činnosti oddělení matematické lingvistiky za rok 1970.

⁴⁸⁶ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 3, Zpráva o nejdůležitějších výsledcích činnosti ÚJČ ČSAV za rok 1967.

dvacátého století velmi rychle kupředu. Po událostech roku 1968 byly však možnosti spolupráce výrazně omezeny a styky se Západem byly až na výjimky prakticky zcela znemožněny. Jednu z mála příležitostí udržet alespoň nějaký kontakt s výzkumem na Západě i v ostatním světě poskytovaly ÚJČ studijní pobyty některých zahraničních badatelů v Československu. V oddělení matematické lingvistiky byli na návštěvě např. prof. H. Steger z NSR, dr. E. Piirainen z Finska⁴⁸⁷ či dr. S. V. Subramanian, ředitel Mezinárodního ústavu tamilštiny v indickém Madrasu, který se zajímal o práci Marie Těšitelové v oblasti kvantifikace gramatických jevů⁴⁸⁸.

Vedle mnoha dalších konferencí, kongresů a symposií se členové (tehdy) úseku matematické lingvistiky (oddělení matematické lingvistiky a fonetiky) aktivně zúčastnili IX. mezinárodního kongresu počítačové lingvistiky COLING 82, který byl významný už jen tím, že se v červenci 1982 uskutečnil v Praze. Marie Těšitelová zde přednesla referát o využití počítačů při kvantifikaci v oblasti sémantiky a zároveň zde zazněl kolektivní příspěvek úseku matematické lingvistiky o využití počítačů při syntaktické analýze.

Matematická, resp. kvantitativní lingvistika, rozvíjená v ÚJČ od počátku šedesátých let, dosáhla za necelého čtvrtstoletí existence oddělení matematické (a aplikované) lingvistiky značných úspěchů doma i v zahraničí. Kolektiv vedený převážně Marií Těšitelovou zpracoval vedle unikátního tzv. Českého akademického korpusu řadu frekvenčních a retrográdních slovníků, prací věnujících se kvantitativním charakteristikám jednotlivých funkčních stylů a mnoho dalších kolektivních i individuálních publikací, které významně obohatily výzkum v oblasti matematické lingvistiky v mezinárodním měřítku.

Jak již však bylo výše zmíněno, úsek matematické lingvistiky (do roku 1983 oddělení matematické lingvistiky) byl k poslednímu dni roku 1985 zrušen. Většina pracovníků přešla do ostatních oddělení ÚJČ a k obnovení oddělení a navázání na nedokončenou práci již v budoucnu nedošlo.

⁴⁸⁷ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 14, Zpráva o činnosti oddělení matematické lingvistiky za rok 1969.

⁴⁸⁸ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 44, Výsledky plnění plánu výzkumných prací oddělení matematické lingvistiky a fonetiky – úsek matematické lingvistiky za rok 1981.

17. ONOMASTIKA V ÚJČ ČSAV

Při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění byla v roce 1913 ustavena Místopisná komise, převedená pod stejným názvem k roku 1918 do České akademie věd a umění a k roku 1952 do Československé akademie věd. V roce 1959 se organizační základnou Místopisné komise stal Slovanský ústav, kde byl pod vedením vědeckého tajemníka Jana Svobody vytvořen předobraz budoucího onomastického pracoviště.⁴⁸⁹ To bylo zřízeno s příchodem Libuše Olivové Nezbedové k 1. 9. 1962 a počínaje rokem 1964 bylo převedeno do nově ustaveného Ústavu jazyků a literatur ČSAV. Od 1. 1. 1969 se pracoviště stalo součástí Ústavu pro jazyk český jako jeho onomastické oddělení, jehož výzkum se soustředil na oblast Čech, kdežto Moravu pokrývala menší onomastická pobočka ÚJČ v Brně.

Od sedmdesátých let, kdy již česká onomastika disponovala vlastním stabilním pracovištěm v akademickém ústavu, se těžiště činnosti Místopisné komise, jejíž personální složení bylo obsazováno nejen z řad lingvistů, ale také historiků, historických geografů, kartografů, archivářů, archeologů a vlastivědných pracovníků, posunulo směrem ke koordinačním, poradenským a popularizačním pracím. Zároveň se oblast jejího zájmu rozšířila z toponomastiky i na další oblasti výzkumu proprií, což vedlo v roce 1982 ke změně jejího názvu na Onomastickou komisi ČSAV.

Tiskovým orgánem komise byl *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, založený v roce 1960 Vladimírem Šmilauerem a Janem Svobodou (roku 1982 přejmenovaný na *Onomastický zpravodaj ČSAV*)⁴⁹⁰, který byl vydáván malotirážní technikou péčí onomastického oddělení nejprve Slovanského ústavu a poté ÚJČ. Komise přitom zajišťovala redigování časopisu personálně a prostřednictvím redakce odpovídala za tematickou náplň a vědeckou (i ideovou) úroveň periodika.⁴⁹¹

V časopise, který měl širokou publicitu v odborných onomastických kruzích v Československu i v zahraničí⁴⁹² (určitý počet kusů byl za hranice expedován výměnou

⁴⁸⁹ LUTTERER, Ivan. K sedmdesátému výročí založení Místopisné komise ČSAV. *OZ* 1983, roč. 24, č. 1–2, s. 20.

⁴⁹⁰ V letech 1993–1994 vycházel časopis pod názvem *Onomastický zpravodaj* a od roku 1995 jako *Acta onomastica*.

⁴⁹¹ Archiv AV ČR, Fond VKJ ČSAV, karton č. 3, inv. č. 21, Zápis z 42. zasedání Vědeckého kolegia jazykovědy ČSAV ze dne 22. 4. 1981.

⁴⁹² Viz např. hodnocení M. Karaše v polském časopise *Onomastica* 17, 1972, s. 295, či E. Dickenmanna v časopise *Beiträge zur Namenforschung*, 1972, s. 95–96.

za jiné publikace a několik výtisků bylo prodáváno zahraničním knihkupectvím)⁴⁹³, byly pravidelně (a to až do roku 1972⁴⁹⁴) uveřejňovány mj. i příspěvky o výsledcích vědecké práce onomastického oddělení Slovanského ústavu, resp. ÚJČ.

17.1 TOPONOMASTIKA

Nejvýznamnějším dílem české onomastiky vůbec je jednoznačně monumentální pětidílná práce *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny*⁴⁹⁵, převážně od Antonína Profouse (na 4. dílu participoval také Jan Svoboda a 5. dodatkový díl sepsali Jan Svoboda a Vladimír Šmilauer). Tato publikace sice na půdě ÚJČ nevznikla, ale roku 1976 ji Karel Oliva st. opětovně zviditelnil vydáním *Retrográdního slovníku k dílu Dr. Antonína Profouse "Místní jména v Čechách" 1-5., Část 1. Česká místní jména*⁴⁹⁶, oceněného následujícího roku finanční odměnou ČSAV. Tato publikace obsahuje retrográdní slovník k oficiálním i lidovým podobám českých místních jmen uvedených v Profousově díle a její přínos přesahuje hranice lingvistiky, neboť nachází uplatnění např. i v geodézii, kartografii či historické geografii.

Moravskoslezským protějškem Profousových (a Svobodových a Šmilauerových) *Místních jmen v Čechách* byla *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*⁴⁹⁷ Ladislava Hosáka a Rudolfa Šrámka. Dvoudílná práce (I. díl 1970, II. díl 1980) uskutečňovaná spoluprací historika a jazykovědce završuje popis místních jmen v českém jazykovém prostoru.

⁴⁹³ Archiv AV ČR, Fond VKJ ČSAV, karton č. 3, inv. č. 21, Zápis z 42. zasedání Vědeckého kolegia jazykovědy ČSAV ze dne 22. 4. 1981.

⁴⁹⁴ Poslední byla zpráva za rok 1971, viz ZMK 13, 1972, s. 665–675.

⁴⁹⁵ PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách (Jejich vznik, původní význam a změny). Díl 1, A–H*. Praha: ČAVU, 1947, 726 s.

PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách (Jejich vznik, původní význam a změny). Díl 2, CH–L*. Praha: ČAVU, 1949, 705 s.

PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách (Jejich vznik, původní význam a změny). Díl 3, M–Ř*. Praha: ČAVU, 1951, 629 s.

PROFOUS, Antonín; SVOBODA, Jan. *Místní jména v Čechách (Jejich vznik, původní význam a změny). Díl 4, S–Ž*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957, 864 s.

SVOBODA, Jan; ŠMILAUER, Vladimír et al. *Místní jména v Čechách (Jejich vznik, původní význam a změny). Díl 5, Dodatky k dílu Antonína Profouse*. Praha: ČSAV, 1960, 673 s.

⁴⁹⁶ OLIVA, Karel, st. *Retrográdní slovník k dílu Dr. Antonína Profouse "Místní jména v Čechách" 1–5. Část 1. Česká místní jména*. Praha: Místopisná komise ČSAV, 1976, 225 s.

⁴⁹⁷ HOSÁK, Ladislav; ŠRÁMEK, Rudolf. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku. Díl 1, A–L*. Praha: Academia, 1970, 573 s.

HOSÁK, Ladislav; ŠRÁMEK, Rudolf. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku. Díl 2, M–Ž*. Praha: Academia, 1980, 961 s.

V roce 1969 vyšel Šmilauerův *Atlas místních jmen v Čechách*⁴⁹⁸, k němuž pořídila Libuše Olivová Nezbedová podkladové mapky. Tento atlas byl zpracován coby dílčí přípravná práce k velkému úkolu Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku, tj. *Slovanskému onomastického atlasu*. V témže roce vyšla také práce Ivana Lutterera *Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic*⁴⁹⁹.

Za spolupráce s komisí pro slovanský onomastický atlas (při Mezinárodním komitétu slavistů) vznikla dvoudílná *Příručka slovanské toponomastiky*⁵⁰⁰ Vladimíra Šmilauera, která vyšla v roce 1970 v nakladatelství Academia. Příručka obsahuje vedle základní bibliografie slovanské toponomastiky souhrn nejfrekventovanějších způsobů tvoření slovanských toponym a přehled klíčových slov užívaných v rámci slovanské toponomastické slovtvorby.

K publikacím, které jsou nejen pracemi onomastickými, ale zároveň etymologickými, patří *Původ zeměpisných jmen. Etymologický slovník 1000 vlastních jmen zemí, měst a přírodních objektů z celého světa*⁵⁰¹. Autoři Ivan Lutterer, Luboš Kropáček a Václav Huňáček zde předkládají více než 1000 vlastních jmen světadílů, států, zemí, ostrovů, hor, řek a především měst z celého světa, opatřených etymologickým výkladem.

Obdobného zaměření je i kniha Ivana Lutterera, Milana Majtána a Rudolfa Šrámka *Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*⁵⁰² z roku 1982.

Toponomastickou problematikou se zabývala také Alena Polívková, vedoucí úseku jazykové kultury, která v roce 1985 vydala v popularizační knižnici Maják publikaci *Naše místní jména (a jak jich užívat)*⁵⁰³.

⁴⁹⁸ ŠMILAUER, Vladimír. *Atlas místních jmen v Čechách. Svazek 1, Úvod*. Praha: Místopisná komise ČSAV, 1969, 13 s.

ŠMILAUER, Vladimír. *Atlas místních jmen v Čechách. Svazek 2, Mapy*. Praha: Místopisná komise ČSAV, 1969, 200 map.

⁴⁹⁹ LUTTERER, Ivan. *Vývoj místních jmen v osídlení v povodí Orlic (Studie toponomastická)*. Choceň: Orlické muzeum, 1969, 279 s.

⁵⁰⁰ ŠMILAUER, Vladimír. *Příručka slovanské toponomastiky – Handbuch der slawischen Toponomastik*. Praha: Academia, 1970, 215 s.

⁵⁰¹ LUTTERER, Ivan; KROPÁČEK, Luboš; HUŇÁČEK, Václav. *Původ zeměpisných jmen. Etymologický slovník 1000 vlastních jmen zemí, měst a přírodních objektů z celého světa*. Praha: Mladá fronta, 1976, 300 s.

⁵⁰² LUTTERER, Ivan; MAJTÁN, Milan; ŠRÁMEK, Rudolf. *Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. Praha: Mladá fronta, 1982, 373 s.

⁵⁰³ POLÍVKOVÁ, Alena. *Naše místní jména (a jak jich užívat)*. Praha: Academia, 1985, 188 s.

17.1.1 Soupis pomístních jmen (PJ)

Na schůzi Místopisné komise ČSAV a onomastické komise Československého komitétu slavistů konané dne 17. 12. 1962 upozornil Vladimír Šmilauer, že je třeba co nejrychleji pořídit soupis cenného materiálu pomístních jmen, neboť po scelení lánů se jich většina nedochová.⁵⁰⁴

Vedle soustavného zpracovávání místních jmen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku se tak plně rozvinuly i práce na soupisu a zpracování pomístních jmen.⁵⁰⁵ Vlastní soupis probíhal v Čechách od roku 1963 do roku 1980 a jeho provedením byla po stránce odborné i organizační pověřena Libuše Olivová Nezbedová. Ta rovněž vypracovala podrobné *Pokyny k provedení soupisu pomístních jmen*⁵⁰⁶. Koncem roku 1971 začal na daném úkolu spolupracovat Karel Oliva st., o rok později se připojila Libuše Hanzalová a v roce 1973 převzal veškerou administrativu spojenou s vedením soupisu pomístních jmen Vilém Nezbeda.⁵⁰⁷ Na Moravě a ve Slezsku byl soupis zahájen koncem roku 1964 a ukončen byl v roce 1989. Do roku 1970 jej vedl František Matějek, poté Rudolf Šrámek. Cílem soupisu bylo shromáždit pomístní jména z co největšího počtu z 8119 obcí a osad v Čechách a 2296 obcí a osad na Moravě a ve Slezsku. Již od počátku se nicméně počítalo s tím, že ne odevšad bude možné informace získat, protože některé lokality byly např. zrušeny zatopením, zahájením dolování, či přeměnou ve vojenský prostor apod.⁵⁰⁸

Soupis pomístních jmen byl uskutečňován podle podrobných pokynů dobrovolnými místními spolupracovníky, jichž bylo v Čechách více než 4000 a kteří byli pro tuto práci doporučováni příslušnými národními výbory. Později se do sepisování pomístních jmen zapojili také studenti nejprve z pražských a brněnských fakult (pedagogické a filozofické), od roku 1969 z pedagogické fakulty v Ostravě, od roku následujícího studenti českého jazyka v Olomouci a od roku 1971 posluchači bohemistiky z pedagogických fakult v Ústí

⁵⁰⁴ ZÁPIS O SCHŮZI MÍSTOPISNÉ KOMISE ČSAV A ONOMASTICKÉ KOMISE ČESKOSLOVENSKÉHO KOMITÉTU SLAVISTŮ ZE 17. 12. 1962. ZMK, 1963, roč. 4, č. 1, s. 21.

⁵⁰⁵ MALENÍNSKÁ, Jitka. 90. výročí založení Místopisné komise ČSAV (od r. 1982 Onomastické komise). AO 2004, roč. 45, s. 250–255.

⁵⁰⁶ OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše. Pokyny k provedení soupisu pomístních jmen (PJ). ZMK, 1963, roč. 4, s. 24–36.

OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše. Dodatky k „Pokynům k provedení soupisu pomístních jmen (PJ)“. ZMK, 1965, roč. 6, s. 332–335.

⁵⁰⁷ Olivová Nezbedová, Libuše. *Soupis pomístních jmen na území Čech v letech 1963–1980*. IN OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše; KNAPPOVÁ, Miloslava; MALENÍNSKÁ, Jitka; MATUŠOVÁ, Jana. *Pomístní jména v Čechách, o čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha: Academia, 1995, ISBN 80-200-0554-4, s. 42.

⁵⁰⁸ ONOMASTICKÉ ODDĚLENÍ ÚJČ ČSAV V PRAZE A V BRNĚ. Připravovaný Slovník pomístních jmen v ČSR. ZMK, 1980, roč. 21, s. 185.

nad Labem, Hradci Králové, Českých Budějovicích a Plzni. Pro Čechy vypracovali studenti soupisy pro 215 obcí a osad, pro něž se nepodařilo získat místního spolupracovníka.

Veškeré obdržené soupisy byly následně revidovány, hodnoceny a poté excerpovány. V Čechách se celkem podařilo získat soupisy z více než 86 % obcí a osad, a to v rozsahu přibližně půl milionu záznamů pomístních jmen, na Moravě a ve Slezsku byl z 96 % obcí opatřen zhruba čtvrtmilionový soubor pomístních jmen.

V roce 1980 byla vypracována koncepce zamýšleného *Slovníku pomístních jmen v ČSR*, na níž se podíleli Miloslava Knappová, Ivan Lutterer, Karel Oliva st., Libuše Olivová Nezbedová, Jana Pleskalová, Eva Pokorná, Rudolf Šrámek.⁵⁰⁹ V roce 1980 přednesli Miloslava Knappová, Karel Oliva st. a Rudolf Šrámek tuto koncepci na 7. zasedání Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku Mezinárodního komitétu slavistů, za což se zde dočkali velmi kladného hodnocení jak z hlediska materiálové přípravy, tak z pohledu teoretickometodologických východisek.

V roce 1987 byly práce na slovníku pomístních jmen tehdejším ředitelem ÚJČ Janem Petrem zcela bezdůvodně zastaveny a onomastika byla zařazena mezi útlumové obory. V bezprostředním polistopadovém období se však plánovaný slovník dočkal své rehabilitace a byla uznána potřeba jeho zpracování.⁵¹⁰

Pro oblast Čech byly na základě abecedně seřazeného materiálu pomístních jmen vypracovány *Index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách*⁵¹¹ a *Retrográdní index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách*⁵¹², zpracované na základě důkladné lingvistické analýzy materiálu abecedního generálního katalogu pomístních jmen, který vznikl na základě excerpovaných soupisů. Indexy zachycují všechny lexikální jednotky vyskytující se v českých pomístních jménech. Pro oblast Moravy byla publikována teoretická studie Jany Pleskalové *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*⁵¹³. Mimo rámec zde sledovaného období však vznikla řada dalších děl, jejichž základem se stal po léta sbíraný anoikonymický materiál: pro Moravu rukopisný *Index hesel Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* Rudolfa Šrámka a Jany Pleskalové a pro Čechy zejména *Pomístní jména*

⁵⁰⁹ ONOMASTICKÉ ODDĚLENÍ ÚJČ ČSAV V PRAZE A V BRNĚ. Připravovaný Slovník pomístních jmen v ČSR. ZMK, 1980, roč. 21, s. 184.

⁵¹⁰ OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše; MALENÍNSKÁ, Jitka. *Slovník pomístních jmen v Čechách (Úvodní svazek)*. Praha: Academia, 2000, ISBN 80-200-0798-9, s. 22–23.

⁵¹¹ OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše; MATÚŠOVÁ, Jana. *Index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1991, 236 s., ISBN 80-901072-1-4.

⁵¹² OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše; MATÚŠOVÁ, Jana. *Retrográdní index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1991, 236 s., ISBN 80-9010072-4.

⁵¹³ PLESKALOVÁ, Jana. *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany: H&H, 1992, 151 s.

v *Čechách, o čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*⁵¹⁴ a první svazky vlastního *Slovníku pomístních jmen v Čechách*⁵¹⁵, jehož zpracovatelé měli (a mají) k dispozici již zmíněný abecední generální katalog pomístních jmen (excerpování pomístních jmen pro české obce a osady ze všech soupisů, rozepsání víceslovných pomístních jmen a zařazení veškerého materiálu pomístních jmen do abecedního generálního katalogu bylo dokončeno v roce 1990), dále 177 266 abecedně seřazených dokladů pomístních jmen získaných excerpcí z knih a časopisů, 244 987 dokladů pomístních jmen z tereziánského katastru (tj. z let 1713–1719), abecedně seřazených podle bývalých soudních okresů z roku 1923 a uvnitř těchto okresů abecedně seřazených podle obcí, a 21 911 dokladů pomístních jmen získaných excerpcí z materiálů (pokusů o soupisy pomístních jmen od 2. poloviny 19. století do r. 1962) uložených v archivech a v muzeích v Čechách.⁵¹⁶

Na základě osobního výzkumu v pražských archivech a muzeích na konci roku 1962 a v roce 1963 se Libuši Olivové Nezbedové podařilo najít některé sbírky, považované již za ztracené. Šlo o výsledek sběru pomístních jmen v původně převážně německých oblastech Čech (nalezený v depozitáři Historického ústavu ČSAV v podobě originálních seznamů pomístních jmen s mapkami i ve formě lístkových kartoték, z těchto seznamů pořizovaných), který proběhl v meziválečném období pod vedením Ernsta Schwarze, či soupisy z akce Společnosti přátel starožitností českých, uložených v pražském Národopisném muzeu.⁵¹⁷

Unikátní sebraný materiál pomístních jmen, který je předpokladem pro systémové zpracování pomístních jmen ve všech lingvistických a onomastických aspektech, je cenným zdrojem informací také pro archeology, historiky, geografy, etnografy atd. Je nezbytným základem pro interdisciplinární studie např. o zaniklých osadách, o dřívějších způsobech hospodaření, o dřívějším rozsahu lesů a rybníků, o dřívější těžbě nerostů, o sociálním

⁵¹⁴ OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše; KNAPPOVÁ, Miloslava; MALENÍNSKÁ, Jitka; MATUŠOVÁ, Jana. *Pomístní jména v Čechách, o čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha: Academia, 1995, 520 s., ISBN 80-200-0554-4.

⁵¹⁵ MATUŠOVÁ, Jana – Olivová Nezbedová, Libuše et al. *Slovník pomístních jmen v Čechách 1 (A)*. Praha: Academia, 2005, 108 s., ISBN 80-200-1248-6.

MATUŠOVÁ, Jana; GIGER, Miriam et al. *Slovník pomístních jmen v Čechách 3 (Bav–Bíd)*. Praha: Academia, 2007, 184 s., ISBN 978-80-200-1561-7.

MATUŠOVÁ, Jana; GIGER, Miriam et al. *Slovník pomístních jmen v Čechách 4 (Bíg–Bož)*. Praha: Academia, 2008, 220 s., ISBN 978-80-200-1654-6.

MATUŠOVÁ, Jana; GIGER, Miriam et al. *Slovník pomístních jmen v Čechách 5 (Bra–Buc)*. Praha: Academia, 2009, 194 s., ISBN 978-80-200-1787-1.

⁵¹⁶ OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše; MALENÍNSKÁ, Jitka. *Slovník pomístních jmen v Čechách (Úvodní svazek)*. Praha: Academia, 2000, ISBN 80-200-0798-9, s. 23-25.

⁵¹⁷ OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše. *Soupis pomístních jmen na území Čech v letech 1963–1980*. IN OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše; KNAPPOVÁ, Miloslava; MALENÍNSKÁ, Jitka; MATUŠOVÁ, Jana. *Pomístní jména v Čechách, o čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha: Academia, 1995, ISBN 80-200-0554-4, s. 37–38.

rozvrstvení venkova, o duchovním životě našich předků atd.⁵¹⁸ Konkrétním příkladem praktického mimolingvistického využití materiálu pomístních jmen ÚJČ se stal pokus pracovníků podniku Geindustria, kteří podle svědectví pomístních jmen v Čechách zjišťovali stará naleziště zlata a navrhovali průzkum těchto míst, nebo pokus pracovníka Výzkumného ústavu řepařského, Slavomíra Zavadila, jenž čerpal z materiálu onomastického oddělení informace svědčící z názvů místních a pomístních jmen o dávném pěstování řepy v různých lokalitách.⁵¹⁹

17.2 ANTROPONOMASTIKA

K výsledkům antroponomastických výzkumů lze řadit mj. *Slovník staročeských osobních jmen*⁵²⁰ Jana Svobody, který však zůstal v nedokončené podobě⁵²¹. Tento slovník byl po dohodě s pracovníky oddělení vývoje jazyka zpracováván paralelně ke *Staročeskému slovníku*, práce tedy započaly od písmene N. Do svého nečekaného úmrtí v roce 1973 stačil autor zpracovat II. díl N–Ž a z prvního dílu A–D. Příslušný slovníkový materiál nicméně posloužil dalším odborníkům v onomastice, využil jej například Kazimierz Rymut z Krakova, když psal práci o slovanských patronymikách⁵²². Jan Svoboda přitom navazoval na svou předchozí práci *Staročeská osobní jména a naše příjmení*⁵²³ z roku 1964, kde předkládá rozbor vzniku a vývoje českých osobních jmen (a nepřímě i některých příjmení) a časově se dostává až do 15. století. Svým zaměřením tato publikace volně doplnila práci Josefa Beneše *O českých příjmeních*⁵²⁴, která se zabývá původem a vývojem příjmení novočeských a k níž byly v první polovině sedmdesátých let sestaveny *Rejstříky*⁵²⁵ a *Retrográdní rejstřík*⁵²⁶.

⁵¹⁸ OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše. *Soupis pomístních jmen na území Čech v letech 1963–1980*.

IN OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše; KNAPPOVÁ, Miloslava; MALENÍNSKÁ, Jitka; MATÚŠOVÁ, Jana. *Pomístní jména v Čechách, o čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha: Academia, 1995, ISBN 80-200-0554-4, s. 50.

⁵¹⁹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č.14, Onomastické oddělení ÚJČ, Odpověď na oběžník č. 12: K výroční zprávě za rok 1969.

⁵²⁰ Podrobnosti o tomto slovníku viz Olivová Nezbedová, Libuše. Ke Slovníku staročeských osobních jmen Jana Svobody. IN *Acta onomastica* 2007, roč. 48, s. 125–142.

⁵²¹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 48, Výroční zpráva onomastického oddělení ÚJČ ČSAV za rok 1979.

⁵²² RYMUT, Kazimierz. *Słowotwórstwo polskich patronimicznych nazw miejscowych z przyrostkiem*-(ov)itjo-na tle zachodniostowiańskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, 163 s.

⁵²³ SVOBODA, Jan. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, 317 s.

⁵²⁴ BENEŠ, Josef. *O českých příjmeních*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962, 355 s.

⁵²⁵ FRYDRYCH, Miroslav; DOLEŽALOVÁ, Věra. *O českých příjmeních. Rejstříky. Zvláštní příloha Zpravodaje Místopisné komise ČSAV*. Praha, 1970.

⁵²⁶ OLIVA, Karel; HANZALOVÁ, Libuše; DOLEŽALOVÁ, Věra. Retrográdní rejstřík ke knize Josefa Beneše „O českých příjmeních. ZMK, 1974, roč. 15, č. 3–4, s. 309–507.

V roce 1978 byla prvně vydána popularizační publikace Miloslavy Knappové *Jak se bude jmenovat?*⁵²⁷, která se pro svou společenskou potřebu a širokou oblibu dočkala čtyř dalších vydání⁵²⁸ a byla schválena ministerstvem vnitra jako základní jazyková příručka pro matriční praxi. V úvodní části najdeme vedle charakteristiky složení repertoáru jmen, užívaných v českých zemích, a etap jeho vývoje vysvětlení společenské podmíněnosti výběru jmen, jazykový výklad zákonných ustanovení, usměrňujících volbu jmen, rady pro výběr jména, výklad matričních předpisů apod. Jádrem příručky je obsáhlý slovník 1525 mužských a ženských jmen, volitelných pro zápis do matriky (u každého jména je uveden jeho původ, význam, domácké podoby, cizí ekvivalenty, frekvenční a kalendářní údaj) a informace o orientálních jménech. Miloslava Knappová, autorka celé řady sociolingvisticky zaměřených příspěvků týkajících se vlastních jmen (osobních jmen, literárních jmen, názvů výrobků, názvů ulic aj.), napsala také socioonomastickou monografii *Rodné jméno v jazyce a společnosti*⁵²⁹, v níž podává syntetickou charakteristiku rodných jmen v současné češtině a jejich sociálně (z hlediska vzdělání, místa bydliště, věku aj.) podmíněného fungování v české společnosti, a to na základě výzkumů motivace volby jmen ve vybraných matričních obvodech tehdejší ČSR. Práce je doplněna statisticky unikátními přehledy frekvence volených jmen v 80. letech 20. století a pořadím jejich oblíbenosti jak v celé republice, tak v jejích jednotlivých krajích, zpracovanými s použitím podkladových materiálů poskytnutých Českým statistickým úřadem. Miloslava Knappová je rovněž autorkou jazykové příručky *Příjmení v současné češtině*⁵³⁰, poskytující jednak informace o původu a vývoji příjmení užívaných v českých zemích, jednak celostní přehled o skloňování a přechylování všech typů příjmení a začleňování cizích příjmení do češtiny, dále též poučení o problémech pravopisu a změn příjmení; v závěru uvádí přehled aktuální frekvence příjmení v ČSR.

17.3 ONOMASTICKÁ TERMINOLOGIE

Jan Svoboda, do října 1971 předseda terminologické subkomise Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku (MKSO), vypracoval Soustavu a terminologii slovanské onomastiky, která obsahovala asi 415 termínů a která byla naposledy rozmnožena v roce 1971.

⁵²⁷ KNAPPOVÁ, Miloslava. *Jak se bude jmenovat?* Praha: Academia, 1978, 329 s.

⁵²⁸ Od třetího vydání v roce 1996 pod názvem *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* Páté vydání z roku 2010 obsahuje již na čtrnáct tisíc jmen zapsatelných do matriky.

⁵²⁹ KNAPPOVÁ, Miloslava. *Rodné jméno v jazyce a společnosti.* Praha: Academia, 1989, 204 s.

⁵³⁰ KNAPPOVÁ, Miloslava. *Příjmení v současné češtině.* Liberec: AZ KORT, 1992, 185 s.

Na prešovském zasedání MKSO v květnu roku 1972 byla Libuše Olivová Nezbedová pověřena vypracováním elaborátu obsahujícího pouze základní termíny. Tato pracovnice ÚJČ na základě spolupráce s Karlem Olivou st. předložila v říjnu 1972 k mezinárodní diskusi *Základní soustavu a terminologii slovanské onomastiky*⁵³¹, kam bylo doplněno 48 termínů neuváděných Janem Svobodou (např. bionymum, kosmonymum, geonymum, substrátové vlastní jméno, toponomastik atd.).

Vypracovaná terminologická soustava se skládá ze dvou hlavních částí: Část A zahrnuje termíny podle objektů a jevů mimojazykové skutečnosti (denotátů) označovaných vlastními jmény a část B obsahuje termíny seřazené na základě jazykového rozboru vlastních jmen. Část A byla v podstatě vypracována na podkladě referátu Vladimíra Šmilauera o třídění vlastních jmen na V. zasedání Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku v Prešově v roce 1972, kdežto systematiku onomastické terminologie v části B zpracovali Libuše Olivová Nezbedová a Karel Oliva st. Vědecké kolegium jazykovědy za to udělilo Libuši Olivové a Karlu Olivovi st. finanční odměnu ČSAV.⁵³² Po zapracování doplňků ze zasedání terminologické subkomise 27. 1. 1973 byla *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky* autorů Jana Svobody, Vladimíra Šmilauera, Karla Olivy st., Libuše Olivové Nezbedové a Teodolia Witkowského publikována ve *Zpravodaji Místopisné komise*.⁵³³

Knižního vydání se dílo dočkalo až o deset let později po zapracování podnětů ze zasedání terminologické subkomise v květnu 1974 díky makedonské akademii věd za hlavní redakce Božidara Vidoeského jako *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika*⁵³⁴.

17.4 ONOMASTIKA VE SLUŽBÁCH VEŘEJNOSTI

Členové onomastického oddělení vedle vlastní vědecké činnosti hojně přispívali k řešení onomastické problematiky na jiných pracovištích, a to rozvíjením širší spolupráce a formou konzultací, expertíz, posudků apod. Vedle stálé součinnosti se Slovenskou onomastickou komisí SAV při VKJ v Bratislavě šlo především o spolupráci s nejrůznějšími

⁵³¹ OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše; OLIVA, Karel, st. *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky*. Praha, 1972 (cyklostylové vydání).

⁵³² Dopis Miloše Dokulila Libuši Olivové a Karlu Olivovi st. ze dne 19.12.1972, čj. 254/72.

⁵³³ SVOBODA, Jan; ŠMILAUER, Vladimír; OLIVA, Karel; OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše; WITKOWSKI, Teodolius. *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky*. ZMK ČSAV, 1973, roč. XIV, č. 1, 280 s.

⁵³⁴ *ОСНОВЕН СИСТЕМ И ТЕРМИНОЛОГИЈА НА СЛОВЕНСКАТА ОНОМАСТИКА – ОСНОВНА СИСТЕМА И ТЕРМИНОЛОГИЈА СЛАВЈАНСКОЈ ОНОМАСТИКИ - GRUNDSYSTEM UND TERMINOLOGIE DER SLAWISCHEN ONOMASTIK*. Скопје – Скопје – Skorje: Makedon. akad. na naukite i umetnostite, 1983, 412 s.

institucemi nelingvistického charakteru, čímž onomastikové významně přispívali k popularizaci svého oboru coby jazykovědné disciplíny.

Nejčastěji byla rozvíjena spolupráce s dalšími ústavy ČSAV, s ministerskými úřady, národními výbory, matričními úřady, dalšími vědeckými a správními institucemi, průmyslovými podniky apod.

Na úrovni ČSAV byla např. Libuše Olivová Nezbedová členkou Komise pro evidenci zaniklých středověkých osad při Komisi pro historickou geografii v Ústavu československých dějin a Rudolf Šrámek zasedal v Komisi pro krasové názvosloví při Geologickém ústavu.

Poměrně široká byla spolupráce onomastiků s orgány státní správy. Spolupracovalo se například v Komisi pro stanovení úředních názvů míst v ČSSR (např. na kodifikaci názvů pro slučované obce a místní části), při přípravě nového zákona o matrikách, při ověřování osobních jmen a příjmení pro zápis do matriky, do osobních dokladů apod. V osmdesátých letech se Miloslava Knappová podílela na přípravě počítačového zpracování osobních jmen občanů ČSSR pro projekt centrálního registru obyvatel, kdy bylo zapotřebí rady odborníka z hlediska maximální délky, charakteru, diakritických specifik apod. jmen a příjmení. Činnost v oblasti jazykového poradenství v otázkách antroponym byla obecně velmi rozsáhlá. Patří do ní i jazykové ověřování jmen a příjmení pro jejich zápis do matriky a veřejných listin podle zákonných směrnic.

Významnou institucí, s níž byla rovněž rozvíjena spolupráce, byl Český úřad pro geodézii a kartografii, v jehož názvoslovné komisi pracovala Libuše Olivová Nezbedová. Provedla zde například revizi gramatických a slovotvorných údajů u českých pomístních jmen pro připravovanou publikaci o geografických názvech Československa⁵³⁵. S národním podnikem Kartografie spolupracoval Ivan Lutterer, když pro něj zajistil jazykovou úpravu Jüttnerova plánu Prahy z roku 1816⁵³⁶.

Revize, úpravy či pozměňovací návrhy jmen byly prováděny na žádost názvoslovných komisí národních výborů měst Prahy, Brna a Ostravy a v hlavním městě probíhala účast na výhledovém zpracování systému jmen ulic v tzv. Velké Praze (Ivan Lutterer byl členem Komise pro stanovení názvů ulic při ÚNV hl. m. Prahy i při MěNV Brno).⁵³⁷ V r. 1990 se Miloslava Knappová stala členkou pražské místopisné komise připravující návrhy pojmenování nových ulic a veřejných prostranství pro Radu Magistrátu hlavního města Prahy.

⁵³⁵ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č.76, Zpráva o činnosti onomastického úseku ÚJČ ČSAV v roce 1983.

⁵³⁶ ROUBÍK, František; KUCHAR, Karel; HLAVSA, Václav (eds.). JÜTTNER, Josef. *Plán Prahy z roku 1816*. Praha: Kartografie, 1972, 21 s.

⁵³⁷ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 45, Zpráva o činnosti ÚJČ ČSAV v roce 1975.

Po odchodu Ladislava Janského do důchodu se M. Knappová stala také členkou Kalendářní komise ČSR⁵³⁸ coby zástupkyně ÚJČ. Tato komise se zabývala úpravami jmenné části kalendária, a to na základě sledování zastoupení jmen v celé žijící populaci a volby jmen nově narozeným dětem.

17.5 SLOVANSKÝ ONOMASTICKÝ ATLAS

Čeští onomastikové spolupracovali nejen s institucemi domácími, ale v rámci dobových možností uskutečňovali kontakty také s pracovišti zahraničními. Na výsledky mezinárodně vysoce ceněné práce české onomastiky bylo navazováno např. v Polsku, Německu i jinde. Nejvýznamnějším mezinárodním projektem, realizovaným za účasti české strany byl *Slovanský onomastický atlas*⁵³⁹, jehož první (a dosud jediný) svazek byl vydán v roce 1988 v Německu. Vedoucí autorského kolektivu a hlavní redaktor atlasu Rudolf Šrámek přednášel o projektu mj. i ve Švédsku a Finsku⁵⁴⁰, kam byl za tímto účelem pozván.

Přičiněním onomastického oddělení ÚJČ a Místopisné, resp. Onomastické komise ČSAV vznikla ve vymezeném období celá řada průkopnických a originálních děl uznávaných doma i v zahraničí. Lexikální onomastický archiv tvoří svou obsáhlostí a koncepčním rámcem zcela jedinečnou propriální materiálovou základnu, vzniklou na základě mnohaletého sběru pomístních jmen. O tom, že si česká onomastika vydobyla v evropském měřítku přednostní postavení, svědčí i svěřením hlavní redakce velkých mezinárodních onomastických projektů, Slovanského onomastického atlasu a Základní soustavy a terminologie slovanské onomastiky, české straně.

⁵³⁸ V této komisi zasedali zástupci ministerstva vnitra, ministerstva kultury, ÚJČ a Obchodních tiskáren Kolín.

⁵³⁹ EICHLER, Ernst; ŠRÁMEK, Rudolf. *Slovanský onomastický atlas. Série: úvody, přípravné materiály, dotazníky, metodické příručky, instrukce. sv. 1., Strukturní typ slovanské oikonymie (na základě západoslovanských jazyků) - Slawischer onomastischer Atlas. Reihe: Einführungen, vorbereitende Materialien, Fragebogen, methodische Handbücher und Instruktionen. sv. 1., Die Strukturtypen der slawischen Ortsnamen (anhand der westslawischen Sprachen)*. Leipzig - Lipsko: Karl-Marx-Universität – Univerzita Karla Marxe, 1988, 86 s.

⁵⁴⁰ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 59, Zpráva o činnosti Ústavu pro jazyk český ČSAV v roce 1985.

18. MECHANOGRAFICKÁ LABORATOŘ ÚJČ ČSAV

Mechanografickou laboratoř založila v roce 1967 Jitka Štindlová, která víceméně také zajistila její technické zázemí a stala se i její první vedoucí. Za přípravu koncepce laboratoře byla Jitce Štindlové udělena peněžitá odměna VKJ ČSAV. Zkušenosti přitom ve druhé polovině šedesátých let sbírala během svých studijních pobytů v laboratořích v Cambridgi, Lutychu, Leidenu, Amsterdamu či Utrechtu. V roce 1968 naopak mechanografickou laboratoř navštívili dva vedoucí předních světových laboratoř, Ze'ev Ben-Hayyin z Izraele a Mario Alinei z Utrechtu.⁵⁴¹

V prosinci 1966 bylo pracovišti dodáno objednané vybavení a v roce 1967 došlo k zahájení jeho činnosti, což příhodně následovalo po uskutečnění mezinárodní konference o mechanizaci a automatizaci lingvistiky v Praze. Sborník konference⁵⁴², pořádané společně Akademie der Wissenschaften der DDR a ČSAV, vyšel v roce 1968 péčí ÚJČ (redigovali jej Jitka Štindlová a Erich Mater).

Laboratoř, která byla jediným pracovištěm svého druhu v oblasti společenských věd, byla vybavena děroštitkovými stroji firmy Bull (děrovače, přezkušovač, popisovač, třídič, zakladač a reproduktor) uzpůsobenými potřebám ÚJČ tzv. kódem, který zahrnoval grafematický systém český i slovenský (celkem 44 znaků), číselný kód a 4 základní interpunkční znaménka. Technické řešení kódu bylo přitom navrženo především s ohledem na úsporné abecední třídění. Děroštitkové vybavení bylo doplněno impulsními psacími stroji Consul s děrovači a snímači osmistopé děrné pásky, které byly vybaveny specializovanými programovými a aritmetickými jednotkami. Dále zde byly převodníky (páska-štítek, štítek-páska) a transformátory kódů spolu s čtecím zařízením pro automatické snímání číselných údajů, uvedených na štítcích, a pro jejich automatické děrování do štítků a do pásky. Většina ze jmenovaných doprovodných zařízení byla patenty ing. Karla Vrány z Vývojových dílen ČSAV, kde byly tyto stroje také vyráběny.⁵⁴³

⁵⁴¹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 14, Zpráva o činnosti mechanografické laboratoře za rok 1968.

⁵⁴² ŠTINDLOVÁ, Jitka; MATER, Erich (eds.). *Les machines dans la linguistique : Colloque international sur la mécanisation et l'automatisation des recherches linguistiques, à Prague du 7 au 11 juin 1966*. Praha: Academia, 1968, 336 s.

⁵⁴³ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, karton č. 11, inv. č. 22, Zápis o poradě, jak urychleně opatřit přístroje potřebné pro realizaci resortního úkolu Problematika automatizace a mechanizace a mechanizace v jazykovědě, 15.2.1961.

K nejvýznamnějším úkolům, které měla mechanografická laboratoř na starosti, patřil mechanografický záznam hesel *SSJČ* na děrné štítky (za účelem vybudování operativní mnohoúčelové kartotéky formalizovaných dat uložených v *SSJČ*). Ve spolupráci se Slezským studijním ústavem v Opavě a s Ústavem pro českou literaturu ČSAV byla prováděna strojová konfrontace textů *Slezských písní* Petra Bezruče a vytvářeny konkordance v podobě indexů různých slov s odkazy na místa v textu. V roce 1969 byl vydán *Konkordanční a frekvenční index k Slezským písním* Petra Bezruče. Na pracovišti byl pak uložen *Lemmatizovaný konfrontační konkordanční index k Slezským písním*, který porovnával vydání z let 1928 a 1957⁵⁴⁴.

Za zpracování konkordančního a frekvenčního indexu k *Slezským písním* a za mnohoúčelové mechanografické zpracování rejstříků *Pravidel českého pravopisu* a retrográdních indexů k těmto rejstříkům byl kolektiv mechanografické laboratoře pod vedením Jitky Štindlové oceněn odměnou ČSAV.

Na objednávku oborového ředitelství Polygrafického průmyslu byly v laboratoři vypracovány jazykovědné podklady pro algoritmus automatického dělení slov při sazbě českých textů. Tento algoritmus byl vyzkoušen a uplatněn v tiskárně *Rudého práva* a využily jej také Vývojové dílny ČSAV při sestavování tzv. hyphenizátoru (zařízení pro automatické dělení slov). Elektrický děrnopáskový psací stroj Consul 253, který byl v ÚJČ používán, si Vývojové dílny ČSAV zapůjčily v roce 1971 na vystavení na Brněnském veletrhu. Následně stroj upravily tak, aby celá počítačová sestava umožňovala zároveň dělení slov a zarovnávání pravého okraje.

Možností mechanografické laboratoře využívala i další oddělení Ústavu, např. k mechanografickému zaznamenávání materiálu pro první etapu práce na morfematické analýze (oddělení gramatiky současného spisovného jazyka) či k zaznamenávání textů pro Český akademický korpus (oddělení matematické lingvistiky). Pro potřeby pracovníků na úseku slovtvorby vznikl v laboratoři retrográdní rejstřík k *PSJČ*.

Laboratoř též poskytovala průběžně konzultace především technickým pracovníkům o problematice abecedního řazení a kódování abeced a konzultace v otázkách automatického sázení v tiskárnách.

⁵⁴⁴ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č.14, Zpráva Mechanografické laboratoře ÚJČ ČSAV o plnění plánu v roce 1969.

Laboratoř fungovala při ÚJČ mezi lety 1967–1974 a k 1. 1. 1975 zanikla v souvislosti s odchodem Jitky Štindlové (již v roce 1973), která „neprošla“ stranickými pohovory v roce 1970. Laboratoř, která byla koncipována jako malá soběstačná mechanografická jednotka a zároveň jako vstupní jednotka pro zpracování materiálu samočinnými počítači, se zabývala především propracováváním metod automatizace jazykovědných prací a vlastním automatickým zpracováváním jazykových dat v mnohoúčelových kartotékách.

19. SEKRETARIÁT REDAKČNÍ RADY PRO VYDÁVÁNÍ SPISŮ J. A. KOMENSKÉHO (KABINET PRO VYDÁNÍ DÍLA J. A. KOMENSKÉHO) PŘI ÚJČ ČSAV

V roce 1958 byla Presidiem ČSAV zřízena redakční rada pro vydávání spisů J. A. Komenského, jejímž předsedou se stal Jaromír Bělič a vědeckým tajemníkem Antonín Škarka. O rok později byl z iniciativy této rady ustaven Sekretariát redakční rady pro vydávání spisů J. A. Komenského coby samostatné pracoviště přiřčené pouze organizačně a hospodářsky k ÚJČ.⁵⁴⁵

Sekretariát zahrnoval jednak komisi pro české spisy ve složení Jaromír Bělič, Jiří Daňhelka, Bohuslav Havránek, Rudolf Skřeček a Antonín Škarka, jednak komisi pro latinské spisy, jejímiž členy byli Jaromír Bělič, Jaroslav Ludvíkovský, Julie Nováková, Jan Patočka a Antonín Škarka. Každá z komisí vypracovala edičně textologické zásady pro české, resp. latinské spisy. Pravidla pro spisy německé vypracoval Stanislav Králík (jejich edice se také sám ujal) po poradách s germanisty cizími i českými, především Pavlem Trostem, a lingvisty Bohuslavem Havránkem, Jaromírem Běličem a dalšími. Na přípravě jednotlivých svazků spolupracovali pracovníci Sekretariátu např. s Astronomickým ústavem ČSAV, Geografickým ústavem ČSAV, Pedagogickým ústavem J. A. Komenského ČSAV, Pedagogickou knihovnou v Praze a s některými vysokými školami.

K 1. 1. 1969 bylo ze Sekretariátu vytvořeno samostatné vědecké pracoviště, Kabinet pro vydání díla J. A. Komenského, i nadále spojené s ÚJČ na úrovni hospodářské a administrativní.⁵⁴⁶ Tento nově vzniklý útvar, začleněný do vědeckého kolegia jazykovědy ČSAV, byl i nadále veden Jaromírem Běličem.⁵⁴⁷

Dílo bylo v průběhu přípravy koncepce rozvrženo do 43 svazků, uspořádaných podle principu tematických celků a zároveň s přihlédnutím k vývojové chronologii. Těžištěm práce byla vždy příprava vlastního kritického vydání díla (a to Komenského prací v minulosti publikovaných i dosud neuveřejněných, korespondence, zlomků apod.), vedle toho však průběžně vznikaly péčí členů komisí Sekretariátu, resp. Kabinetu také dílčí studie o závažných otázkách komeniologických, např. náčrt filozofického profilu Komenského

⁵⁴⁵ Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce ČSAV, karton č. 11, inv. č. 22, Zápis o zasedání vědecké rady ÚJČ ČSAV ze dne 24. 3. 1959.

⁵⁴⁶ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 2, Zpráva o nejdůležitějších výsledcích činnosti ÚJČ ČSAV za rok 1969.

⁵⁴⁷ Archiv AV ČR, Fond Presidium ČSAV, Zápis z II. zasedání Přípravné komise ČAV ze dne 29. 1. 1969.

myšlení na základě posledních výzkumů (zejména Jan Patočka), práce o jeho jazyce (např. Stanislav Králík) apod.⁵⁴⁸

V roce 1969 vyšel první díl za hlavní redakce Antonína Škarky a zahrnul spisy *Epistula ad Montanum*, *Problemata miscellanea*, *Sylloge quaestionum controversarum*, *Theatrum universitatis rerum*, *Amphitheatrum universitatis rerum*, *O vycházení a zapadání přednějších hvězd oblohy osmé*, *Mapa Moravy*, *Moudrost starých Čechů*. O rok později byl publikován svazek s číslem 17, který redigoval Jaromír Červenka. Obsahuje *Artificii legendi et scribendi tirocinium*, *Vestibulae et Jannuae linguarum lucidarium* a *Orbis sensualium pictus*. V roce 1971 byl opět pod hlavní redakcí Antonína Škarky publikován svazek 2, jenž z Komenského spisů předkládá *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho* a *Haggaeus redivivus*.

S nástupem „normalizace“ v Československu byl Kabinet pro vydání díla J. A. Komenského postižen řadou personálních změn, které měly za následek faktické zrušení tohoto pracoviště. Bývalí pracovníci (s výjimkou externího vedoucího Jaromíra Běliče) byli k roku 1971 převedeni do Pedagogického ústavu J. A. Komenského ČSAV, do oddělení pro komeniologii a dějiny školy a pedagogiky. Další svazky řady *Johannis Amos Comenii opera omnia* tak vyšly již zcela bez souvislosti s Ústavem pro jazyk český.

Od roku 1990 až dodnes působí skupina pro studium a edici díla J. A. Komenského při Filosofickém ústavu ČSAV, resp. AV ČR.

⁵⁴⁸ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 14, Výzkum a vědecké práce pro přípravu kritického vydání díla J. A. Komenského, 1970.

20. ÚTVAR VĚDECKÝCH INFORMACÍ ÚJČ ČSAV

Bibliografické oddělení bylo založeno v rámci ÚJČ ČAVU již roku 1949 a ještě před začleněním Ústavu do ČSAV vznikla knihovna na základě revize a rozšíření původních příručních knihoven slovníkové kanceláře a jednotlivých oddělení ÚJČ ČAVU. Po roce 1952 bylo do ÚJČ ČSAV začleněno pomocné oddělení bibliografickodokumentační s knihovnou a v roce 1966 byl při ÚJČ ČSAV ustaven útvar vědeckých informací s knihovnou.

20.1 BIBLIOGRAFICKO-DOKUMENTAČNÍ ÚSEK

V ÚJČ byla zpracovávána několikerá bibliografie z oblasti (zpravidla) české lingvistiky. V rámci této činnosti se průběžně spolupracovalo na mezinárodních lingvistických bibliografiích, což mělo v dané době nezastupitelný význam pro soustavné informování světové lingvistické veřejnosti o práci českých, popř. slovenských jazykovědců. Pracovníci ÚJČ, kteří se na sestavování české (ev. slovenské či světové) jazykovědné bibliografie podíleli (ve sledovaném období především Zdeněk Tyl, Milena Tylová, Marie Nováková, Zlata Lešková, příp. další), byli pravidelně za svou práci a její knižní výstupy oceňováni finančními odměnami vědeckého kolegia jazykovědy a Československé akademie věd. Výsledky práce bibliografického kolektivu byly zejména následující:

1) V ÚJČ byla v letech 1955–1964 zpracovávána bibliografie české jazykovědy za roky 1953–1963, která byla průběžně otiskována ve *Slově a slovesnosti*.

2) V knižní podobě byly vydávány roční, případně pětileté soubory pod názvem *Bibliografie české lingvistiky*.

V kritickém výběru se zaznamenávaly práce českých autorů z oblastí obecné, srovnávací indoevropské a slovanské (včetně bohemistické) jazykovědy a dále i ostatních jazykovědných oborů. V potaz se braly práce českých autorů vydané v Československu i v cizině, práce cizích autorů týchž oborů vyšlých v Československu i bohemistické práce cizích autorů otištěné v cizině.

Zpočátku vycházely práce zahrnující přehled za pět let, jejichž autorem byl Zdeněk Tyl: za léta 1945–1950 (vyšlo 1955)⁵⁴⁹, za léta 1951–1955 (vyšlo 1957)⁵⁵⁰ a za roky

⁵⁴⁹ TYL, Zdeněk. *Bibliografie české lingvistiky 1945–1950. Jazykověda obecná, indoevropská, slovanská a česká*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1955, 360 s.

1956–1960 (vyšlo 1963)⁵⁵¹. Období počátku šedesátých let bylo zachyceno pouze ve *Slově a slovesnosti*, neboť publikování dalších bibliografických souhrnů v knižní podobě zastavila Ediční rada ČSAV i přes nesouhlas vědeckého kolegia jazykovědy. Ročníky 1964–1970 vycházely jako roční přehledy péčí Státní knihovny Československé republiky v ediční řadě *Novinky literatury*. V roce 1973 vypovědělo ovšem Ústřední bibliografické středisko knihovny dohodu o vydávání některých společenskovedních bibliografií v ediční řadě *Novinky literatury*, mj. např. základní bibliografie české jazykovědy, bibliografie kvantitativní lingvistiky, bibliografie řeckých a latinských studií v ČSSR, československé orientalistiky a české literární vědy.

Navázat se podařilo až vydáním bibliografické jazykovědné ročenky za rok 1977⁵⁵², a to díky reprografickému středisku Ústavu československých a světových dějin ČSAV.⁵⁵³ Přesto však se osmdesátá léta neobešla bez vážných edičních obtíží, když např. svazek za rok 1980 bylo možné vydat jen formou malotirážního interního tisku. Produkci za léta 1977–1981 zpracovali Zdeněk Tyl, Milena Tylová a Marie Nováková, rok 1982 Marie Nováková, Milena Tylová a Zlata Lešková a roky 1983–1988 Marie Nováková a Zlata Lešková (do roku 1986 za redakce Zdeňka Tyla). Alena Nejedlá a Jana Papcunová zpracovaly *Bibliografii české lingvistiky* za rok 1989 a roky 1990–1991 bibliograficky podchytila Marie Nováková za spolupráce Aleny Nejedlé a Jany Papcunové. Pod stejným názvem vychází ročenka dodnes.

3) K dalším činnostem bibliograficko-dokumentačního oddělení patřilo zpracovávání lístkové bibliografie prací členů ÚJČ za uplynulé roky, jež byla v roce 1984 doplněna o soupisy publikační činnosti pracovníků z bývalého Kabinetu cizích jazyků, kteří byli organizačně začleněni do ÚJČ. Tato činnost však byla ukončena v roce 1989.

4) Pokud možno kompletní bibliografické soupisy publikační činnosti byly sestavovány význačným osobnostem, působícím v ÚJČ (např. činnost Bohuslava Havránka), zpravidla k jejich významnému životnímu jubileu.

⁵⁵⁰ TYL, Zdeněk. *Bibliografie české lingvistiky 1951–1955. Jazykověda obecná, indoevropská, slovanská a česká*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957, 539 s.

⁵⁵¹ TYL, Zdeněk. *Bibliografie české lingvistiky 1956–1960. Jazykověda obecná, indoevropská, slovanská a česká*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963, 708 s.

⁵⁵² Léta 1973–1974 byla dodatečně zpracována Marií Novákovou v roce 2008.

⁵⁵³ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 76, Zpráva bibliografického kolektivu útvaru vědeckých informací ÚJČ ČSAV ze dne 28. 6. 1979.

5) Od roku 1963 spolupracuje útvar vědeckých informací ÚJČ s Comité International Permanent des Linguistes (CIPL) na přípravách mezinárodní *Bibliographie linguistique*, když do holandského centra zasílá pravidelné roční zprávy o československých (resp. českých) jazykovědných pracích.

6) V rámci spolupráce s Mezinárodním komitétem slavistů byla zpracovávána česká produkce z oboru jazykovědné slavistiky a již od ročníku 1953/1954 vydávána v krakovském časopise *Rocznik Slawistyczny*.

7) Od ročníku 1983 bylo k bibliografickému oddělení oficiálně přiřazeno zpracovávání výběrové bibliografie prací z oboru matematické lingvistiky, fakticky prováděné již od roku 1962 v oddělení, resp. úseku matematické lingvistiky. Obdobným způsobem si vedli dokumentaci vybraných publikací z oboru také pracovníci oddělení lexikologie a lexikografie či fonetiky.

8) Od roku 1971 probíhala též spolupráce na kompletování mezinárodní onomastické bibliografie (*Bibliographia onomastica*), publikované v časopise *Onoma*, jenž byl vydáván péčí International Committee of Onomastic Sciences v belgické Lovani. Počínaje rokem 1983 byla pravidelně (vždy v ročním přehledu) v *Onomastickém zpravodaji ČSAV* otiskována *Bibliografie české onomastiky*.

9) V *Československém terminologickém časopise* (vydávaném péčí Československé ústřední terminologické komise ČSAV při ÚJČ ve spolupráci s Ústavem slovenského jazyka) byl uveřejňován přehled registrující české práce terminologické.

10) Do roku 1978 se v ÚJČ zpracovával rovněž bibliografický výběr ze světové jazykovědy (naposledy byly připraveny soubory za rok 1976), poté byl tento úkol převeden do Kabinetu cizích jazyků ČSAV.

11) V šedesátých letech byl sestavován bibliografický přehled československých prací z obecné lingvistiky a bohemistiky pro anglickou ročenku *The Year's Work in Modern Language Studies*, vydávanou The Modern Humanities Research Association v Cambridge. V letech 1965–1971 sem přispíval Zdeněk Tyl a po delší pauze byla spolupráce tohoto druhu znovu navázána až v roce 1992, přičemž probíhá dodnes.

12) V roce 1968 vydala Milena Tylová práci *České a slovenské jazykovědné bibliografie 1876–1967: materiály*⁵⁵⁴.

K dalším činnostem bibliografických pracovníků patřila například spolupráce na *Bibliografii československé rusistiky 1971–1980*⁵⁵⁵, Zdeněk Tyl a Milena Tylová byli členy bibliografické komise při MKS, Milena Tylová pracovala také v Komisi pro normalizaci v oboru vědeckých, technických a ekonomických informací při Ústředí vědeckotechnických a ekonomických informací. Zdeněk Tyl byl členem subkomise pro vědecké informace v oboru společenských věd při Presidiu ČSAV či předsedou redakční rady *Novinek literatury* Státní knihovny Československé republiky.

20.2 KNIHOVNA⁵⁵⁶

Od počátku padesátých let dvacátého století je v Ústavu pro jazyk český systematicky budován knihovní fond v oboru bohemistika a obecná lingvistika. Pro práci knihovny platil do konce osmdesátých let zvláštní knihovní řád a poradním orgánem knihovny byla knihovní rada, jmenovaná a odvolávaná ředitelem ÚJČ.⁵⁵⁷

V době založení ústavní knihovny byly pod její správu včleněny fondy Kanceláře *Slovníku jazyka českého*, které zahrnovaly mj. původní knihovnu lexikografické a dialektologické komise III. třídy ČAVU, a dále příruční knihovny jednotlivých oddělení ÚJČ ČAVU. Takto vzniklý knihovní fond začal být katalogizován, účelně doplňován na základě požadavků jednotlivých ústavních oddělení a úseků a periodicky revidován. Za součást ústavní knihovny byly (a jsou) považovány také knihovní fondy brněnské pobočky ÚJČ.

V důsledku reorganizace některých ústavů ČSAV, včetně ÚJČ, v roce 1983 byla knihovna organizačně spojena s knihovnou zaniklého Slovanského ústavu (včleněné roku 1964 do Ústavu jazyků a literatur a roku 1972 do Kabinetu cizích jazyků), i když knihovní fondy zůstaly vždy odděleny. Když byl v roce 1992 Slovanský ústav znovu založen, byla mu vrácena i jeho původní knihovna.

⁵⁵⁴ TYLOVÁ, Milena. *České a slovenské jazykovědné bibliografie 1876–1967: materiály*. Praha: ČSAV, 1968, 44 s.

⁵⁵⁵ SATO, Vsavolod et al. *Bibliografija česchoslovackoj rusistiky 1971–1980. Bibliografie československé rusistiky 1971–1980*. Praha: Gosudarstvennoje pedagogičeskoje izdatel'stvo, 1982, 503 s.

⁵⁵⁶ PAPCUNOVÁ, Jana. *Útvar vědeckých informací – Knihovna*. 2011, nepublikovaný rukopis.

⁵⁵⁷ Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů, Organizační řád ÚJČ ČSAV, 1962, 1972, 1985, 1988.

21. ÚSTAVNÍ ČASOPISY A VĚDECKÉ SBORNÍKY ÚJČ ČSAV

K časopisům, jejichž redakci zajišťovali pracovníci ÚJČ, patřila po celé období existence ČSAV periodika *Naše řeč* a *Slovo a slovesnost*. V roce 1983 k nim v souvislosti s rozsáhlou reorganizací některých společenskovedních ústavů ČSAV přibyl časopis *Československá rusistika* a od tohoto data se ÚJČ navíc ve spolupráci s Ústavem pro českou a světovou literaturu ČSAV podílel na vydávání časopisu *Slavia*.

Malotirážní technikou vycházel při ÚJČ také *Onomastický zpravodaj ČSAV* (do r. 1982 *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*). Tento jediný český onomastický časopis začal vycházet v roce 1960 a jeho zakladatelem byl Vladimír Šmilauer. Poté co byla v roce 1982 Místopisná komise ČSAV přejmenována na Onomastickou komisi ČSAV, přešlo vydávání jejího periodika pod změněným názvem do kompetence ÚJČ.

Vedle toho však měli pracovníci ÚJČ zastoupení v edičních radách i dalších významných časopisů a vědeckých sborníků jako *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, *ITL (Review of Applied Linguistics)*, *Philologica Pragensia*, *Časopis pro moderní filologii*, *Byzantinoslavica*, *Český lid*, *Bulharsko*, *Acta Universitatis Carolinae – Philologica* či *Jazykovědné aktuality*.⁵⁵⁸

V roce 1989 spadla pod ÚJČ redakce časopisu *Philologica Pragensia* (od 1990 pod názvem *Linguistica Pragensia*), roku 1990 také obnovený *Časopis pro moderní filologii* a redakce *Jazykovědných aktualit*.

21.1 NAŠE ŘEČ

Redakce *Naší řeči (NŘ)*, coby časopisu ryze bohemistického, zabývajícího se otázkami jazykové normy, spisovné češtiny a jazykové kultury, byla do Ústavu pro jazyk český začleněna v roce 1949, ačkoli *NŘ* vycházela péčí České akademie věd a umění již od roku 1917 (především díky přičinění Josefa Zubatého). Časopis určený odborné i laické veřejnosti se zájmem o český jazyk a jeho kulturu věnoval vždy svou pozornost rozvíjení teoretického bádání o češtině v oblasti gramatiky, pravopisu, lexikologie, stylistiky, textové lingvistiky apod. a rozvíjení činnosti kodifikační, popularizační a informativní.

V rubrice *Posudky* a *zprávy* přinášela *NŘ* informace o bohemistické literatuře, v rubrice *Drobnosti* podávala vysvětlení vybraných jazykových jevů, vykládala etymologii některých slov, osvětlovala způsob jejich psaní, rozebírala otázky tvaroslovné, slovtvorné

⁵⁵⁸ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 48, Výroční zpráva ÚJČ ČSAV za rok 1983.

apod. Časopis registroval také významná výročí a životní jubilea významných osobností české lingvistiky a všiml si jazykové kultury v československém tisku a rozhlase.

Do roku 1952 vydávala *Naši řeč* III. třída České akademie věd a umění, poté Československá akademie věd. První roky existence časopisu byly spjaty se jmény Josefa Zubatého, Václava Ertla a Emila Smetánky a v letech 1931–1948 redigoval *Naši řeč* Jiří Haller. V roce 1949 byla zřízena funkce hlavního redaktora, v níž postupně působili Bohuslav Havránek (1949–1952), Alois Jedlička (1953–1971), Jaroslav Kuchař (1972–1979), Jan Petr (1980–1989), Zdeněk Hlavsa (1990) a od roku 1991 Jiří Kraus (v této funkci setrval až do roku 2002). Výkonnými redaktory byly postupně František Daneš (do roku 1956), František Váhala (1957–1964), Miloslav Sedláček (1965–1973), Antonín Tejnor (1974–1982), Běla Poštolková (1983–1990) a od roku 1991 Ivana Svobodová (až do roku 2008).

21.2 SLOVO A SLOVESNOST

Slovo a slovesnost (SaS) je přední český teoretický časopis, kde je pozornost věnována otázkám bohemistickým i obecně lingvistickým. *SaS* bylo založeno v roce 1935 jako periodikum Pražského lingvistického kroužku a počátkem roku 1953 se jeho redakce stala součástí nově vzniklé Československé akademie věd.

V průběhu sledovaného období si periodikum udržovalo tradičně vysokou odbornou úroveň. Coby reprezentativní národní lingvistický časopis s mezinárodním významem postihovalo *Slovo a slovesnost* aktuální stav bádání v jazykovědě české (resp. československé) i zahraniční.⁵⁵⁹ Tématicky bylo periodikum vždy velmi pestré, postihovalo široký okruh problémů, od filozoficko-metodologických otázek a sémiotickou problematiku přes fonetiku, fonologii, morfologii, lexikologii a lexikografii až po teorii textu, problematiku národních jazyků a problematiku vzniku a typologie jazyků. Čtenářům byly vždy poskytovány v dané době dostupné informace o významných publikacích, konferencích, symposiích doma i v zahraničí.

V prvorepublikové a válečné době byli redaktory Bohuslav Havránek a Vilém Mathesius. Po pauze způsobené válečnými událostmi a jejich důsledky (1943–1947) redigovali *Slovo a slovesnost* Bohuslav Havránek (1947–1978), Karel Horálek (1947–1953), Jan Mukařovský (1947–1952) a Felix Vodička (1947–1953). Od roku 1953 byl časopis řízen

⁵⁵⁹ Archiv AV ČR, Fond VKJ ČSAV, karton č. 5, inv. č. 57, Výroční hodnocení jazykovědných časopisů vydávaných NČSAV Academia (r. 1976).

redakční radou v čele s Bohuslavem Havránkem a v letech 1979–1990 zastávala funkci vedoucí redaktorky Marie Těšitelová, již v roce 1991 vystřídal Zdeněk Hlavsa. Jako výkonní redaktoři působili po začlenění časopisu do struktur ČSAV Miloš Dokulil (1951–1956), Marie Těšitelová (1956–1978) a od roku 1979 Anna Jirsová (funkci zastávala až do roku 2003).

21.3 PERIODICKY VYDÁVANÉ SBORNÍKY

21.3.1 Travaux linguistiques de Prague a Prague Studies in Mathematical Linguistics

Pracovníci ÚJČ se podíleli také na vydávání dvou řad mezinárodních vědeckých sborníků: *Travaux linguistiques de Prague (TLP)* a *Prague Studies in Mathematical Linguistics (PSML)*.

První z nich navázal na předválečnou publikační sérii Pražského lingvistického kroužku *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*. První svazek *TLP* vyšel v roce 1964 a ve 26 statích předních českých lingvistů shrnul v návaznosti na nejlepší tradice Pražské školy nejdůležitější výsledky jazykovědného bádání v poválečné době. Druhý svazek byl publikován v roce 1966 a primárně byl věnován otázkám centra a periferie jazykového systému. Svazek třetí z roku 1968 zahrnul studie z nejrůznějších jazykovědných oblastí a vyšel u příležitosti VI. mezinárodního sjezdu slavistů uspořádaného v Praze téhož roku. Čtvrtý svazek z roku 1971 se orientuje zvláště na otázky fonologie a obecné jazykovědy. V roce 1974 bylo vydávání sborníku *TLP* v rámci uplatňování tzv. normalizačních opatření vyššími orgány pozastaveno.

Deset dílů *Prague Studies in Mathematical Linguistics* vycházelo v letech 1966–1990 a byly do nich zařazovány příspěvky z oblasti kvantitativní lingvistiky, algebraické lingvistiky i teorie strojového překladu.

21.3.2 Série Linguistica

Po zastavení vydávání *TLP* bylo v ÚJČ zamýšleno založit periodický vícejazyčný sborník, který by umožnil publikování aktuálních výsledků bádání, a zabránit tak jejich zastarávání dříve, než se dostanou k odborné veřejnosti. K zamýšleným názvům patřila *Studia linguistica bohemica*⁵⁶⁰ či *Lingvistické studie ÚJČ*.⁵⁶¹ Od roku 1981 začala nakonec vycházet série *Linguistica* postihující zejména výzkum ÚJČ v oblasti matematické lingvistiky a textové lingvistiky.

Vůbec první svazek série *Linguistica* se věnuje textové gramatice a vyšel v roce 1981 pod názvem *Satzsemantische Komponenten und Relationen im Text* za spolupráce

⁵⁶⁰ Archiv AV ČR, Fond VKJ ČSAV, karton č. 2, inv. č. 21, Zápis ze 46. zasedání VKJ ČSAV ze dne 26. 3. 1975.

⁵⁶¹ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 77, Podíl pracoviště na plnění závěrů XV. sjezdu KSC, dalších stranických a vládních dokumentů a usnesení valných shromáždění členů ČSAV do roku 1980.

s východoněmeckým akademickým pracovištěm Zentralinstitut für Sprachwissenschaften. Uspořádali jej František Daneš a Dieter Viehweger.

V roce 1982 vyšly sborníky *Linguistica II* a *III*. Oba díly nesly název *Kvantitativní charakteristiky současné české publicistiky*, přičemž *Linguistica III* představovala doplnění druhého dílu tabulkami a grafy. V roce 1983 přinesla *Linguistica IV* kolektivní monografii *Psaná a mluvená odborná čeština z hlediska kvantitativního (v rámci věcného stylu)*, jejímž doplňkem (tabulky a přehledy) byla práce *Kvantitativní charakteristiky současné odborné češtiny (v rámci věcného stylu)*, vyšlá v *Linguistica VII*. *Linguistica II III, IV* a *VII* zpracoval kolektiv autorů oddělení matematické lingvistiky pod vedením Marie Těšitelové.

V roce 1983 vyšla dále *Linguistica V: Modální báze jednoduché věty a souvětí* od Heleny Běličové, *Linguistica VI: Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu* od Jany Hoffmannové, *Linguistica VIII: Verba dicendi a metajazyková informace* od Otakara Šoltysa a *Linguistica IX: Studie ze slovanské jazykovědy IV* od Vilmy Barnetové a Zdeny Skoumalové.

Z výzkumu pragmatické dimenze jazyka vzešla v roce 1984 *Linguistica X: Text and the pragmatic aspects of language*, jejímiž editory byli Jana Hoffmannová a Jan Kořenský. V roce 1985 byla na základě spolupráce s východoněmeckou akademií věd publikována *Linguistica XI: Aspects of text organization* editorů Zdeňka Hlavsy a Dietera Viehwegera a *Linguistica XII: Linguistische und sozialpsychologische Analyse der mündlichen Kommunikation*, uspořádané Janou Hoffmannovou a Dieterem Viehwegerem.

Ve stejném roce byla publikována *Linguistica XIII: Sekundární předložky v současné spisovné češtině* od Libuše Kroupové, *Linguistica XIV: Morfematická strukturace sémantických obsahů: nástin derivační typologie* od Vlasty Strakové a *Linguistica XV: Současná česká administrativa z hlediska kvantitativního* autorského kolektivu pod vedením Marie Těšitelové.

Jiří Nekvapil a Otakar Šoltys připravili pro rok 1986 k vydání *Linguistica XVI: Teoretické otázky jazykovědy* a týmž autorům byla v roce 1988 publikována *Linguistica XVII: Funkční lingvistika a dialektika*. Poslední práce, vydaná v sérii *Linguistica*, byla uspořádána Janem Kořenským a Wolfdieterem Hartungem jako *Linguistica XVIII: Voraussetzungen und gesellschaftliche Funktionen: Gesprochene und geschriebene Kommunikation* (1989).

Knižní publikační možnosti v období existence ČSAV příliš neodpovídaly potřebám aktuálního výzkumu (nejen) v oblasti lingvistiky. Dlouhé, často několikaleté lhůty Nakladatelství ČSAV (od roku 1966 nakladatelství Academia) mezi odevzdáním rukopisu

a vlastním vydáním vedly k tomu, že některé zásadní a unikátní výsledky bádání musely čelit zastarávání a zaostávání, zvláště ve vztahu k vývoji v zahraničí. V ÚJČ byl tento problém alespoň částečně eliminován zavedením malotirážní série *Linguistica*, kde byl dán prostor zpravidla nově a rychle se rozvíjejícím oborům. Pro sledované období dějin ÚJČ klíčové jazykovědné časopisy *Naše řeč* a *Slovo a slovesnost* se v zásadě úspěšně snažily poskytovat dostatek příležitostí k publikování pro rozvoj české jazykovědy a bohemistiky důležitých studií i drobnějších příspěvků. Nepříjemnému tlaku ze strany tehdejších mocenských orgánů byla periodika vystavena zejména v sedmdesátých (o něco méně v osmdesátých) letech, když jim byly pro uveřejňované příspěvky stanoveny tématické okruhy vyjadřující „úzké sepětí ideově teoretických programových cílů časopisů s aktuálními potřebami současné vědy i společnosti“⁵⁶². Ačkoli tedy bylo třeba publikovat i články a studie, které kromě „ideové nepochybenosti“ téměř nic nepřinášely, je třeba říci, že hodnotné příspěvky opatřené pouze v dané době žádoucími, zpravidla úvodními či závěrečnými formulacemi převládaly.

⁵⁶² Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 2, Projev předsedy akademika J. Kožešníka „Výsledky politické konsolidace ČSAV v letech 1968–1971 a úkoly ČSAV po XIV. sjezdu KSČ“.

22. ČLENSTVÍ PRACOVNÍKŮ ÚJČ ČSAV V MEZINÁRODNÍCH ORGANIZACÍCH

Pracovníci ÚJČ ČSAV byli členy různých mezinárodních jazykovědných organizací, což zvláště ve druhé polovině dvacátého století, kdy byla spolupráce se zahraničím značně omezována, významně napomáhala žádoucí lingvistické informovanosti, umožňovalo kontakt s odborníky téže vědní specializace i konfrontaci dosažených pracovních výsledků. Nebylo to však mnohdy jednoduché, neboť vedle všelijakých restrikcí zde nemalou roli hrál i nedostatek devizových prostředků na členství v zahraničních společnostech, nemluvě o svévolném rušení členství některým pracovníkům ÚJČ ze strany Presidia ČSAV (např. roku 1983 bylo zrušeno členství Slavomíru Utěšenému v Mezinárodní asociaci aplikované lingvistiky, Blance Borovičkové a Janě Ondráčkové v Mezinárodní společnosti fonetických věd a Karlu Horálkovi a Antonínu Vaškovi v Societas linguistica Europaea⁵⁶³).

Členství v mezinárodních organizacích bylo realizováno buď individuálně, nebo kolektivně prostřednictvím reprezentativní organizace, jíž bylo v případě československé jazykovědy většinou Jazykovědné sdružení při ČSAV. Nejvýznamnější mezinárodní vědecké společnosti, jejichž členy byli také vědečtí a odborní pracovníci ÚJČ, uvádí včetně stručné historie a odborné charakteristiky následující přehled:

Ve Velké Británii byla v roce 1842 založena **Philological Society**. Tato nejstarší britská společnost zabývající se vědeckým studiem jazyka vydává časopis *Transactions of the Philological Society (TPhS)*. Jejím členem byl mj. Josef Vachek.

Již od roku 1929 byl Bohuslav Havránek členem **Société de Linguistique de Paris (SLP)**, založené roku 1863. Tato společnost, sledující vývoj ve světové lingvistice, vydává *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, a to ročně ve dvou svazcích. Jeden ze svazků je věnován článkům o nejrůznějších lingvistických tématech a nejrůznějších světových jazycích, druhý svazek přináší informaci o nejnovějších významných lingvistických publikacích. Vedle Bohuslava Havránka byli členy SLP také např. Karel Horálek či Lubomír Doležel.

⁵⁶³ Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, neuspořádáno, karton č. 48, Dopis vědeckého sekretáře ČSAV řediteli ÚJČ ze dne 19. 4. 1983.

Josef Vachek byl v roce 1966 zvolen čestným členem **Linguistic Society of America**, organizace založené v roce 1924 s cílem podporovat vědecké studium jazyka v nejširším slova smyslu, jejímiž členy jsou lingvisté nejrůznějšího zaměření. Organizace vydává časopis *Language*.

Phonetic Society of Japan (Nihon Onsei Gakkai) byla založena v roce 1926 a jejím původním zaměřením bylo studium japonského hláskosloví a hláskosloví ostatních jazyků, jimiž se mluvilo na územích pod japonskou správou. Brzy byl však záběr společnosti, jejíž péčí vychází časopis *Onsei Kenkyu (Journal of the Phonetic Society of Japan)*, rozšířen i na další světové jazyky. Československým zástupcem zde byla Jana Ondráčková.

Základní mezinárodní asociací sdružující organizace, které reprezentují lingvistické instituce jednotlivých států, je **Comité International Permanent des Linguistes (CIPL)**. Tato společnost, jež byla založena v roce 1928 během prvního mezinárodního setkání lingvistů v Haagu, je nejvyšším mezinárodním orgánem v oblasti lingvistiky a také nejvyšší konzultativní nevládní organizací UNESCO pro otázky jazykovědy. Její sekretariát sídlí na univerzitě v holandském Nijmegenu. Vždy po pěti letech pořádá CIPL mezinárodní kongresy lingvistů. Československo bylo považováno za zakládajícího člena CIPL, přestože až do roku 1978 neplatilo předepsaný roční poplatek 100 dolarů.

Členy výkonného výboru CIPL jsou přední jazykovědci volení na dobu pěti let podle jistého regionálního klíče a každý členský stát má ve valném shromáždění organizace jednoho zástupce s rozhodovacím hlasem. Z ÚJČ ČSAV působili v orgánech CIPL především Bohuslav Havránek (který byl roku 1974 dokonce jmenován doživotním členem výkonného výboru CIPL), Karel Horálek či Miloš Dokulil.

International Society of Phonetic Sciences (ISPhS), neboli Mezinárodní společnost fonetických věd, vznikla v roce 1938 a sdružuje pracovníky zabývající se různými fonetickými disciplínami (fonetikou akustickou, organogenetickou, biofonetickou apod.). Vydává pravidelný oběžník informující o všech kongresech a mezinárodních zasedáních z oblasti fonetiky i příbuzných oborů a o nových knižních publikacích. Kolektivním členem této společnosti, přidružené k UNESCO, bylo Jazykovědné sdružení při ČSAV, v němž zajišťovala styk s ISPhS jeho fonetická sekce. V sedmdesátých letech působil jako prezident této mezinárodní společnosti Milan Romportl, dalšími členy z řad pracovníků ÚJČ byli

zejména František Daneš, Jiřina Hůrková, Jana Ondráčková, Blanka Borovičková a Růžena Buchtelová.

The International Council of Onomastic Sciences (ICOS). Mezinárodní komise onomastických věd, založená v roce 1938, je mezinárodním koordinátorem onomastických prací a její péčí vychází časopis *Onoma*. Jejími členy byli mj. Rudolf Šrámek a Ivan Lutterer.

International Linguistic Association, New York. Tato asociace byla založena v roce 1943 jako **Linguistic Circle of New York** po vzoru Sociétés de Linguistique de Paris. Jeho zakládajícími členy byli přední newyorští lingvisté, včetně řady členů exilové École Libre des Hautes Études. Jedním z jejích prvních členů byl i Roman Jakobson. Tento lingvistický kroužek a jeho časopis *Word* byly považovány za hlavní myšlenkový proud v americké jazykovědě před nástupem éry Chomského. V roce 1969 změnila společnost svůj název na International Linguistic Association kvůli tomu, že řada jejích členů již nebyla z New Yorku. Od roku 1946 byl členem této organizace Bohuslav Havránek.

Zlata Kufnerová, která se na základě reorganizace pracovišť ČSAV v první polovině osmdesátých let stala pracovnící ÚJČ, byla členkou **Fédération Internationale des Traducteurs (FIT)** - Mezinárodní federace překladatelů a dokonce zde vykonávala funkci předsedkyně Výboru pro překlad z málo rozšířených jazyků. FIT založil v Paříži v roce 1953 Pierre-François Caillé.

Mezinárodní komitét slavistů (MKS) vznikl v roce 1955, kdy také převzal přípravu a pořádání mezinárodních slavistických sjezdů, konaných již od roku 1929. Při MKS byly sjezdy organizovány v pětiletých intervalech a VI. slavistický kongres byl v roce 1968 uspořádán v Praze, kde ÚJČ potvrdil své významné postavení nejen v rámci české jazykovědy, ale i v kontextu slavistickém.

V průběhu času byly při MKS (a zároveň i při jednotlivých národních komitétách) ustavovány speciální vědecké komise, které koordinovaly bádání v jednotlivých vědních úsecích a zastřešovaly vypracovávání společných lingvistických projektů. Vznikly tak například komise pro *Slovanský jazykový atlas*, komise pro slovanskou onomastiku, edičně textologická komise, komise pro lingvistickou terminologii, komise pro slovanskou frazeologii, komise pro gramatickou stavbu, komise pro poetiku a stylistiku, komise pro dějiny slavistiky, komise pro fonetiku a fonologii, komise pro strukturní analýzu jazyků,

komise pro spisovné jazyky, sociolingvistická komise, komise slovanských jazykových kontaktů (jejím zakládajícím členem byl Antonín Vašek) aj.

Hned od počátku existence MKS byl jeho členem Bohuslav Havránek, který působil i jako předseda sekretariátu, místopředseda předsednictva, předseda komise pro studium gramatické stavby slovanských jazyků a komise pro strukturní analýzu jazyků a byl rovněž jmenován čestným členem předsednictva MKS. Vedle něj zde působili např. Karel Horálek, Arnošt Lamprecht, Slavomír Utěšený (komise pro *Slovanský jazykový atlas*), Antonín Vašek (komise pro *Slovanský jazykový atlas*), Josef Filipec (komise pro lexikologii), Milan Romportl (vedl komisi pro fonetiku a fonologii), Jiřina Hůrková (po Milanu Romportlovi vedla fonetickou a fonologickou komisi), Igor Němec (byl předsedou české lexikologicko-lexikografické komise při MKS), Jan Petr (komise pro dějiny slavistiky a komise pro baltoslovanské jazyky), Rudolf Šrámek (byl členem onomastické komise i její subkomise pro *Slovanský onomastický atlas*), Miloslava Knappová (byla členkou onomastické komise), Libuše Olivová (byla členkou onomastické komise), Jan Kořenský (byl v komisi pro studium gramatické stavby slovanských jazyků a v komisi sociolingvistické), Věra Petráčková (byla členkou frazeologické komise) a další.

V souvislosti s přiřazením vědeckovýzkumných pracovišť bývalého Kabinetu cizích jazyků ČSAV k ÚJČ se pracovníky Ústavu stali další členové komisí MKS, např. Nikolaj Savický (komise lexikologicko-lexikografická) či Zoe Hauptová (komise pro církevněslovanský slovník).

Národním orgánem MKS v Československu byl **Československý komitét slavistů (ČSKS)**, resp. **Český komitét slavistů (ČKS)**, jehož prvním a dlouholetým předsedou byl Bohuslav Havránek.

Karel Horálek působil v **International Society for Folk-Narrative Research**, která sdružuje odborníky v oblasti lidové slovesnosti, folklóru apod. Byla založena v roce 1962 na zasedání badatelů v oblasti lidové slovesnosti v Antverpách.

Zdeňka Horálková byla členkou **Deutsche Gesellschaft für Volkskunde**, společnosti, založené v roce 1963 v návaznosti na činnost svého předchůdce Verband der Vereine für Volkskunde, působícího již od roku 1904.

Association Internationale de Linguistique Appliquée (AILA), neboli Mezinárodní asociace aplikované lingvistiky, při UNESCO byla založena usnesením mezinárodního

kolokvia aplikované lingvistiky na univerzitě v Nancy ve Francii v roce 1964. K původním tématům, jimž asociace věnovala pozornost, lze řadit zejména automatický překlad či výuku jazyků, postupně se připojila též např. témata sociolingvistická. Kontakt s touto společností zajišťovala sekce matematické a aplikované lingvistiky Jazykovědného sdružení při ČSAV a z pracovníků ÚJČ zde působili Marie Těšitelová, František Daneš, Jiří Kraus či Slavomír Utěšený.

Členkou **Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore**, založené roku 1964, byla i Zdeňka Horálková. Hlavním posláním organizace je podpora spolupráce badatelů v oblasti evropské etnologie, folklóru apod.

V roce 1966 byla založena **Societas linguistica Europaea (SLE)**, což bylo původně mezinárodní sdružení jazykovědců všech evropských zemí, avšak postupně se přidávali ke spolupráci i mimoevropští zástupci. V jeho orgánech působili od samého počátku i zástupci Československa. Josef Vachek byl místopředsedou a v roce 1970 dokonce předsedou SLE (v témže roce, kdy se v Praze konal výroční kongres SLE). František Daneš působil ve výkonném a řídicím výboru SLE, jejím předsedou se stal v roce 1993. K dalším členům z ÚJČ patřili Marie Těšitelová, Jiřina Hůrková, Jan Kořenský, Antonín Vašek či Olga Müllerová.

Kolektivním členem SLE bylo Jazykovědné sdružení při ČSAV a pro jeho styk se SLE byla ustavena pracovní skupina, kde za ÚJČ figurovali František Daneš, Josef Filipec a Karel Horálek. Péčí SLE vychází časopisy *Folia Linguistica* a *Folia Linguistica Historica*.

V roce 1990 požádalo Presidium ČSAV Vědecké kolegium jazykovědy o doporučení některých lingvistů, kteří dosáhli světové úrovně, na členy **Academia Europaea**. Tato společnost byla založena v roce 1988 a sdružuje nejvýznamnější evropské vědce humanitních oborů, literatury a přírodních věd. Navrženi a schváleni byli Josef Vachek a František Daneš.

23. ZÁVĚR

Úsilí o systematickou péči o národní jazyk vycházelo již z obrozeneckých tradic a vyvrcholilo založením Kanceláře *Slovníku jazyka českého* na počátku dvacátého století, resp. vznikem Ústavu pro jazyk český v roce 1946. Podobnou historickou institucionální kontinuitu lze v českém akademickém prostředí hledat pouze u bádání archeologického (Státní ústav archeologický při ministerstvu školství, předchůdce dnešního Archeologického ústavu, byl založen v roce 1919), historického (Státní ústav vydavatelský, předchůdce dnešního Historického ústavu, byl založen v roce 1921), příp. u bádání v oblasti slavistiky a orientalistiky, jejichž založení mělo ovšem zahraničněpolitický kontext (Slovanský ústav a Orientální ústav byly založeny v roce 1922).

Ve srovnání s ostatními vědeckými a výzkumnými institucemi byl (a je) však význam KSJČ a ÚJČ umocněn exkluzivním postavením bohemistického jazykovědného bádání v systému věd, neboť předmět jeho zkoumání je „užíván“ celou českou společností a ta tudíž měla (a má) přirozený zájem o teoretické a praktické výsledky v oblasti výzkumu národního jazyka. Všestranný výzkum češtiny bylo a je přitom možné v plné míře rozvíjet pouze na území českého národního jazyka, což opodstatněnost vzniku KSJČ a ÚJČ jen podtrhlo. V případě ÚJČ s tím souvisí ještě specifická normotvorná role Ústavu, která je příznačná svým celospolečenským dopadem. Rozvoj bohemistického bádání v ÚJČ ČSAV byl navíc podpořen soustředěním většiny špičkových odborníků na půdě Ústavu, což vyplývalo mj. ze způsobu organizace vědecké práce v Československu druhé poloviny dvacátého století.

Vznik Kanceláře *Slovníku jazyka českého* byl především logickým důsledkem snah českých jazykovědců i dalších představitelů české vědy komplexně zpracovat a následně laické i odborné veřejnosti zpřístupnit bohatství české slovní zásoby. Po více než dvacet let vydávaný *Příruční slovník jazyka českého* je sám o sobě důkazem vysoce odborné a pečlivé práce autorského kolektivu.

Kromě již tradičních a až notoricky známých skutečností souvisejících s Kancelářím *Slovníku jazyka českého* jsem v archivních materiálech našla řadu informací nových. Vlastní počátek existence KSJČ, který je v existující literatuře vždy časově kladen do května roku 1911, jsem ve své práci mohla zpřesnit datem 14. května 1911, kdy byla část bývalého správcovského bytu Hlávková paláce pronajata lexikografické a dialektologické komisi (od roku 1919 samostatné lexikografické komisi) ČAVU, která tak pro projekt *Slovníku jazyka českého* (zpracovávaného již od roku 1905) získala vlastní místnost, resp. „kancelář“.

Původní pravopis názvu nového pracoviště, tj. „kancelář *Slovníku jazyka českého*“ vycházel z povahy institucionalizace tohoto nového útvaru: zpočátku totiž představovala slovníková kancelář víceméně jen administrativní zázemí lexikografického projektu příslušné komise ČAVU a jako „kancelář“ byla nazývána skutečně pouze místnost v Hlávkově paláci, sloužící vedení přípravných prací na *Slovníku jazyka českého*. Proto se v pramenech uvádí nikoli „pracovník kanceláře“ či „udělení finanční subvence kanceláři“, nýbrž „pracovník Slovníku“, „udělení finanční subvence Slovníku“ a tedy i „kancelář Slovníku“. Ačkoli je původní pravopis v dobových dokumentech bez výjimky užíván až do roku 1946, kdy KSJČ zanikla (resp. byla včleněna do nově zřízeného Ústavu pro jazyk český), domnívám se, že z pohledu dějin správy je možné hovořit o zásadní změně institucionálního charakteru KSJČ již v roce 1919, kdy byl do funkce uveden vůbec první ředitel KSJČ, jímž se stal Václav Ertl (do té doby byla totiž obsazována pouze pozice předsedy dialektologické a lexikografické komise). Jmenování ředitele Kanceláře nicméně tehdy úzce souviselo s odůvodněným očekáváním, že brzy bude zřízen státní ústav pro jazyk československý, jehož základem se stane právě KSJČ. Sám Václav Ertl na počátku dvacátých let vypracoval podrobný plán činnosti zamýšleného ústavu, který měl podle něj disponovat i jistou legislativní pravomocí.

Za zajímavé považuji rovněž nově získané detailní informace týkající se běžného chodu Kanceláře, které podtrhují pracnost a náročnost všech přípravných prací a ozřejmují relativně dlouhou prodlevu mezi zahájením přípravných prací a vydáním prvního svazku *Příručního slovníku jazyka českého*. Vznik *PSJČ* je o to hodnotnější, vezmeme-li v úvahu, že autorský kolektiv *PSJČ* musel kromě vlastní excerpčních a koncepčních prací prakticky neustále řešit otázku finančního zabezpečení veškeré své činnosti (i několikrát do roka bylo třeba rozesílat řádně odůvodněné žádosti o finanční podporu orgánům ČAVU, nadaci Hlávkových, ministerským úřadům apod., případně na příslušných místech i osobně intervenovat), pravidelně procházet pražské antikvariáty a hledat vytipované knihy či konkrétní vydání vybraných knih k excerpci, korespondenčně i osobně upomínat desítky externích excerptorů k včasnému vracení zapůjčených knih, vyjednávat s pražskými knihovníky prodloužení výpůjční lhůty, s narůstající lexikální sbírkou hledat nové, vhodnější prostory k uložení materiálu, najímat statiky, kteří by posoudili nosnost vyhlédnutých prostor, zařizovat stěhování atd. a k tomu všemu ještě čelit nepříznivým okolnostem (především personálního a finančního rázu) zapříčiněným oběma světovými válkami. Archivní materiály v tomto ohledu poskytují i některé zdánlivě nedůležité drobnosti, jako např. zprávu o úsilí vdovy po bývalém správci Hlávkově paláce vydělat co nejvíce peněz na kritické situaci KSJČ související s nedostatkem úložného místa pro lexikální materiál, či informaci o jistém panu

S. J. Karlíkovi, který bůhvíproč nabyl přesvědčení, že přípravné práce ke *Slovníku* se odehrávají podle jím navržené koncepce, a neváhal o tom zpravit širokou veřejnost v denním tisku. I takové, možná až úsměvné příklady však pomáhají jedinečným způsobem konkretizovat představu o běžném chodu Kanceláře a o obtížích, s nimiž se musela vypořádávat.

Studiem archivních pramenů jsem také dospěla k poznání, že již v období přípravných prací k *PSJČ* se čeští lexikografové *KSJČ* stali uznávanými odborníky v celém Československu. Bylo to dáno mj. pravidelným uveřejňováním zpráv o stavu prací na slovníku v nejčtenějších československých periodikách, čímž se *KSJČ* dostala do povědomí široké veřejnosti. Nejenže byli pracovníci Kanceláře zváni ke spolupráci na speciálních slovnících (např. technického názvosloví, právnické terminologie apod.), ale o pomoc je požádala mj. také Matice slovenská, která se chystala zrealizovat záměr na vytvoření výkladového slovníku slovenského jazyka.

Vedle Václava Ertla, jehož návrh na organizaci a činnost budoucího bohemistického ústavu pocházel z let dvacátých, představil svou koncepci ÚJČ také Vladimír Šmilauer, člen Kruhu přátel českého jazyka, a to v roce 1945. Jeho představa spočívala ve zřízení ÚJČ coby instituce výhradně pracovní s celonárodním, resp. celostátním dopadem, ale bez jakýchkoli pravomocí. Právě Šmilauerův návrh, v dosavadní publikované literatuře nezmiňovaný, jehož koncept jsem našla mezi archivními materiály, byl podle mého názoru příčinou (případně jednou z příčin) toho, proč již v roce 1945 věnovala československá vláda budoucímu ÚJČ a právě Kruhu přátel českého jazyka společnou jednorázovou dotaci milion korun v domnění, že právě Kruh přátel českého jazyka bude tou organizací, na jejímž základě bude ÚJČ vybudován.

Mnohaletá snaha o zřízení samostatného Ústavu pro jazyk český byla naplněna v roce 1946 a nově ustavená instituce organizačně zaštitila vedle synchronní lexikografie také práce dialektologické, terminologické, bibliografické, výzkum vývoje jazyka a péči o spisovný jazyk. Ústavu pro jazyk český ČAVU připadl ihned jeden dočasný úkol celospolečenského rázu, který souvisel s vypořádáním se s důsledky druhé světové války: po porážce nacistického Německa v roce 1945 se v Československu zvedla vlna žádostí o změnu příjmení ze strany Čechů a Slováků, kteří byli nositeli příjmení (případně i jména) německého původu, a Ústav pro jazyk český byl zemským národním výborem pověřen jazykovým poradenstvím v otázce vhodnosti požadovaných změn.

Komunistický puč v Československu z února 1948 ovlivnil negativně také nedávno předtím zřízený Ústav pro jazyk český. K prvním projevům nástupu totalitního režimu patřily

zásahy do dokladových citátů v *PSJČ* (vynechání děl autorů a periodik shledaných jako nevhodné z hlediska postoje k novému společenskému zřízení), zařazení marxisticko-leninské a budovatelské literatury na přední místo v seznamu excerpčních zdrojů, odvolání většiny dosavadních excerptorů či požadavek (jehož uplatňování podléhalo důsledné kontrole) na věnování stejně velké pozornosti odborné i tzv. politicko-ideové stránce veškeré vědecké a popularizační činnosti.

Poté co byl ÚJČ začleněn do nově ustavené ČSAV, došlo konečně po letech úsilí k organizační a především finanční konsolidaci české bohemistiky. Ústav pro jazyk český ČSAV se stal centrálním badatelským pracovištěm pro vědecké poznání českého národního jazyka a jeho vývoje a vrcholným orgánem pro otázky jazykové kultury češtiny. Zároveň koordinoval činnost ostatních českých bohemistických pracovišť (na československých vysokých školách), zprvu též práci Ústavu slovenského jazyka SAV (od roku 1966 Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra), zabývajícího se problematikou jazyka slovenského.

Naproti tomu si však (pro celou československou společnost) pochmurná padesátá léta vybrala svou daň i v Ústavu pro jazyk český. Je všeobecně známo, že české jazykovědné prostředí bylo vystaveno politickému a ideologickému tlaku v podobě nutnosti naslouchat nejprve scestným marxistickým teoriím, později Stalinovým tezím o jazyce a jazykovědě a za žádoucí se považovala kritika vynikající, celosvětově ceněné strukturalistické tradice Pražské školy. Neméně významnou, avšak dosavadní publikovanou literaturou opomíjenou skutečností bylo, že zejména pod vlivem marxismu, ale i v době po něm byl hrubě podceňován význam lexikografické práce, a to navzdory tomu, že monumentální *Příruční slovník jazyka českého*, který se těšil všeobecně velkému uznání, se v této době nacházel těsně před svým dokončením. Představitelé Presidia i filologicko-literární sekce ČSAV shledali v roce 1955 za nevhodné zařadit Miloše Helcla, Jaroslava Zimu a Josefa Filipce mezi vědecké pracovníky, neboť předmětem jejich zájmu byla převážně lexikografická problematika. Tímto rozhodnutím však nebyli poškozeni jen jmenovaní lingvisté, ale byla tak znevážena celá česká lexikografická tradice. Přitom pomínou-li nesporný přínos *PSJČ* pro celou českou společnost, domnívám se, že Ústav pro jazyk český mohl být v roce 1946 coby komplexní bohemistické pracoviště vybudován na základě slovníkové kanceláře i díky jisté lingvistické univerzálnosti prací na *PSJČ* (a v pozdější době samozřejmě i na dalších jednojazyčných výkladových slovnících), které vyžadovaly znalosti (a jejich praktické uplatnění) nejen z oblasti lexikologie, ale také dialektologie, gramatiky, stylistiky, terminologie, příp. i dalších jazykovědných disciplín. K nápravě celé této, ve vztahu k lexikografické práci nepříznivé

situace došlo naštěstí záhy díky zásahu Bohuslava Havránka, který byl (nejen) v poválečném Československu všeobecně uznávanou a respektovanou osobností. Mezi archivními dokumenty jsem našla jeho dopis z dubna 1955 adresovaný Presidiu ČSAV, kde požaduje přehodnocení neoprávněného odsunu lexikografie na vedlejší kolej.

O zločinech komunistického režimu v padesátých letech se již napsalo a ještě v budoucnu jistě napíše mnoho. Ve vztahu k dějinám ÚJČ se dosud konkrétní zmínka nikde neobjevila, což ovšem neznamena, že by se tomuto ústavu represe zakladatelského období režimu zcela vyhnuly. Mezi archiváliemi Archivu bezpečnostních složek se mi podařilo nalézt vyšetřovací spis politického procesu, do něhož byl Státní bezpečností „zpracován“ také pracovník dialektologického oddělení ÚJČ František Ondráš, jemuž byl následně vyměřen trest sedmi let vězení. Ačkoli mu v roce 1968 svitla naděje, že by se přeci jenom na základě jednání rehabilitační komise mohl do ÚJČ vrátit (po propuštění z vězení byl zaměstnán např. v Pražském stavebním podniku), důsledky invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa úspěšné dokončení jeho rehabilitace nepřipustily.

Nastoupivší období tzv. „normalizace“ znamenalo pak i pro ÚJČ nutnost vypořádat se s daleko rozsáhlejšími personálními změnami a mnoha dalšími politicky motivovanými postihy. Jelikož nejde o období z dnešního pohledu až tak časově vzdálené, přímých pamětníků normalizačních opatření v ÚJČ je ještě poměrně dost. Publikované kritické zhodnocení dané problematiky naproti tomu prakticky neexistuje. Já jsem vyhledala a zaznamenala pouze skutečnosti nejzásadnější, tj. personální změny na postu ředitele, vědeckého tajemníka, stálého zástupce ředitele, dvou vedoucích oddělení, postihy několika dalších odborných a vědeckých pracovníků, obnovení činnosti kádrových oddělení, nucené zapojení všech pracovníků do tzv. politicko-ideové výchovy, zásahy do výběru příspěvků uveřejňovaných v ústavních časopisech, opětovné uzavření státních hranic a ztráta řady významných zahraničních kontaktů atd. a v neposlední řadě též metodologicko-ideologický diktát marxistické jazykovědy.

Velmi specifické postavení (v československém akademickém prostředí zcela jedinečné) měla až do konce osmdesátých let brněnská pobočka ÚJČ, která se svým způsobem nacházela v jistém politickém závětrí. Většina jejích členů byli nestraníci a ti, kteří ve straně byli, neprojevovali režimu bezvýhradnou loajalitu na úkor svých spolupracovníků. Jejich řady byly navíc několikrát posíleny režimu nepohodlnými (nejčastěji) vysokoškolskými pedagogy, kteří zde mohli víceméně dále rozvíjet svou odbornou činnost. Po roce 1968 se do ÚJČ v Brně vrátil také Milan Jelínek, jenž za svou kritiku srpnové okupace Československa přišel o místo na brněnské filozofické fakultě a vztahoval se na něj zákaz

publikovat a být citován. Trochu tragikomicky pak působí pravidelné zprávy o činnosti brněnského dialektologického oddělení, uložené v Archivu AV ČR, kde je najednou od počátku sedmdesátých let vykazováno propracovávání stylistické problematiky, aniž by bylo jedinkrát řečeno, kdo se jí (z dialektologů!) zabývá.

Celé období komunistického totalitního režimu bude v budoucnu ve vztahu k dějinám ÚJČ možné popsat rovněž z pohledu Státní bezpečnosti (coby nástroje mocenského aparátu KSČ), z jejíž činnosti, jak se mi podařilo zjistit, se dochovala řada dokumentů svědčících o způsobu získávání informací o běžném chodu ÚJČ i jeho jednotlivých pracovnících prostřednictvím dobrovolných i nedobrovolných informátorů. Prostudování dokumentů tohoto charakteru, uložených v současnosti v Archivu bezpečnostních složek, jistě nabídne velmi zajímavý obraz (či jeho výsek) zákulisí dějin ÚJČ (i Státní bezpečnosti), avšak je třeba si mj. počkat na další výsledky výzkumu činnosti Státní bezpečnosti (StB) a ostatních mocenských orgánů všeobecně.

Výsledky jazykovědného výzkumu v ÚJČ ČSAV a jeho praktické aplikace dosahovaly ve většině oborů po celé sledované období velmi vysoké vědecké úrovně, což dokládá i mimořádný zahraniční ohlas, odrážející se nejen v pozitivně laděných recenzích ve světových odborných periodikách, ale i v četných nabídkách k publikaci v zahraničních časopisech, v širokém zájmu o spolupráci v rámci uzavíraných mezinárodních dohod i mimo ně. Mnozí pracovníci ÚJČ byli pravidelně zváni k účasti na mezinárodních setkáních, jichž se aktivně a úspěšně účastnili referáty i vystoupeními v diskusích. V domácím prostředí pak byla publikační činnost ÚJČ ve srovnání s ostatními pracovišti společensko-vědního zaměření pravidelně hodnocena jako velmi kvalitní i neobyčejně rozsáhlá. Výsledky práce ÚJČ ČSAV byly a jsou přínosem nejen pro vlastní lingvistické, ale i slavistické a mezinárodní bádání, nacházely uplatnění i v teorii a praxi jazykové kultury, veškeré péči o spisovný jazyk, při přípravě koncepce výuky mateřského jazyka, ve společenské, školní i mimoškolní jazykové výchově a při výuce cizích jazyků.

Navzdory teoreticko-metodologickému omezování, diktujícímu nejprve na počátku padesátých let marxismus, poté marxistickou jazykovědu a po celou dobu, až skoro do konce osmdesátých let kritiku strukturalismu, byli členové ÚJČ ČSAV ve své práci víceméně věrni české lingvistické tradici a vycházeli z originálních a celosvětově ceněných poznatků Pražské školy. Pražský funkční strukturalismus byl dále důmyslně propracováván, ač někdy nepřiznaně a mnohdy dokonce umně (či „švejkovsky“) pod slupkou žádoucího rozvíjení marxistických přístupů.

Domnívám se, že základní bohemistická díla zpracovaná v ÚJČ přitom mají trvalou, stále platnou hodnotu, a to nejen pro vědní obor sám, ale i pro další společenskovední obory i pro obecnou jazykovou praxi v nejširším smyslu. Jde především o slovníky všech typů (zvláště všeobecné výkladové synchronní i diachronní, nářeční, onomastické, retrogradní, frekvenční, frazeologické, cizích slov aj.), o třídílnou *Mluvnici češtiny*, dvoudílné *Tvoření slov v češtině*, *Pravidla českého pravopisu*, *Český jazykový atlas*, české části publikovaných dílů *Slovanského jazykového atlasu*, *Karpatského jazykového atlasu* a *Evropského jazykového atlasu* atd. a samozřejmě o všechny přípravné monografie, příp. dílčí studie, které se k daným dílům vztahují.

Trvalou hodnotu mají rovněž unikátní materiálové sbírky Ústavu, průběžně doplňované a zpracovávané ve formě kartoték a fonoték, od konce 80. let též za pomoci počítačového vybavení. Kromě základního lexikálního archivu (tzv. novočeského) je zde uložen také staročeský lexikální archiv, lexikální archiv lidového jazyka, nářeční fonotéka, lexikální onomastický archiv (shromážděný sběrem pomístních jmen), terminologický archiv, morfologický archiv, tzv. český akademický korpus, materiál vzniklý činností oddělení (resp. úseku) jazykové kultury, fond magnetofonových nahrávek mluvené komunikace, fond psaných textů aj.

V oddělení/úseku gramatiky vznikla celá řada původních funkčně strukturních jazykovědných koncepcí (a to nejen ryze gramatických, ale i z oblasti fonologie a slovotvorby), které se setkaly s velkým zájmem doma i v zahraničí. Jde zejména o fonologickou koncepci Josefa Vachka, ozřejmující fungování (nejen fonologického) systému (nejen českého) jazyka, v oblasti fonologie suprasegmentální Danešova teorie větné intonace, dále o slovotvornou koncepci Miloše Dokulila, jehož teorie odvozování slov představuje první soustavné teoretické zpracování tvoření slov ve světové lingvistické literatuře.

V oblasti syntaxe rozvíjeli František Daneš, Miloš Dokulil a Karel Hausenblas některé principy Pražské školy v novém vědeckometodologickém kontextu. Dále byla vypracována a materiálově ověřena původní koncepce systematické analýzy slovesných významů z hlediska syntaktického a z ní plynoucí sémantické klasifikace sloves. František Daneš je rovněž autorem původní teorie formální a sémantické analýzy věty a nadvětných celků, která se stala jedním z pilířů pozdějšího rozvíjení textové gramatiky.

Klíčovým kolektivním dílem, vzniklým péčí především pracovníků oddělení gramatiky, je akademická *Mluvnice češtiny (MČ)*, vedle mluvnice Gebauerovy, Trávníčkovy a Havránkovy-Jedličkovy ve dvacátém století teprve čtvrtá publikovaná práce tohoto druhu.

Jak jsem zjistila na základě studia archivních pramenů, měla *Mluvnice češtiny* původně zahrnovat kromě fonetiky, fonologie, morfonologie, morfémiky, tvoření slov, tvarosloví a syntaxe, zpracovaných ve třech rozsáhlých dílech, také další dva oddíly. Jedním ze zamýšlených doplňků měly být *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*, které kolektiv vedený Marií Těšitelovou publikoval v roce 1985 samostatně. Domnívám se, že jedním z důvodů, proč toto dílo nebylo včleněno do *MČ*, je skutečnost, že zatímco syntaktický oddíl *MČ* byl postaven na Danešově valenční syntaxi, oddíl z oblasti kvantitativní lingvistiky byl založen na syntaxi šmilauerovské, vycházející z koncepce, kterou propracoval Lucien Tesnière. Druhým z uvažovaných komplementů *Mluvnice češtiny* byl pak oddíl pod názvem *Jednojazyčná lexikologie*, zpracovávaný v lexikologickém a lexikografickém oddělení, který však zůstal jen v rukopise.

V úseku stylistiky byly dále rozvíjeny a propracovávány vynikající výsledky Pražské školy, jak v oblasti stylistické teorie, tak také při studiu jazyka a stylu literárních a postupně i dalších textů, při koncipování populárně-naučných příruček apod. V návaznosti na Danešovu teorii tematických posloupností z konce šedesátých let se zejména v letech osmdesátých přesunula pozornost k nadvětné skladbě, teorii komunikace, pragmatické a textové lingvistice, a to se zvláštním zřetelem k mluveným textům. Jako velmi plodná se v této oblasti ukázala spolupráce s východoněmeckými kolegy, kteří významně obohatili rozhled českých bohemistů z ÚJČ mj. i proto, že jejich přístup k zahraniční literatuře a k výsledkům jazykovědného bádání v zemích mimo východní blok nebyl tak omezen jako v socialistickém Československu. Tuto skutečnost však ze zřejmých důvodů dobové dokumenty nepotvrzují explicitně.

Záslouhou oddělení lexikografie a lexikologie a především jeho vedoucího Josefa Filipce byla vytvořena ucelená koncepce lexikologické práce, uplatněná při zpracování *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ)*, třetího velkého popisu soudobé české slovní zásoby. Po *PSJČ* a *SSJČ* měl kromě jednosvazkového *SSČ* vzniknout ještě tzv. *Slovník lexikálního standardu*. Tento název pro zamýšlený slovník, který nakonec nevznikl, byl v ÚJČ interně běžně užíván, nicméně prameny hovoří ještě o jednom pracovním názvu téhož lexikografického projektu, a tím byl *Slovník současné češtiny (psané i mluvené)*. V archivních materiálech se mi podařilo také vyhledat informaci o jednom z důvodů toho, proč tento slovník nakonec nebyl (kromě hesláře) zpracován. Ve druhé polovině šedesátých let byl díky značnému uvolnění režimu vytvořen prostor pro vznik Ústavu pro výzkum veřejného mínění, s nímž ÚJČ spolupracoval na výzkumu postoje veřejnosti k přejetým slovům v české slovní zásobě. Počátkem sedmdesátých let měl proběhnout ještě výzkum právě tzv. lexikálního

standardu pro potřeby budoucího *Slovníku lexikálního standardu*. Jak je však známo, nástup „normalizace“ v Československu na delší dobu zcela zastavil veškeré demokratizační snahy, jejichž projevem bylo i zřízení Ústavu pro výzkum veřejného mínění. Existence takové instituce se stala z pohledu nově utuženého režimu nežádoucí, a tak druhý plánovaný výzkum s ÚJČ již neproběhl.

Politický podtext mělo podle mého názoru také neudělení Státní ceny Klementa Gottwalda autorskému kolektivu *SSJČ* (tato cena byla již v roce 1958 udělena autorům *PSJČ*) a rozhodnutí nepublikovat *Retrográdní index SSJČ*, protože za normalizace se na seznam režimu nepohodlných osob dostali mj. Jaroslav Machač, spoluautor *SSJČ*, a Jitka Štindlová, která stála za vznikem volného doplňku *SSJČ* v podobě retrográdního indexu.

Pracovníci ÚJČ zabývající se problematikou odborného názvosloví se mj. podíleli na vzniku několika terminologických slovníků, mezi nimiž je i mezinárodně významný čtrnáctijazyčný *Slovník slovanské lingvistické terminologie*, organizačně zaštitěný Mezinárodním komitétem slavistů. Bohatá poradenská a konzultační činnost ÚJČ v oblasti terminologie je v archivních materiálech poměrně obsáhle dokumentována, přičemž z těchto písemností vyplývá fakt, že prakticky veškeré názvoslovné komise, které byly činné v období let 1952–1989, považovaly za nezbytné, aby se jejich členem, popř. konzultantem stal odborný pracovník ÚJČ, a jeho názor byl vždy považován za klíčový (stejně jako např. pro autory nejrůznějších publikací terminologického charakteru). Pozici nejvyšší autority v posuzování terminologických otázek si ÚJČ do současnosti z nejrůznějších důvodů neudržel (ale ani jej jiná instituce v tomto ohledu nezastoupila!), což je podle mého názoru velká škoda nejen pro Ústav sám, ale i pro celou českou odbornou i laickou společnost.

Fonetické pracoviště při ÚJČ mělo v padesátých a po většinu let šedesátých určitý autonomní status zejména z toho důvodu, že metody i výsledky jeho výzkumu se pohybovaly na pomezí lingvistiky a některých přírodovědných i technických disciplín. Z archivních pramenů jsem zjistila, že se několikrát vážně uvažovalo o vytvoření samostatné fonetické laboratoře, příp. samostatného fonetického ústavu při ČSAV, ale žádná z těchto snah nebyla dovedena do stadia realizace. K hlavním úkolům, jimiž se pracoviště zabývalo, patřil kromě zpracování základních ortoepických příruček výzkum fyziologické činnosti mluvidel při fonaci z hlediska fonetického, v jehož rámci byly např. poprvé ve světovém měřítku získány snímky fyziologické činnosti mluvidel bez jakéhokoli vnějšího zásahu do mluvního procesu či byly pořízeny první synchronní (optické a zvukové) záznamy pohybů hlasivek při fonaci pomocí originálně vyvinuté metodiky nepřímé laryngoskopie a elektrické

glottografie, nebo analýza a syntéza řeči, jejichž výsledky byly uplatňovány např. při vývoji informačních technologií.

V oblasti dialektologie měl zásadní význam především výzkum pro *Český jazykový atlas*, díky němuž byla podchycena mluva poslední generace, která ještě znala a běžně užívala tradiční teritoriální dialekty. Výsledky práce českých dialektologů byly zahraničními kolegy ceněny obzvláště díky umožnění mezinárodní konfrontace jednotlivých národních dialektologických výzkumů při zpracovávání *Slovanského jazykového atlasu*, *Karpatského jazykového atlasu* a *Evropského jazykového atlasu*. V rámci dialektologického oddělení probíhal mj. také výzkum mluvy Romů, který není v dosavadní publikované literatuře zmiňován a o němž určité informace poskytují pouze prameny. Romská problematika byla (a stále je) palčivým sociálním a sociologickým tématem, a i proto byl pracovník ÚJČ Jiří Lípa, který se výzkumem romské mluvy jako jediný zabýval, cenným spolupracovníkem Vládního výboru pro otázky cikánského obyvatelstva. Příčinou toho, že se o tomto druhu činnosti ÚJČ nikde nepsalo, je podle mého názoru jednak jistá společenská citlivost dané problematiky, považovaná navíc za okrajovou, a také skutečnost, že se Jiří Lípa na počátku sedmdesátých let již nevrátil ze své pracovní cesty do USA a jím započatého výzkumu se již nikdo jiný neujal.

Pracovníci oddělení zabývajících se výzkumem vývoje českého jazyka věnovali největší část svého času a úsilí přípravě a vlastnímu zpracování *Staročeského slovníku*. Značnému domácímu i zahraničnímu ohlasu se těšily některé teoretické koncepce vzniklé prací tohoto oddělení, zvláště koncepce strukturního výzkumu vývoje lexikální zásoby Igora Němce aplikovaná při zpracování zmíněného slovníku staré češtiny, stejně jako strukturní teorie slovo tvorného vývoje na materiálu českého slovesa (a to v širším slavistickém rámci) téhož autora.

Vynikajících a jedinečných výsledků bylo dosahováno také v oddělení matematické lingvistiky, které se vypracovalo v české centrum kvantitativní lingvistiky, kde vznikla původní koncepce kvantitativní lexikální a gramatické analýzy soudobé psané a mluvené češtiny. K jejímu uplatnění došlo zejména při zpracování prvního počítačově čitelného korpusu textů publicistického, odborného a administrativního charakteru (a z něj vycházejících publikací o kvantitativních charakteristikách českého jazyka podle jednotlivých stylů zpracovaných v korpusu), dále při zpracování frekvenčních a retrográdních slovníků atd. Navzdory domácím i zahraničním úspěchům bylo ke konci roku 1985 oddělení (resp. úsek) matematické lingvistiky ÚJČ zrušeno a k jeho obnovení již nikdy nedošlo. Ačkoli jsem

očekávala, že bude toto rozhodnutí v archivních pramenech nějak komentováno, v dochovaných dokumentech není dokonce ani přímo zmíněno.

Také česká onomastika byla a je ve světě známá svou vysokou teoretickou úrovní, široce chápanou materiálovou analýzou či přihlížením k mimojazykovým faktům. I proto byla českým onomastikům svěřena hlavní redakce velkých mezinárodních onomastických projektů, *Slovanského onomastického atlasu* a *Základní soustavy a terminologie slovanské onomastiky*. Vynikající práce publikované pracovníky onomastického oddělení ÚJČ na základě toponomastického a antroponomastického výzkumu nacházely (a nacházejí) ohlas a využití u široké veřejnosti. O to nepochopitelněji vyznívá zastavení prací na slovníku pomístních jmen v roce 1987 tehdejším ředitelem ÚJČ Janem Petrem a zařazení onomastiky mezi útlumové obory. Tato skutečnost však není v dobových dokumentech, které jsem prostudovala, ani takto explicitně zmíněna, natož pak vysvětlena.

Pouhých osm let bylo dopřáno existenci mechanografické laboratoře, pracoviště, které za využití strojového a technického zařízení věnovalo pozornost automatickému zpracování jazykových dat. V pramenech jsem měla možnost ověřit si informaci, že šlo o jediné pracoviště svého druhu v oblasti společenských věd v Československu, a také jsem se dozvěděla, že služeb této samostatné mechanografické jednotky využíval nejen ÚJČ (mj. k mechanografickému záznamu hesel *SSJČ* či rejstříků *PČP*), ale i další pracoviště, např. Slezský studijní ústav v Opavě a Ústav pro českou literaturu ČSAV při zpracování konkordančního a frekvenčního indexu k *Slezským písním*, či oborové ředitelství Polygrafického průmyslu při vypracování jazykovědných podkladů pro algoritmus automatického dělení slov při sazbě českých textů, využitý např. v tiskárně Rudého práva. O mechanografické laboratoři ÚJČ toho v dosavadní publikované literatuře mnoho nenajdeme z důvodu již výše uvedeného: pracoviště založila Jitka Štindlová, která také zabezpečovala téměř veškerou jeho činnost, takže když po roce 1970 „upadla v nemilost“ a v roce 1973 byla nucena ÚJČ zcela opustit, zanikla krátce poté i mechanografická laboratoř.

Ústavní časopisy, které v průběhu vymezeného období vycházely péčí ÚJČ, byly odbornou (i zahraniční) veřejností na základě výběru zařazovaných příspěvků velmi vysoko hodnoceny, stejně jako mezinárodní reprezentativní sborníky československé lingvistiky *Prague Studies in Mathematical Linguistics* a *Travaux linguistiques de Prague*, na jejichž vydávání se konstantně podíleli odborníci z ÚJČ bez ohledu na to že tyto práce procházely dobově a hlavně ideově-politicky podmíněnými peripetiemi oficiálního uznání či zavržení. Pravidelná spolupráce bibliografického oddělení (resp. úseku) ÚJČ na mezinárodních

lingvistických bibliografiích měla zásadní význam pro soustavné informování světové lingvistické veřejnosti o pracích českých, popř. slovenských jazykovědců.

V kapitole věnující se členství pracovníků ÚJČ v nejvýznamnějších mezinárodních lingvistických organizacích jsem se pokusila o podchycení této skutečnosti v maximální možné úplnosti. V archivních materiálech se mi podařilo dohledat 16 různých organizací, v nichž měl ÚJČ své zastoupení. Prameny mi však kromě pouhého výčtu jednotlivých členství implicitně poskytly rovněž informace např. o tom, že se celá Akademie potýkala s nedostatkem devizových prostředků, jichž bylo mj. zapotřebí k zaplacení členských příspěvků, což zpravidla za přispění vlivů aktuální politické situace vedlo k rušení členství některým pracovníkům, aniž by se oni sami měli možnost k tomu vyjádřit.

Mezinárodní spolupráce ÚJČ, zejména v padesátých a sedmdesátých letech výrazně omezená, je v dobových dokumentech hodnocena obvykle velmi kladně, už jen z toho důvodu, že nejrozsáhlejší (a většinou také jediná povolená) mezinárodní spolupráce se odehrávala v rámci socialistického bloku. Nejmarkantnější výjimkou bylo v tomto ohledu negativní hodnocení spolupráce zejména se sovětskými a bulharskými kolegy na mezinárodních dialektologických atlasech (*Slovanský jazykový atlas*, *Karpatský jazykový atlas*, *Evropský jazykový atlas*), přičemž stížnosti na partnery ze SSSR a BLR se nejčastěji týkaly nedodržování stanoveného časového harmonogramu. Protože však v dané době nebylo žádoucí (ani bezpečné) veřejně kritizovat pracovní partnery ze socialistických zemí, dozvěděla jsem o této skutečnosti pouze z interních výročních zpráv ÚJČ a z úst pamětníků.

O nezpochybnitelném mezinárodním postavení československé lingvistiky, jejímž čelným představitelem byl a je Ústav pro jazyk český, svědčí řada skutečností. Pracovníci ÚJČ se podíleli, často i vedoucím způsobem, na průběžné činnosti mezinárodních komisí při Mezinárodním komitétu slavistů i na konkrétních pracích těmito komisemi koordinovaných (zejména na *Slovanském jazykovém atlase*, *Slovanském onomastickém atlase* a *Slovníku slovenské lingvistické terminologie*), stejně tak významným způsobem participovali i na projektech širšího než slovanského zaměření, zvláště na *Karpatském jazykovém atlase* a *Evropském jazykovém atlase*. Velmi váženými členy byli čeští lingvisté z ÚJČ i ve většině dalších významných evropských i mimoevropských mezinárodních jazykovědných organizacích. O vynikající mezinárodní pověsti české (a slovenské) lingvistiky vypovídal, domnívám se, i fakt, že Československu bylo svěřeno uspořádání předních mezinárodních kongresů, např. VI. mezinárodního kongresu fonetických věd v roce 1967.

Archivní materiály, které mi poskytly rozsáhlé a povětšinou pravdivé informace k dějinám ÚJČ, však v některých případech podlely dobovému zkreslení. Týká se to nejčastěji informací o důvodech nemožnosti či omezenosti spolupráce se zahraničními, zvl. západními kolegy, které měly podle mého názoru primárně zakrýt (či alespoň přímo nedokladovat) jeden z důsledků skomírající československé ekonomiky. Také pravidelné každoroční vykazování spolupráce s dalšími československými lingvistickými i nelingvistickými institucemi se často nezakládalo na pravdě. Nejtypičtějším příkladem je přisuzování obzvláště významné role vysokých škol zejména na onomastických a dialektologických pracích, směřujících ke zpracování pomístních jmen a dialektologických atlasů (*Český jazykový atlas*, *Slovanský jazykový atlas*, *Karpatský jazykový atlas*, *Evropský jazykový atlas*). Po konfrontaci s výkazy přesných údajů a s výpověďmi pamětníků jsem však zjistila, že výpomoc univerzitních (příp. středoškolských) studentů nebyla tak výrazná (někdy dokonce ani prakticky neexistovala), jak by se mohlo např. ze zpráv o činnosti ÚJČ zdát. V neposlední řadě je třeba zmínit zdůrazňování klíčové role (zvláště v sedmdesátých a osmdesátých letech) některých pracovníků ÚJČ (samozřejmě politicky činných) při práci na zásadních kolektivních dílech, a to mnohdy i navzdory tomu, že se zpracovávání daného díla téměř či vůbec neúčastnili: primátu v tom dosáhl nepochybně Jan Petr.

Z archivních materiálů vztahujících se k ÚJČ ČSAV všeobecně vyplývá jedna zásadní skutečnost, a sice že si představitelé mocenských orgánů komunistického režimu činnosti ÚJČ nepochybně cenili, i když to tak občas na první pohled nevypadalo. Postoj akademických i stranických orgánů k pracovníkům v oblasti bohemistiky na půdě ČSAV a výsledkům jejich práce byl dle mého názoru zcela jistě pozitivní. Svědčí o tom např. i fakt, že Ústav pro jazyk český „přežil“ především dvě rozsáhlejší reorganizace společenskovědních ústavů ČSAV, ačkoli některé plánované (a nakonec neuskutečněné) varianty počítaly mj. i se zánikem ÚJČ. V povědomí rozhodujících činitelů byla opodstatněnost zachování ÚJČ posílena nejen nezanedbatelným domácím i zahraničním většinou bohemistického pracoviště Akademie, ale, myslím si, také existencí analogických institucí v zemích socialistického tábora.

Vysoká odborná a vědecká úroveň práce (a jejích výsledků) v KSJČ a ÚJČ je o to pozoruhodnější, že pracovníci Ústavu (i Kanceláře) museli prakticky po celé zde vymezené období čelit množství nejrůznějších restrikcí, které jejich odbornou činnost zásadně ztěžovaly a znevýhodňovaly a o nichž se v dosavadní publikované literatuře příliš nehovoří. V první polovině dvacátého století šlo především o permanentní finanční, a tedy existenciální nejistotu (jejímuž zintenzivnění výrazně napomohly obě světové války a hospodářská krize na přelomu

20. a 30. let), s níž souviselo i několikeré stěhování Kanceláře, včetně rozsáhlých materiálových sbírek. Po většinu druhé poloviny dvacátého století se bylo třeba vyrovnávat s všudypřítomným politickým a ideologickým tlakem, provázeným problematickým a v některých případech zcela znemožněným přístupem k výsledkům práce a ke zkušenostem zahraničních kolegů, jakož samozřejmě i k zahraniční literatuře, dále ztíženými publikačními možnostmi a (zvláště v padesátých letech a v době normalizace) kádrovými opatřeními a prosazováním politicko-ideového aspektu vědecké práce, a to často na úkor její odborné stránky. K tomu všemu se Ústav musel neustále potýkat se zastaralým či zastarávajícím vybavením, nedostatečnou finanční podporou svých výzkumů a své činnosti, s nepochopením významu některých vědeckých projektů a v neposlední řadě též s přetrvávající nejistotou z hlediska umístění svých pracovišť, která musela (často s cennými materiály) i několikrát změnit svou adresu. Domnívám se však, že nutnost častého stěhování byla původně a trochu paradoxně dána jednak poměrně „brzkým“ vznikem ÚJČ, neboť ČSAV, ustavená teprve šest let po ÚJČ, začala primárně hledat a vytvářet zázemí ústavům novým, jednak to bylo zapříčiněno relativně prudkým rozvojem nových i tradičních lingvistických disciplín, jejichž postavení bylo třeba v rámci Ústavu organizačně zaštitit či posílit.

Přínos ÚJČ ČSAV a jeho předchůdců české lingvistiky je nesporný. KSJČ, ÚJČ ČAVU a ÚJČ ČSAV byly po celou dobu své existence institucemi schopnými dominovat českému jazykovědnému prostředí a překonávat politicky motivované deformace – někdy více a někdy méně důstojně. Na druhou stranu byli pracovníci Ústavu, především ovšem díky osobním kvalitám a jistě i kontaktům, schopni navzdory všem dobovým omezením důstojně reprezentovat českou lingvistiku v zahraničí blízkém i vzdálenějším.

24. PRAMENY A LITERATURA

24.1 PRAMENY

Archiv AV ČR, Fond Lexikografické a dialektologické komise ČAVU, 1905–1918.

Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČAVU, 1906(1911)–1952(1955).

Archiv AV ČR, Fond Presidium ČSAV, 1952–1992.

Archiv AV ČR, Fond VIII. sekce filologicko-literární ČSAV, 1952–1961.

Archiv AV ČR, Fond Vědecké kolegium jazykovědy ČSAV, 1962–1992.

Archiv AV ČR, Fond Sekretariáty oddělení věd I., II., III. ČSAV, 1962–1963, 1976–1992.

Archiv AV ČR, Fond ÚJČ ČSAV, 1952–1992.

Archiv bezpečnostních složek. Fond Vyšetřovací spisy, V-2298MV, 1948–1990.

Archiv bezpečnostních složek. Fond operativních a kontrarozvědných svazků, 1948–1990.

24.2 LITERATURA

100 LET ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ V PRAZE: 1891–1991. Praha: Academia, 1991, 50 s., ISBN 80-200-0392-4.

25 LET ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ: 1911 / 1946 / 1971: K 25. VÝROČÍ ZALOŽENÍ ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ A K 60. VÝROČÍ VYTVOŘENÍ AKADEMICKÉ KANCELÁŘE SLOVNÍKU JAZYKA ČESKÉHO. Praha: ÚJČ, 1971, 24 s.

BALHAR, Jan – JANČÁK, Pavel et al. *Český jazykový atlas 1.* Praha: Academia, 1992, 427 s., ISBN 80-200-0014-3.

BALHAR, Jan – JANČÁK, Pavel et al. *Český jazykový atlas 2.* Praha: Academia, 1997, 507 s., ISBN 80-200-0574-9.

BALHAR, Jan – Michálková, Věra. *Mluva východomoravských kolonistů v Charvátsku.* SPFFBU A 19, 1971, s. 65–88.

BALHAR, Jan et al. *Český jazykový atlas 3.* Praha: Academia, 1999, 577 s., ISBN 80-200-0013-5.

BALHAR, Jan et al. *Český jazykový atlas 4.* Praha: Academia, 2002, 626 s., ISBN 80-200-0921-3.

BALHAR, Jan et al. *Český jazykový atlas 5.* Praha: Academia, 2005, 680 s., ISBN 80-200-1339-3.

BALHAR, Jan. *Skladba lašských nářečí.* Praha: Academia, 1974, 197 s.

BARVÍKOVÁ, Hana (ed.). *Věda v Československu v letech 1953–1963.* Praha: Arenga, 2000, 591 s., ISBN 80-86404-00-5.

BARVÍKOVÁ, Hana et al. (eds.). *Věda v českých zemích za druhé světové války.* Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1998, 425 s., ISBN 80-902464-1-9.

BEČKA, Josef Václav. Smetánkův staročeský slovník. *NŘ* 1935, roč. 19, č. 6–7, s. 161–176.

BĚLIČ, Jaromír. *Dolská nářečí na Moravě.* Praha: Nakladatelství ČSAV, 1954, 327 s.

BĚLIČ, Jaromír. *Ke zkoumání městské mluvy.* *SlavPrag* 1962, roč. 4, s. 569–577.

BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie.* SPN, Praha 1972, 463 s.

BĚLIČ, Jaromír. Padesát let spisovné češtiny v samostatném státě. *NŘ* 1968, roč. 51, roč. 5, s. 257–269.

BĚLIČ, Jaromír. Poznámky o češtině na Daruvarsku a v Jugoslávii. *SlavPrag* 1959, roč. 1, s. 59–75.

BĚLIČ, Jaromír. Za upevnění kontaktu mezi češtinou a slovenštinou na poli terminologie. *Československý terminologický časopis* 1962, roč. 1, s. 6.

BENEŠ, Josef. *O českých příjmeních.* Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962, 355 s.

- BOROVÍČKOVÁ, Blanka – MALÁČ, Vlastislav. *The spectral analysis of Czech sound combination*. Praha: Academia, 1967, 67 s.
- BOSÁK, Ctirad et al. (eds.) *Sovětská jazykověda: překlady vybraných studií*. Praha: Orbis 1949, 160 s.
- CEJNAR, Jiří. *Nejstarší české veršované legendy*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964, 343 s.
- CUŘÍN, František. Slovník spisovného jazyka českého, I. díl (A–M). *ČJL* 1960, roč. 11, s. 428–429.
- CVRČEK, Václav. *Teorie jazykové kultury po roce 1945*. Praha: Karolinum 2006, 123 s., ISBN 80-246-1044-2.
- ČECHOVÁ, Marie. Olympiáda v českém jazyce a Karel Oliva. *NŘ* 2006, roč. 89, č. 2, s. 100–103.
- ČECHOVÁ, Marie; OLIVA, Karel. Soutěž „O češtině trochu jinak“. *NŘ* 1974, roč. 57, č. 2, s. 100–102.
- ČERMÁK, František et al. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání*. 1. vyd., Praha: Academia, 1983, 492 s.
- ČERMÁK, František; HOLUB, Jan; HRONEK, Jiří. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné I., A–P*. Praha: Academia, 1994, 757 s., 80-200-0347-9.
- ČERMÁK, František; HOLUB, Jan; HRONEK, Jiří. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné II., R–Ž*. Praha: Academia, 1994, 634 s., 80-200-0428-9.
- ČERNÝ, Jiří; HOLEŠ, Jan. *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. Praha: Libri, 2008, 739 s., ISBN 978-80-7277-369-5.
- ČERVENÁ, Vlasta et al. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 2. Výrazy neslovesné*. 1. vyd., Praha: Academia, 1988, 511 s.
- ČERVENÁ, Vlasta. O lexikálním archívu Ústavu pro jazyk český ČSAV. *NŘ* 1981, roč. 64, č. 1, s. 14–22.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá. 90. výročí založení Ústavu pro jazyk český AV ČR. *Akademický bulletin* 2001, č. 10, s. 24–25.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá; HOFFMANNOVÁ, Jana. Jazykovědné sdružení České republiky. *IN XXIII. ročenka Kruhu moderních filologů*, Praha, 2010, s. 41–43.
- ČORNEJ, Petr. Význam Staročeského slovníku pro českou historiografii. *NŘ* 1998, roč. 81, č. 2–3, s. 61–69.
- DANEŠ, František (ed.). *Papers on functional sentence perspective*. Praha: Academia, 1974, 222 s.
- DANEŠ, František. *Intonace a věta ve spisovné češtině*. Praha: ČSAV, 1957, 161 s.
- DANEŠ, František. Typy tematických posloupností v textu (na materiále českého textu odborného), *SaS* 1968, roč. 29, s. 125–139.
- DANEŠ, František. Vachkova kniha o fonologickém systému současné češtiny. *SaS* 1969, roč. 30, 157–162.
- DANEŠ, František. *Věta a text*. Praha: Academia, 1985, 234 s.
- DANEŠ, František; DOKULIL, Miloš. Čtvrt století Ústavu pro jazyk český. *NŘ* 1971, roč. 54, č. 4, s. 201–212.
- DANEŠ, František; DOKULIL, Miloš; HAUSENBLAS, Karel; VÁHALA, František. *Píšeme podle nových pravidel*. Praha: Orbis, 1958, 141 s.
- DANEŠ, František; Dokulil, Miloš; Kuchař, Jaroslav (eds.). *Tvoření slov v češtině 2, Odvozování podstatných jmen*. Praha: Academia, 1967, 779 s.
- DANEŠ, František; DOKULIL, Miloš; VÁHALA, František et al. *O češtině pro Čechy*. Praha: Orbis, 1960, 272 s. (2. vyd. 1963, 306 s.)
- DANEŠ, František; DOLEŽEL, Lubomír; HAUSENBLAS, Karel; VÁHALA, František. *Kapitoly z praktické stylistiky*. Praha: Orbis, 1955, 119 s. (2.vyd. 1957, 133 s.)

- DANEŠ, František; FILIPEC, Josef et al. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 1978, 799 s.
- DANEŠ, František; GREPL, Miroslav; HLAVSA, Zdeněk et al. *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia, 1987, 746 s.
- DANEŠ, František; GREPL, Miroslav; HAUSENBLAS, Karel; HLAVSA, Zdeněk; KOMÁREK, Miroslav; KOŘENSKÝ, Jan; MRÁZEK, Roman. Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny. *SaS* 1975, roč. 36, s. 18–46.
- DANEŠ, František; GREPL, Miroslav; HAUSENBLAS, Karel; HLAVSA, Zdeněk; KOMÁREK, Miroslav; KOŘENSKÝ, Jan; MRÁZEK, Roman. Projekt einer theoretischen Konzeption der tschechischen Grammatik. *Zeitschrift für Slawistik* 1975, roč. 20, č. 5–6, s. 613–630.
- DANEŠ, František; HÁLA, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois; ROMPORTL, Milan. *O mluveném slově*. Praha: SPN, 1954, 121 s.
- DANEŠ, František; HLAVSA, Zdeněk et al. *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia, 1981, 270 s.
- DANEŠ, František; HLAVSA, Zdeněk; KOŘENSKÝ, Jan et al. *Práce o sémantické struktuře věty (přehled a kritický rozbor)*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV 1973, 203 s.
- DANEŠ, František; VIEHWEGER, Dieter (eds.). *Linguistica I: Satzsemantische Komponenten und Relationen im Text*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1981, 162 s.
- DANEŠ, František; VIEWEGER, Dieter (eds.). *Ebenen der Textstruktur*. Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR, 1983, 342 s.
- DAŇHELKA, Jiří (ed.). *Husitské skladby budyšínského rukopisu*. Praha: Orbis, 1952, 230 s.
- DAŇHELKA, Jiří (ed.). *Kronika Trojanská*. Praha: Československý spisovatel, 1951, 316 s.
- DAŇHELKA, Jiří (ed.). *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic*. Praha: Československý spisovatel, 1950, 208 s.
- DAŇHELKA, Jiří (ed.). *Smil Flaška z Pardubic. Nová rada*. Praha: Orbis, 1950, 102 s.
- DAŇHELKA, Jiří. Příruční slovník staročeský. *SaS* 1955, roč. 16, s. 259–260.
- DAŇHELKA, Jiří. Staročeský slovník. *SaS* 1957, roč. 18, s. 233–234.
- DAŇHELKA, Jiří; VÁŽNÝ, Václav (eds.). *Výbor textů staročeských*. Praha: Seminář pro slovanskou filologii Karlovy university, 1948, 379 s.
- DOKULIL, Miloš. *Tvoření slov v češtině 1*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962, 262 s.
- DOKULIL, Miloš; HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois; VÁHALA, František (eds.). *Jazykový koutek Československého rozhlasu 2*. Praha: SPN, 1955, 357 s.
- DOKULIL, Miloš; HORÁLEK, Karel; HŮRKOVÁ, Jiřina; KNAPPOVÁ, Miloslava; PETR, Jan et al. *Mluvnice češtiny 1. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika*. Praha: Academia, 1986, 566 s.
- DOLEŽEL, Lubomír. K obecné problematice jazykového stylu. Příspěvek do diskuse. *SaS* 1954, roč. 15, s. 97–105.
- DOLEŽEL, Lubomír. *O stylu moderní české prózy*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1960, 219 s.
- DOLEŽEL, Lubomír. Pracovní porada o otázkách stylistiky. *SaS* 1955, roč. 16, s. 56–64.
- DOLEŽEL, Lubomír. Předběžný odhad entropie a redundance psané češtiny. *SaS* 1963, roč. 24, s. 165–174.
- DOLEŽEL, Lubomír; KUCHAR, Jaroslav (eds.). *Knížka o jazyce a stylu soudobé české literatury*. Praha: Orbis 1961, 199 s.
- DOLEŽEL, Lubomír; KUCHAR, Jaroslav. *Knížka o jazyce a stylu soudobé české literatury: cyklus statí pracovníků Ústavu pro jazyk český ČSAV*. Praha: Orbis, 1961, 199 s.
- DOSTÁL, Antonín (ed.). *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha: ČSAV, 1958, 299 s.
- EICHLER, Ernst; ŠRÁMEK, Rudolf. *Slovanský onomastický atlas. Série: úvody, přípravné materiály, dotazníky, metodické příručky, instrukce. sv. 1., Strukturní typ slovanské oikonymie (na základě západoslovanských jazyků) - Slawischer onomastischer Atlas. Reihe:*

- Einführungen, vorbereitende Materialien, Fragebogen, methodische Handbücher und Instruktionen. sv. 1., Die Strukturtypen der slawischen Ortsnamen (anhand der westslawischen Sprachen).* Leipzig - Lipsko: Karl–Marx–Universität – Univerzita Karla Marxe, 1988, 86 s.
- ERTL, Václav. Ústav pro jazyk československý. *NŘ* 1922, roč. 6, č. 4, s. 97–112.
- FILIPEC, Josef. Akademický Příruční slovník jazyka českého dokončen. *SaS* 1958, roč. 19, s. 211–224.
- FILIPEC, Josef. Cesta k českému jednosvazkovému slovníku. *NŘ* 1975, roč. 58, č. 5, s. 225–233.
- FILIPEC, Josef. *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1961, 383 s.
- FILIPEC, Josef. K dialogu o české lexikografii a lexikologii, předpočítačové i počítačové. *SaS* 1994, roč. 55, s. 132–141.
- FILIPEC, Josef. Naše současná společnost, slovní zásoba a slovníky. *NŘ* 1992, roč. 75, s. 1–11.
- FILIPEC, Josef. Rozbor odborného stylu a jeho vnitřní diferenciacie. *SaS* 1955, roč. 16, s. 37–52.
- FILIPEC, Josef. Z prehistorie a historie Ústavu pro jazyk český ČSAV. *NŘ* 1981, roč. 64, č. 5, s. 225–232.
- FILIPEC, Josef; ČERMÁK, František. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985, 280 s.
- FRYDRYCH, Miroslav; DOLEŽALOVÁ, Věra. *O českých příjmeních. Rejstříky. Zvláštní příloha Zpravodaje Místopisné komise ČSAV*. Praha, 1970.
- GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský. Díl druhý K–N*. Praha: Česká akademie pro vědy slovesnost a umění a Česká grafická společnost Unie, 1916. Reprint: Academia, Praha, 1970, 632 s.
- GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský. Díl první A–J*. Praha: Česká akademie pro vědy slovesnost a umění a Česká grafická společnost Unie, 1903. Reprint: Praha: Academia, 1970, 674 s.
- GOLÁŇOVÁ, Hana. Novočeský lexikální archiv a excerpty v průběhu let (1911–2010). V tisku *SaS*.
- HÁLA, Bohuslav et al. *Výslovnost spisovné češtiny, její zásady a pravidla I. (Výslovnost slov českých)*. Praha: ČSAV, 1955, 95 s.
- HAUSENBLAS, Karel. Aktuální problémy lingvisticky a literárněvědně orientované stylistiky. *ČsR* 1962–1963, roč. 7, s. 166–169.
- HAUSENBLAS, Karel. K základním pojmům jazykové stylistiky. *SaS* 1955, roč. 16, s. 1–15.
- HAUSENBLAS, Karel. Učební styl v soustavě stylů funkčních. *NŘ* 1972, roč. 55, č. 2–3, s. 150–158.
- HAUSENBLAS, Karel. *Vývoj předmětového genitivu v češtině*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1958, 230 s.
- HAUSENBLAS, Karel; KUCHAR, Jaroslav (eds.). *Čeština za školou*. Praha: Orbis, 1974, 486 s. (2. vyd. Praha: Panorama, 1979, 482 s.).
- HAVLOVÁ, Františka; STICH, Alexandr. *Stylistické studie I*. Praha: ÚJČ ČSAV, Praha 1974, 165 s.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. 50 let české lingvistiky. *SaS* 1968, roč. 29, s. 225–229.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. Dvojitý jubileum Ústavu pro jazyk český – pětadvacetileté a šedesátileté. *Věstník ČSAV* 1971, roč. 80, s. 311–324.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. K české dialektologii. *LF* 1924, roč. 51, s. 263–271, 337–358.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. *Studie o spisovném jazyce*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963, 371 s.

- HAVRÁNEK, Bohuslav. Šedesát let od vzniku Československé republiky a naše lingvistika. *SaS* 1978, roč. 39, s. 168–169.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. Vybudování nové československé akademie věd a Ústav pro jazyk český. *NŘ* 1953, roč. 36, č. 1-2, s. 19–27.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. *Vývoj spisovného jazyka českého*. Praha: SPN, 1980, 159 s.
- HAVRÁNEK, Bohuslav; DAŇHELKA, Jiří (eds.). *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1956, 343 s.
- HAVRÁNEK, Bohuslav; HRABÁK, Josef; DAŇHELKA, Jiří et al. *Výbor z české literatury doby husitské I*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963, 533 s.
- HAVRÁNEK, Bohuslav; HRABÁK, Josef; DAŇHELKA, Jiří et al. *Výbor z české literatury doby husitské II*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, 630 s.
- HAVRÁNEK, Bohuslav; HRABÁK, Josef; DAŇHELKA, Jiří et al. *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957, 851 s.
- HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká: pro střední školu*. 1. vyd., Praha: SPN, 1950, 151 s.
- HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Česká mluvnice: základní jazyková příručka*. 1. vyd. Praha: SPN, 1951, 262 s.
- HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois; VÁHALA, František (eds.). *Jazykový koutek Československého rozhlasu 1*. 1. vyd., Praha: Orbis, 1949, 288 s.
- HAVRÁNEK, Bohuslav; WEINGART, Miloš (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich 1932, 257 s.
- HELBIG, Gerhard. *Vývoj jazykovědy po roce 1970*. Praha: Academia, 1991, 303 s., ISBN 80-200-0312-6.
- HELCL, Miloš. Nový slovník spisovné češtiny. *NŘ* 1958, roč. 41, č. 1–2, s. 45–48.
- HELCL, Miloš. O novém slovníku spisovné češtiny. *SaS* 1954, roč. 15, s. 161–165.
- HELCL, Miloš. Podstata kompozice a její podíl na rozhojňování slovní zásoby jazyka českého. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1965, 179 s.
- HELCL, Miloš. Příprava nového slovníku současného spisovného jazyka. *NŘ* 1953, roč. 36, č. 9–10, s. 309–311.
- HJELMSLEV, Louis. *Jazyk*. Academia, Praha 1971, 144 s.
- HLADKÁ, Zdeňka. České slovníkářství na cestě k jednojazyčnému výkladovému slovníku. *NŘ* 2005, roč. 88, č. 3, s. 140–159.
- HLADKÁ, Zdeňka. K historii české lexikografie. IN *Přednášky a besedy z 28. běhu LŠSS*. Ed. Eva RUSÍNOVÁ. Brno: MU, 1995, s. 15–19.
- HLADKÁ, Zdeňka; MARTINCOVÁ, Olga. Tradice a současnost české lexikografie. IN *Теория и история славянской лексикографии. Научные материалы к XIV. съезду славистов*. Ed. Маргарита ЧЕРНЫШЕВА. Москва 2008, s. 261–286.
- HLAVSA, Zdeněk. *Denotace objektu a její prostředky v současné češtině*. Praha: Academia, 1975, 111 s.
- HLAVSA, Zdeněk; VIEHWEGGER, Dieter (eds.). *Linguistica XI: Aspects of text organization*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1985, 149 s.
- HODURA, Quido. Lístkové výpisky k českému slovníku. *NŘ* 1935, roč. 19, č. 1, s. 1–6.
- HODURA, Quido. Z dějin akademického slovníku jazyka českého. *NŘ* 1959, roč. 42, č. 1–2, s. 6–14.
- HOFFMANNOVÁ, Jana. *Linguistica VI: Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 145 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana. Poměr textové lingvistiky (teorie textu) ke gramatice a stylistice. IN *Štylistické otázky textu*. Ed. František RUŠČÁK. Prešov: Prešovská univerzita, 1984, s. 66–86.

- HOFFMANNOVÁ, Jana; VIEHWEGER, Dieter (eds.). *Linguistica XII: Linguistische und sozialpsychologische Analyse der mündlichen Kommunikation*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1985, 147 s.
- HOMOLKOVÁ, Milada; NEJEDLÝ, Petr. Cenná kritická edice. *NŘ* 1982, roč. 65, č. 1, s. 40–43.
- HORÁLEK, Karel. K fonologii češtiny a slovenštiny. *SaS* 1974, roč. 35, s. 1–7.
- HORÁLEK, Karel. Několik poznámek k fonologii češtiny. Na okraj knihy Josefa Vachka, Dynamika fonologického systému současné češtiny. *Jazykovědné aktuality* 1970, roč. 7, č. 1–2, s. 5–7.
- HORÁLEK, Karel; KUCHAR, Jaroslav et al. *Grundlagen der Sprachkultur: Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege*. Sv. 1. Berlin: Akademie–Verlag, 1976, 357 s.
- HORÁLEK, Karel; KUCHAR, Jaroslav et al. *Grundlagen der Sprachkultur: Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege*. Sv. 2. Berlin: Akademie–Verlag, 1982, 356 s.
- HOSÁK, Ladislav; ŠRÁMEK, Rudolf. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku. Díl 1, A–L*. Praha: Academia, 1970, 573 s.
- HOSÁK, Ladislav; ŠRÁMEK, Rudolf. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku. Díl 2, M–Ž*. Praha: Academia, 1980, 961 s.
- HŮRKOVÁ, Jiřina. *Výslovnostní norma v uměleckém přednesu*. Praha: SPN, 1983, 144 s.
- HŮRKOVÁ, Jiřina; MAKOVÍČKOVÁ Hana. *Základy jevištní mluvy I*. Praha: SPN, 1984, 135 s.
- HŮRKOVÁ, Jiřina; MAKOVÍČKOVÁ Hana. *Základy jevištní mluvy II*. Praha: SPN, 1986, 283 s.
- HŮRKOVÁ, Jiřina; ŠRÁMKOVÁ, Vítězslava. *Mluvený projev a přednes*. Praha: SPN, 1984, 299 s.
- CHOMSKY, Noam. *Syntaktické struktury*. Praha: Academia, 1966, 209 s.
- CHROMÝ, Jan; LEHEČKOVÁ, Eva (eds.). *Rozhovory s českými lingvisty I*. Praha: Dauphin 2007, 379 s., ISBN 978-80-7272-107-8.
- CHROMÝ, Jan; LEHEČKOVÁ, Eva (eds.). *Rozhovory s českými lingvisty II*. Praha: Dauphin, 2009, 343 s., ISBN 978-80-86903-95-8.
- CHROMÝ, Jan; LEHEČKOVÁ, Eva (eds.). *Rozhovory s českými lingvisty III*. Praha: Dauphin, 2010, 349 s., ISBN 978-80-87481-06-6.
- JANČÁK, Pavel. Čeština v Ivanově Sele v Jugoslávii. *SaS* 1971, roč. 32, s. 241–257.
- JANČÁK, Pavel. Intonationserscheinungen im Tschechischen Sprachatlas. *Phonetica Pragensia* 1996, roč. 9, s. 105–115.
- JANČÁK, Pavel. Západočeský intonační typ, tzv. plzeňské zpívání. *SlavPrag* 1966, roč. 8, s. 107–121.
- JANČÁK, Pavel. Závěrečná etapa prací na Českém jazykovém atlase. *SaS* 1987, roč. 48, s. 301–314.
- JANČÁK, Pavel. *Zvuková stránka českého pozdravu*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957, 111 s.
- JANČÁK, Pavel; PETR, Jan. Evropský jazykový atlas jako nástroj multilingvální komparatistiky. *SaS* 1986, roč. 47, s. 216–231.
- JANSKÝ, Ladislav. K zakončení Příručního slovníku jazyka českého. *Český jazyk* 1958, roč. 8, s. 30–32.
- JEDLIČKA, Alois et al. *Slovník slovanské lingvistické terminologie. Slovar' slavjanskoj lingvističeskoj terminologii 1*. Praha: Academia, 1977, 553 s.
- JEDLIČKA, Alois et al. *Slovník slovanské lingvistické terminologie. Slovar' slavjanskoj lingvističeskoj terminologii 2*. Praha: Academia, 1979, 480 s.

- JELÍNEK, Jaroslav; BEČKA, Josef V.; TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha: SPN, 1961, 585 s.
- JELÍNEK, Milan. První díl Slovníku spisovného jazyka českého. NŘ 1961, roč. 44, s. 32–42.
- JELÍNEK, Milan. *Stylistické aspekty gramatického systému (gramatické dublety a koncovky)*. *Stylistické studie II*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1974, 129 s.
- KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, 604 s., ISBN 80-7106-484-X.
- KELLNER, Adolf. *Úvod do dialektologie*. Praha: SPN, 1954, 113 s.
- KEMPCKE, Günter; BLUMRICH, Christa (eds.). *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache 1, A–K*, Berlin: Akademie-Verlag, 1984, 705 s.
- KEMPCKE, Günter; BLUMRICH, Christa (eds.). *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache 2, L–Z*, Berlin: Akademie-Verlag, 1984, 691 s.
- KNAPPOVÁ, Miloslava. *Jak se bude jmenovat?* Praha: Academia, 1978, 329 s.
- KNAPPOVÁ, Miloslava. *Příjmení v současné češtině*. Liberec: AZ KORT, 1992, 185 s.
- KNAPPOVÁ, Miloslava. *Rodné jméno v jazyce a společnosti*. Praha: Academia, 1989, 204 s.
- KOMÁREK, Miroslav. Za profesorem Karlem Horálkem. *SaS* 1993, roč. 54, s. 156–157.
- KOMÁREK, Miroslav; KOŘENSKÝ, Jan; MRÁZEK, Roman. Projekt einer theoretischen Konzeption der tschechischen Grammatik. *Zeitschrift für Slawistik* 1975, roč. 20, č. 5–6, s. 613–630.
- KOMÁREK, Miroslav; KOŘENSKÝ, Jan; PETR, Jan; VESELKOVÁ, Jarmila et al. *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986, 536 s.
- KONDRAŠOV, Nikolaj Andrejevič. *Pražskij lingvističeskij kružok*. Moskva: Progress, 1967, 558 s.
- KÖNIGOVÁ, Marie. K otázce statistického výběru v lingvistice. *SaS* 1965, roč. 26, s. 161–168.
- KOŘENSKÝ, Jan – HARTUNG, Wolfdietrich (eds.). *Linguistica XVIII: Gesprochene und geschriebene Kommunikation*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1989, 179 s.
- KOŘENSKÝ, Jan. *Komplexní popis výrazové struktury pádu substantiva v češtině*. Praha: Academia, 1972, 96 s.
- KOŘENSKÝ, Jan. *Komunikace a čeština*. Jinočany: H&H, 1992, 89 s., ISBN 80-85467-92-5.
- KOŘENSKÝ, Jan. *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha: Academia, 1984, 163 s.
- KOŘENSKÝ, Jan; HOFFMANNOVÁ, Jana (eds.). *Linguistica X: Text and the pragmatic aspects of language*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1984, 210 s.
- KOŘENSKÝ, Jan; HOFFMANNOVÁ, Jana; JAKLOVÁ, Alena; MÜLLEROVÁ, Olga. *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice: Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, 1987, 149 s.
- KOSTLÁN, Antonín. *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2002, 605 s., ISBN 80-7285-020-2.
- KRÁLÍK, Jan; NEBESKÁ, Iva; TĚŠITELOVÁ, Marie. On the quantitative characteristics of the Czech texts of disputed authorship – RKZ. IN *Prague Studies in Mathematical Linguistics* 1976, č. 5, s. 119–147.
- KRÁLÍK, Jan; NEBESKÁ, Iva; UHLÍŘOVÁ, Ludmila. Computational Data Analysis for Syntax. IN *Proceedings of the 9th International Conference on Computational Linguistics (COLING 1982)*. Ed. HAJIČOVÁ, Eva. Praha: Academia, 1982, s. 391–296.
- KRÁLÍK, Stanislav. *Nářečí na Kelečsku: Mluvnická stavba*. Praha: Academia, 1984, 203 s.
- KRAUS, Jiří et al. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2005, 879 s., ISBN 978-80-200-1351-4.
- KRAUS, Jiří. K sociolingvistickým faktorům ve funkční stylistice. *SaS* 1971, roč. 32, s. 271–278.

- KRAUS, Jiří. *Přirozený jazyk v informačních systémech*. Praha: Ústředí vědeckých, technických a ekonomických informací, 1974, 40 s.
- KRAUS, Jiří. *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Praha: Academia, 1981, 231 s.
- KRAUS, Jiří. *Úvod do stylistiky pro informační pracovníky*. Praha: ÚVTEI, 1977, 68 s. (2. vyd. 1982, 108 s.).
- KŘÍSTEK, Václav. Slovník spisovného jazyka českého. *NŘ* 1971, roč. 54, s. 233–239.
- KUCHAŘ, Jaroslav et al. *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, 1979, 287 s.
- KUCHAŘ, Jaroslav, VÁHALA, František (eds.). *Jazykový koutek Československého rozhlasu 3*. Praha: ČSAV, 1959, 406 s.
- KUCHAŘ, Jaroslav. Péče o jazykovou kulturu v Ústavu pro jazyk český. *NŘ* 1971, roč. 54, č. 4, s. 213–220.
- KUCHAŘ, Jaroslav; ROUDNÝ, Miroslav. České odborné názvosloví v uplynulém dvacetiletí. *NŘ* 1965, roč. 48, č. 3, s. 133–143.
- KUCHAŘ, Jaroslav; UTĚŠENÝ, Slavomír (eds.). *Čeština všední i nevšední: čtvrtý výběr jazykových koutků Čs. rozhlasu z dialektologie, frazeologie a onomastiky*. Praha: Academia, 1972, 489 s.
- LAMPRECHT, Arnošt; MICHÁLKOVÁ, Věra et al. *České nářeční texty*. Praha: SPN, 1976, 425 s.
- LAMPRECHT, Arnošt. *Slovník středoopavského nářečí*. Ostrava: Krajské nakladatelství v Ostravě, 1963, 165 s.
- LAMPRECHT, Arnošt. *Středoopavské nářečí*. Praha: SPN, 1953, 111 s.
- LEŠKA, Oldřich. K Novákovým „osudům“ české lingvistiky. *SaS* 1993, roč. 54, s. 132–134.
- LEŠKA, Oldřich. Prague Circle linguistics. *Linguistica Pragensia* 1998, roč. 8, s. 57–72.
- LEŠKA, Oldřich. Strukturalismus a poststrukturalismus. *SaS* 1991, roč. 52, s. 194–196.
- Lexikografický kolektiv ÚJČ. K výkladovým postupům v jednojazyčné lexikografii. *SaS* 1975, roč. 61, s. 84–92.
- LÍPA, Jiří. *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém (k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku)*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, 63 s.
- LÍPA, Jiří. *Příručka cikánštiny*. Praha: SPN, 1963, 155 s.
- LUTTERER, Ivan. Česká onomastická škola. *ZMK* 1975, roč. 16, s. 15–21.
- LUTTERER, Ivan. Hlavní data ve vývoji české onomastiky. *ZMK* 1975, roč. 16, s. 595–599.
- LUTTERER, Ivan. K sedmdesátému výročí založení Místopisné komise ČSAV. *OZ* 1983, roč. 24, s. 10–21.
- LUTTERER, Ivan. Třicet poválečných let onomastické práce v ČR. *SlavPrag* 1976, roč. 4–5, s. 19–24.
- LUTTERER, Ivan. *Vývoj místních jmen v osídlení v povodí Orlic (Studie toponomastická)*. Choceň: Orlické muzeum, 1969, 279 s.
- LUTTERER, Ivan. Základní dílo Josefa Vachka o fonologii současné spisovné češtiny. *NŘ* 1970, roč. 53, č. 2, s. 89–94.
- LUTTERER, Ivan; KROPÁČEK, Luboš; HUŇÁČEK, Václav. *Původ zeměpisných jmen. Etymologický slovník 1000 vlastních jmen zemí, měst a přírodních objektů z celého světa*. Praha: Mladá fronta, 1976, 300 s.
- LUTTERER, Ivan; MAJTÁN, Milan; ŠRÁMEK, Rudolf. *Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. Praha: Mladá fronta, 1982, 373 s.
- MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Praha: Pražská imaginace, 1992, 351 s., ISBN 978-80-200-1669-0.

- MACHAČ, Jaroslav. Vznik a vývoj prvního českého jazykovědného pracoviště. (K 60. výročí založení Kanceláře Slovníku jazyka českého). *NŘ* 1971, roč. 54, č. 4, s. 190–200.
- MACHAČ, Jaroslav; SOCHOVÁ, Zdeňka. K problematice lexikálního standardu a jeho adekvátního popisu. *SaS* 1968, roč. 29, s. 167–173.
- MACHÁČKOVÁ, Eva. Teorie textu a edice *Linguistica*. *NŘ* 1985, roč. 68, č. 1, s. 30–34.
- MALENÍNSKÁ, Jitka. 90. výročí založení Místopisné komise ČSAV (od r. 1982 Onomastické komise). *AO* 2004, roč. 45, s. 250–255.
- MALIŠ, Oskar; KAMENICKÝ, Karel; SOCHOR, Karel (eds.). *Malý zemědělský slovník terminologický*. Praha: ČSAZV, 1953, 270 s.
- MARTINCOVÁ, Olga et al. *Co přináší nová Pravidla českého pravopisu*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1991, 51 s., ISBN 80-900147-2-0.
- MARTINCOVÁ, Olga; POLÍVKOVÁ, Alena; ŠKVOROVÁ, Daniela. *Jazykové sloupky*. Praha: Academia, 1991, 255 s.
- MATĚJEK, František. K otázce stáří hanáckých nářečí. *SPFFBU A* 1956, roč. 5, s. 51–58.
- MATHESIUS, Vilém. *Jazyk, kultura, slovesnost*. Praha: Odeon, 1982, 527 s.
- MATHESIUS, Vilém. *Řeč a sloh*. Praha: Československý spisovatel, 1966, 100 s.
- MATHESIUS, Vilém. Slovník jazyka českého. *SaS* 1941, roč. 7, s. 168.
- MATUŠOVÁ, Jana – Malenínská, Jitka et al. *Slovník pomístních jmen v Čechách 2 (B–Bau)*. Praha: Academia, 2006, 164 s., ISBN 80-200-1461-6.
- MATUŠOVÁ, Jana; GIGER, Miriam et al. *Slovník pomístních jmen v Čechách 3 (Bav–Bíd)*. Praha: Academia, 2007, 184 s., ISBN 978-80-200-1561-7.
- MATUŠOVÁ, Jana; GIGER, Miriam et al. *Slovník pomístních jmen v Čechách 4 (Bíg–Bož)*. Praha: Academia, 2008, 220 s., ISBN 978-80-200-1654-6.
- MATUŠOVÁ, Jana; GIGER, Miriam et al. *Slovník pomístních jmen v Čechách 5 (Bra–Buc)*. Praha: Academia, 2009, 194 s., ISBN 978-80-200-1787-1.
- MATUŠOVÁ, Jana; OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše et al. *Slovník pomístních jmen v Čechách 1 (A)*. Praha: Academia, 2005, 108 s., ISBN 80-200-1248-6.
- MICHÁLEK, Emanuel. *Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících*. Praha: Academia, 1989, 120 s., ISBN 80-200-0184-0.
- MICHÁLEK, Emanuel. *Český právní jazyk údobí předhusitského a doby Husovy*. Praha: Academia, 1970, 72 s.
- MICHÁLEK, Emanuel; NĚMEC, Igor. Padesát let české historické lexikologie. *SaS* 1968, roč. 29, s. 276–287.
- MICHÁLEK, Emanuel; NĚMEC, Igor. Významný pramen historické lexikologie. *SaS* 1963, roč. 24, s. 55–57.
- MICHÁLKOVÁ, Věra. *Studie o východomoravské nářeční větě*. Praha: Academia, 1971, 198 s.
- MÍŠKOVÁ, Alena; FRANC, Martin; KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Bohemia docta*. Praha: Academia, 2010, 529 s., ISBN 978-80-200-1809-0.
- MRÁZEK, Roman. Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny. *SaS* 1975, roč. 36, s. 18–46.
- MÜLLEROVÁ, Olga. *Komunikativní složky výstavby dialogického textu*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, 161 s.
- MÜLLEROVÁ, Olga. *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha: Academia, 1994, 145 s., ISBN 80-200-0489-0.
- MÜLLEROVÁ, Olga; HOFFMANNOVÁ, Jana; SCHNEIDEROVÁ, Eva. *Mluvená čeština v autentických textech*. Jinočany: H&H, 1992, 236 s., ISBN 80-85467-96-8.
- NÁVOD PRO SBĚRATELE MATERIÁLU K „SLOVNÍKU JAZYKA ČESKÉHO“. Praha: Komise lexikografická a dialektologická III. třídy České akademie, 1911.

- NEKULA, Marek (ed). *Prager Strukturalismus. Methodologische Grundlagen*. Universitätsverlag Winter, Heidelberg 2003, 224 s., ISBN 3-8253-1486-3.
- NĚMEC, Igor et al. *Slova a dějiny*. Praha: Academia, 1980, 326 s.
- NĚMEC, Igor. *Genese slovanského systému vidového*. Praha: ČSAV, 1958, 114 s.
- NĚMEC, Igor. Josef Macek a Staročeský slovník. IN *In memoriam Josefa Macka (1922–1991)*. POLÍVKA, Miloslav; ŠMAHEL, František (eds.). Praha: Historický ústav, 1996, 339 s.
- NĚMEC, Igor. K teoretickým základům Staročeského slovníku. *LF* 1969, roč. 92, s. 42–51.
- NĚMEC, Igor. *Rekonstrukce lexikálního vývoje*. Praha: Academia, 1980, 193 s.
- NĚMEC, Igor. Systémové pojetí slovní zásoby v jejím lexikografickém popise. *SlavSlov* 1970, roč. 5, s. 293–300.
- NĚMEC, Igor. *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia, 1968, 192 s.
- NĚMEC, Igor; HORÁLEK, Jan. *Dědictví řeči*. Praha: Panorama, 1986, 468 s.
- NEORAL, Josef; JURSA, Jan; UTĚŠENÝ, Slavomír. *Slovníček zábřežské hanáčtiny*. Šumperk: Okresní vlastivědné muzeum, 1979, 43 s.
- NOVÁK, Pavel. K poválečným osudům české lingvistiky. *SaS* 1991, 52, s. 183–193.
- OLIVA, Karel, st. *Retrográdní slovník k dílu Dr. Antonína Profouse "Místní jména v Čechách" 1-5. Část 1. Česká místní jména*. Praha: Místopisná komise ČSAV, 1976, 225 s.
- OLIVA, Karel, st.; HANZALOVÁ, Libuše; DOLEŽALOVÁ, Věra. Retrográdní rejstřík ke knize Josefa Beneše „O českých příjmeních. ZMK, 1974, roč. 15, č. 3–4, s. 309–507.
- OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše. *Dodatky k „Pokynům k provedení soupisu pomístních jmen (PJ)“*. ZMK 1965, roč. 6, s. 332–335.
- OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše. Ke Slovníku staročeských osobních jmen Jana Svobody. *AO* 2007, roč. 48, s. 125–142.
- OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše. Pokyny k provedení soupisu pomístních jmen (PJ). ZMK 1963, roč. 4, s. 24–36.
- OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše. Vladimír Šmilauer a toponomastika. *AO* 1995, roč. 36, s. 16–26.
- OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše; KNAPPOVÁ, Miloslava; MALENÍNSKÁ, Jitka; MATUŠOVÁ, Jana. *Pomístní jména v Čechách, o čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha: Academia, 1995, 520 s., ISBN 80-200-0554-4.
- OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše; MALENÍNSKÁ, Jitka. *Slovník pomístních jmen v Čechách (Úvodní svazek)*. Praha: Academia, 2000, 169 s., ISBN 80-200-0798-9.
- OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše; MATUŠOVÁ, Jana. *Index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1991, 236 s., ISBN 80-901072-1-4.
- OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše; MATUŠOVÁ, Jana. *Retrográdní index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1991, 236 s., ISBN 80-9010072-4.
- OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše; OLIVA, Karel, st. *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky*. Praha, 1972 (cyklostylové vydání).
- ONDRÁČKOVÁ, Jana. *Rentgenologický výzkum artikulace českých vokálů: Analýza činnosti mluvidel při fonaci zpívaných, mluvených a šeptaných samohlásek na základě rentgenografických a rentgenokinetografických snímků*. Praha: ČSAV, 1964, 189 s.
- ONDRÁČKOVÁ, Jana. *The Physiological Activity of the Speech Organs: An analysis of the speech-organs during the phonation of sung, spoken and whispered Czech vowels on the basis of X-ray methods*. Haag: Mouton, 1973, 106 s.
- ORGANIZAČNÍ ŘÁD ÚJČ 2001.
- OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ NOVÉ DOBY: DODATKY K VELIKÉMU OTTOVU SLOVNÍKU NAUČNÉMU. Díl VI. Praha: Novina, 1943, 654 s.
- PANEVOVÁ, Jarmila. Ještě pár slov k poválečným osudům české lingvistiky. *SaS* 1993, roč. 54, s. 129–132.

- PAPCUNOVÁ, Jana. *Útvar vědeckých informací – Knihovna*. Praha, 2011, nepublikovaný rukopis.
- PASTRNEK, František. O slovanské lexikografii. *Věstník ČA* 1906, roč. 15, s. 201–216.
- PASTRNEK, František. Zpráva. *Věstník ČA XV*, 1906, s. 306–308.
- PECIAR, Štefan; POPELA, Jaroslav (eds.) *K marxistické metodologii v jazykovědě: Sborník referátů a diskusních příspěvků z celostátní konference o marxistické jazykovědě 1977 v Olomouci*. ÚJČ ČSAV, Praha 1979, 232 s.
- PETR, Jan. 70 let trvání akademického bohemistického pracoviště. *Zprávy ČSAV* 1981, č. 5–6, str. 9–16.
- PETR, Jan. Na okraj výročí Ústavu pro jazyk český ČSAV. *NŘ* 1981, roč. 64, č. 1, s. 1–14.
- PETŘÁČKOVÁ, Věra; KRAUS, Jiří et al. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 1995, 834 s., ISBN 80-200-0497-1.
- PLESKALOVÁ, Jana. *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany: H&H, 1992, 151 s.
- PLESKALOVÁ, Jana; KRČMOVÁ, Marie; VEČERKA, Radoslav; KARLÍK, Petr (eds.). *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Academia, Praha 2007, 683 s., ISBN 978-80-200-1523-5.
- PLUHAŘ, Jaroslav (ed.). *Československá akademie věd – Slovenská akadémia vied 1952–1966*. Praha: Academia 1967, 325 s.
- POKORNÝ, Jiří; NOVOTNÝ, Jan (eds.). *Česká akademie věd a umění 1891–1991: sborník příspěvků k 100. výročí zahájení činnosti. Czech Academy of Sciences and Arts 1891–1991: Collection of papers published at the occasion of the Academy's 100th anniversary*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1993, 190 s., ISBN 80-85268-29-9.
- POLDAUF, Ivan. K dokončení Slovníku spisovného jazyka českého (1960–1971). *SaS* 1971, roč. 32, s. 258–267.
- POLDAUF, Ivan. Slovník spisovného jazyka českého. *SaS* 1959, roč. 20, s. 210–216.
- POLÍVKOVÁ, Alena. *Naše místní jména (a jak jich užívat)*. Praha: Academia, 1985, 188 s.
- POŠTOLKOVÁ, Běla. *Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny*. Praha: Academia, 1984, 123 s.
- POŠTOLKOVÁ, Běla; ROUDNÝ, Miroslav; TEJNOR, Antonín. *O české terminologii*. Praha: Academia, 1983, 119 s.
- PRAVIDLA ČESKÉHO PRAVOPISU. Praha: ČSAV, 1957, 1958, 1964, 1966, 1969, 1974, 1977, 1983.
- PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách (Jejich vznik, původní význam a změny). Díl 1, A–H*. Praha: ČAVU, 1947, 726 s.
- PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách (Jejich vznik, původní význam a změny). Díl 2, CH–L*. Praha: ČAVU, 1949, 705 s.
- PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách (Jejich vznik, původní význam a změny). Díl 3, M–Ř*. Praha: ČAVU, 1951, 629 s.
- PROFOUS, Antonín; SVOBODA, Jan. *Místní jména v Čechách (Jejich vznik, původní význam a změny). Díl 4, S–Ž*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957, 864 s.
- PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO. Díl 1, A–J*. Praha: Státní nakladatelství 1935–1937, 1252 s.
- PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO. Díl 2, K–M*. Praha: Státní nakladatelství 1937–1938, 1027 s.
- PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO. Díl 3, N–O*. Praha: Školní nakladatelství, 1938–1940, 1272 s..
- PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO. Díl 4 (1. část), P–Průsvitně*. Praha: Školní nakladatelství 1941–1943, 1336 s.

- PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO. Díl 4 (2. část), Průsvitněti–Ř.* Praha: III. třída ČAVU 1944–1948, 1171 s.
- PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO. Díl 5, S–Š.* Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1948–1951, 1213 s.
- PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO. Díl 6, T–Vůzek.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1951–1953, 1264 s.
- PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO. Díl 7, Vy–zapytlačiti.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1953–1955, 1172 s.
- PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO. Díl 8, Zaráběti–žžonka.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1955–1957, 1120 s.
- REDAKCE /SSJČ/. Vyšel první díl Slovníku spisovného jazyka českého. *NŘ* 1960, roč. 43, č. 9–10, s. 292–294.
- ROMPORTL, Milan et al. *Výslovnost spisovné češtiny II. (Výslovnost slov přejatých).* Praha: Academia, 1978, 318 s.
- ROUBÍK, František; KUCHAR, Karel; HLAVSA, Václav (eds.). JÜTTNER, Josef. Plán Prahy z roku 1816. Praha: Kartografie, 1972, 21 s.
- ROUDNÝ, Miroslav. K výročí akademického bohemistického pracoviště. *SaS* 1981, roč. 42, s. 252–253.
- ROUDNÝ, Miroslav. Mezinárodní informační časopis pro terminologii. *NŘ* 1982, roč. 65, č. 1, s. 51.
- ROUDNÝ, Miroslav. Ustalování a sjednocování odborného názvosloví. *NŘ* 1977, roč. 60, č. 5, s. 247–250.
- RUBÍN, Antonín. K dvěma výročí Ústavu pro jazyk český ČSAV. *NŘ* 1981, roč. 64, č. 4, s. 192–194.
- RYMUT, Kazimierz. *Słowotwórstwo polskich patronimicznych nazw miejscowych z przyrostkiem*-(ov)itjo- na tle zachodniostowiańskim.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, 163 s.
- SATO, Vsavolod et al. *Bibliografija česchoslovackoj rusistiki 1971-1980. Bibliografie československé rusistiki 1971–1980.* Praha: Gosudarstvennoje pedagogičeskoje izdatel'stvo, 1982, 503 s.
- SEDM PRAŽSKÝCH DNŮ 21.-27. SRPNA 1968: DOKUMENTACE. Praha: Historický ústav Československé akademie věd, 1968, 494 s.
- SGALL, Petr et al. *Cesty moderní jazykovědy: jazykověda a automatizace.* Praha: Orbis, 1964, 193 s.
- SGALL, Petr. Ohlédnutí pražského lingvisty za dvacátým stoletím. *SaS* 2001, roč. 62, s. 241–257.
- SCHIESZL, Josef. Co je s vědeckou pozůstalostí Gebauerovou? *NŘ* 1955, roč. 38, č. 3–4, s. 104–109.
- SIATKOWSKI, Janusz. Polsko-českie kontakty jazykowe na terenie Polski. *Prace filologiczne* 1994, roč. 39, s. 231–246.
- SKULINA, Josef. Činnost pobočky Ústavu pro jazyk český ČSAV. IN *Brno v minulosti a dnes II: sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna.* Brno: Krajské nakladatelství, 1960, s. 291–292.
- SKULINA, Josef. K vývoji městské mluvy na severovýchodní Moravě. *SaS* 1957, roč. 18, s. 1–10.
- SKULINA, Josef. *Ostravská mluva.* Ostrava: Profil, 1979, 201 s.
- SKULINA, Josef. *Severní pomezí moravskoslovenských nářečí.* Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, 292 s.
- SLOVNÍK SPISOVNÉ ČEŠTINY PRO ŠKOLU A VEŘEJNOST.* 1. vyd., Praha: Academia, 1978, 799 s.

- SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO 1. A–M.* Praha: Academia, 1960, 1311 s.
- SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO 2. N–Q.* Praha: Academia, 1964, 1191 s.
- SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO 3. R–U.* Praha: Academia, 1966, 1079 s.
- SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO 4. V–Ž. DOPLŇKY A OPRAVY.* Praha: Academia, 1971, 1011 s.
- SOCHOR, Karel et al. *Hornický slovník terminologický.* Praha: SPN, 1961, 184 s.
- SOCHOR, Karel. *Příručka o českém odborném názvosloví.* Praha: ČSAV, 1955, 66 s.
- SOCHOVÁ, Zdeňka; POŠTOLKOVÁ, Běla. *Co v slovnících nenajdete: novinky v současné slovní zásobě.* Praha: Portál, 1994, 204 s., ISBN 80-7178-000-6.
- STAROČESKÝ SLOVNÍK (přepuštěný – při), sešit 26.* Praha: Academia, 2008, 95 s., ISBN 978-80-200-1635-5.
- STAROČESKÝ SLOVNÍK (na – objěti sě), Díl IV.* Praha: Academia, 1977, 1119 s.
- STAROČESKÝ SLOVNÍK (prazápis – přepuštěný), Díl VII (sešity 22–25).* Praha: Academia, 1998-2004, 448 s., ISBN 80-200-1255-9.
- STAROČESKÝ SLOVNÍK (Obilé – ožžený), Díl V.* Praha: Academia, 1984, 1084 s.
- STAROČESKÝ SLOVNÍK (paběničský – pravý), Díl VI.* Praha: Academia, 1996, 1128 s., ISBN 80-200-0532-3.
- STAROČESKÝ SLOVNÍK. ÚVODNÍ STATI, SOUPIS PRAMENŮ A ZKRATEK.* Academia, Praha 1968, 130 s.
- STICH, Alexandr. Česká jazykověda a jazyková kultura za půlstoletí. *SaS* 1968, roč. 29, s. 255-259.
- STICH, Alexandr. *Sabina – Němcová – Havlíček. Stylistické studie III.* Praha: ÚJČ ČSAV, 1975, 190 s.
- STICH, Alexandr; HAVLOVÁ, Františka. *Stylistické studie I.* Praha: ÚJČ ČSAV, 1974, 165 s.
- SVOBODA, Jan. *Staročeská osobní jména a naše příjmení.* Praha: Nakladatelství ČSAV, 1964, 317 s.
- SVOBODA, Jan; ŠMILAUER, Vladimír et al. *Místní jména v Čechách (Jejich vznik, původní význam a změny). Díl 5, Dodatky k dílu Antonína Profouse.* Praha: ČSAV, 1960, 673 s.
- SVOBODA, Jan; ŠMILAUER, Vladimír; OLIVA, Karel; OLIVOVÁ NEZBEDOVÁ, Libuše – WITKOWSKI, Teodolius. Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. *ZMK* 1973, roč. XIV, č. 1, 280 s.
- SVOBODOVÁ, Ivana. Sto a několik dní Pravidel českého pravopisu v jazykové poradně (Příspěvek sociologicko-lingvistický). *NŘ* 1994, roč. 77, č. 1, s. 51–56.
- SVOZILOVÁ, Naďa; PROUZOVÁ, Hana; JIRSOVÁ, Anna. *Slovesa pro praxi.* Praha: Academia, 1997, 359 s., ISBN 80-200-0618-4.
- ŠIMEK, František. K připravovanému slovníku staročeskému. *Náboženská revue církve československé* 1957, roč. 28, s. 277–279.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Atlas místních jmen v Čechách. Svazek 1, Úvod.* Praha: Místopisná komise ČSAV, 1969, 13 s.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Atlas místních jmen v Čechách. Svazek 2, Mapy.* Praha: Místopisná komise ČSAV, 1969, 200 map.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Příručka slovanské toponomastiky – Handbuch der slawischen Toponomastik.* Praha: Academia, 1970, 215 s.
- ŠMILAUER, Vladimír. Příruční slovník jazyka českého. *Věstník ČSAV* 1958, roč. 67, s. 565–570.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Úvod do toponomastiky (nauky o vlastních jménech zeměpisných).* Praha: SPN, 1963, 219 s.
- ŠOLTYS, Otakar. *Linguistica VIII: Verba dicendi a metajazyková informace.* Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 140 s.

- ŠOLTYS, Otakar. Ze zprávy o činnosti Ústavu pro jazyk český ČSAV v roce 1982. *NŘ* 1983, roč. 66, č. 5, s. 258–261.
- ŠRÁMEK, Rudolf. Česká onomastika ve čtyřiceti svobodných poválečných letech. *OA* 1986, roč. 26, s. 9–15.
- ŠRÁMEK, Rudolf. Periodizace české onomastiky. Teze. *Jazykovědné aktuality* 1984, roč. 21, s. 21–23.
- ŠTINDLOVÁ, Jitka. Lexikální indexy a jejich strojové zpracování. *SaS* 1971, roč. 32, s. 72–76.
- ŠTINDLOVÁ, Jitka. Záznam a zpracování textů pomocí strojů. *SaS* 1970, roč. 31, s. 64–70.
- ŠTINDLOVÁ, Jitka; MATER, Erich (eds.). *Les machines dans la linguistique : Colloque international sur la mécanisation et l'automation des recherches linguistiques, à Prague du 7 au 11 juin 1966*. Praha: Academia, 1968, 336 s.
- TEJNOR, Antonín. *O kultuře veřejných mluvených projevů*. Hradec Králové: Krajské kulturní středisko, 1980, 60 s.
- TEORIE INFORMACE A JAZYKOVĚDA*. Praha: ČSAV, 1964, 349 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Frekvenční slovník češtiny věcného stylu*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 329 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Frekvenční slovník současné české administrativy*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1980, 86 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Frekvenční slovník současné české publicistiky*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1980, 189 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Frekvenční slovník současné odborné češtiny*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1982, 229 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Kvantitativní charakteristiky gramatických jevů v češtině věcného stylu*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1984, 77 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Kvantitativní charakteristiky gramatických jevů v současné administrativě*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 83 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*. Praha: Academia, 1985, 249 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Linguistica II a III: Kvantitativní charakteristiky současné české publicistiky*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1982, 101 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Linguistica IV: Psaná a mluvená odborná čeština z kvantitativního hlediska (v rámci věcného stylu)*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 146 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Linguistica VII: Kvantitativní charakteristiky současné odborné češtiny (v rámci věcného stylu)*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1983, 111 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Linguistica X: Současná česká administrativa z hlediska kvantitativního*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1985, 122 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *O češtině v číslech*. Praha: Academia, 1987, 205 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie et al. *Pětijazyčný slovník z kvantitativní lingvistiky*. Praha: Strojírenský informační ústav, 1970, 187 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie. *Kvantitativní lingvistika*. Praha: SPN, 1987, 187 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie. *O morfologické homonymii v češtině*. Praha: Academia, 1966, 94 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie. *Otázky lexikální statistiky*. Praha: Academia, 1974, 289 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie. *Využití statistických metod v gramatice*. Praha: Academia, 1980, 219 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie; PETR, Jan; KRÁLÍK, Jan. *Retrográdní slovník současné češtiny*. Praha: Academia, 1986, 502 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie; PETR, Jan; KRÁLÍK, Jan. *Retrográdní slovník tvarů adjektiv v současné češtině*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1985, 264 s.
- TRÁVNÍČEK, František. *O jazyce naší nové prózy*. Praha: Orbis, 1954, 31 s.

- TRÁVNÍČEK, František. *O jazykovém slohu*. Praha: SPN, 1953, 69 s.
- TYL, Zdeněk. *Bibliografie české lingvistiky 1956-1960. Jazykověda obecná, indoevropská, slovanská a česká*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963, 708 s.
- TYL, Zdeněk. *Bibliografie české lingvistiky 1945-1950. Jazykověda obecná, indoevropská, slovanská a česká*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1955, 360 s.
- TYL, Zdeněk. *Bibliografie české lingvistiky 1951-1955. Jazykověda obecná, indoevropská, slovanská a česká*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957, 539 s.
- TYL, Zdeněk. K současnému stavu práce na Staročeském slovníku. *Informační bulletin pro otázky jazykovědné* 1964, roč. 5, s. 21–28.
- TYL, Zdeněk. Porada o Slovníku staročeském. *Věstník ČSAV* 1957, roč. 66, s. 290–292.
- TYL, Zdeněk. Práce na Staročeském slovníku. *NŘ* 1965, roč. 48, s. 176–182.
- TYL, Zdeněk. Přípravy k vydání Slovníku staročeského. *NŘ* 1957, roč. 40, č. 7–8, s. 227–231.
- TYLOVÁ, Milena. *České a slovenské jazykovědné bibliografie 1876-1967: materiály*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1968, 44 s.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila. *Knížka o slovosledu*. Praha: Academia, 1987, 160 s.
- ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY. (interní brožura ÚJČ) 1996.
- UTĚŠENÝ, Slavomír. K jazykovému vývoji v pohraničí českých zemí. *SaS* 1970, roč. 31, s. 44–57.
- UTĚŠENÝ, Slavomír. *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1960, 254 s.
- UTĚŠENÝ, Slavomír. O posrbšťování krušické češtiny v jugoslávském Banátě. *NŘ* 1970, roč. 53, s. 138–145.
- UTĚŠENÝ, Slavomír. O územním rozrůznění běžné mluvené češtiny na Moravě. *SlavPrag* 1962, roč. 4, s. 577–585.
- VACHEK, Josef (ed.). *U základů pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970, 81 s.
- VACHEK, Josef (ed.). *Z klasického období pražské školy 1925-1945*. Praha: Academia, 1972, 75 s.
- VACHEK, Josef. *A Prague School Reader in Linguistics*. Bloomington: Indiana University Press, 1964, 485 s.
- VACHEK, Josef. On the interplay of quantitative and qualitative aspects in phonemic development. *Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik* 1957, roč. 1, s. 5–28.
- VACHEK, Josef. Poznámky k fonologii českého lexika. *LF* 1940, roč. 67, s. 395–402.
- VACHEK, Josef. *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. Jinočany: H&H, 1999, 135 s., ISBN 80-86022-12-9.
- VACHEK, Josef. První česká teorie odvozování slov. *SaS* 1962, roč. 23, s. 205–211.
- VACHEK, Josef. *The Dutch Linguists and the Prague Linguistic School*. Leiden: Universitaire Pers Leiden, 1968, 21 s.
- VACHEK, Josef. *Vzpomínky českého anglisty*. Jinočany: H&H, 1994, 158 s, ISBN 80-85787-72-5.
- VACHEK, Josef; DUBSKÝ, Josef. *Dictionnaire de linguistique de l'École de Prague*. Utrecht/Anvers: Spectrum, 1960, 103 s.
- VAJDLOVÁ, Miloslava. 90 let existence Ústavu pro jazyk český AV ČR a konference Setkání s češtinou. *Český jazyk a literatura* 2001–2002, roč. 52, č. 5–6, s. 145–147.
- VAŠEK, Antonín. *Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě (konfrontačně-komparatistická gramatická studie karpato-logická)*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1967, 10 s.
- VORÁČ, Jaroslav. *Česká nářečí jihozápadní I*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1955, 147 s.
- VORÁČ, Jaroslav. *Česká nářečí jihozápadní II*. Praha: Academia, 1976, 184 s.
- VORÁČ, Jaroslav. K českému jazykovému atlasu. *Informační bulletin pro otázky jazykovědné* 1962 roč. 3, s. 62–65.

- VORÁČ, Jaroslav; JANČÁK, Pavel. K dnešnímu stavu nářečí střelínských Čechů v Polsku. *SlavPrag* 1962, roč. 4, s. 599–604.
- WEINGART, Miloš. Slovník jazyka českého. *NŘ* 1917, roč. 1, s. 8–11, 44–46.
- WESTH-NEUHARDOVÁ, Else. *Tjekkisk Grammatik*. København-Oslo-Stockholm: Munksgaard, 1970, 364 s., ISBN 87-16-00036-0.
- ZÁPIS O SCHŮZI MÍSTOPISNÉ KOMISE ČSAV A ONOMASTICKÉ KOMISE ČESKOSLOVENSKÉHO KOMITÉTU SLAVISTŮ ZE 17. 12. 1962. *ZMK*, 1963, roč. IV, č. 1, s. 21.
- ZILYNSKÁ, Blanka; SVOBODNÝ, Petr (eds.). *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Praha: Karolinum, 1999, 563 s., ISBN 80-7184-959-6.
- ZIMA, Josef. *Expresivita slova v současné češtině: studie lexikologická a stylistická*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1961, 139 s.
- ZIMOVÁ, Božena. Archiv lexikálního materiálu lidového jazyka. *NŘ* 1954, roč. 37, s. 238–239.
- ZIMOVÁ, Božena. K teorii a praxi lexikálního archivu českého lidového jazyka. *Prace filologiczne* 1964, roč. 18, s. 309–314.
- ZIMOVÁ, Božena. *Vorařský slang pražského Podskalí*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, 121 s.
- ZÍSKAL, Alois. Další příspěvek k lexikografické teorii a praxi. (Vícevýznamnost slov.). *SaS* 1938(b), roč. 4, s. 149–160.
- ZÍSKAL, Alois. Příspěvky k lexikografické teorii a praxi. *SaS* 1938(a), roč. 4, s. 19–27.
- ZÍSKAL, Alois. Závěrečný příspěvek k lexikografické teorii a praxi. (Podrobný slovník současného spisovného jazyka a uspořádání hesel v něm.). *SaS* 1938(c), roč. 4, s. 212–222.
- ОСНОВЕН СИСТЕМ И ТЕРМИНОЛОГИЈА НА СЛОВЕНСКАТА ОНОМАСТИКА – ОСНОВНАЯ СИСТЕМА И ТЕРМИНОЛОГИЈА СЛАВЯНСКОЙ ОНОМАСТИКИ - GRUNDSYSTEM UND TERMINOLOGIE DER SLAWISCHEN ONOMASTIK. Скопје – Скопје – Skopje: Makedon. akad. na naukite i umetnostite, 1983, 412 s.

25. SEZNAM PŘÍLOH

1. Mapa Prahy a Brna s vyznačenými adresami, na nichž KSJČ a ÚJČ v průběhu let 1911-1992 sídlily.
2. První strana návrhu Františka Pastrnka na zahájení slovníkářských prací z roku 1905.
3. Výňatek z původní koncepce Příručního slovníku jazyka českého.
4. Schválení vzniku ÚJČ ČAVU správní komisí ČAVU, 16. 12. 1946.
5. Ukázka revizních poznámek původní excerpce pro Příruční slovník jazyka českého.
6. Přehled o příjmech a výdajích ÚJČ za rok 1948.
7. Úvodní strana koncepce výzkumného úkolu Výzkum a zpracování slovní zásoby spisovného českého jazyka, 1961.
8. Kádrový posudek na Jana Petra, kandidáta na ředitele ÚJČ.
9. Sdělení předsedy ČSAV řediteli ÚJČ Janu Petrovi o nutnosti zavést příslušná opatření k řešení problematiky „alkoholismu a jiných toxikománií“ na pracovištích ČSAV.
10. Návrh na jmenování ředitele ÚJČ ČSAV ze dne 16. 5. 1990.